

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ

ПЕДАГОГИКА

ЖӘНЕ

И

ПСИХОЛОГИЯ

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2009 ЖЫЛДЫҢ ҚЫРКҮЙЕК АЙЫНАН БАСТАП ШЫҒА БАСТАДЫ
ИЗДАЕТСЯ С СЕНТЯБРЯ 2009 ГОДА

4(25) 2015

4

БАС РЕДАКТОР

ПРАЛНЕВ С.Ж. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі

РЕДАКЦИЈА АЛҚАСЫ

Момбек А.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (бас редактордың орынбасары), **Сманов Б.О.** – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Қондубаева М.Р.** – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Намазбаева Ж.Ы.** – психология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Әбілқасымова А.Е.** – физика және математика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Жампейісова Қ.К.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Шаханова Р.А.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Иманбаева С.Т.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Хан Н.Н.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Бидайбеков Е.Ы.** – физика және математика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Әлмұхамбетов Б.А.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Қайдарова А.Д.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Қалиева С.И.** – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Ибраимова Ж.К.** – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан), **Беркімбаева Ш.К.** – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор (Алматы, Қазақстан), **Мұхитова Р.Б.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан), **Баймолдаев Т.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Ақмола облысы, Қазақстан), **Сарыбеков М.Н.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Тараз, Қазақстан), **Уманов Г.А.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан), **Құсанов А.К.** – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Астана, Қазақстан), **Жарықбаев К.Б.** – психология ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан), **Қазмағанбетов А.Г.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Ақмола облысы, Қазақстан), **Шадрин Н.С.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Павлодар мемлекеттік университеті (Қазақстан, Павлодар), **Шалғынбаева Қ.К.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Гумилев атындағы ЕҰУ (Астана, Қазақстан), **Оспанова Б.А.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Түркістан, Қазақстан), **Асипова Н.А.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Бішкек, Қырғызстан), **Бекбоев И.Б.** – Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Бішкек, Қырғызстан), **Добаев К.Д.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Бішкек, Қырғызстан), **Суннатов Р.И.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Ташкент, Өзбекстан), **Абдуллин Э.Б.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті (Мәскеу, Ресей), **Джуринский А.Н.** – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті (Мәскеу, Ресей)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

ПРАЛНЕВ С.Ж. – доктор педагогических наук, профессор, академик НАН РК

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Момбек А.А. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, КазНПУ им.Абая (заместитель главного редактора), **Сманов Б.О.** – доктор филологических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Қондубаева М.Р.** – доктор филологических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Намазбаева Ж.И.** – доктор психологических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Абылқасымова А.Е.** – доктор физико-математических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Жампейісова Қ.К.** – доктор педагогических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Шаханова Р.А.** – доктор педагогических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Иманбаева С.Т.** – доктор педагогических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Хан Н.Н.** – доктор педагогических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Бидайбеков Е.Ы.** – доктор физико-математических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Альмұхамбетов Б.А.** – доктор педагогических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Қайдарова А.Д.** – доктор педагогических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Қалиева С.И.** – кандидат педагогических наук, профессор, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Ибраимова Ж.К.** – кандидат педагогических наук, и.о.доцент, КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан), **Беркімбаева Ш.К.** – кандидат педагогических наук, профессор (Алматы, Қазақстан), **Мұхитова Р.Б.** – доктор педагогических наук, профессор (Алматы, Қазақстан), **Баймолдаев Т.** – доктор педагогических наук, профессор (Алматы, Қазақстан), **Сарыбеков М.Н.** – доктор педагогических наук, профессор (Тараз, Қазақстан), **Уманов Г.А.** – доктор педагогических наук, профессор (Алматы, Қазақстан), **Құсанов А.К.** – доктор исторических наук, профессор (Астана, Қазақстан), **Жарықбаев К.Б.** – доктор психологических наук, профессор (Алматы, Қазақстан), **Қазмағанбетов А.Г.** – доктор педагогических наук, профессор (Ақмолинская область, Қазақстан), **Шадрин Н.С.** – доктор педагогических наук, профессор, ПГУ (Павлодар, Казахстан), **Шалғынбаева Қ.К.** – доктор педагогических наук, профессор, ЕНУ им.Гумилева (Астана, Казахстан), **Оспанова Б.А.** – доктор педагогических наук, профессор (Түркістан, Казахстан), **Асипова Н.А.** – доктор педагогических наук, профессор (Бішкек, Киргизия), **Бекбоев И.Б.** – член-корреспондент НАН КР (Бішкек, Киргизия), **Добаев К.Д.** – доктор педагогических наук, профессор (Бішкек, Киргизия), **Суннатов Р.И.** – доктор педагогических наук, профессор (Ташкент, Узбекистан), **Абдуллин Э.Б.** – доктор педагогических наук, профессор МПГУ (Москва, Россия), **Джуринский А.Н.** – доктор педагогических наук, профессор МПГУ (Москва, Россия).

CHIEF EDITOR

PRALIYEV S.Zh. – doctor of pedagogical sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

EDITORIAL COUNCIL

Mombek A.A. – candidate of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (deputy editor), **Smanov B.O.** – doctor philological sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Kondubayeva M.R.** – doctor philological sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Namazbayeva Zh.I.** – doctor of psychological sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Abylqasymova A.E.** – doctor of physical and mathematical sciences, professor, KazNPU Abai (Almaty, Kazakhstan), **Zhampisova K.K.** – doctor of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Shakhanova R.A.** – doctor of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Imanbayeva S.T.** – doctor of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Khan N.N.** – doctor of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Bidaybekov Y.Y.** – doctor of physical and mathematical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Almukhambetov B.A.** – doctor of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Kaidarova A.D.** – doctor of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Kaliyeva S.I.** – candidate of pedagogical sciences, professor, KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Ibraimova Zh.K.** – candidate of pedagogical sciences, ass.professor of the KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan), **Berkimbayeva Sh.K.** – candidate of pedagogical sciences, professor (Almaty, Kazakhstan), **Mukhitova R.B.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Almaty, Kazakhstan), **Baymoldaev T.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Almaty, Kazakhstan), **Sarybekov M.N.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Taraz, Kazakhstan), **Umanov G.A.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Almaty, Kazakhstan), **Kusainov A.K.** – doctor of historical sciences, professor (Astana, Kazakhstan), **Zharykbayev K.B.** – doctor of psychological sciences, professor (Almaty, Kazakhstan), **Kazmaganbetov A.G.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Akmola region, Kazakhstan), **Shadrin N.S.** – doctor of pedagogical sciences, professor, Pavlodar State University (Pavlodar, Kazakhstan), **Shalgynbayeva K.K.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Astana, Kazakhstan), **Ospanova B.A.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Turkestan, Kazakhstan), **Asipova N.A.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Bishkek, Kyrgyzstan), **Bekboev I.B.** – Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Bishkek, Kyrgyzstan), **Dobaev K.D.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Bishkek, Kyrgyzstan), **Sunnatova R.I.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Tashkent, Uzbekistan), **Abdullin E.B.** – doctor of pedagogical sciences, professor, Moscow Pedagogical University (Moscow, Russia), **Dzhurinskiy A.N.** – doctor of pedagogical sciences, professor, Moscow State Pedagogical University (Moscow, Russia).

Учредитель: Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации РК

24 июня 2009 г. № 10219-Ж

Периодичность 4 раза в год

Адрес редакции:

050010, Алматы, пр. Достык, 13, телефон 291-91-82

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Журналымыздың осы шығарылымында білім беру жүйесіндегі негізгі мәселе болып табылатын жоғары білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз етудің өзекті мәселелері қарастырылған. АҚШ-тағы несиелеу жүйесін мысалға келтіре отырып авторлар Қазақстанда осыған ұқсас студенттерге қаржылай көмек көрсету жүйесін енгізу арқылы жоғары білім алудың мүмкіндіктерін кеңейту жайын көтереді. Қазақстандық ЖОО-лардың студенттеріне осы тәсілмен қаржылай көмек көрсетудің маңыздылығына тоқталады.

Жоғары оқу орындары жағдайында инновациялық экономикаға кадрлар дайындаудың жүйелі аспектілері қарастырылады. Қазақстанның инновациялық компанияларының дамуын және кейстер негізінде жаңа әдістер қолдана отырып, болашақ бәсекеге қабілетті мамандар дайындауда зор маңызы бар жоғары әлеуметтік және азаматтық жауапкершілігі бар мамандар әзірлеу қажеттігі сөз болады.

Жоғары оқу орындарын басқарудың қазіргі жағдайы, АҚШ пен Қазақстандағы корпоративтік басқарудың салыстырмалы сараптамасы, басқарудың жүйесі мен жоғары оқу орындарындағы басқару кеңестерін дамыту тәжірибесі ЖОО-дағы басқару кеңестері мүшелері мен басшылығына арналған біліктілікті арттыру курстары туралы қысқаша

шолу берілген. Мәліметтер сараптамасы Пенсильвания университетінің Жоғары білім беру мектебі және Назарбаев Университеті Жоғары білім беру мектебінің лонгитюдтік ғылыми-зерттеу жобасының деректері негізінде жасалған.

Қазақстандағы халықаралық талаптарға сәйкес білім беру үдерісінің кезеңдері қарастырылып, осы орайда білім беру, ғылым және өндірістің байланыстарының кезеңдеріне баса назар аударылған. Білім жүйесінің негізгі көрсеткіштерін модернизациялау үшін білім, ғылым және өндірістің тығыз байланыстылығы бойынша іс-шаралар тізімі берілген.

Журналда сондай-ақ университеттік білім беру жүйесіндегі болашақ мамандарды зерттеушілік әрекетке даярлаудың шетелдік тәжірибелері қарастырылады. Авторлар, болашақ мамандарды зерттеушілік әрекетке даярлаудың шетелдік тәжірибесін Ресей, Франция және Ұлыбритания университеттерінің тәжірибесіне сүйене отырып қарастырады. Шетел тәжірибесін зерделей келе, бакалавриат студенттерін ғылыми зерттеулер аймағында неге және қалай үйрету мәселелері, ғылыми-зерттеу жұмыстарының түрлері және сонымен қатар зерттеу жұмысын орындау барысында қажет болатын әдістемелік көмек түрлері сөз болады.

Оқырмандарға «Қазақстанда жастардың суицидтік жүріс-тұрысының алдын алу үшін арт-педагогика мен арт-терапия: ғылыми негіздерді және тәжірибелік технологияларды жасау» ҚР БҒМ гранттық жобасының аралық нәтижелерінің маңыздылығы ұсынылады. Бүгінде жасөспірімдер мен жастар арасындағы суицид көріністер қиғамдық қатты алаңдатады. Авторлардың пікірінше, осы бағыттағы алдын алу жұмыстарында арт-педагогикалық әдістер – өнермен әсер ету, психология-педагогикалық сауқтыру әдістері маңызды болмақ. Мұндай әдістер, тұлғаның шығармашылық әлеуетін, тұлғалық өсуін, өзін-өзі өзектендіруін және креативтілігін дамытуға да әсер етеді.

Қазақ шешендік сөз өнеріне ұлттық тәрбиенің өзіндік мектебі ретінде жүйелілі, қызметтік, герменевтикалық талдау жасалады. Қазақ би-шешендері тәлімгер тұлға тұрғысынан қарастырылады. Шешендік даналығындағы ұлтымыздың төл мәдениетіне тән тәрбиенің онтогенездік тек тамырларын анықтауға қадам жасалады. Дала өркениетіндегі ұрпақ тәрбиелеудің ұлттық қалыптары

мен нормалары, ұстанымдары парадигмалық тұрғыдан талқыға түседі. Бұл орайда автор, ұлтымыздың «Адам құлқы түзелмей, өмірдің қалпы түзелмейді», деген ұстанымын негізге алады. Автор, шешендік сөз өнері – ұлтымыздың әдеп кодексі әрі этнотәрбие мектебі деген тұжырымын ғылыми тұрғыда дәлелдеуге тырысады.

Ұлттық тәрбиенің өзіндік мектебі ретінде қазақтың шешендік өнеріне жүйелілік, қызметтік, герменевтикалық талдау жасалынғаны, сонымен қатар ұлттық музыка өнерінің қоғамның дәстүрлі негіздерін сақтауда, заманауи қоғамның дағдарыстық құбылыстарын қарсы тұрудың кепілі ретінде пайымдалуы көңіл аударуға тұрарлық.

Құрметті авторлар мен оқырмандар! Жаңа 2016 жылы біздің ғылыми ынтымақтастығымыз әрі қарай жалғасын табады деген сенімдеміз. Жаңа жыл көптеген қуанышты сәттер мен ғылыми жаңалықтарды алып келсін. Сіздерге мықты денсаулық, бейбітшілік, ашық аспан, жақсылық, береке мен табыс тілейміз.

Ерекше ықыласпен,
Бас редактор

С.Ж. Пірәлиев

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Очередной выпуск нашего журнала представляют материалы, которые рассматривают основополагающие вопросы функционирования образования – обеспечение равенства доступа к высшему образованию. На примере системы кредитов и займов в США авторы обсуждают расширение возможностей получения высшего образования через внедрение аналогичной системы финансовой помощи студентам Казахстана.

Уделено внимание системным аспектам образовательной подготовки кадров в условиях вуза для инновационной экономики. Показано развитие инновационных компаний Казахстана и разработки на этой основе кейсов – как метод в подготовке будущих конкурентоспособных специалистов, обладающих высокой социальной и гражданской ответственностью и компетенциями, необходимыми в модернизируемой экономике.

Представлен краткий обзор текущей ситуации управления вузами Казахстана, сравнительная аналитика корпоративного управления в США и Казахстане, а также опыт управления и диссеминация курсов повышения квалификации для членов управляющих советов и руководителей вузов как практика развития управляющих советов в вузах. Анализ материалов основан на результатах лонгитюдного научно-исследовательского проекта Высшей школы образования Назарбаев Университета и Высшей школы образования Университета Пенсильвании.

Рассматриваются этапы изменения образовательного процесса в Казахстане в контексте соответствия международным требованиям, особое внимание при этом уделяется этапу обеспечения тесного сотрудничества науки, образования и производства. Приводятся основные параметры модернизации образования, разработан список необходимых меро-

приятий для организации тесного сотрудничества науки, образования и производства.

Заслуживает внимание зарубежная практика подготовки к исследовательской деятельности в системе университетского образования. Авторы рассматривают подготовку обучающихся бакалавров к научно-исследовательской деятельности на примере России, Франции и Великобритании. Анализируя практику зарубежных стран раскрывают виды методической помощи при выполнении исследовательской работы.

Рекомендуем читателям обратить внимание на промежуточные результаты грантового проекта МОН РК «Арт-педагогика и арт-терапия для профилактики суицидального поведения молодежи в Казахстане: разработка научных основ и практических технологий». На основе анализа исторических источников развития арт-терапии как формы терапии искусством, нашли отражение материалы, полученные в результате обобщения и систематизации передового опыта стран мира в развитии национальных и региональных арт-педагогических и арт-терапевтических школ.

Следует обратить внимание системному, функциональному, герменевтическому анализу казахского ораторского искусства как своеобразной школы национального воспитания. Национальному музыкальному искусству как гаранту сохранения традиционных устоев общества, противодействие кризисным явлениям современного общества.

Уважаемые авторы и читатели! Мы верим, что наше взаимное научное и творческое сотрудничество продолжится в Новом 2016 году. Пусть наступивший год принесет много радостных встреч и научных открытий. Желаем Вам крепкого здоровья, мира, добра, благополучия и успехов.

С уважением,
главный редактор

С.Ж. Пралиев

УДК 378

М. ОРУНХАНОВ, А. САГИНТАЕВА

*Высшая школа образования, Назарбаев университет
(Астана, Казахстан)*

ДОСТУПНОСТЬ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ФИНАНСОВОЙ ПОМОЩИ СТУДЕНТАМ

Аннотация

В статье рассмотрен основополагающий вопрос функционирования образования – обеспечение равенства доступа к высшему образованию. На примере системы кредитов и займов в США авторы обсуждают расширение возможностей получения высшего образования через внедрение аналогичной системы финансовой помощи студентам Казахстана. Рассмотрен кейс по регулированию финансовой помощи студентам в среднестатистическом американском вузе. Делаются выводы о возможности заимствования опыта по внедрению системы финансовой помощи студентам казахстанских вузов.

Ключевые слова: высшее образование, образовательные гранты, образовательные кредиты, финансовая помощь студентам.

Введение. В настоящей статье изучен опыт обеспечения финансовой помощи студентам в США и в Казахстане. Опираясь на нормативные документы, публикации, а также на личный опыт работы в вузовской системе Казахстана, авторами проведен сравнительный анализ финансовой помощи студентам в Казахстане.

Система финансирования высшего образования в Казахстане радикально изменилась в связи с отходом от плановой экономики. Этому способствовали зарождение негосударственного сектора в высшем образовании и необходимость определения стоимости обучения в вузе и, соответственно, размера оплаты за обучение. Как итог реформирования системы финансирования высшего образования в Казахстане практикуется достаточно прозрачная схема финансирования обучения в вузах, которая включает в себя государственные образовательные гранты и собственно оплату за обучение частными лицами.

Как свидетельствуют авторы всестороннего и подробного анализа системы финансирования высшего образования в Казахстане «грантовые (ваучерные) системы образования не получили широкого распространения в мире, и это затрудняет сравнение казахстанского подхода с опытом других стран» [1, с.72]. Тем не менее, проведенный анализ позволил авторам упомянутой работы утверждать, что в Казахстане «грантовая система является достаточно прозрачной и одной из наиболее четко устроенных в мире» [1, с.73].

Более десяти лет данная ваучерная система является основной формой государственного финансирования обучения в вузах Казахстана. Вместо прямого бюджетного трансферта вузам для обучения государственное финансирование производится опосредовано через обладателей грантов, которые выбирают тот или иной вуз. Присуждение государственных образовательных грантов происходит на конкурсной основе. Несмотря на преду-

смотренные льготы для определенных слоев населения, главным критерием присуждения грантов являются все же академические достижения претендентов на грант. Такая система государственных образовательных грантов позволяет выявить, как наиболее способных к обучению абитуриентов, так и наиболее востребованные вузы, и образовательные программы.

Признавая, что Казахстан является одним из стран, которые дают студентам реальные возможности выбора [1, с.77], международные эксперты, тем не менее, обращают внимание, что доминирующий принцип меритократии в процедуре распределения государственных образовательных грантов не способствует равенству доступа в вузы. Хронические проблемы среднего образования, особенно в сельской местности, наличие довольно большого количества малокомплектных школ не дают полной уверенности, что отбор наиболее подготовленных учеников не дискриминирует выпускников сельских школ и малокомплектных школ [1; 2].

Установленные льготы для получения государственных грантов для почти 34% обладателей грантов, среди которых и выпускники сельских школ, является существенным шагом по направлению к обеспечению равенства доступа к высшему образованию. Однако, исходя из того, что обладатели государственного образовательного гранта в целом составляют лишь около трети всего студенческого контингента, можно согласиться с тем, что указанные льготы не решают проблемы обеспечения равенства доступа к высшему образованию.

В переходном обществе, где задача развития человеческого капитала является важным условием экономического роста, вопрос меритократического отбора в вузы, позволяющий готовить качественных специалистов для экономики, все же должен оставаться доминирующим в доступе к высшему образованию. Но принцип равенства в получении общественных благ является основополага-

ющим принципом развития казахстанского общества. Поэтому вопрос расширения возможностей для получения высшего образования, в том числе через расширение спектра финансовой помощи, является наиболее актуальным вопросом социального развития общества.

Плата за обучение и доступность высшего образования в Казахстане. В Казахстане из 125 высших учебных заведений почти 60% являются частными или квази-государственными акционерными обществами, когда лишь часть пакета акций вуза принадлежит государству. Фактически каждый вуз может получить государственное финансирование через образовательный грант, который, в нормативных документах обозначен, как «целевая сумма денег, предоставляемая обучающемуся на условиях, установленных законодательством Республики Казахстан, для оплаты высшего образования» [3]. Размер государственного образовательного гранта утверждается ежегодно постановлением правительства и представляет собой средние расходы на обучение студентов за учебный год. Нормы расчета стоимости обучения одного студента и методика такого расчета утверждается соответствующим приказом министра образования и науки [4; 5]. Фактически государственный образовательный грант в соответствии с указанными документами включает в себя не только прямые расходы на собственно обучение (tuition), но также и другие не прямые расходы. Поэтому в процессе сравнения с финансовой политикой высшего образования зарубежных стран государственный образовательный грант соответствует общей стоимости обучения (costofattendance).

Хотя стоимость обучения в разных вузах может иметь отличия, используемые методики делают различия только между национальными вузами и другими вузами, а также негражданскими вузами. С целью обеспечения общих требований к образовательному процессу законодательно установлено, что при обучении на платной основе оплата не может

быть меньше объема государственного образовательного гранта [3]. Таким образом, в казахстанских вузах оплата за обучение не дифференцируется по составляющим расходов на обучение, а осуществляется целиком за всю стоимость обучения (costofattendance).

Около 32 тысяч выпускников среднего образования ежегодно получают государственные образовательные гранты. Это составляет примерно третью часть от ежегодного набора в вузы. Остальные оплачивают расходы на обучение из собственных средств. В структуре доходов вузов и частных, и государственных, доля поступлений за счет платы за обучение достаточно высокая. Поэтому вузы достаточно заинтересованы в платежеспособности студенческого контингента.

Сопоставление платы за обучение с уровнем ВВП на душу населения в определенной мере показывает способность населения оплачивать обучение в вузе из собственных средств. В упоминаемом неоднократно обзоре [1] на основе данных за 2006 год приводятся сведения, что в Казахстане плата за обучение в вузе составляла на тот период 32,4% от ВВП. Это было почти вдвое выше, чем в таких странах, как Корея, Австралия, Япония. В США, где сосредоточены известные элитные частные университеты с достаточно высокой платой за обучение, средняя плата за обучение по стране составляет 13,3% от ВВП на душу населения.

Однако надо отметить, что за истекшие годы плата за обучение в Казахстане существенно не увеличилась, в то время как ВВП на душу населения в Казахстане увеличилась почти вдвое. Поэтому сегодня доля платы за обучение в ВВП на душу населения сравнима с аналогичной в других странах. Тем не менее, проблема поиска средств к обучению для более, чем 60% обучающихся в вузах за собственный счет, является не столько их личной проблемой, сколько социальной проблемой казахстанского общества.

Альтернативной формой государственной поддержки обучающихся в вузах является

выделение займов и кредитов на обучение. В Казахстане в 90-х годах была введена система образовательных кредитов, которая действовала некоторое время наравне с системой образовательных грантов. Однако когда обладатели кредитов закончили вузы, остро встал вопрос возврата кредитов, который привел, в конечном счете, к закрытию данной программы кредитования в 2005 году.

Получение банковского займа для нужд образования является доступной формой оплаты за обучение. В середине первой декады 2000-х был запущен проект выдачи кредитов на получение высшего образования под гарантию Финансового центра МОН РК с процентной ставкой ниже, чем по потребительским кредитам. Ввиду целого ряда причин такие займы не обрели популярность.

В 2012 году был запущен новый проект, направленный на участие банковского сектора в обеспечении финансирования высшего образования. Речь идет о государственной образовательной накопительной системе (ГОНС). Новый проект ГОНС также преследует цель расширить доступность высшего образования за счет заблаговременных накоплений. Данный проект лишь набирает обороты и о его результативности пока нет данных.

В настоящее время в Казахстане вопрос внедрения эффективной финансовой помощи студентам является одним из важных вопросов развития высшего образования. Коммерческие схемы студенческих кредитов пока не получили полного развития. Полностью отсутствует система финансовой помощи в зависимости от доходов семьи. Поскольку опыт Казахстана в вопросе развития системы финансовой помощи студентам пока еще незначителен, изучение лучших практик других стран может дать полезную информацию по созданию новых и совершенствованию имеющихся механизмов финансовой поддержки студентов вузов.

В вопросе финансирования высшего образования наиболее привлекательным является опыт США. Почти двухсотлетнее развитие

высшего образования в этой стране привело к развитой системе обеспечения доступности обучения в вузах и эффективным методам финансовой поддержки семей с низким или средним доходом.

Система финансовой помощи студентам в США. Плата за обучение в университетах США, в отличие от платы за обучение в Казахстане, сильно диверсифицирована. Система финансовой помощи студентам в США выстроена таким образом, что в зависимости от доходов семьи такая помощь может оказываться для покрытия полной стоимости обучения или же лишь части, как правило, только обучения.

Характерной тенденцией становится рост платы за обучение. К концу 90-х плата за обучение в вузах США увеличилась почти в три раза по сравнению с 70-ми годами. Этому способствовало сокращение государственного финансирования, что привело к тому, что университеты компенсировали сложившийся дефицит за счет повышения платы за обучение. В целом, в бюджете вуза США доля финансовых поступлений за счет оплаты за обучение невелика. Но даже эта небольшая доля увеличилась от 21% в 70-х до 28% в конце 90-х.

В США вопрос выбора университета не всегда связан со стоимостью обучения в нем. Уверенность в получении необходимых знаний в университетах придает развитая система финансовой помощи студентам. Поэтому на первом месте достаточные способности будущего студента, его академические достижения. При этом система финансовой помощи дает университету возможность привлечь к обучению действительно одаренного студента вне зависимости от материального положения семьи и способности платить за обучение.

В отсутствие единого федерального закона, регулирующего образование, в США в 1965 году был принят Акт о высшем образовании, который регулирует лишь вопросы прав и доступа к высшему образованию. На

основании этого Акта сформирована Ассоциация финансирования студенческих ссуд ("Sallie Mae"), которая занимается кредитованием высшего образования. Это свидетельствует о том, что в вопросе равенства доступа к высшему образованию центральным вопросом все же является эффективная система финансовой помощи.

Финансовая помощь студентам в США является прерогативой, как федеральной власти, так и непосредственно университетов. На текущий момент практикуются следующие виды финансовой помощи, предоставляемой государством студентам и их семьям: стипендии, гранты (субсидии или дотации), займы (кредиты), работа для студентов и налоговые льготы. Стипендию можно получить за определенные достижения в учебе и независимо от финансового положения. Гранты же не зависят от успеваемости студента и, как правило, являются поддержкой малообеспеченных семей. Стипендии и гранты не требуется возвращать. Займы также предоставляются в случае финансовой необходимости и обычно на льготных условиях, т.е. на длительный срок и под определенные проценты. Займы подлежат возврату, причем некоторые из них уже во время обучения.

Система финансовой помощи студентам состоит из независимых источников грантов и займов, среди которых и сами университеты, а также благотворительные фонды. Источником финансовой помощи могут быть и финансовые ресурсы университета, полученные для проведения исследований. Финансовая помощь из научных фондов университета, как правило, предоставляются докторантам и магистрантам. Логика такой финансовой помощи заключается в том, что, участвуя в исследованиях, студент создает интеллектуальный товар, который впоследствии может быть зачтен в счет оплаты за обучение. Студент, получающий такую помощь, проводит исследования или проводит занятия на младших курсах, за это не оплачивает обучение и даже получает определенные средства на проживание.

Как это ни парадоксально, дорогостоящие и брендовые университеты имеют больше возможностей предоставлять те или иные собственные формы финансовой помощи студентам. Это вызвано тем, что, как правило, такие университеты финансово более обеспечены. Немаловажно также и то, что выпускник такого брендового университета имеет больше шансов хорошо трудоустроиться и быстрее выплатить те ссуды и кредиты, если таковые были привлечены для обучения от университета или от других источников.

Федеральное правительство оказывает финансовую поддержку в виде грантов, которые не возвращаются, а также субсидируемых и несубсидируемых ссуд. Федеральное правительство в лице Департамента образования США предоставляет такие виды финансовой помощи, как гранты и займы. Это известные в стране *Pell Grants, Supplemental Educational Opportunity Grants, Perkins Loan, Stafford Loans, Plus Loans, Supplemental Loans for Students*, а также определенные дополнительные студенческие займы и гранты. Кроме этого, государство поощряет работу студентов, которая приносит им дополнительный доход.

Привлекательность займа состоит в том, что некоторые из них, например, заем Перкинга (*Perkins Loan*) можно получить на льготных условиях. Возвращать такой заем нужно в течение определенного периода времени после окончания учебы, фактически до десяти лет. Причем и выплата порой начинается не сразу после получения степени или прекращения учебы.

Плас-заем (*Plus Loans*) предоставляется банками родителям для оплаты обучения в университете их детей. Аналогичный заем – заем Стаффорда (*Stafford Loans*) – выдается банками нуждающимся студентам под государственную гарантию и под сравнительно небольшие проценты.

Поскольку вопрос финансовой помощи зависит от доходов семьи, важно имеет ли студент поддержку семьи, поддержку от одного или от обоих родителей, или это самостоя-

тельно обучающийся студент. К последним могут относиться студенты старше 24 лет, имеющие свои семьи. Существуют дополнительные студенческие займы для студентов, не имеющих поддержки семьи и проходящим курс обучения сроком не менее академического года. В отличие от займа Стаффорда получение этого вида займа не зависит от материального положения студента. Проценты по нему надо начинать выплачивать уже через 60 дней после его получения.

При запросе любой финансовой помощи, кроме «Плас-займов» или дополнительных студенческих займов, необходимо доказать наличие материальных затруднений в семье.

Существует определенная система выдачи государственной помощи. Например, студенты, обучающиеся по программе бакалавра, имеют право на все виды помощи, а студенты, которые учатся на магистра, не имеют права получения грантов от федерального правительства, но они могут получить грант от штата, университета, частного фонда и т.д. Некоторые колледжи могут принимать только отдельные виды федеральной помощи, а другие вузы вообще не участвуют в федеральных программах. Государство также предоставляет некоторые налоговые льготы студентам и их семьям.

Существуют программы, направленные на предоставление временной работы нуждающимся студентам, как в самом учебном заведении, так и вне его. Количество рабочих часов в неделю ограничивается, чтобы не оказывать отрицательного воздействия на обучение.

Все вопросы, связанные с финансовой помощью студентам, структурой стоимости обучения в конкретном университете координирует специальный отдел финансовой помощи студентам. Хотя в основе приема в университет находятся академические критерии, но в итоге все же финансовая помощь зависит от материального положения семьи. При этом, как было уже отмечено, для талантливого студента больше шансов обучаться в престижных частных вузах, как Гарвард. Это проис-

ходит потому, что такие университеты обладают возможностью выделять собственные средства для финансовой поддержки студента. Все такие вопросы призван регулировать отдел финансовой помощи университета.

Процедура поступления в вузы начинается с оценивания приемной комиссией потенциала претендента на обучение. Этот показатель является главным. Заключение о пригодности того или иного кандидата на обучение формируется независимо от его материального положения. Приемная комиссия ставит в известность будущего студента об общей стоимости обучения в вузе. После вынесения решения приемной комиссией о согласии на прием в университет, претендент занимается решением финансовых вопросов. Это может быть поиск грантов или ссуд, а также обсуждение возможностей получения финансовой помощи непосредственно от университета. Будущий студент заполняет он-лайн соответствующую заявку в FAFSA (Free Application for Federal Student Aid) – федеральную организацию, регулирующую финансовую помощь от государства. Отдельная заявка может быть подана на финансовую помощь университета. Подавая заявку, студент предоставляет необходимые сведения о доходах семьи, для подтверждения которых существуют специальные формы от налоговых служб и других организаций. При этом вопрос дохода семьи изучается досконально, включая даже сведения о роли каждого из родителей в поддержке студента, если родители находятся в разводе.

Типичная для американских университетов процедура поиска и получения финансовой помощи начинается с обсуждения этого вопроса в офисе финансовой помощи университета. В данном офисе исходят из двух основных показателей – прогнозируемый вклад семей (Expected Family Contribution) и полная стоимость обучения (Cost of Attendance), включающая образовательные (direct) и дополнительные (indirect) расходы.

Объем необходимой финансовой помощи выводится из простой формулы: необходи-

мая финансовая помощь равна объему полной стоимости обучения минус прогнозируемый вклад семьи. Полученный таким образом необходимый объем финансовой помощи может покрываться из разных источников: федерального гранта или ссуды, помощи университета, работы в университете на условиях неполной занятости, и т.д. Все эти вопросы регулируются офисом финансовой помощи университета.

Финансовая помощь и составляющие этой помощи должны регулярно обновляться. Для этого существуют сроки и критерии. Для управления этим процессом офис финансовой помощи проводит специальные семинары в начале семестра для студентов. Такая встреча имеет примерно следующую повестку дня:

- Обновление заявлений на финансовую помощь, требования и сроки;
- Как обосновать необходимость финансовой помощи;
- Необходимые учебные достижения для получения финансовой помощи;
- Сроки принятия решений и предоставления финансовой помощи.

Среди разнообразия финансовой помощи, предоставляемой студентам, прослеживается явная тенденция к снижению федеральной финансовой помощи и увеличению помощи, предоставляемой штатами и самими университетами.

Направленная на решение вопросов социальной справедливости, система финансовой помощи порождает одновременно и ряд проблем [6]. Система финансовой помощи от государства и штатов уже превысила фактический вклад родителей в обучение. Одной из наиболее обсуждаемых проблем является рост студенческих займов и проблема неуплаты займов. За период 1993-2001 гг. сумма студенческих займов удвоилась с 12 млрд. долл. до 25 млрд. долл., но при этом выросла и их неуплата.

Среди множества ссуд и займов, доступных американским гражданам займы на обучение являются сравнительно дорогими. Это еще раз подтверждает важность образования,

открывающего двери к благополучию и материальной стабильности.

Но, несмотря на все трудности, американская система финансовой помощи студентам является эффективной системой обеспечения равенства доступа к образованию и формирования человеческого капитала.

Выводы. В Казахстане существующая система государственных образовательных грантов обеспечивает финансовой поддержкой только примерно 30% обучающихся в вузе. Поскольку распределение по вузам обладателей государственных грантов неравномерное, то контингент некоторых вузов составляют преимущественно студенты, оплачивающие обучение из собственных средств. В отсутствие недостатка источников эффективной финансовой помощи студентам такая ситуация порождает определенные проблемы.

Первая и главная проблема связана с тем, что финансовые трудности в получении высшего образования порождает в обществе мнение о неравенстве в доступе к образованию.

Другая проблема касается развития вузов. Неустойчивые финансовые возможности обучающихся нередко являются причиной задолженностей по оплате за обучение. При наличии заметно большого контингента обучающихся за свой счет такие факты задержки оплаты за обучение способны существенно повлиять на финансовое состояние вуза.

Все это говорит о необходимости создания устойчивой системы финансовой помощи студентам. Опираясь на опыт других стран можно говорить о разных путях формирования такой помощи.

Единое национальное тестирование и комплексное тестирование лишь ранжируют претендентов на обучение в вуз относительно критического балла, равного 50, дающего право обучаться в вузе. Набравшие требуемый балл, как правило, могут выбирать вуз, в котором бы хотели учиться. Однако, принимающий вуз практически никак не решает проблемы возмещения расходов на обучение студентов. В первую очередь это связано с

тем, что наиболее успешные участники национального тестирования еще до прихода в вуз получают государственный образовательный грант и тем самым вопрос возмещения затрат на обучение для этой категории студентов не стоит. Другая категория студентов, обучающихся за собственный счет, вынуждена искать ресурсы финансовой поддержки самостоятельно. Именно данная категория студентов нередко имеют нестабильные источники финансовой поддержки, которые, в конечном счете, сказываются на их возможности обучаться в вузе.

В такой ситуации требуют своего обсуждения возможности, как самого вуза, так и других структур по развитию финансовой помощи студентам.

Первое. Государственная финансовая поддержка в форме образовательных грантов, а также в виде кредитов от коммерческих банков и набирающей силу системы ГОНС пока не достаточна для финансовой поддержки всех нуждающихся.

Финансовая помощь студентам в виде ссуд, займов или кредитов на сегодня являются прерогативой банковской системы. Однако, для развития в стране целостностной системы финансовой помощи, по аналогии с американской системой участие других финансовых институтов, как имеющихся, так и вновь создаваемых, внесло бы живую струю в такую важную социальную сферу, как образование. Фактически система финансовой помощи студентам может занять свое место в индустрии финансовых услуг в стране. Необходимым условием для этого является ясная концепция предоставления финансовой помощи студентам, ее структуры, размеров, условия, включающие систему налоговых льгот.

Поскольку система финансовой помощи нацелена на стимулирование получения высшего образования представителями разного уровня материального достатка, для внедрения данной системы важно детальное разграничение прямых и непрямых затрат вуза на обучение студентов. К прямым затратам сле-

дует отнести непосредственно стоимость обучения, в то время как к непрямым относятся стоимость пользования информационными услугами, услугами библиотеки, проживание в общежитии и многое другое, не связанное с аудиторными занятиями. Соответственно, финансовая помощь может иметь разный размер и быть нацеленной на покрытие всех расходов на обучение или на покрытие лишь прямых расходов.

Существующая система государственных образовательных грантов также не может оставаться в стороне от такой дифференциации объема помощи с необходимой детализацией финансовых возможностей семьи и реальной стоимости обучения в вузе, в который поступает обучающийся. С точки зрения эффективности финансовой помощи существующая система государственного образовательного гранта сегодня не является стимулирующим элементом для высоких академических достижений студента в вузе, потому что грант не увязан с академическим успехом, а студент лишается его только в случае отчисления из вуза. Поскольку вопрос сохранения гранта по итогам академического периода не рассматривается, данная система государственного образовательного гранта не работает на стимулирование качества подготовки специалистов.

Финансовая помощь может стать эффективным инструментом как обеспечения равенства доступа к высшему образованию, так и повышения качества подготовки специалистов. Этому способствуют практика ежегодного или семестрового обновления финансовой помощи, реагирование на меняющиеся академические достижения и материальные условия семьи.

Второе. Нацеленные на качественную подготовку специалистов, вузы всегда заинтересованы сохранить контингент способных студентов. Поскольку политика отбора в вузе в первую очередь сконцентрирована на академических достижениях будущего студента, из поля зрения приемных комиссий почти всегда

выпадает проблема финансовых возможностей студентов. Как свидетельствует статистика, проблемы оплаты за обучение является наиболее частой причиной отсева студентов, среди которых могут быть и потенциальные успешные выпускники вузов [7]. Поэтому вузовская инициатива по оказанию финансовой помощи студентам может стать центральной в стратегии вуза по подготовке качественных специалистов. Финансовая помощь вуза станет более предметной, если объем затрат на обучение в вузе будет более точно структурирована. Конкретные объемы прямых и непрямых расходов на обучение могут влиять на то, какие формы поддержки вуз может предлагать.

Среди вузовских форм финансовой помощи эффективным методом является создание рабочих мест для студентов, что позволит им зарабатывать средства для полного или частичного покрытия затрат на обучение. Среди таких форм может быть работа в обслуживающей сфере университета, а также привлечение студентов магистратуры и докторантуры для участия в выполнении конкретных научных работ в вузе, что, в конечном счете, может пойти в зачет оплаты за обучение. Также, доступной формой помощи может стать система Teaching Assistant, когда студент помогает преподавать какой-то предмет.

Набирающие темпы новые модели университетского управления создают новые ресурсы финансового роста. Источником финансовой поддержки обучения студентов могут быть специально учрежденные виды помощи из эндаумент фондов. Определенным источником для формирования финансовой поддержки студентов могут стать и высвобождающиеся государственные образовательные гранты, если будут приняты соответствующие нормативные процедуры лишения грантов, позволяющие увязывать их с академическим успехом и дальнейшим использованием внутри вуза.

Третье. Все формы финансовой помощи, в конечном счете, направлены на создание рав-

ных условий для всех способных студентов вне зависимости от их материального положения. Роль вуза в координировании работы по обеспечению студентов финансовой помощью является первостепенной. Создание соответствующих служб финансовой помощи в вузе, сосредоточенной только на всех аспектах внешней и внутренней финансовой помощи студентам, является основой для развития такой системы финансовой помощи студентам в стране.

Какие составляющие стоимости обучения конкретного студента могут быть покрыты за счет государственного гранта или за счет финансовой помощи извне или внутри университета, каков прогнозируемый вклад семьи в обучение студента, какие реальные доходы семьи – все это объект кропотливой работы, координируемой отделом вуза по финансовой помощи. Для получения широкого спектра объективных данных в Казахстане достаточно развита система электронных услуг. Это обеспечивает прозрачность и устойчивость к коррупционным проявлениям в процессе получения достоверных сведений о претендентах на получение финансовой помощи.

Рассматривая финансовую помощь, как важное условие для предоставления возможности обучения в вузах наиболее способных и мотивированных студентов, нельзя обойти вниманием систему отбора в вузы. Даже, если не вдаваться в детали процедуры отбора, становится очевидным, что вопрос о приеме в вуз должен быть решен задолго до начала учебного года. Это связано с тем, чтобы отделы финансовой помощи вузов смогли до начала учебного года решить вопросы финансового обеспечения обучения студента с соответствующими структурами, предоставляющими финансовую помощь студентам. Предоставление государственного образовательного гранта также относится к данной категории вопросов, которые могут рассматриваться только после принятия решения о возможности зачисления в вуз. В такой ситуации, когда сам вуз определяет размеры пря-

мых и не прямых затрат на обучение в данном вузе, объем государственного гранта может оказаться недостаточным для покрытия этих затрат. Поэтому обладатели государственного образовательного гранта также могут рассматриваться вузом как нуждающиеся в финансовой поддержке, если о том сигнализирует их материальное положение. Возможен также вариант, когда обладатель государственного гранта должен из собственных средств оплачивать некоторые не прямые затраты вуза на обучение. Ситуация может измениться, если государственный грант не будет иметь одинаковый размер для всех вузов, а формироваться по запросам вуза, в который поступил студент, выигравший грант.

Таким образом, решение приемной комиссии о приеме в вуз и решение о финансовой помощи студенту являются независимыми и последовательными этапами процедуры приема в вуз, которые не должны быть ограничены привычным летним периодом, а занимать достаточное время в течение не менее полу года до начала учебного года. Вопрос приема в вузы в таких условиях неизбежно станет внутренним вопросом вуза, напрямую связанным с обязательствами вуза по качественной подготовке специалистов и повышению престижа вуза.

Равенство доступа к высшему образованию является одним из приоритетов построения экономически сильного правового государства. Обеспечению равенства доступа к высшему образованию может способствовать создание широкого спектра финансовой помощи для поддержки стремления молодежи к получению высшего образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Макриди К., Каннинг М., Дежина И., Галабов Б., Мармолехо Ф., Агапитова Н., Куадра Э., Джоши Р., Салми Д., Фруммин И. Финансирование высшего образования в Казахстане: открытия и уроки /Вопросы образования, выпуск 3, 2007, с.65-83.

2. Разработка стратегических направлений реформирования образования Республики Казах-

стан на 2015-2020 годы /Nazarbayev University Graduate School of Education. – Астана: Индиго-принт, 2014. – 182 с.

3. Закон Республики Казахстан. Об образовании: утв. 27 июля 2007 года, № 319-III // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> 16.09.2015.

4. Приказ и.о. Министра образования и науки Республики Казахстан. Об утверждении финансовых нормативов по высшему и послевузовскому образованию: утв. 7 августа 2009 года, № 374 // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30469110 16.09.2015.

5. Приказ и.о. Министра образования и науки Республики Казахстан. Об утверждении Методических рекомендаций по планированию расходов на подготовку кадров с высшим и послевузовским

образованием и расчету расходов на обучение одного обучающегося: утв. 10 августа 2009 года, №381 // http://online.zakon.kz/document/? doc_id=30466772 16.09.2015.

6. Bruce Johnstone D. Conventional Fixed-Schedule Versus Income Contingent Repayment Obligations: Is there a Best Loan Scheme? / Financial Support to Students through Student Loans, edited by Adrian Ziderman in Higher Education in Europe, Vol. 34, No. 2, 2009.

7. Статистика системы образования Республики Казахстан. Национальный сборник /Национальный центр образовательной статистики и оценки Министерства образования и науки Республики Казахстан. – Астана: НЦОСО, 2014. - С.176.

Андатпа

Орынханов М.Қ., Сағынтаева А.Қ. **Студенттерге қаржылай көмек көрсету жүйесі арқылы жоғары білім алуға қолжетімділікті арттыру.**

Мақалада білім беру жүйесінің қызмет етуіндегі негізгі мәселе болып табылатын жоғары білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету қарастырылған. АҚШ-тағы несиелеу жүйесі мысалында авторлар Қазақстанда осыған ұқсас студенттерге қаржылай көмек көрсету жүйесін енгізу арқылы жоғары білім алудың мүмкіндіктерін кеңейту мәселесін талқылады. Ортадеңгейлі америкалық ЖОО-дағы студенттерге қаржылай көмек көрсетуді басқару бөліп қарастырылды. Қазақстандық ЖОО-ның студенттеріне осындай қаржылай көмек көрсету жүйесін енгізу тәжірибесін қолдану мүмкіндіктері туралы шешімдер жасалған.

Түйін сөздер: жоғары білім, білім беру гранттары, білім беру несиелері, студенттерге қаржылай көмек көрсету.

Abstract

Orunkhanov M., Sagintayeva A. **Access to Higher Education through the System of Student Financial Aid.**

This paper focuses on access and equity in higher education as one of the main issues of academic system. Having considered the US system of loans and grants, the issue of adapting similar approaches of financial aid in Kazakhstan is discussed. The paper also presents a case of a certain US university. The paper concludes with the discussion of borrowing practices of financial aid in Kazakhstan's HEIs.

Keywords: higher education, grants, loans, financial aid.

УДК 378.4

КУЛСАРИЕВА А.Т., ИСКАКОВА А.Т., ТАДЖИЕВА М.К.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

ИННОВАЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ПОДГОТОВКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация

В статье рассматриваются системные аспекты образовательной подготовки кадров в условиях вуза для инновационной экономики. Показано значение изучения развития инновационных компаний Казахстана и разработки на этой основе учебно-методических кейсов, что имеет важное значение в подготовке будущих конкурентоспособных специалистов, обладающих высокой социальной и гражданской ответственностью и компетенциями, необходимыми в модернизируемой экономике.

Ключевые слова: инновационное образование, инновационная экономика, модернизация, инновационный менеджмент, инновационные компании, высшая школа.

В Государственной Программе по сфокусированному индустриальному развитию Республики Казахстан определены основные направления развития промышленных предприятий [1]. В своем Послании народу страны Н.А.Назарбаев отметил: «В Казахстане, если смотреть по экономике в целом, один работник в год производит продукции на 17 тысяч долларов. В развитых странах этот показатель превышает 90 тысяч долларов. Вывод очень простой: нам надо исправлять ситуацию – повышать производительность и внедрять инновации» [2]. Другими словами, именно с инновациями глава государства связывает качественный рывок Казахстана в плане роста производительности труда.

Инновационный бизнес в развитых странах давно уже выступает как приоритетный. При этом в целях инновационной активности населения государство, прежде всего, стимулирует подготовку кадров. Как показывает мировой опыт, для инновационной деятельности требуются специалисты, обладающие особой подготовкой и владеющие специфическими знаниями, умениями и навыками. Одним словом, формирование инноваций напрямую зависит от развития ряда ключевых сфер, и прежде всего образования. В связи с

этим, все большую значимость приобретают системные аспекты образовательной подготовки кадров для инновационной экономики [3].

Несмотря на важность рассматриваемой проблемы, построение и реализация образовательного процесса в области инновационного менеджмента в казахстанских условиях остаются недостаточно проработанными. Мы считаем, что необходимо выстраивание новой концепции подготовки высококвалифицированных специалистов, содержащей в своей основе компетентностную модель во взаимосвязи с образовательной программой, отвечающей современным требованиям.

С этой целью, важно отметить то, что инновационное образование вполне соответствует современной идеологии многоуровневого непрерывного образования. Оно ориентировано не столько на передачу знаний, которые постоянно устаревают, сколько на овладение базовыми компетенциями, позволяющими потом, по мере необходимости, приобретать знания самостоятельно, а главное, это способность к постоянному самообразованию в интересах непрерывного повышения квалификации во все расширяющемся компетентностном спектре (Рисунок 1).

На наш взгляд, вышеназванные требования позволят достичь главной цели – сформировать необходимую для современной Казахстана высококвалифицированных, высокоинтеллектуальных специалистов, творческих личностей, системных менеджеров инновационной деятельности, постоянно нацеленных на генерирование нововведений и их практическую реализацию.

Вместе с тем обозначим основные идеи инновационного образования:

- установка на умение постоянно учиться с акцентами на творчество и
- расширение своего компетентностного спектра;

- способность к поиску новых знаний и, главное, творческим действиям
- для достижения поставленной цели;
- развитие навыков работы в командах специалистов различных областей знания;
- постоянное творческое самосовершенствование, выражающееся в способностях к постановке задач, формированию команд и работе в междисциплинарных проектах.

Отметим, что миссия Казахского национального педагогического университета имени Абая в данном направлении заключается в подготовке конкурентоспособных специалистов, обладающих высокой социальной и гражданской ответственностью [5].

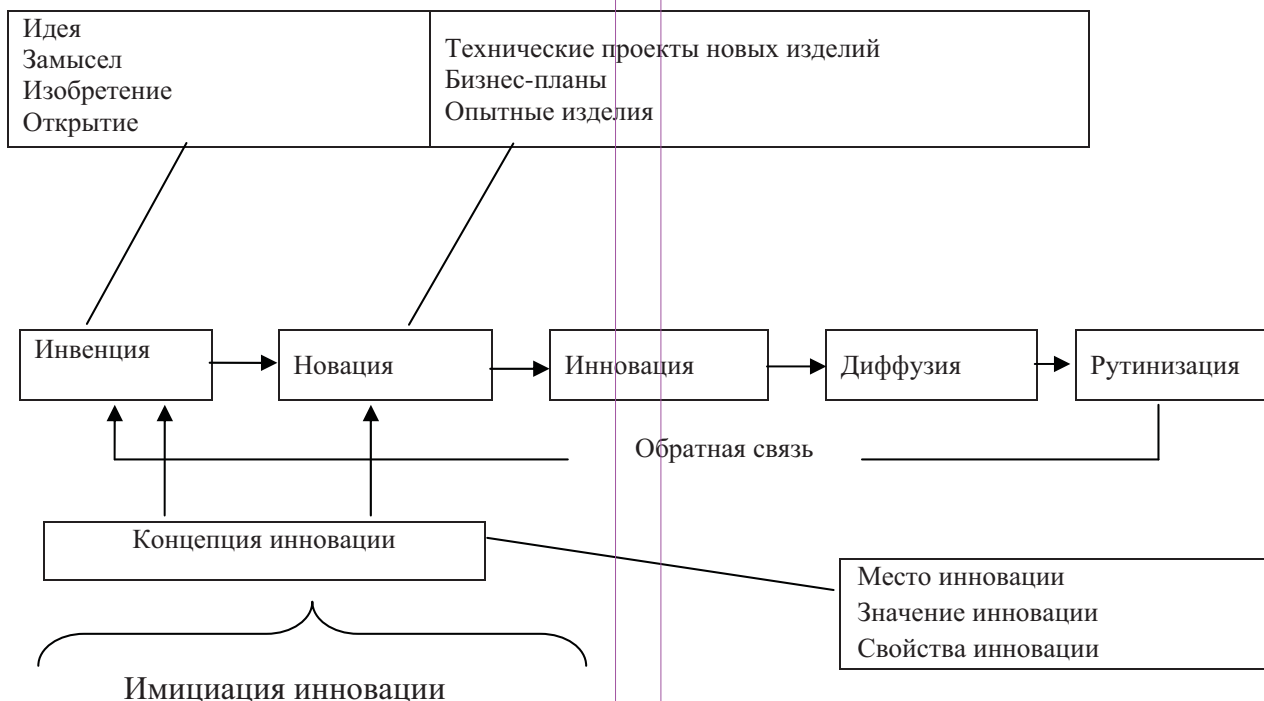

Рисунок 1. Цикл инновационного процесса [4]

Именно эти специалисты в будущем смогут обеспечить форсированное развитие страны на основе инноваций и новых технологий. Поэтому высшее образование должно ориентироваться, в первую очередь, на максимальное удовлетворение текущих и перспективных потребностей национальной экономики в специ-

алистах. «Высокообразованная казахстанская нация» должна соответствовать в современном мире имиджу «развитого конкурентоспособного государства» [2]. Новой задачей в данном секторе видится появление в обозримом будущем целого ряда высококлассных специалистов с инновационным мышлением в

различных приоритетных для государства отраслях, сопоставимых по уровню подготовки зарубежных специалистов. Для реализации этой задачи преподавателям высшей школы необходимо сформировать такие курсы инновационного менеджмента, которые бы отвечали современным требованиям, а также международным стандартам качества образования. В республике назрела необходимость коренной модернизации методик преподавания, которая является одной из наиболее часто упоминаемых проблем современной казахстанской образовательной системы. Инструментальная модернизация системы преподавания должна идти параллельно с качественным улучшением самого преподавания в системе высшего образования [6].

В настоящее время момент, теория инновационного менеджмента, представленная в зарубежных учебных пособиях, построена на изучении опыта международных компаний, таких как Microsoft, Apple, Ford, Nestle, Coca-Cola и других. Опыт передовых инновационных компаний, безусловно, важен для изучения базисных основ управления новыми технологиями. Однако, обучение национальных кадров не всегда возможно на основе зарубежного опыта, так как реалии и уровень экономического развития международных компаний не всегда соответствует национальным возможностям. При этом следует отметить, что в Казахстане имеются свои передовые инновационные компании, опыт которых необходимо описать и использовать в учебном процессе при широкой подготовке бакалавров, магистрантов, PhD докторантов и управленцев.

Наряду с этим следует отметить, что в мире растет интерес к инновациям из стран с развивающейся экономикой. В свете теории о Reverse innovation [7], Jugaard innovation [8] и The Lean Start-Up [9] – опыт компаний, занимающихся инновациями в таких странах, как Казахстан, приобретает особую актуальность. Зарубежные исследователи задаются вопросом о том, какие технологии и иннова-

ционные идеи возникают в странах с развивающейся экономикой, и возможен ли обратный трансфер технологий. Как строятся процессы в инновационных компаниях стран с развивающейся экономики, когда ресурсы для НИ-ОКР не всегда доступны.

Анализируя ситуацию в вузах республики, мы пришли к выводу, что ключевым фактором процесса обучения должно стать использование интерактивных проектно-ориентированных образовательных технологий, обеспечивающих определенную полноту, разнообразие и системность знаний, умений и навыков специалистов инновационной сферы. Интенсивность образовательного процесса должна обеспечиваться не столько за счет увеличения педагогической нагрузки, сколько применением активных методов обучения, а также отбором преподавателей по критериям творческого потенциала и разнообразию методических приемов и технологий. Так, например, в нашем случае, задача исследования заключается в изучении социально-экономических условий развития инновационных компаний Казахстана и разработки на этой основе учебно-методических кейсов. Тема использования учебно-методических кейсов в учебном процессе вузов не нова и широко описана, к примеру, такими авторами, как Yin (1989) или Eisenhart (1989; 2007) [10]. Однако, в теории и практике инновационного менеджмента, в широко известных трудах как [11-13] не представлены компании Республики Казахстан, что сказывается отрицательным образом о представлении казахстанских инновационных компаний в мировом сообществе. Вследствие чего нам необходимо дополнить зарубежную практику инноваций национальным передовым опытом на основе отечественных кейсов, которые соответствуют реалиям экономического развития республики.

Таким образом, сущность нашей научно-исследовательской работы (НИР) раскрывается в нескольких основных моментах, которые носят теоретический и практический характер.

<p><u>На теоретическом уровне НИР направлена:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> – выявление социально-экономических условий, способствующих эффективному развитию инноваций в казахстанских компаниях на основе использования модели Tidd & Bessant (2013); – разработку учебных кейсов для образовательных нужд национальных университетов на принципах кейс-стади (Yin, 1989; Eisenhart, 1989); – описание кейсов, изученных казахстанских компаний на принципах executive briefing для использования в профессиональном обучении менеджеров-управленцев; – опубликование кейсов на международном инновационном портале http://www.innovation-portal.info/ (Wiley, Великобритания) и включение результатов исследования в международную теорию инновационного менеджмента.	<p>процесса Tidd & Bessant (2013) [16]. Каждый кейс будет построен на основе детальных интервью высшего, среднего, низшего менеджмента компании. При этом также будут использованы такие методы исследования как наблюдение, проведение фокус-группы, видеосъемка.</p> <p>Реализация проекта будет иметь теоретическую и практическую значимость в национальном и международном масштабе. На национальном уровне у бизнес-школ, формируемых в Казахстане, появляется возможность использования результатов исследования при обучении бакалавров, магистрантов, PhD докторантов и управленцев.</p>
<p><u>На практическом уровне НИР направлена:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> – издание кейсов на русском языке в качестве учебного пособия для вузов, и как e-book на английском языке в качестве best practice инновационных компаний, занимающихся инновациями в странах с развивающейся экономикой (Казахстан); – разработку методических рекомендаций по использованию кейсов при преподавании курсов по направлению «Инновационный менеджмент» для бакалавров, магистрантов, PhD докторантов и управленцев (executive MBA); – публикацию результатов проекта в научных журналах и на конференциях на казахском, русском и английском языках. <p>В методическом плане, в научном проекте предлагается провести качественное исследование по методологии Denzin и Lincoln (1994), а также Silverman (2005) десяти компаний, расположенных в Алматы, Астане. Выбор городов обусловлен их инновационной активностью [14, 15]. Детальное исследование опыта казахстанских компаний будет проведено на основе модели инновационного</p>	<p>Отметим, что в будущем с учетом важнейших задач социально-экономического развития Республики Казахстан до 2050 года, потребностей экономики, приоритетов научно-технической и инновационной политики, а также в интересах обеспечения эффективного функционирования государственных научных исследовательских организаций и их взаимодействия с организациями частного сектора, государственный сектор науки и высшего образования составит научно-технологическую основу национальной инновационной системы, обеспечивающую построение экономики, основанной на знаниях. А итогом построения системы профессиональной подготовки специалистов в сфере инновационного менеджмента станет воспроизводство контингента конкурентоспособных кадров, обладающих компетенциями, необходимыми в модернизируемой экономике.</p> <p>СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 958. 2. Послание Президента РК – Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства //Мысль. – 2013. – № 1. – С. 2-23.

3. Модернизация экономики через инновационное образование //«Креативная экономика». – №9 (57). – 2011. – с. 44-47.

4. Крючков В.Н., Полещенко К.Н., Разумов В.И. Менеджмент высоких технологий: научно-образовательные аспекты подготовки кадров для инвенториальной экономики //Вестн. Омского ун-та: Сер. Экономика. – 2009. – № 2. – С. 122-126.

5. Стратегия развития КазНПУ имени Абая до 2020 года. – Алматы, 2012.

6. Байдаров Е.У. XXI век – век глобализации и интеллектуального развития //АльПари. – 2008. – № 1-2. – С. 159-162.

7. Govindarajan, V., Trimble, C., Nooyi, I. (2012) Reverse Innovation: Create Far From Home, Win Everywhere, Harvard Business Review Press.

8. Radjou, N., Prabhu, J., Ahuja, S. (2012) Jugaad Innovation: Think Frugal, Be Flexible, Generate Breakthrough Growth, Jossey Bass.

9. Ries E. (2011) The Lean Startup: How Constant Innovation Creates Radically Successful Businesses, Portfolio Penguin.

10. Eisenhart, K.M. (1989), “Building theories from case study research”, Academy of Management Review, Vol. 14 No. 4, pp. 532-50.

11. Eisenhart, K.M. and Graebner, M.E. (2007), “Theory building from cases: challenges and opportunities”, Journal of Academy of Management, Vol. 50 No. 1, pp. 25-32.

12. Trott, P. (2011) Innovation Management and New Product Development, Financial Times /Prentice Hall; 5 edition.

13. Ahmed, P., Shepherd, C. (2010) Innovation Management: Context, Strategies, Systems and Processes, Financial Times/ Prentice Hall; 1 edition

14. Мутанов Г.М. Инновации: создание и развитие. – Алматы: Казак университеты, 2012.

15. Муканов Д. Казахстан: прорыв в инновационную экономику. – Алматы, 2007. – 272 с.

16. Denzin, N., Lincoln, Y. (1994) Handbook of Qualitative Research. Sage Publications, USA.

Аңдатпа

Құлсариева А.Т., Исакова А.Т., Таджиева М.К. **Инновациялық білім беру – бәсекеге қабілетті мамандарды дайындаудағы маңызды бағыт.**

Мақалада ЖОО жағдайында инновациялық экономикаға білім кадрларын дайындаудың жүйелі аспектілері қарастырылады. Қазақстанның инновациялық компанияларының дамуын зерттеудің мәні және соның негізінде болашақ бәсекеге қабілетті мамандарды дайындауда зор маңызы бар оқу-әдістемелік кейстерді әзірлеу көрсетілген.

Түйін сөздер: инновациялық білім беру, инновациялық экономика, жаңарту, инновациялық менеджмент, инновациялық компаниялар, жоғары мектеп.

Abstract

Aktolkyn Kulsariyeva, Aigul Iskakova, Marzhan Tajiyeva. **Innovative education as an important trend in training competitive professionals**

This paper considers system aspects of educational training the specialists in terms of higher education to innovative economy. There is showed the importance of studying the development of innovative companies of Kazakhstan and designing on this basis the teaching cases, which is important in the preparation of future competitive specialists.

Key words: innovative education, innovative economy, modernization, innovative management, innovative companies, higher education.

УДК 376

Г.А.ҚАСЕН, Ә.М.ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА

Казахский национальный университет им. аль-Фараби
(Алматы, Казахстан)

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ АРТ-ПЕДАГОГИКИ И АРТ-ТЕРАПИИ В ПРАКТИКЕ ПСИХОКОРРЕКЦИОННОЙ И ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ

Аннотация

Статья отражает промежуточные результаты грантового проекта МОН РК «Арт-педагогика и арт-терапия для профилактики суицидального поведения молодежи в Казахстане: разработка научных основ и практических технологий».

Актуальность статьи обосновывается тем, что обострение проблемы суицидальных проявлений среди подростков и молодежи повышает роль профилактической работы по данному направлению, которая, на взгляд авторов будет успешной с помощью арт-педагогических методов – методов психолого-педагогического воздействия искусством, своего рода путей самовыражения личности. Утверждается, что с помощью этих методов успешно прорабатываются и в дальнейшем разрешаются межличностные и внутриличностные конфликты, кризисные, тревожные и стрессовые состояния, психологические травмы. На взгляд авторов подобные методы также содействуют развитию креативности, личностному росту и самоактуализации творческого потенциала личности.

Обосновывается то, что необходимо разделять арт-терапевтические и арт-педагогические методы (или методы арт-педагогика). Вторые, мнению авторов, как более общедоступные и «облегченные» на фоне арт-терапии, позволяют работать с «менее глубинными» проблемами личности.

На основе анализа источников историческое развитие арт-терапии как формы терапии искусством разделяется на три этапа, выделяется период зарождения арт-педагогика в недрах арт-терапии. Анализ и систематизация научных источников в области арт-терапии и арт-педагогика позволяет утверждать, что в передовых странах мира арт-терапия является одной из форм терапии искусством, в ряде стран – парамедицинской профессией, наряду с такими родственными профессиями, как музыкотерапия, танцевально-двигательная терапия и драматерапия.

В статье также нашли отражение материалы, полученные в результате обобщения и систематизации передового опыта стран мира в развитии национальных и региональных арт-педагогических и арт-терапевтических школ. На основе изучения мирового опыта в практике психокоррекционной и профилактической работы был разработан и проведен арт-педагогический сеанс, вобравший в себя лучшие зарубежные традиции групповой арт-терапии и арт-педагогика. Результаты его проведения и последующего анкетирования также нашли отражение в данной статье. В частности приводится практический результат арт-педагогического сеанса – участники ощутили снятие напряжения, повышение эмоционального тонуса, доверительность, позитивный настрой.

В итоге предполагается, что возможности арт-педагогика и арт-терапии в практике психокоррекционной и профилактической работы достаточно высоки, что использование арт-методов в массовом обучении и воспитании во многом может предопределить решение проблемы раннего предупреждения суицидальных тенденций подростков и молодежи в Казахстане.

Ключевые слова: арт-терапия, арт-педагогика, арт-методы, арт-педагогическая деятельность, арт-педагогический сеанс.

Введение
Обострение проблемы суицидальных проявлений среди подростков и моло-

дежи повышает роль профилактической работы по данному направлению, которая, на наш взгляд будет успешной с помощью арт-

педагогических методов – методов психолого-педагогического воздействия искусством, своего рода путей самовыражения личности.

Понятие об арт-терапии было введено в 30-х годах XX века А. Хиллом в качестве обозначения лечебного метода искусством. Подобные методы были использованы им для работы с больными туберкулезом, позднее понятие расширилось, сейчас арт-терапия представляет собой комплекс методов психотерапии и психокоррекции, использующий созидательную и просто творческую активность человека для решения проблем психологического характера.

С помощью этих методов успешно прорабатываются и в дальнейшем разрешаются межличностные и внутриличностные конфликты, кризисные, тревожные и стрессовые состояния, психологические травмы. Кроме этого, подобные методы содействуют развитию креативности, личностному росту и самоактуализации творческого потенциала личности.

На наш взгляд необходимо разделять арт-терапевтические и арт-педагогические методы (или методы арт-педагогики). Вторые, по нашему мнению, как более общедоступные и «облегченные» на фоне арт-терапии, позволяют работать с «менее глубинными» проблемами личности, т.к. помогают популяризировать чувства на символическом уровне, актуализировать и выражать осознаваемые и неосознаваемые чувства и потребности, в том числе те, выразить которые с помощью слов подростку слишком сложно.

Общим для этих методов является то, что их скрытый контент позволяет определять истинную направленность личности, диагностировать субъективные отношения с миром и с самим собой, влиять на подсознательные структуры личности.

Таким образом, использование элементов арт-терапии в арт-педагогической деятельности, и в особенности в профилактической работе способствует на наш взгляд усилению защитных факторов по отношению к возмож-

ному вовлечению в негативную среду, в том числе суицидально направленную.

Анализ зарубежного опыта арт-педагогики и арт-терапии в практике психокоррекционной и профилактической работы

В рамках выполнения грантового проекта МОН РК «Арт-педагогика и арт-терапия для профилактики суицидального поведения молодежи в Казахстане: разработка научных основ и практических технологий» нами был обобщен и систематизирован передовой опыт стран мира в развитии национальных и региональных арт-педагогических и арт-терапевтических школ. Также было проанализировано применение данного опыта в практике психокоррекционной и профилактической работы.

На основе анализа и систематизации научных источников в области арт-терапии и арт-педагогики по годам их выпуска (Копытин А.И. [1], Медведева Е. А. [5], Левченко И. Ю.[6], Комиссарова Л. Н. [7], Добровольская Т. А. [2], Лебедева Л.Д. [3], Кокоренко В. Л. [4], Тарарина Е.В. [8], Корженко О. М. [9]) выявлено, что в передовых странах мира арт-терапия является одной из форм терапии искусством, в ряде стран – парамедицинской профессией, наряду с такими родственными профессиями, как музыкотерапия, танцевально-двигательная терапия и драматерапия.

Анализ зарубежных источников (Walsh S.M., Weiss S. [10], Материалов Европейского консорциума арт-терапии в образовании [11]) позволил сделать заключение, что историческое развитие арт-терапии как формы терапии искусством может быть разделено на три этапа:

1) *Начальный этап*, называемый в источниках этапом предшественников и пионеров арт-терапии (период до конца 1950-х гг.) был представлен актуальными тенденциями: социальными реформами, реформами в области образования и общественного здравоохранения (40-е годы XX века), инновациями в области изобразительного искусства, поиском новых средств выразительности – развитием модернистского искусства.

2) *Социокультурный этап* или этап начального становления профессии арт-терапевт (60-80 гг. XX века) характеризуется следующими социокультурными тенденциями: поиск культурных альтернатив, социальные инновации в условиях обостряющихся противоречий между либеральной и консервативной моделью развития общества, реорганизация общественного здравоохранения, реформы в области психиатрии, переход к постиндустриальному обществу.

3) *Этап «созревания»* арт-терапии, т.е. переход к доказательной арт-терапии (90-гг. XX века – начальные годы XXI в.) характеризуется такими тенденциями: возрастание влияния постмодернистской мысли; глобализация, переход к информационному типу культуры (с характерными для нее открытостью, множественностью, мультикультурализмом, виртуальностью, неопределенностью); давление экономических условий, зарождение гражданского общества).

Проведенный анализ зарубежного опыта арт-педагогике и арт-терапии, позволил установить следующие факты:

1) В 80-90-е гг. XX века происходит создание профессиональных общественных объединений арт-терапевтов во многих странах мира: Канада (1981), Австралия (1987), Германия (1989), Нидерланды (1996), Российская Федерация (1997), Италия (1997), Испания (1999).

2) 90-е гг. XX века также характеризуются созданием образовательных программ по арт-терапии при университетах многих европейских стран; происходит «дробление» арт-терапевтического сообщества, появление в нем разнородных школ и коалиций, отстаивающих собственное видение арт-терапии и реализующих разную профессиональную политику, стремящихся контролировать формирующийся в Европе сектор арт-терапевтических услуг и образования.

3) В некоторых странах Европы создаются общественные объединения арт-терапевтов (например, в Германии). Даже внутри объ-

единений «со стажем» усиливается конфронтация между разными сегментами арт-терапевтического сообщества.

4) Начиная с 1980-х гг. Британская ассоциация арт-терапевтов (БААТ) проводит переговоры с арт-терапевтическими организациями других стран Европы, связанные с выработкой общеевропейских стандартов арт-терапевтического образования и практики. Принятие таких стандартов обеспечивало бы возможность профессиональной миграции арт-терапевтов и гарантировало бы им единые условия труда и оплаты. Эти стандарты пока не приняты, что в значительной мере связано с отсутствием профессии арт-терапевта во многих странах Европы и различиями в их законодательствах.

5) Интеграция арт-терапевтического сообщества и определение международных стандартов арт-терапевтического образования возникает в 90-е годы XX века и, продолжается по сей день, из-за различий в национальных законах и политике национальных арт-терапевтических организаций.

6) Также в 90-е гг. XX века наблюдается возрастающее отставание арт-терапии от развития медицины, психологии и иных областей научного знания.

7) Консерватизм части арт-терапевтического сообщества за рубежом препятствует его развитию, наблюдается недостаточное использование современных методов и инструментов научного познания и художественной практики, информационных технологий и медиа.

8) Относительная закрытость арт-терапевтического сообщества, обусловленная жесткими критериями членства в профессиональных организациях и допуска к арт-терапевтическому образованию и практике (в некоторых странах) ограничивает вовлечение в арт-терапевтическое движение представителей других профессиональных групп (врачей, психологов, педагогов и др.) и, тем самым, затрудняет развитие арт-терапевтической методологии и исследований. Этот же факт мешает в этот период широкому распространению

зародившейся арт-педагогической деятельности.

9) Многие вопросы, связанные с легализацией деятельности профессиональных арт-терапевтов, остаются неурегулированными по сей день. Несмотря на принятые законы, арт-терапевты, а еще более арт-педагоги во многих странах (в том числе, Великобритании и США) испытывают трудности в трудоустройстве. Постоянных рабочих мест для данных специалистов недостаточно, и многие из них вынуждены работать по временным контрактам или имеют ограниченное количество рабочих часов и, поэтому, совмещают арт-терапевтическую практику с работой в качестве художника или арт-педагога, психолога-консультанта, семейного психотерапевта (при наличии специальной дополнительной подготовки, помимо арт-терапевтической). Причинами этого является сокращение финансирования общественного здравоохранения, а также повышение требований, предъявляемых к разным специалистам.

10) В 1998 г. британским парламентом был принят закон, определяющий профессиональный статус и роль арт-терапевтов, а также стандарты арт-терапевтического образования. Согласно данному закону, арт-терапевты, наряду с музыкальными терапевтами и драматерапевтами, являются вспомогательными медицинскими специалистами. Их труд в лечебных учреждениях оплачивается по тарифной сетке Национальной системы здравоохранения. В то же время, не существует тарифной сетки для арт-терапевтов и арт-педагогов в образовательных учреждениях.

11) Арт-терапевты и в большей степени арт-педагоги зачастую не выдерживают конкуренции с другими специалистами, поскольку в меньшей степени владеют методами исследования или ориентированы на недирективную, долгосрочную терапию, которая является более дорогостоящей и подчас менее эффективной, чем иные вмешательства.

12) Познания зарубежных арт-терапевтов и в особенности арт-педагогов в области пси-

хологии, психотерапии и консультирования остаются вплоть до сегодняшнего дня на недостаточном уровне. Важнейшим условием поступления на программы профессиональной подготовки по арт-терапии за рубежом продолжает оставаться наличие у кандидатов художественного образования. Образовательные программы по арт-терапии включают блок психологических и клинических дисциплин, однако количество часов по ним сравнительно невелико.

13) Что касается философской и методологической платформы большинства зарубежных образовательных программ по арт-терапии, то она включает признание важной роли процесса художественного творчества, а также отношений клиента со специалистом в достижении терапевтических эффектов.

14) Теоретической базой арт-терапии и арт-педагогике в процессе обучения выступает главным образом психодинамический подход. В этом плане система арт-образования в таких странах, как Великобритания и США, начиная с 1970-х гг. и до настоящего времени, не претерпела существенных изменений.

Анализ российского опыта арт-педагогике и арт-терапии, позволил установить следующие факты:

1) В 80-е гг. XX века активизировались исследования творчества душевнобольных с клинико-психиатрических позиций, это ознаменовано выходом в Швейцарии трех томов коллективного труда Э. Бабаяна и других авторов советского периода «Изобразительный язык больных шизофренией» (на русском и английском языках).

2) В конце 80-х гг. XX века формируется и получает распространение оригинальный психотерапевтический метод – «терапия творческим самовыражением» (Бурно М. Е. [12]).

3) Вторая половина 80-х – начало 90-х гг. XX века характеризуется оживлением интереса к творчеству душевнобольных, созданием первых специализированных коллекций их художественных работ. В 1996 г. в Москве открывается Музей творчества душевноболь-

ных, которое начинает рассматриваться уже не только с клиничко-психиатрических позиций, становится предметом междисциплинарных исследований, становится объектом художественно-эстетического восприятия.

4) В 90-е гг. происходит повышение интереса к использованию инновационных программ в области художественного образования, а также методов творческого самовыражения в деятельности образовательных учреждений.

5) Рядом психологов и педагогов страны в пост-советский период были начаты исследования, связанные с изучением здоровьесберегающего потенциала искусства в системе общего и специального образования. (Лебедева Л.Д. [3], Алексеева М.Ю. [13], Гришина А.В. [14] и др.). Этот период можно назвать зарождением арт-педагогике в недрах арт-терапии.

6) Во второй половине 1990-х гг. происходит формирование арт-терапевтического сообщества Российской Федерации.

7) В 1997 г. в Санкт-Петербурге создана Арт-терапевтическая ассоциация, ставшая ядром набирающего силу арт-терапевтического движения. Ассоциация вела пропаганду исцеляющих возможностей занятий творчеством, поддержку лечебно-реабилитационных проектов и практических исследований, связанных с арт-терапией и арт-педагогикой, а также разработку и реализацию программ арт-терапевтического образования.

8) В конце 1990-х гг., вплоть до 10-х гг. XXI в. происходит превращение арт-терапии (терапии искусством) в массовый профессиональный инструмент в деятельности психологов и врачей-психотерапевтов нашей страны, возрастает внедрение арт-терапии и арт-методов в здравоохранение, образование (педагогика) и социальную сферу.

9) Также в эти же годы происходит становление оригинальной отечественной системы арт-терапевтического образования, разрабатывается теория и методология арт-терапии на основе достижений отечественной психологии, психиатрии, педагогики и других наук.

Была разработана модель лечебно-реабилитационных арт-терапевтических воздействий при психических расстройствах – системная арт-терапия (САТ) (Копытин А.И., 2010).

10) Арт-терапия в Российской Федерации продолжает оставаться инновационным здоровьесберегающим подходом, хотя в предыдущие десятилетия был накоплен определенный опыт исследования и практического использования разных форм творческого самовыражения с целью лечения и реабилитации.

11) В настоящее время арт-терапевтическое сообщество Российской Федерации включает специалистов с медицинским, психологическим, художественным, педагогическим и иным образованием, получивших дополнительную подготовку в области арт-терапии (в отдельных случаях также – высшее образование в области арт-терапии) и регулярно использующих ее в качестве ведущего метода в своей профессиональной деятельности.

12) Согласно Резолюции РОО «Арт-терапевтическая ассоциация» (принятой 16 мая 2009 г. участниками 11-ой Санкт-петербургской конференции «Арт-терапия сегодня. Методы арт-терапии в образовании, медицине, социальной работе»), арт-терапия рассматривается как система психологических и психофизических лечебно-коррекционных и профилактических воздействий, основанных на занятиях клиента (пациента) изобразительной деятельностью, построении и развитии психотерапевтических отношений. Она может применяться с целью лечения и предупреждения различных разных болезней, коррекции нарушенного поведения и психосоциальной дизадаптации, реабилитации лиц с психическими и физическими заболеваниями и психосоциальными ограничениями, достижения более высокого качества жизни и развития человеческого потенциала.

13) Попытки использовать техники арт-терапии без достаточной клинической подготовки или при отсутствии тесного контакта со специалистами в области психического здоровья, медицинскими работниками во многих

случаях могут быть признаны неэтичными и чреватыми причинением клиентам морального и физического ущерба. Арт-терапия также тесно связана с художественной практикой.

14) Арт-терапевтическая ассоциация ориентирует своих членов, представителей арт-терапевтического сообщества Российской Федерации на систематическое повышение своей компетенции путем прохождения соответствующих программ дополнительного образования и супервизий, соблюдение норм профессиональной этики, систематические занятия художественной практикой, овладение знаниями в области визуальных искусств, психологии и психотерапии, подтверждение результатов своей деятельности путем проведения практических исследований.

На основе систематизации зарубежного опыта арт-педагогика и арт-терапии разработаны и апробированы арт-педагогический сеанс, который вобрал в себя лучшие традиции групповой арт-терапии и арт-педагогика, как «облегченной» формы воздействия на личностные структуры.

Разработка и апробация арт-педагогического сеанса на основе зарубежных традиций групповой арт-терапии и арт-педагогика

На основе изучения опыта проведения арт-терапии в лучших традициях западно-европейских, российских и украинской терапевтических школ (Рудестам [15], Остер Дж. [16], Копытин А. И. [5; 17], Кузьмина Е. Р. [18], Тарарина Е. В. [8], нами был разработан групповой арт-педагогический сеанс.

Групповой арт-педагогический сеанс, на наш взгляд позволяет развивать ценные социальные навыки; оказывать взаимную поддержку и решать общие проблемы; наблюдать результаты своих действий и их влияние на окружающих; осваивать новые роли и проявлять латентные качества личности, наблюдать, как модификация ролевого поведения влияет на взаимоотношения с окружающими; повышать самооценку и укреплять личную идентичность.

Были выделены основные процедурные этапы арт-педагогического сеанса:

1. Эмоциональный настрой («разогрев»).
2. Актуализация визуальных, аудиальных, кинестетических ощущений.
3. Индивидуальная изобразительная работа (разработка темы).
4. Этап вербализации (активизация вербальной и невербальной коммуникации).
5. Коллективная работа (коллажирование) или работа в парах, малых группах.
6. Заключительный этап. Рефлексивный анализ.

Целью разработанного и апробированного нами пятичасового арт-педагогического сеанса было развитие сбалансированной личности, которая может держать равновесие между своими противоречиями – полярностями (например, оптимизм – пессимизм, любовь – ненависть, слабость – сила, зависимость – независимость, доминирование – подчинение, надежда – отчаяние и др.), т.е. достижение своеобразной гармонии, которая поможет личности в будущем противостоять в сложных и стрессовых жизненных ситуациях.

Все использованные техники сеанса в целом решали следующие задачи: расширение горизонтов личности; выработка жизненных перспектив; адекватное принятие внутренних жизненных кризисов. При подборе техник мы опирались на основное методологическое положение – различные модальности креативного выражения представлены рисованием, музыкой, прикладной деятельностью и др. максимально увеличивают возможности индивида.

После проведения разработанного арт-педагогического сеанса (с применением различных материалов и арт-техник) нами было проведено анкетирование с применением закрытых и открытых вопросов. В качестве респондентов выступили подростки и молодые люди (юноши и девушки) в возрасте от 14 до 19 года, общая выборка – 87 человек.

Приведем наиболее интересные и показательные ответы на вопросы анкеты.

Вопрос о появлении эмоций и новых состояний у респондентов во время арт-педагогического сеанса (рисунок 1) не застал молодых людей врасплох. Ранее не участвовавшие в сеансах арт-терапии или арт-педагогике, в большей степени почувствовала снятие на-

пряжения (29 респондентов, а это 33 % выборки, заявили об этом сразу после сеанса), повышенный эмоциональный тонус ощутили 19 респондентов (22% выборки), доверительность во время сеанса рисования проблемы почувствовали 10 человек (11% выборки).

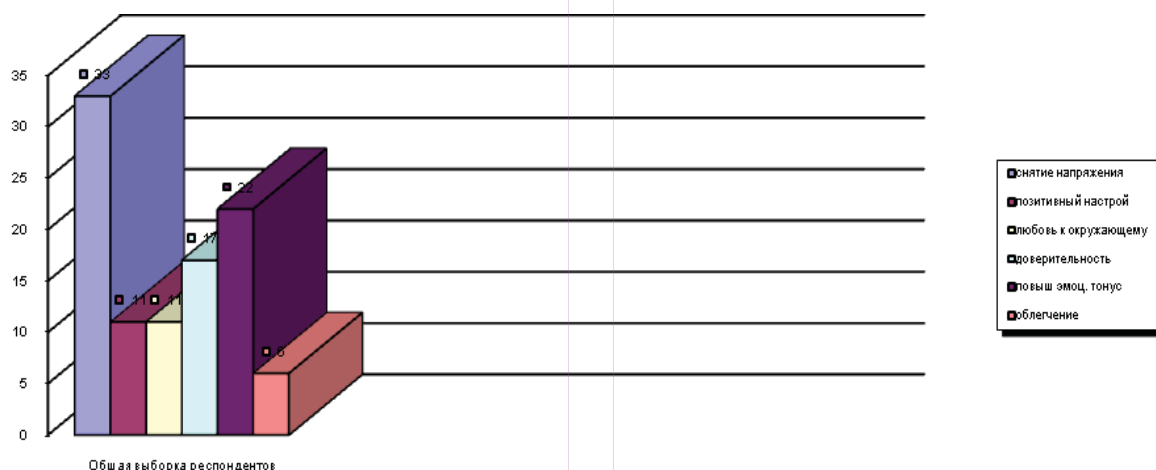

Рисунок 1. Результаты ответов на вопрос о появлении эмоций и новых состояний у респондентов во время арт-педагогического сеанса

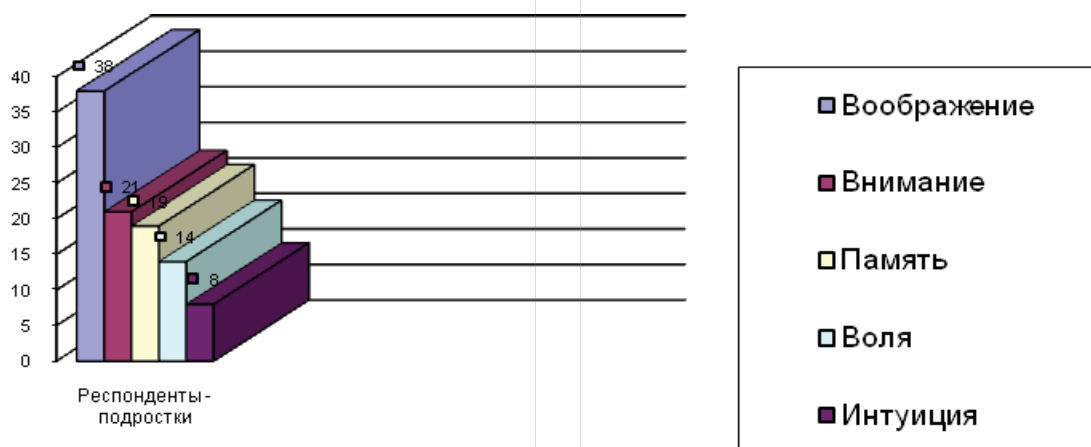

Рисунок 2. Результаты ответов на вопрос об активизации познавательных процессов и отдельных свойств личности респондентов-подростков (14-16 лет) во время арт-педагогического сеанса

В ответах на вопрос «Какие познавательные процессы и отдельные свойства личности активизировались у Вас во время сеанса?» (рисунки 2, 3) у подростков и молодых людей обнаружили серьезные расхождения. Если подростки считают, что больше всего развивается воображение (38%) и внимание (21%), то юноши и девушки заявили о совершенствова-

нии адапционных свойств личности (54%), силы воли (37%) и интуиции (32%). При этом в отличие от подростков юноши и девушки были менее категоричны, считая, что наряду с этими процессами и свойствами параллельно развиваются и самооценка, и мышление, и воображение.

Рисунок 3. Результаты ответов на вопрос об активизации познавательных процессов и отдельных свойств личности респондентов – юношей и девушек (17-19 лет) во время арт-педагогического сеанса

Опыт проведения арт-педагогического сеанса и последующего анкетирования позволяет сделать вывод, что действительно через создание собственного творчества происходит содействие адаптации личности в социуме, развитие всех органов чувств, памяти, внимания, воли, воображения, интуиции участников сеанса арт-педагогики.

Заключение

В результате обобщения и систематизации передового опыта стран мира в развитии национальных и региональных арт-педагогических и арт-терапевтических школ, а также на основе изучения данного опыта в практике психокоррекционной и профилактической работы, нами был разработан и проведен арт-педагогический сеанс, вобравший в себя лучшие зарубежные традиции групповой арт-терапии и арт-педагогики.

Анкетирование после арт-педагогического сеанса позволило выявить, что участники ощутили снятие напряжения, повышение эмоционального тонуса, доверительность, позитивный настрой. В целом респонденты отметили, что помимо указанных ими в анкете эффектах сеанса у них появился групповой позитивный эмоциональный настрой, совместное участие в художественной деятельности способствовало созданию отношений взаимного принятия и эмпатии.

В итоге нами предполагается, что возможности арт-педагогики и арт-терапии в практике психокоррекционной и профилактической работы достаточно высоки, что использование арт-методов в массовом обучении и воспитании во многом может предопределить решение проблемы раннего предупреждения суицидальных тенденций подростков и молодежи в Казахстане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Копытин А. И. Основы арт-терапии /Александр Копытин. – СПб.: Лань, 1999. –251 с.
2. Медведева Е.А., Левченко И.Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская Т.А. Артпедагогика и арт-терапия в специальном образовании. – М.: Академия, 2001. – 248 с.
3. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.
4. Кокоренко В.Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий: [коллажи, маски, куклы] /В. Л. Кокоренко. – СПб. : Речь, 2005. – 99 с.
5. Копытин А. И. Техники аналитической арт-терапии /Д.И.Копытин, Б.Корт. – СПб.: Речь, 2007. – 186 с.
6. Арт-терапия женских проблем /Под ред. А.И.Копытина. –М.: Когито-Центр, 2010. – 270 с.
7. Копытин А.И. Арт-терапия в контексте культуры и технологии //Материалы международной конференции «Арт-терапия и творческое самовы-

ражение в сохранении здоровья и развитии человеческого потенциала». – Москва, 2010. – С.21-27.

8. Тарарина Е.В. Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера. Научно-методическое пособие. – Луганск: Элтон-2, 2013. – 160 с.

9. Корженко О. М. Артпедагогика сегодня: цели и перспективы развития /О.М.Корженко, Е.А.Заргарьян //Теория и практика образования в современном мире: материалы III междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, май 2013 г.). – СПб.: Реноме, 2013. – С. 95.

10. European Consortium of Arts Therapies Education. Directory of European training courses. – Paris: Rene Descartes University, 2005. – 114 p.

11. Walsh S.M., Weiss S. Art intervention with family caregivers and patients with cancer //Oncology Nursing Forum. – 2003. – Vol. 30, № 6. – P. 924-930.

12. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением. – М.: Медицина, 1989. – 304 с.

13. Алексеева М.Ю. Практическое применение элементов арт-терапии в работе учителя. Учебно-методическое пособие для учителя иностранного языка. – М.: АПК и ПРО, 2003. – 88 с.

14. Гришина А.В. Развитие творческой индивидуальности подростков средствами арт-терапии в учреждениях дополнительного образования. Автореферат на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Волгоград: Волгоградский государственный педагогический университет, 2004. – С.13.

15. Рудестам К. Групповая психотерапия /К. Рудестам. – СПб.: Питер, 1999. – 384 с.

16. Остер Дж. Рисунок в психотерапии. [Текст] Методическое пособие /Дж.Остер, П. Гоул – М.: Прогресс, 2009. – С. 56.

17. Копытин А. И. Системная арт-терапия /А. И. Копытин. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с.

18. Кузьмина Е. Р. Нарисуй мне о себе: практическая психология для взрослых и детей. – М.: Когелет, 2001. – 48 с.

REFERENCES

1. Kopytin A. I. Fundamentals of art therapy / Alexander Kopytin. SPb. , 1999.-251 p.

2. Medvedeva E. A., Levchenko I. Yu, Komissarova, L. N., Dobrovolskaya T. A. Art pedagogic and art therapy in special education. M.: Publishing center "Academy", 2001. - 248 p.

3. Lebedeva L. D. The Practice of art therapy: approaches, diagnostics, system practice. SPb.: Speech, 2003.- 256 p.

4. Kokorenko V. L. Art-technology in training specialists of helping professions / V. L. Kokorenko. - SPb.: Speech, 2005. -101 p.

5. Kopytin A. I. Analytical techniques of art therapy/ D. I. Kopytin, B. Court. - SPb.: Speech, 2007. - 186 p.

6. Art therapy women's issues / Ed. by A. I. Kopytin. Moscow: Cogito-Center, 2010.- 270 p.

7. Kopytin A. I. Art therapy in the context of culture and technology// Proceedings of the international conference "Art therapy and creative expression in health and human development", Moscow, 2010. P.21-27.

8. Tararina E. V. Workshop on art therapy: the box masters. Scientific-methodical manual. - Lugansk: Elton-2, 2013. - 160 p.

9. Korzhenko O. M. Art pedagogic today: goals and prospects / O.M. Korzhenko, E. A. Zargaryan // Theory and practice of education in the modern world: materials of the III Intern. scientific. Conf. (St. Petersburg, may 2013). - SPb.: Renome, 2013. P. 95.

10. Walsh S.M., Weiss S. Art intervention with family caregivers and patients with cancer //Oncology Nursing Forum. – 2003. – Vol. 30, № 6. – P. 924-930.

11. European Consortium of Arts Therapies Education. Directory of European training courses. – Paris: Rene Descartes University, 2005. – 114 p.

12. Burno M. E. Therapy creative expression. - M.: Medicine, 1989. - 304 p.

13. Alekseeva M. Yu. Practical application of elements of art therapy in the work of the teacher. Teaching manual for teachers of a foreign language. M., 2003. - 88 p.

14. Grishina A.V. Development of creative individuality of teenagers by means of art therapy in institutions of further education. Author's abstract on competition of a scientific degree of candidate of pedagogical Sciences. Volgograd: Volgograd state pedagogical University, 2004. P.13.

15. Rudestam K. Group psychotherapy / K. Rudestam. - SPb.: "Publishing house "Piter", 1999. - 384 p.

16. Oster J. Figure in psychotherapy. [Text] Methodical manual / J. Oster, P. Goul - M.: Progress, 2009. – P. 56.

17. Kopytin A. I. System art therapy / A.I. Kopytin. - SPb.: Piter, 2001. -224 p.

18. Kuzmina E. R. Draw me about yourself: practical psychology for adults and children. M.: Kogelet. 2001. – 48 p.

Abstract

Kassen G.A., Kudaibergenova A.M. **Foreign experience of art pedagogics and art therapy in practice of psychocorrectional and scheduled maintenance.**

The article represents intermediate results of the grant of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan “The Art pedagogic and art therapy for the prevention of suicidal behavior of youth in Kazakhstan: development of scientific bases and practical technologies”.

The relevance of the article is justified by the fact that the growing problem of suicidal behavior among adolescents and youth increases the role of preventive work in this direction, which, in the opinion of the authors will be successful with the help of the art- methods - methods of psychological and pedagogical influence in art, a kind of ways to Express individual identity. It is argued that these methods are successfully being worked out and further resolve interpersonal and intrapersonal conflicts, crisis, anxiety and stress, psychological trauma. In the opinion of the authors of these methods also contribute to the development of creativity, personal growth and self-actualization of creative potential of personality.

Proves that it is necessary to divide art therapy and art pedagogic (or methods of art pedagogic). Second, the authors believe that as more public and “lightweight” on the background of art therapy, allows to operate with “less deep” problems of personality. Based on the analysis of the sources of the historical development of art therapy as forms of therapy by art is divided into three stages, is the period of the origin of the art of pedagogy in the depths of art therapy. Analysis and systematization of scientific sources in the field of art therapy and art pedagogy suggests that in the advanced countries of the world art therapy is a form of arts therapies, in a number of countries – paramedical profession, along with such related professions as music therapy, dance-movement therapy and drama therapy.

The article also reflects the materials obtained as a result of generalization and systematization of best practices of countries in the development of national and regional art teaching and art therapy schools.

On the basis of studying of world experience in the practice of psycho-corrective and preventive work have been developed and implemented art educational session, which absorbed the best of foreign traditions group art therapy and art pedagogic. The results and subsequent questioning is also reflected in this article. In particular is the result of practical art teaching session - the participants felt stress relief, improving emotional tone, confidence, positive attitude.

In the end, it is assumed that the possibilities of art pedagogic and art therapy in the practice of psycho-corrective and preventive work sufficiently high that the use of art techniques in mass education may largely predetermine the solution to the problem of early warning of suicidal tendencies in adolescents and youth in Kazakhstan.

Keywords: art-therapy, art-pedagogic, art-methods, art-pedagogical activities, art- pedagogical session.

Аннотация

Қасен Г.А., Құдайбергенова Ә.М. **Психокоррекциялық және алдын алу жұмыстары тәжірибесіндегі арт-терапия және арт-педагогиканың шетелдік тәжірибесі.**

Мақалада ҚР БЖҒМ «Арт-педагогика и арт-терапия для профилактики суицидального поведения молодежи в Казахстане: разработка научных основ и практических технологий» гранттық жобасының ағымдық нәтижелері көрініс тапқан.

Мақаланың өзектілігі жасөспірімдер және жастар арасындағы суицидтің көріністері мәселесінің күшеюіне негізделеді, авторлар пікірінше, осы бағыттағы алдын алу жұмыстарында арт-педагогикалық әдістер – өнермен әсер ету психологиялық-педагогикалық әдістер сәтті болады, әрі тұлғаның өз ойын білдіру жолы. Осы әдістер көмегімен, әрі қарай тұлғааралық және тұлғаішілік конфликттер, дағдарыстық, үрей және күйзелістік жағдай, психологиялық жарақаттар сәтті шешіледі деп мақұлданған. Авторлар пікірінше, мұндай әдістер, тұлғаның шығармашылық әлеуетін, тұлғалық өсуін, өзін-өзі өзектендіруін және креативтілігін дамытуға да әсер етеді.

Арт-терапиялық және арт-педагогикалық әдістерді (немесе арт-педагогика әдістері) бөлу қажеттігі негізделеді. Екіншіден, авторлар пікірінше, жалпыға түсінікті және «жеңілдетілген» арт-терапия аясында «тереңдетілмеген» тұлға мәселесімен жұмыс жасауға мүмкіндік береді.

Арт-терапияның тарихи дамуын талдау негізінде өнер терапиясы формасы ретінде үш кезеңге бөлінеді, арт-терапиядан арт-педагогиканың туындау кезеңі. Алдыңғы қатардағы әлем елдерінде психомедицина мамандығымен салалас мамандықтар музыкатерапия, би-қозғалыс терапия және драматерапия, арт-терапия өнер терапиясының бір формасы болып табылатынын бекітуге арт-терапия және арт-педагогика саласындағы ғылыми әдебиеттерді талдау және жүйелеуде мүмкіндік берді.

Сонымен қатар мақалада ұлттық және аймақтық арт-педагогикалық және арт-терапиялық мектептердің дамуындағы әлем елдерінің озық тәжірибесін жалпылау және жүйелеу нәтижесінде алынған материалдар көрсетілген.

Қорытындылай келе, психокоррекциялық және алдын алу жұмыстары тәжірибесіндегі арт-терапия және арт-педагогиканың мүмкіндіктері жоғары, Қазақстанда жасөспірімдер және жастар арасындағы суицидтік тенденцияның ерте алдын алу мәселесін шешуде оқыту мен тәрбиеде арт-әдістерді қолдану алдын ала анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: арт-терапия, арт-педагогика, арт-әдістер, арт-педагогикалық іс-әрекет, арт-педагогикалық сеанс.

УДК 378:371.212.3

K.E.IBRAYEVA, A.A.MOMBEK

*Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

PROMOTING STUDENT MOTIVATION IN PROFESSIONAL-FOCUSED ENGLISH CLASSROOM (FOR PRE-SERVICE MUSIC TEACHERS)

Abstract

The steady tendency to forming the polylingual education, that promotes both professional self-realization, and civil integration of the personality, causes for the higher school of Kazakhstan the need of training multilingual professionals. Course “Professional-focused English” (PFE) was introduced into the sample educational plans of bachelor’s studies of Pre-service Music teachers. It covers the content of their future specialty (history of music, theory of music, instrumental training, methodology of music teaching etc.).

This paper presents some forms and methods to promote student motivation in Professional-focused English classroom (for Pre-Service Music teachers) and describes how to adapt music to better suit English teaching goals.

Keywords: motivation, Professional-focused English, Pre-service music teacher, music education

Modern Kazakhstan, being the multiethnic and polyconfessional state, develops in the conditions of a multilingualism caused by its historical development. It causes studying of languages as one of the main indicators of adaptation to new socio-political and welfare realities.

Most clearly the problems and prospects of the language situation in modern Kazakhstan are reflected by the President of the country

N. Nazarbayev in the language strategy “Trinity of languages” [1]. According to this idea positivity of the development trilingualism is impossible without a unified political, ideological and cultural platform. The steady tendency to forming the polylingual education, that promotes both professional self-realization, and civil integration of the personality, causes for the higher school of Kazakhstan the need of training multilingual professionals. In 2011

course Professional-focused English” (PFE) was introduced into the sample educational plans of bachelor’s studies.

Teaching and learning Professional-focused English for Pre-service Music teachers has not been easy either for teachers or for learners. Teachers face problems while teaching it while learners face difficulties while learning it. Many factors contribute to these problems and difficulties and lack of motivation on the part of learners or demotivated learners is one of the most common problems faced by the teachers which affects both teachers and learners in negative way. Motivated learners are a dream of every PFE teachers but it is hardly realized. However, it is also important to note that teachers enjoy and lay a very significant role in PFE teaching and learning process. In this respect, the role that teachers can play in motivating their learners inside and outside the PFE classrooms is to introduce or extend music education and utilize it as a strategy to motivate and promote motivation among learners. Briefing motivating learners through music attempt has also been done to systematically propose certain practical strategies for teachers to learn so that the aims and objectives of teaching English are fulfilled easily.

I have been teaching Professional – focused English for Pre-service music teachers at the Abai Kazakh National Pedagogical University for three years. In my teaching, I have to follow the curricula where students study the content of their future specialty (history of music, theory of music, instrumental training, methodology of music teaching etc.).

By the end of the course Professional-focused English students should be able to:

- read and summarize an article of music pedagogical contents
- write a report about the concerts, music festivals, music competitions or research findings
- listen and comprehend short lectures, master-classes of famous musicians, music teachers etc.
- ask and answer questions using specific vocabulary in international conferences,

workshops, master-classes, collaborative rehearsals etc.

- make a presentations about events of music culture at meetings, conferences etc.

Before starting the course it is important to do the Needs Assessment: PFE (Pre-Servise) Music teacher Sample Questionnaire for Workplace Language Training. By doing it the PFE teacher can be aware of the needs, motivations and the problems students have in English. Adapting a questionnaire for my target group Future Music Teachers, I added some changes because of the fact that my students were not workers and asked my students about their expectations and motivations about future use of PFE at their work:

1. Do you plan to use English in your future job? If yes, how many hours a week are you planning to use English?
2. Whom are you planning to speak English with?
3. In which tasks or situations are you planning to use English?
4. Which of the following skills are you planning to use in each of the situations in #3 above? Explain.
6. Which English skills is/are most important in your future job?
7. What are the three most important things you would like to achieve or improve during this course?
8. What other reasons do you have for taking this course?

From their answers I understood that the learning of English should be based on learning a language with the outcome to achieve communicative competence so the aim of this paper is to show how students are able to learn PFE through music by using all the language skills – reading, writing, listening, speaking.

Having had no previous knowledge on designing an PFE course, I relied on my experience as a music teacher. I am certain that there is no a single textbook used to cover the whole contents of PFE course. Currently I am using a textbooks written by Russian authors. [2; 3; 4]. All books are designed to help the student of English, who is interested in Music to learn professional vocabulary without searching through multiple dictionaries, encyclopedias, and manuals to gain necessary information on this subject. I very often use different supplementary materials for my class, such as Sheet music or

Notes, for example: The greatest love songs of the 80-s, The Beatles 100 hits, Sheet music by Richard Glayderman Anthology. Usually students can not only play classical, jazz, blues, ragtime, songs but also read instructions about nuances and interpretation of piece of music.

There is no doubt that songs, through their rhythm and musicality, contribute to the learning and memorization of linguistic structures. My intention is to show how songs can have important benefits in the teaching-learning of a PFE, how to teach English in an amusing way, to transmit the students' desire and motivation of learning English. Often I use songs (internet, CD, tape-recorder, I-phone or I-Pad) on my lessons when I have my students listen to music and write down the words or key phrases they hear on a prepared handout. When I use music in my classes, I have my students go beyond just listening to songs by having them analyze the song lyrics. This activity allows the students to look more closely at the meaning of songs. This activity provides an opportunity for students to think about the meaning of songs. By analyzing song lyrics, the students are making a step into the critical-thinking world. Here I can add great web site which I recommend to all PFE practitioners. www.lyricstraining.com [5].

Lyrics Training is a Web application that allows student to read and listen to the lyrics from music videos and can be used as a fun and interactive way for language teachers and trainers to introduce new vocabulary and grammar to their students in a classroom setting. This online language learning tool is particularly useful for students of foreign languages who want a fun and entertaining way to learn the correct pronunciation of words and it will improve their

listening skills as students must identify words from a song. It's very easy to use and lots of fun. Basically, student watch a music video and type some or all of the lyrics to the song (depending on the level) line by line.

In addition, I take students of PFE course to have a sites-visit (You-Tube etc.), to visit the alive concerts, master-classes in order to have them learned from the professional English-speaking musicians. So they observe how the musician work and use the professional terms for their task. It helps them to learn English via activities.

The strength of the material mentioned is that it is designed to match the content of the students' specialized subjects (music theory, music history, harmony, playing instrument etc.). It introduces basic terminology and it consists a lot of texts according to students' English level. All student books revise grammar, give examples of texts, expressions, jokes, pictures, and music dictionaries. The aims of books – to help the student contact, correspond, argue, and practice with English-speaking musicians discussing various subjects and topics. There are other exercises, too: matching, gap-filling, defining, etc. Many of them have the key answers.

Choosing authentic materials which are up to date with the music education context is very important because the students have to be prepared for their future job. It is good to use some authentic lectures, videos, presentations, concerts, scientific articles from music teachers because they are authentic and can enrich their knowledge.

Below some tasks I use in PFE classroom are presented.

<p><i>Task 1: Problem solving</i> In groups, students record the task – Describe how you would arrange a popular folk song for</p>		<p>recording with singers and instruments of your choice.</p>	
Product	problem	Solutions	
A popular folk song	To arrange a popular folk song for recording	<ul style="list-style-type: none"> -to choose tonality that would be convenient for singers and instruments -to identify measure, tempo -to identify harmony -to choose type of accompaniment (arpeggio, accords etc.) -to make instrumentation -to write down dynamic notes 	
<p><i>Task 2: Listing and ordering task</i> This task allows students to review and activate what they know about the groups of musical instruments and related vocabulary. First, students brainstorm about the words they need to talk</p>		<p>about symphony orchestra seating arrangement. Then students form groups and organize the chosen words into four columns labeled: string instruments, wood wind instruments, brass instruments, percussion instruments</p>	
string instruments	woodwind instruments	brass instruments	percussion instruments
Violin Viola Cello contrabass	Flute Clarinet Oboes bassoon	Trombone Trumpet Tuba French horn	Drums Cymbals Kettledrum Castanets Set of bell
<p>When the four columns are complete, the teacher will indicate if the options are placed correctly. Individually, students will be asked to explain in a short paragraph which of the musical instruments they would most like to play well and why. Also they will be asked to explain any that they would never like to learn and why. Students will walk around the classroom and find one or two more people who choose the same instruments as their favorite. They will now become a group. They will share orally why they like this particular instrument better than the others.</p> <p><i>Task 3 Sharing personal experiences</i> In this task students individually write a short paragraph explaining the following:</p>		<ul style="list-style-type: none"> – why they have chosen the profession of music teacher – How English will help them in their future career – singer talks about her work experience in an opera house in USA – a student yesterday visited a local concert hall and now he is describing performance he enjoyed – a group of students describe their study abroad experience at Art Academy in USA <p><i>Task 4: Comparing and contrasting</i> In pairs, students write down 3-4 similarities and/or differences about different things, for example – systems of music education in USA and Kazakhstan, interpretations of Beethoven’s sonata performed by E.Gilels or S. Rihter etc.</p>	

Task 5: Creative task

– Students read 3-5 articles about events of music culture or articles of music pedagogical contents. Then, each student chooses one article, makes notes on the important information and presents it at the conference.

There can be *Peer evaluation* on this task to reinforce teacher's formative evaluation. The students who are not presenting will be asked to write about aspects they consider were perfect in the presentations and aspects that need to be improved.

Concerning formative assessment, I would say that it can be obtained from feedback from program participants, input from supervisors and the observations of the instructor. After each task classmates will have to comment students' answers identifying the good and the bad points. This will be supplemented by feedback from the teacher who indicates what has to be improved and checks how students cope with difficulties. As far as the writing tasks, students will comment each other and the chance to rewrite their tasks will be given to all students. The teacher's job is to help and comment on the improvement made and monitor students' progress.

In conclusion, the first purpose in presenting this paper is to highlight how to promote student motivation in Professional-focused English classroom (for Pre-Service Music teachers)

and adapt music to better suit teaching goals. Music work in a dynamic and entertaining way as enriching linguistic input. Moreover, basic learning competences are enhanced with the use of music in the classroom, as it can be employed with theoretical reasoning, practical skills, personal attitudes and personal engagement, so varied possibilities with music are in the class. Music can be used as a valuable teaching and learning tool. Using music can help learners improve their listening skills and pronunciation; they can also be useful for teaching vocabulary and sentence structures. Probably the greatest benefit to using music in the classroom is that it is enjoyable. Using music, in particular, songs as tasks might be one way of helping transfer words from songs into use, and maximize the potential of music as teaching and learning tools.

REFERENCES

1. State program of development and functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. – Astana, 2011.
2. Liberman N., Kedrova M. English for Art Students.-M., 2013
3. Borisova E. English in music.-M., 2011
4. Melnikova E. English for musicians. – Yekaterinburg, 2011.
5. [Http://www.lyrics.com](http://www.lyrics.com), <http://www.songlyrics.com>).

Аннотация

Ибраева К.Е., Момбек А.А. **Развитие мотивации студентов в курсе «Профессионально-ориентированный английский язык» (для будущих учителей музыки).**

В связи с введением в Республике Казахстан программы «Триединство языков», профессиональная подготовка студентов – будущих учителей музыки включает в себя овладение основами музыкально-исторических, музыкально-теоретических, музыкально-исполнительских дисциплин, важнейших понятий педагогики музыкального образования на английском языке в курсе «Профессиональный иностранный язык», который позволяет овладеть категориально-понятийной терминологией, необходимой для работы будущих учителей музыки с литературой на английском языке.

В статье рассматриваются некоторые формы и методы развития мотивации студентов – будущих учителей музыки в курсе «Профессионально-ориентированный английский язык».

Ключевые слова: мотивация, профессионально-ориентированный английский язык, будущий учитель музыки, музыкальное образование

Аңдатпа

Ибраева Қ.Е., Момбек А.А. «Кәсіби бағытталған ағылшын тілі» (болашақ музыка мұғалімдері үшін) пәнін оқыту барысында білім алушылардың мотивациясын дамыту.

Қазақстан Республикасында үш тілді оқыту жүйесі енгізілуіне байланысты болашақ музыка мұғалімдерін кәсіби тұрғыдан даярлау ісі негізгі музыкалық-теориялық, музыкалық-тарихи, музыкалық-орындаушылық және музыкалық білім беру педагогикасының басты ұғым-түсініктерін ағылшын тілінде білуді қамтиды.

«Кәсіби шет тілі» жоғары музыкалық-педагогикалық білім беру ісіне ағылшын тіліндегі категориялық-түсінік аппаратын игеруге мүмкіндік береді. Мақалада болашақ музыка мұғалімдеріне арналған «Кәсіби бағытталған ағылшын тілі» пәнін оқыту барысында білім алушылардың мотивациясын дамыту әдістері мен тәсілдері қарастырылды.

Түйін сөздер: мотивация, кәсіби-бағытталған ағылшын тілі, болашақ музыка мұғалімі, музыкалық білім

ОӘЖ 159.9:375

А.Р.ЕРМЕНТАЕВА

*Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті
(Астана, Қазақстан)*

**СТУДЕНТТЕРДІҢ СУБЪЕКТІЛІГІ МЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫН
АРТТЫРУДАҒЫ МАҒЫНАЛЫҚ БАҒДАР**

Аңдатпа

Мақалада студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау, оның нәтижелері, сипаттамалық ерекшеліктері талданады. Субъектілік, психологиялық даярлық, психологиялық әзірлік студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау нәтижелері ретінде айқындалады. Студенттердің субъектілігі мен психологиялық даярлығының өзара шарттастықта дамитыны қарастырылады. Психологиядағы бағдар және мағына теорияларына сәйкес субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың студенттердің мотивациялық саласына, тұлғалық мағыналы болуына, сыртқы психологиялық ықпал ретіндегі бағдарға байланысты болатыны ғылыми-теориялық тұрғыдан негізделеді.

Түйін сөздер: бағдар, мағына, мотивация, психологиялық әзірлік, психологиялық дайындау, психологиялық даярлық, субъектілік, субъект-бағдарлы психологиялық дайындау.

Студенттерді психологиялық дайындауды субъект-бағдарлы негізде болу керек деп, «субъект-бағдарлы психологиялық дайындау» (СБПД) терминін қолданамыз.

Әрине, СБПД мақсат-бағдарлы түрде ұйымдастырылады. Сондықтан ол психологиялық және педагогикалық ғылым жетістіктеріне; студенттердің маман және тұлға ретінде дамуына қойылатын талаптарға; арқау ретінде

алынған әдіснамалық қағидаларға; олардың жеке-дара және ұлттық психологиялық ерекшеліктерін ескеруге негізделе отырып іске асырылады.

СБПД-ды студенттерге кәсіби білім беру процесінің толымды, нақты бір жағы, құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға шыннайы түрде мүмкіндік береді. Әлбетте кәсіби дайындаудың жалпы процесінен оның өзгеше

жақтарын – оқытуды, тәрбиелеуді, дамытуды және психологиялық дайындауды – бөліп алу шартты сипатта: олар бір-бірімен өзара тығыз байланысты, бір-бірін өзара толықтырады және өзара тәуелді болады.

Психологиялық дайындау арқасында студенттердің тұлға, маман ретінде дамуы ерекше текті – *өзіндік дамуға, өзіндік жетілуге* айналуы мүмкін болады. Л.С. Выготский мен С.Л. Рубинштейн ұстанымдары бойынша да дамудың басты детерминанты тұлғаның шығармашылық өзіндік іс-әрекеті мен дербестігі болып табылады. Осы орайда С.Л. Рубинштейн «...субъект шығармашылық өзіндік іс-әрекеті бойынша, өз істері мен актілері арқылы тек танылып қана қоймайды – ол осылар арқылы жасампаз болады және анықталады. Сондықтан әрекеттері арқылы оның қандай екендігін анықтауға болады; іс-әрекетінің бағыты арқылы оның өзін-өзі анықтауы және өзін-өзі қалыптастыруы мүмкін болады», – деп жазған-ды [1, 106 б.].

СБПД процесін жүзеге асыруда студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеттің субъектілері болуына және оқу-кәсіби іс-әрекетте, қарым-қатынаста мәнді болатын психологиялық білімді, дағдылар мен біліктілікті жетілдіруге, өзіндік дамуға бағыт-бағдар жасалады. Сонда психологиялық дайындау процесінде оқыту ғана емес, тәрбиелік және дамытушы мәні бар технологиялар қолданылады. Ал өз кезегінде психологиялық дайындау оқыту, тәрбиелеу және дамыту процестерінің тиімділігін арттыруға ықпал етпей қоймайды.

Осы орайда СБПД-дың нәтижесі анықталады. Ол ерекше біртұтас құрылым – *студенттердің субъектілігі* мен *психологиялық даярлығы* болып табылады. Ол студенттердің психологиялық білімдері, дағдылары мен біліктіліктерінің, қабілеттерінің, рухани-адамгершілік қатынаспен анықталатын субъектілік қасиеттерінің тұтас жүйесі болады. Бұл студенттердің оқу-кәсіби іс-әрекетті, қарым-қатынасты, өзіндік даму процесін жетілдіруі, өзін-өзі танытуы эгоцентрлік, басқаларға зардап-залалды емес, тек рухани-

адамгершілік негізде дегенді білдіреді. Тек сонда ғана тұлғаның өз қылықтарына, шешімдеріне, сөздеріне, одан соң өз тағдыр-тіршілігіне ғана емес, басқа адамдардың, мемлекеттің, бүкіл қоғам мен әлемнің тағдырына жауапкершілікпен қарауына жағдай жасалады [2, 12 б.].

Әдебиетте психологиялық дайындау нәтижесін анықтап, сипаттауда «психологиялық даярлық» және «психологиялық әзірлік» терминдері қолданылады. Психологиялық ғылыми еңбектерде «даярлық/даяр болу» ұғымы тұлғаның оқу, білу дәрежесіне, академиялық білім меңгеру деңгейіне байланысты тұлғалық құрылым ретінде түсініледі. Мұнда психологиялық даярлықты қамтамасыз етуге бағытталған іс-әрекетте психология пәні оқытушысының, психологтің белсенді, бастамашы рөлі басым көрінеді. Енді «әзірлік/әзір тұру» ұғымы меңгерген білімін, дағдысын және біліктілігін тұлғаның қай сәтте де дәлме-дәл жүзеге асыра алу қасиетін, жағдаят кезіндегі оңтайлы жай-күйін, қуатын сипаттайды. Осыған орай белгілі бір жағдаятта, одан тыс кезде де студенттердің психологиялық даярлықты өзекті етуге мүмкіндік беретін қасиетін *психологиялық әзірлік* деп анықтаймыз.

Зерттеулер іс-әрекетке, қарым-қатынасқа, өзіндік дамуға дәлме-дәл психологиялық даярлықтың болуының ең басты шарты – оның тұлға үшін мәнділігі, мақсаттылығы және осыған сәйкес өзекті болуы екенін көрсетеді.

Осыған орай субъектілік пен психологиялық даярлықтың мәнін түсінуде *бағдар* феномені маңызды орын алады. Егер Д.Н. Узнадзе [3], А.С.Прангишвили [4], А.Г. Асмолов [5] тұжырымдамалары бойынша қажеттіліктен туындайтын және объективті жағдаятқа сәйкес индивидті нақты бір әрекетке жұмылдыруға бағдар болуы тиіс. Мұнда, бағдар бейсаналық жағдай, іс-әрекетке басты себепші ретінде ол кез-келген мақсат-бағдарлы іс-әрекеттің құрылымдық бөлігі болып келеді [3; 4].

Осылайша, Д.Н.Узнадзе мен А.С.Прангишвилидің бағдарды субъектінің орындалар іс-әрекетке қатысты жай-күйін қалыпқа келтіретін «тұлғалық жағдайы», оның белгілі бір белсенділік формасына тұрақты бейімділігі деп сипаттауы студенттерді субъектілік тұрғыдан психологиялық дайындау нәтижесін кең мағынада түсінуге және толықтыруға мүмкіндік бермек. Осыған орай студенттердің психологиялық дайындау іс-әрекетін жетілдіруге деген бағыттылығы, әзірлігі ретінде бағдардың пайда болуын қамтамасыз ету қажеттігі алға қойылады. Алайда бұл жеткілікті шарт емес деп санаймыз. Сондықтан, субъектілік пен психологиялық даярлықты тек бағдардан ғана емес, кейбір мінез-құлық үлгілерінен, педагогикалық іс-әрекеттің оңтайлы тәсілдерінен, рефлексия құраушыларынан да тұрады деп қарастырған жөн.

Осы тұста студенттердің оқу-кәсіби іс-әрекетін, қарым-қатынасын, өзіндік дамуын реттеудегі, жетілдірудегі субъект-бағдарлық психологиялық дайындаудың рөлін айқын түсінуге А.Г. Асмоловтың [5; 6] бағдарлық құбылыстарды зерттеу тұжырымы мүмкіндік беретін сияқты. Ол іс-әрекетті бағдарлық реттеудің үш деңгейін бөліп көрсетеді. Мұнда, жетекші рөлді *мағыналық бағдарлар* атқарады. «Мағыналық бағдар белгілі бір бағыттағы іс-әрекетті жүзеге асыруға әзірлігі түрінде тұлғалық мағынаның көріну формасы» болып табылады [5, 322 б.]. Басқаша айтқанда, мағыналық бағдар тұлғалық мағынаға ие болған белгілі бір бағыттағы іс-әрекетті жүзеге асыруға әзірлікті білдіреді. Мағыналық бағдар жүзеге асырылатын іс-әрекеттің жобасы бар әлеуетті формада латентті шегенденуі, сақталуы және сәйкес жағдаятта мінез-құлықтың әлдеқайда тұрақты тәсілдерінің шарты ретінде өзекті бола алуы мүмкін. Сонда, мағыналық бағдар ғана іс-әрекеттің тұрақтылығы мен бағыттылығын, тұлғаның барлық қылықтары мен істерін анықтайды.

Басқаша айтқанда, психологиялық дайындау нәтижесінде субъектілік пен психологиялық даярлықты дамытуға студенттер үшін

мағыналық бағдар болуы қажет. Тек сонда ғана оқу-кәсіби іс-әрекет, басқа адамдармен қарым-қатынас және өзіндік даму процестерін студенттер тұрақты да нақты түрде жетілдіре алады.

Әрекеттің болжамдалған нәтижесінің бейнесі болатын мақсатқа жетуге әзірлік *мақсаттық бағдар* ретінде анықталады [6, 125-126 б.]. Мақсаттық бағдар іс-әрекеттің саналы түрде аңғарылған нәтижесінің, яғни мақсаттың орындалуын жоғары ықтималдықпен және тиімділікпен қамтамасыз ететін нақты жағдайлар мен тәсілдердің толық ашылмаған бейнесі арқылы өзекті болады. Болашақ мақсаттың бейнесі әрекеттерге жалпы бағыт береді. Сондықтан іс-әрекеттің көптеген сипаттамалары мақсаттық әзірліктен тәуелді болады. Осыған орай А.Г. Асмолов мақсаттық әзірліктің мағыналық пен операциялық бағдарларды ықпалдастыратын рөлін көрсетеді [6, 103 б.]. Шынында да студенттердің нәтиже бейнесін мақсат түрінде аңғара алуы іс-әрекет мағынасын мәнді немесе мәнсіз етеді. Осыған байланысты операциялық бағдар да өзгереді. Демек, студенттердің субъектілік пен психологиялық даярлық тұрғысынан дамуға, жетілуге деген мақсаттық бағдарлануы олардың осы психологиялық дайындау іс-әрекетіне, тіпті, жалпы оқу-кәсіби іс-әрекетке, қарым-қатынас саласына, өзіндік дамуына қатынасын өзгертеді, оларды жүзеге асыру мен жетілдіру әдіс-тәсілдерін, құралдарын белсенді іздестіруге түрткі болады. Олай болса, мақсаттық бағдар деңгейі ғана студенттердің психологиялық дайындауға қатысты іс-әрекеттерінің бағытын анықтап, субъектілік пен психологиялық даярлықты қамтамасыз етеді, жетілдіреді.

Сонымен қатар, субъектілік пен психологиялық даярлықтың мақсатқа сай пайда болуы, дамуы үшін А.Г. Асмолов атап көрсеткендей *операциялық бағдар* өзекті болады. Оның анықтауы бойынша, операциялық бағдар – жағдайдың ерекшеліктерін және осыған ұқсас жағдайлардағы мінез-құлық тәжірибесін ескеру арқылы мәселені шешу

кезінде әрекеттің белгілі бір тәсілін орындауға қатысты пайда болады [6, 84 б.]. Мұнда операциялық бағдар іс-әрекетті нақты жағдайға байланысты саналы түрде бақылаумен, реттеумен, жетілдірумен шартты болады. Олай болса, операциялық бағдар студенттердің субъектілік пен психологиялық даярлықты жетілдіру бағытындағы іс-әрекетінің нақты жүзеге асырылуы мен одан әрі жетілуін қамтамасыз етеді.

Сонымен, субъектілік пен психологиялық даярлықты мағыналық, мақсаттық және операциялық бағдарлар деңгейінде қарастыру студенттерді психологиялық дайындау іс-әрекетін тиімді етеді. Бұл көзқарас *іс-әрекет құрылымы* [7; 8], *функциональді жүйе* [9], *іс-әрекетті жүзеге асыру алдындағы және барысындағы мүмкіндік* ретіндегі психикалық жағдай [10] туралы түсініктерге сәйкес келеді.

Осыған орай СБПД іс-әрекеті және оның жеке аспектілері *тұлғалық мағынаға* ие болады. Теориялық-әдіснамалық негіздемеге тіректеле отырып, СБПД іс-әрекетіне деген студенттерде *мотивтердің саналы аңғарылуы* мен оның *құрылымының қалыптасу* қисынын алгоритмдік қадаммен көрсетелік: 1) студенттер СБПД іс-әрекетіне қамтылады; 2) СБПД іс-әрекетіне қатысты студенттердің мотиві пайда болады; 3) студенттер үшін СБПД іс-әрекеті тұлғалық мағынаға ие болады; 4) СБПД іс-әрекеті жетіледі; 5) СБПД іс-әрекетінің сапалы және нәтижелі болуына қажеттілік артады; 6) қажеттіліктердің қанағаттандырылуы үшін студенттер субъектілік танытады; 7) студенттер субъектілік пен психологиялық даярлықты дамытуға мүдделі болады.

СБПД барысында жеке студенттердің *мотивтерінің ықпалдасуы, олардың өзара «қосылуы», «қабаттасуы», сәйкес келуі* маңызды болады. Ол студенттердің психологиялық дайындау іс-әрекетінде ұжым, топ болып белсенділік, қызығушылық танытуын көрсетеді. Соның нәтижесінде *бірыңғай мағыналық өріске* себеп болатын тұлғалық мағыналар басты мақсаттың жалпыға бірдей жүзеге асуына мүмкіндік жасайды.

Мағыналық бағдар тұжырымдамасы бойынша іс-әрекетке әзірлік деңгейлерінің мазмұндары мен функциялары *саралық сипатқа* ие. Салыстырмалы түрде қарастырғанда әрбір деңгейге *дербестік* тән болады. Мәселен, студенттің психологиялық білімді меңгеруге деген мотивтері әлдеқайда дамыған болса да, ол білімге қойылатын талаптарды, өзінің қабілетін, мүмкіндіктерін дұрыс бағаламауы мүмкін. Демек, мағыналық бағдар операциялық бағдармен аутентті болмай қалуы да ықтимал. Сондай-ақ, студенттің мотивациялық сферасының дамуы бойынша мағыналық әзірлігі жетілсе де, оның психологиялық дайындау іс-әрекет мақсатын айқын аңғара алмауы, түсінбеуі де орын алады. Сонда, аталмыш деңгейлер өзара үйлесімді жетілмесе, оның салдарынан студенттердің психологиялық даярлықты тиімді жүзеге асыруы мен дамуын қамтамасыз етуі аса күрделі мәселе болады. Бұл студенттердің әлеуетті мүмкіндіктерінің мотивациялық, мақсаттық және операциялық деңгей талаптарына сәйкес келуін қамтамасыз етуге бағытталатын СБПД-дың көкейтестігін көрсетеді.

Жоғары оқу орындарындағы студенттерді дәстүрлі психологиялық дайындаудан СБПД-ға өту кәсіби дайындауға қатысты ғылыми зерттеу мен тәжірибе үшін бірқатар маңызды жағдайларды айқындайды [11-13]:

– СБПД психикалық жәйттерді, механизмдер мен заңдылықтарды абстракттілі құбылыс ретінде меңгеру емес, оларды нақты студенттің оқу-кәсіби іс-әрекетін, қарым-қатынасын жетілдіруіне, тұлға, маман ретінде өзіндік дамуына ғылыми негіз болып табылатын «жанды» білім беруге оңтайлы жағдай жасайды;

– СБПД мазмұны психология пәні бойынша ғылыми білімдерді, шынайы өмірлік және кәсіби мәнді психологиялық проблемалық жағдаяттарды қамтиды;

– СБПД құралдары, тәсілдері мен жағдайлары студенттердің субъектілік пен психологиялық даярлық тұрғысынан өзін-өзі тануын, өзін-өзі реттеуін, өзін-өзі дамытуын өзекті етеді;

– СБПД студенттердің субъектілік негізде іс-әрекетті, қарым-қатынасты жетілдіруге және өзіндік даму процесін өзекті етуге қажетті психологиялық даярлықты дамытуын басты мақсат ретінде қояды;

– СБПД студенттердің психологиялық жолмен іс-әрекетті, қарым-қатынасты жетілдіруге, тұлға, маман ретінде өзіндік дамуға мүмкіндік беретін субъектілікті дамытуға ахуал болады;

– СБПД студенттердің іс-әрекетін, қарым-қатынасын жетілдіруі, тұлға, маман ретінде өзіндік дамуы олардың бойындағы жеке бір қасиеттің арқасында емес, психологиялық түрлі қасиеттердің жүйе түріндегі тығыз байланысы ғана мүмкіндік беретінін және субъектілік пен психологиялық даярлықты осы орайдағы жүйе ұйыстырушы ретінде негізге алады;

– СБПД-дың нәтижесі – студенттердің субъектілігі мен психологиялық даярлығы жүйе ұйыстырушы, көпөлшемді, көпдеңгейлі, әлеуметтік және кәсіби тұрғыдан біртұтас дамитын күрделі құрылым ретінде анықталады;

– СБПД психологияның өз ішіндегі материалдар арасындағы өзара байланысты, психология салаларының өзара байланысын және жалпы пәнаралық байланысты қамтамасыз етуге мүмкіндік жасайды.

Мұндағы студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау қарапайым қосынды емес, бұл зерттеу мақсат-міндеттеріне, қисынына қатысты үйлесіммен ұйысқан тұтастық болып табылады. Аталмыш салалардағы жетістіктерге арқалана отырып субъект-бағдарлы психологиялық дайындау студенттерге психология бойынша білім беру тео-

риясы мен тәжірибесіне қатысты жаңа, тың мәселеге – субъектілік пен психологиялық даярлықты жүйелі дамытуға екпін қояды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – СПб.: Питер.Ком. – 1999. – 720 с.
2. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. – М., 1998. – 200 с.
3. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. – М., 1966. – С. 451.
4. Прангишвили А.С. Общая психологическая теория установки //Психологическая наука в СССР. – Т. 1-2. – М., 1960.
5. Асмолов А.Г. Деятельность и установка. – М., 1979. – 151 с.
6. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: МГУ. – 1990. – 367 с.
7. Леонтьев А.Н. Проблемы деятельности в психологии //Вопросы философии.– 1972.– №9. – С.95-109.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат. – 1975. – 304 с.
9. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональной системы. – М.: Наука, 1980.
10. Забродин Ю.М. Методологические проблемы исследования и моделирования функциональных состояний человека-оператора //Вопросы кибернетики. Психические состояния и эффективность деятельности. – М., 1983.
11. Ерментаева А.Р. Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау: методология, теория, практика. – Алматы, 2008. – 410 б.
12. Ерментаева А.Р. Субъектілікті дамыту психологиясы. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ баспасы, 2010. – 218 б.
13. Ерментаева А.Р. Психологиялық даярлықты жетілдіру. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ баспасы, 2012.

Аннотация

Ерментаева А.Р. **Совершенствование субъектно-ориентированной психологической подготовки студентов**

В статье анализируются субъектно-ориентированная психологическая подготовка студентов, ее результаты и сущностная характеристика. Выделяются субъектность, психологическая подготовленность и психологическая готовность как результаты субъектно-ориентированной психологической подготовки студентов. Рассматривается взаимообусловленность субъектности и психологической готовности студентов. На основе психологии установки и смысла дается научно-теоретическое обоснование мотивационной сфере, личностному смыслу и как внешнему психологическому воздействию – установке в субъектно-ориентированная психологическая подготовка студентов.

Ключевые слова: установка, смыслы, мотивация, субъектно-ориентированная психологическая подготовка, субъектность, психологическая готовность, психологическая подготовленность

Abstract

Yermentayeva A.R. **Enhancement of the subject-psychological training of students**

The article analyzes the subject-oriented psychological training of students, the results and essential characteristic. Stand subjectivity, psychological readiness and psychological readiness of the results of subject-orienting psychological training of students. We consider the interdependence of subjectivity and psychological readiness of students. On the basis of the installation of psychology and the meaning given to the scientific and theoretical basis of the motivational sphere of personal meaning and how the external psychological pressure - set to the subject-oriented psychological training of students.

Keywords: installation, meaning, motivation, subject-oriented psychological training, subjectivity, psychological readiness, psychological preparedness

УДК 378.11

А.К. САГИНТАЕВА, А.С. АКТЫМБАЕВА Р.С. АПЕРГЕНОВА

*Высшая школа образования, Назарбаев университет
(Астана, Казахстан)*

**ПРАКТИКА РАЗВИТИЯ НАБЛЮДАТЕЛЬНЫХ/ПОПЕЧИТЕЛЬСКИХ
СОВЕТОВ В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

Статья представляет собой краткий обзор текущей ситуации управления вузами Казахстана, сравнительную аналитику корпоративного управления в США и Казахстане, а также опыт управления Назарбаев Университетом и диссеминацию курсов повышения квалификации для членов управляющих советов и руководителей вузов на базе Назарбаев Университета как практика развития управляющих советов в вузах. Анализ материалов основан на результатах лонгитюдного научно-исследовательского проекта Высшей школы образования Назарбаев Университета и Высшей школы образования Университета Пенсильвании.

Ключевые слова: корпоративное управление, коллегиальное управление, наблюдательный совет (НС), попечительский совет (ПС), управляющие советы, Высший попечительский совет (ВПС).

За последние два десятилетия система высшего образования Казахстана претерпела значительные изменения, был проведен ряд реформ по совершенствованию и модернизации системы образования. Так, в сфере высшего образования Казахстана была проведена целая серия реформ, нацеленных на улучшение качества образования в вузах. В первую очередь, реформирование коснулось вопросов управления высшими учебными заведениями. Амбициозные цели по развитию

корпоративного управления в вузах в рамках поэтапного предоставления автономии были сформулированы в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы (далее – ГПРО) [1]. Реформы, которые предполагаются внедрить в Казахстане, можно охарактеризовать как переход от централизованного управления высшим образованием к более самостоятельному управлению высшим учебным заведением.

В последние три десятилетия наблюдается феномен «путешествующей» реформы управления университетами: страны Европы, Азии, Африки и Латинской Америки с разным успехом внедряют американские принципы корпоративного управления. Казахстан не стал исключением. Структура управления вузами США выступает своеобразной моделью для новой формы управления.

Многолетний опыт по корпоративному управлению в американских университетах позволяет выделить главное предназначение попечительского совета, как ключевого органа в принятии стратегических решений, в осмыслении и разработке вопросов долгосрочного планирования развития вуза. Успех стратегического планирования зависит от трезвой оценки тенденций в высшем образовании, правильного понимания места отдельного университета в изменяющихся условиях, а также анализа вариантов дальнейшего развития.

Компетенция и опыт членов попечительского совета неоценимы при рассмотрении и принятии важных решений в финансовых вопросах. Члены попечительского совета, как правило, знаковые фигуры, известные своими достижениями в различных областях, могут стать ощутимой поддержкой для ректора перед университетским сообществом в продвижении его видения развития университета. Члены попечительского совета могут быть источником широкой информированности общества о достижениях университета, потому что через свои неформальные связи среди подобных им знаковых фигур могут формировать имидж вуза.

Требования к членам Попечительских советов в США.

Среднее количество членов Попечительских Советов (далее – ПС) в вузах США 12 человек. Как правило, в частных вузах членов ПС больше, чем в государственных. Например, в Гарварде количество членов ПС достигает 32 человека, Стэнфорде – 33 человека, в то время как в Университете Вискон-

син-Мэдисон (государственном вузе) всего 18 человек. Еще один пример, университеты штата Пенсильвании. В Пенсильванском университете – частном вузе – общее количество членов ПС – 57 человек, а в государственном университете штата Пенсильвания – 32 человека. Одна из причин разницы в количестве состава ПС то, что члены ПС играют важную роль в привлечении средств [2; 3; 4; 5].

Требований к опыту работы в сфере образования или членству в общественных организациях потенциальным членам ПС в США не предъявляется. Работает, так называемый, принцип «3 W – *Wealth, Wisdom u Work* – *Благосостояние, Мудрость и Работа*».

Благосостояние. Попечительские советы могут играть важную роль в политике по аккумулярованию финансовых средств. В мировой практике 20-25% капиталовложений обеспечивают попечительские советы. Так, благодаря активным членам ПС, которые зачастую вкладывают и собственные средства, размеры эндаумент фондов достигают миллиардных сумм. Например, фонд пожертвований/спонсорский фонд Гарварда в 2013 году составил 32 млрд. 334 млн. долларов США (в 2010 фонд был в 27 млрд. 557 млн. долл.). Фонд Стэнфорда – 18 млрд. 668 млн., университета Пенсильвании – 7 млрд. 741 млн. долларов. Фонды государственных вузов значительны малы. Так, фонд университете штата Пенсильвания всего 2 млрд. 956 млн., университета Висконсин-Мэдисон – 2 млрд. 200 тыс. долларов [2; 3; 4; 5].

Второй принцип – *Мудрость.* Эффективность работы попечительского совета зависит от его состава. Только грамотные, мотивированные члены совета могут ставить правильные вопросы и тем самым поднять эффективность работы всего совета и его вклад в развитие вуза. Если посмотреть на состав ПС Гарвардского университета – это, как правило, выпускники, 6 человек (19%) из сферы образования, 5 человек (16%) – государственные служащие, 19 (60%) – представители частного сектора – основатели и топ-менеджеры

крупных компаний, 2 человека – Президент и казначей университета. При этом 3 члена – иностранцы – граждане Бразилии, Великобритании и Индии [2, 3, 4, 5].

Не маловажную роль играет третий принцип W – *Работа*. Члены ПС должны иметь желание принимать участие в деятельности Совета, а также обязаны работать в одной команде. В государственных университетах члены ПС встречаются 7 раз в год, а в частных от 3 до 5 раз в год [6].

Полагаем, что численность попечительского совета, количество комитетов и подкомитетов, регулярность заседаний совета – все это зависит от конкретных стратегических задач и нацеленности на достижение поставленных целей конкретного университета.

Полномочия Наблюдательного/Попечительского совета в США и Казахстане.

Анализируя роли попечительских и наблюдательных советов в управлении вузами в Казахстане, можно сделать вывод об их неполной вовлеченности в управление.

В отличие от американских членов ПС казахстанские коллеги не смогут распоряжаться собственностью, финансами и образовательными средствами университета. Так как согласно Закону «О государственном имуществе» государственные вузы в нашей стране функционируют в статусе республиканских государственных предприятий на праве хозяйственного ведения, то есть все имущество и средства университета являются собственностью государства, а не вуза [7].

Второе принципиальное различие в том, что бюджет казахстанских вузов утверждается уполномоченным органом, то есть Министерством образования и науки согласно тому же Закону «О государственном имуществе» [7].

Третий факт. Для того чтобы коллегиальное управление выполняло свои функции, его представители должны иметь рычаги воздействия на представителей исполнительного органа, каковым является ректорат. Стандартной международной практикой попечительских советов является назначение, оценка

деятельности и освобождение от должности ректора университета. Казахстанские наблюдательные/попечительские советы не имеют таких полномочий. Ректоры государственных университетов назначаются и освобождаются от должности центральным исполнительным органом, ректоры национальных вузов назначаются и освобождаются от должности указом Главы Государства.

Не только роль и функции наблюдательных/попечительских советов, но и роль и миссия ректора американского и казахстанского вузов значительно отличаются.

Президент университета в США сконцентрирован на стратегических вопросах, лоббирует интересы вуза в государственных органах, устанавливает связи с бизнес структурами для привлечения средств, работает с общественностью для создания позитивного имиджа. В то время как ректор в Казахстане несет персональную ответственность за деятельность вуза и наряду с решением стратегических вопросов занимается оперативной работой – руководит учебной, научной, а также организационно-хозяйственной и финансово-экономической деятельностью вуза. Опыт многих стран неизбежно приводит к твердому убеждению, что эффективные процедуры корпоративного управления обеспечивают успешность администрирования университета во много раз лучше, чем личные качества конкретного руководителя университета, каким бы амбициозным и креативным он бы не был. Однако, для университетского сообщества вопросы обеспечения эффективности, прозрачности принятия решений, прогрессивного развития вуза еще не в полной мере связаны с управляющими советами.

Управление высшим образованием в Казахстане проходит через транзитный этап, так как политика и практика управления отходит от сильного и всеобъемлющего контроля Министерства в сторону институциональной автономности [8]. Подход Казахстана к автономности и подотчетности университетов начинается из совершенно другой начальной

точки, чем та, которая формирует высшее образование в США.

Опыт корпоративного управления на примере Назарбаев университета.

На практике казахстанское университетское сообщество находится в начале пути реализации реформ в управлении вузом. Стратегические планы системы образования страны ориентированы на расширение корпоративной формы управления вузами: к 2020 году все гражданские вузы будут принимать решения на основе принципов коллегиального управления [1]. В свете последних новшеств в управлении вузами предлагается наделить Наблюдательные советы рядом функций, например, контроль за ключевыми кадровыми назначениями, контроль за финансовыми средствами. Как уже отмечалось, к исполнению расширенных полномочий НС и решению проблем развития университета привлекаются представители работодателей, бизнес-структур, профессиональных и общественных объединений, региональной власти.

В настоящее время к одним из вузов, накопивших позитивный опыт коллегиального управления, относится Назарбаев Университет. Залогом успеха является специальный Закон «О статусе «Назарбаев Университет» [9]. Университет имеет статус автономной организации образования, где органами управления являются:

- Высший попечительский совет (ВПС);
- Попечительский совет (ПС);
- Исполнительные органы.

ВПС – Высший орган управления Университета, который возглавляет Президент страны. К компетенции ВПС относится: утверждение стратегии развития, устава, порядка распоряжения имуществом; формирование Попечительского совета; реорганизация или ликвидация Университета.

ПС – Орган управления Университета, осуществляющий общее руководство деятельностью, возглавляет ПС Премьер-министр страны. К компетенции ПС относится: утверждение годовых и среднесрочных бюджетов; определение количественного состава

исполнительного органа Университета, избрание их руководителей и членов, а также досрочное прекращение их полномочий; утверждение правил закупок товаров, работ, услуг; иные полномочия в соответствии с Уставом университета.

Управляющий совет – исполнительный орган, осуществляющий руководство текущей деятельностью Университета, руководителем которого является Президент Университета.

Академический совет является основным органом формирования политики по всем академическим вопросам, устанавливает критерии для присуждения академических званий, утверждает образовательные программы и курирует развитие Школ – факультетов.

Научный совет является основным органом формирования политики Университета по всем вопросам, имеющим отношение к научным исследованиям Университета, координирует деятельность исследований, инноваций и развития между Научными центрами и Школами.

Состав членов в этих трех органах определяется Уставом университета.

Курсы повышения квалификации для лидеров в высшем образовании на базе Назарбаев Университета.

Одной из задач Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы является «совершенствование менеджмента в образовании, в том числе внедрение принципов корпоративного управления, формирование системы государственно-частного партнерства в образовании» [1]. Согласно ГПРО 100% руководителей организаций образования должны пройти переподготовку в области менеджмента к 2020 году. Одним из основополагающих элементов данной инициативы является внедрение корпоративного управления в вузах, которое в Государственной программе определяется как «принципы автономии вузов, под которой понимается самостоятельность в осуществлении образовательной, научной, финансовой, международной и иной деятельности, на основе модели Назарбаев Университета» [1].

Высшей Школой Образования Назарбаев Университета в 2014 и 2015 годах были проведены курсы повышения квалификации членов наблюдательных и попечительских советов, а также руководящего состава вузов страны. Также курсы ставили целью трансляцию опыта Назарбаев Университета в управлении вузом, профессиональной подготовки высшего и среднего управленческого звена к переходу к новой модели управления вузами при поэтапном расширении академической и управленческой самостоятельности вузов. Роль повышения квалификации членов управляющих советов и руководителей вузов очень важна на данном этапе внедрения реформ, ведь «среди прочих существенных характеристик эффективной структуры управления – лидеры, последовательно проводящие свою политику и способные воодушевить коллектив; понимание стратегии развития вуза, атмосфера успеха и совершенствования; культура постоянных размышлений, организационного обучения и перемен» [6].

При разработке содержания Курса были приняты во внимание следующие задачи:

- анализ и практическая работа по поиску новых стратегий развития высшего образования, формирование системного осмысления преобразований в образовании;
- изучение и понимание цели разработки стратегических планов вузов с учетом баланса автономии и ответственности, системное понимание конкретных шагов на переходном этапе для достижения автономии вуза;
- формирование понимания принятия более активных усилий по привлечению негосударственного финансирования научно-образовательными коллективами;
- создание дискуссионной площадки среди управленцев в секторе высшего образования, создание партнерских отношений;
- формирование новой модели стратегического партнерства на основе Назарбаев Университета.

Программа была реализована в три этапа, первый и третий этапы прошли в г.Астана на базе Назарбаев Университета. На втором эта-

пе участники получили возможность посетить высшие учебные заведения США (Университет Калифорнии в Беркли), Сингапура (Национальный университет Сингапура) и Великобритании (Фонд лидерства в высшем образовании).

В ходе проведения Курсов были даны рекомендации по анализу и практической работе по поиску новых стратегий развития высшего образования, по формированию лидерских способностей членов наблюдательных и попечительских советов, а также руководителей вузов в новых условиях перехода к автономии, коллегиального и корпоративного управления вузом. Также слушатели обсудили вопросы формирования новой модели стратегического партнерства на основе Назарбаев Университета, по формированию понимания принятия более активных усилий по привлечению негосударственного финансирования научно-образовательными коллективами вузов. Во время обучения было важно создать дискуссионную площадку среди управленцев в секторе высшего образования для создания партнерских отношений между вузами и реализации совместных целей.

Подробно были изучены роль, функции и эффективность работы наблюдательных советов, вопросы корпоративной культуры, роль Советов в различных институциональных структурах, роль и функции руководителя Советов.

Заключение.

Современный этап развития высшего образования в стране требует формирования сильной и эффективной команды менеджеров, наряду с компетентным составом наблюдательных и попечительских советов для построения университета, действующего на принципах корпоративного управления.

Одной из важных составляющих при создании университетов мирового класса является формирование структуры управления вузом, которая содействует развитию стратегического видения, инновациям и гибкости, позволяющая вузу принимать решения и управлять ресурсами без бюрократических преград [6]. При этом должны создаваться условия для вовлечения в процесс ис-

ключительных людей, предоставления большей академической свободы и развития культуры инноваций [10].

Внедрение корпоративного управления в вузах через наблюдательные или попечительские советы, в состав которых входят представители местных исполнительных органов, отраслевых министерств, национальной палаты предпринимателей и общественности дают возможность вузам коллегиально принимать решения и внедрять инновации, выгодные для всех стейкхолдеров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011- 2020 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118.

2. <http://www.harvard.edu/>

3. <https://www.stanford.edu/>

4. <http://www.wisc.edu/>

5. <http://www.psu.edu/>

6. Совершенствование системы менеджмента и обеспечение качества образования в Республи-

ке Казахстан с учетом международного опыта [Текст]: отчет о НИР (заключительный) / рук. Сагинтаева А.К. – Астана, 2013. – 116 с. – Исполн.: Хартли М., Саринжипов А.Б., Гопол Б., Мокушев Ж.Ж., Апергенова Р.С. – Библиогр.: с. 100-104. - № ГР 0111РК00340. – Инв. № 0213РК02874.

7. Закон Республики Казахстан от 1 марта 2011 года № 413-IV «О государственном имуществе».

8. Hartley M., Sagintayeva A., Gopaul B., & Apergenova R. Learning Autonomy: Higher Education Reform in Kazakhstan //Journal of Higher Education – 2015.

9. Закон Республики Казахстан от 19 января 2011 года № 394-IV «О статусе «Назарбаев Университет», «Назарбаев интеллектуальные школы» и «Назарбаев Фонд».

10. Academic freedom, shared governance and leadership in excellent academic institutions. Richard Miller. Eurasian Higher Education Leaders Forum. Conference Proceedings. 12-13 June 2013, Astana, Kazakhstan.

rapergenova@nu.edu.kz

Аңдатпа

Сағынтаева А.Қ., Ақтымбаева А.С., Апергенова Р.С. **Қазақстан жоғары оқу орындарындағы байқау/қамқоршылық кеңестерін дамыту тәжірибесі.**

Берілген мақалада жоғары оқу орындарын басқарудың қазіргі жағдайы, АҚШ және Қазақстандағы корпоративтік басқарудың салыстырмалы сараптамасы, сонымен қатар Назарбаев Университетінің басқару тәжірибесі мен жоғары оқу орындарындағы басқару кеңестерін дамыту тәжірибесі ретінде Назарбаев Университетінде өткен ЖОО басқару кеңестері мүшелері мен басшылығына арналған біліктілікті арттыру курстарына қысқаша шолу берілген. Мәліметтер сараптамасы Пенсильвания университетінің Жоғары білім беру мектебі және Назарбаев Университетінің Жоғары білім беру мектебінің лонгитюдтік ғылыми-зерттеу жобасының деректері негізінде жасалған.

Түйін сөздер: корпоративтік басқару, алқалы басқару, байқау кеңесі, қамқоршылық кеңесі, басқару кеңестері, Жоғары қамқоршылық кеңес.

Abstract

Sagintayeva A.K., Aktymbayeva A.S., Apergenova R.S. **The practice of development of Overseers / Trustees' Boards in Kazakhstani Higher Education Institutions.**

The article presents a brief overview of the current situation of university governance in Kazakhstan, comparative analytics on shared governance in the United States and Kazakhstan, as well as governance experience at Nazarbayev University and the dissemination of training courses for members of the governing boards and presidents of universities on the basis of the Nazarbayev University as a practice of governing boards in higher education institutions. The analyses of materials are based on the results of a longitudinal collaborative research project of Nazarbayev University Graduate School of Education and the Graduate School of Education, University of Pennsylvania.

Key words: shared governance, collegial governance, Board of Overseers, Board of Trustees, Governing Boards, Supreme Board of Trustees.

УДК 378

У.С. АБДИБЕКОВ, О.Л. КАРУНА, Е.С. МОИСЕЕВА

Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(Алматы, Казахстан)

НЕПРЕРЫВНОЕ ОБНОВЛЕНИЕ ВУЗА

Аннотация

В статье рассматриваются этапы изменения образовательного процесса в Казахстане в контексте соответствия международным требованиям, особое внимание при этом уделяется этапу обеспечения тесного сотрудничества науки, образования и производства. Приводятся основные параметры модернизации системы образования в виде схемы. Так же разработан список необходимых мероприятий для организации тесного сотрудничества науки, образования и производства.

Ключевые слова: высшее образование, образовательный процесс, сотрудничество высшего образования и науки, сотрудничество высшего образования и производства, модернизация высшего образования

Научно-технический прогресс, внедрение техники новых поколений и принципиально новых технологий, модернизация предъявляют все более высокие требования к индивиду, как неотъемлемой части общества, обеспечивающего экономическое развитие. Это приводит к необходимости постоянного развития и совершенствования процесса подготовки любого специалиста.

Президент Республики Казахстан, Н.А. Назарбаев, в своих выступлениях неоднократно отмечал, что Казахстан стремится к созданию качественного, на уровне мировых стандартов, образования, которое является залогом конкурентоспособности государства, экономики и нации. Успешная модернизация образования обуславливается усилиями государства в национальном планировании развития образовательной системы, и, в свою очередь, приводит к развитию человеческого капитала и экономическому росту. Международный опыт функционирования образовательных систем демонстрирует важность наличия политической воли для реализации эффективной и последовательной модернизации образовательной политики и системы образования в целом [1; 2].

Говоря о необходимости совершенствования образования нельзя не отметить, что

такой процесс должен быть непрерывным, поскольку образовательный процесс – процесс подготовки специалиста – это передача накопленного, в разных сферах, научно-технического опыта согласно целям и разработанным программам. Особенность деятельности педагога состоит в том, что он призван готовить новое поколение к предстоящей активной деятельности в определенной сфере в достаточно отдаленном, и пока неопределенном, будущем. Ни для кого не секрет, что нынешние студенты, магистранты – будущие педагоги – должны быть подготовлены так, чтобы они смогли дать образование другому поколению, которому предстоит, базируясь на полученных знаниях, развивать те технологии, которые еще не изобретены. Так система подготовки специалиста, учитывая интенсивное ускорение развития общества, должна обеспечить достаточно масштабное опережение. Именно данное обстоятельство требует от вуза, как института «вращения специалиста», непрерывного совершенствования и модернизации при условии обеспечения фундаментальности знаний.

Примечательно, что в последние годы Республикой Казахстан осуществлен ряд мер, направленных на улучшение не только качества образования, но и науки в целом. Вне-

дрены и апробированы программы подготовки докторов философии PhD, осуществляется переподготовка основной документации по внедрению новых образовательных программ в соответствии с требованиями болонского процесса, осуществляется разработка новых дистанционных курсов и многое другое.

Ниже кратко приведены этапы изменения образовательного процесса в Казахстане в контексте соответствия международным требованиям:

- введение общепонятных сравнимых квалификаций в области высшего образования;
- переход на трехступенчатую систему высшего образования (бакалавриат – магистратура – докторантура PhD);
- введение оценки трудоемкости (курсов, программ, нагрузки) в терминах зачетных единиц (ECTS-кредитов);
- отражение учебной программы в приложении к диплому, образец которого разработан ЮНЕСКО (Diploma Supplement);
- повышение мобильности студентов, преподавателей и административно-управленческого персонала (открытие программ академической мобильности дудипломного образования, курсов повышения квалификации педагогов за рубежом и т.д.);
- обеспечение необходимого качества высшего образования;
- взаимное признание квалификаций и соответствующих документов в области высшего образования;
- международная аккредитация отечественных образовательных программ подготовки специалистов;
- обеспечение автономности вузов.

В контексте глобализации общества, мы ушли от советской системы подготовки кадров, базируемся на трехступенчатой системе образования, стремимся возвращать кадры, способные обеспечить здоровую конкуренцию иностранному специалисту.

Сейчас пришло время для реализации еще одного этапа – этапа обеспечения тесного сотрудничества науки, образования и производ-

ства. Мы имеем достаточно хороший научный потенциал, наш бизнес основывается на новейших технологиях, образование является ключевым инструментом специально организованной системы внешних условий, создаваемых обществом с целью развития отдельных личностей и индивидов. Все это позволяет создать новый контент высшего образования. Система подготовки специалиста в вузе должна обеспечить высокий уровень его компетентности, мобильности, максимально благоприятные условия для развития его личности.

С целью обеспечения тесного сотрудничества науки, образования и бизнеса необходимо, прежде всего, привлечь к преподаванию в вузах ученых, активно занимающихся научными исследованиями. Это позволит осуществлять подготовку специалистов, обладающих глубокими знаниями, имеющих навыки решения наукоемких и актуальных задач.

Априори, модернизация образования осуществляется в соответствии с параметрами, отраженными на рисунке 1. В соответствии с указанными «ступеньками» легко, устанавливая четкие цели, стремиться изменить имеющуюся систему. Наша цель сегодня – это интеграция образования и науки с производством. Как это осуществить? Конечно же, следует учесть, что такое возможно только при активной государственной поддержке, ведь важнейшие условия интеграции науки, образования и бизнеса связаны с объединением ресурсов для получения народнохозяйственного и коммерческого эффектов. Необходимо, в первую очередь, создать комфортную среду для развития инноваций в различных отраслях науки и образования. Возможно, следует предусмотреть налоговые и экономические льготы для предприятий, занимающихся освоением в производстве новой техники и технологий, обеспечить создание особых экономических зон, создать национальные научные центры, которые будут определять круг производственных задач, требующих научных исследований и т.д.

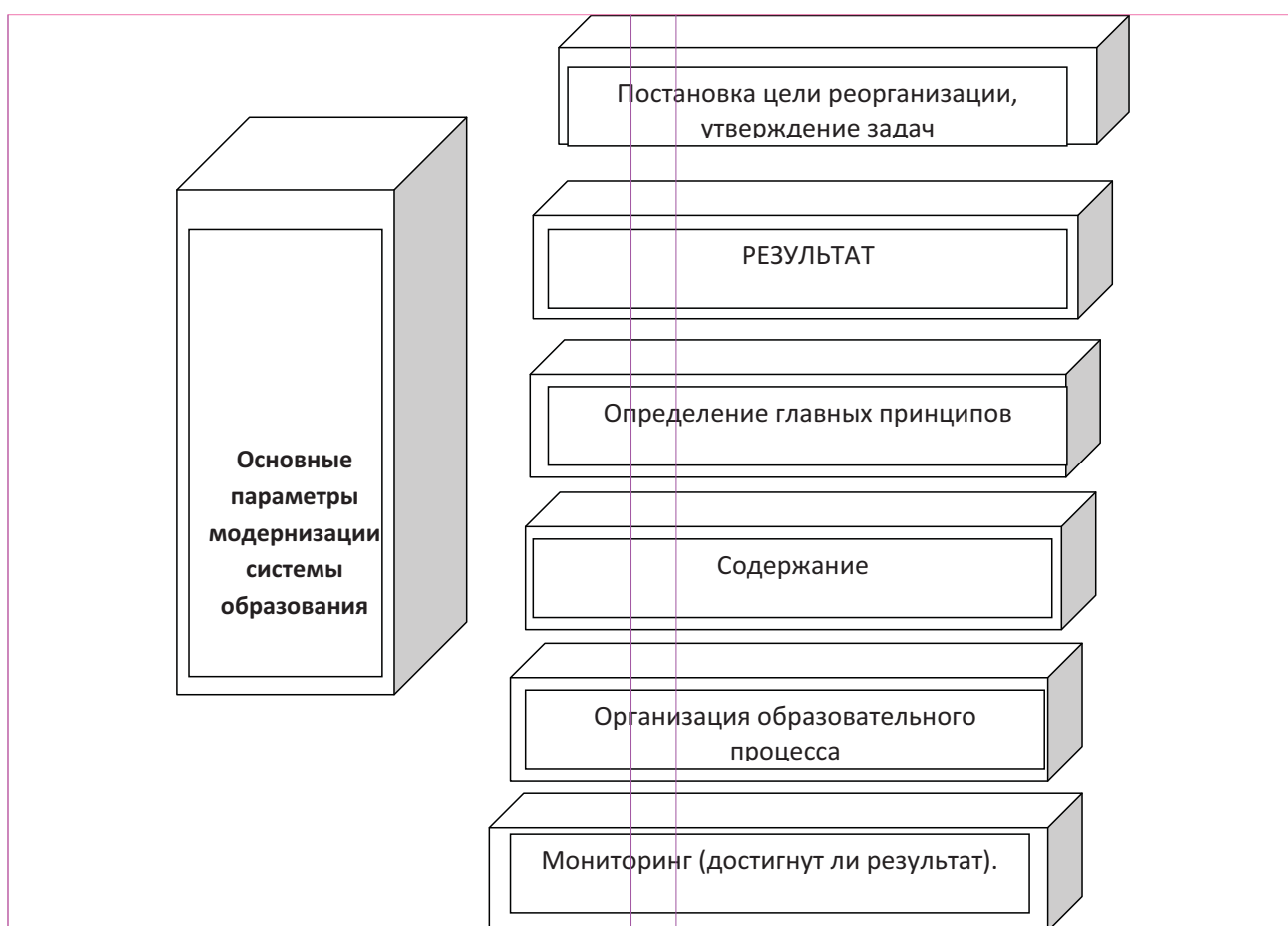

Рисунок 1 – Основные параметры модернизации системы образования

Необходимо также заметить, что тесное сотрудничество науки, образования и производства невозможно без следующих мероприятий:

- 1) развитие фундаментальной науки, важнейших прикладных исследований и разработок;
- 2) совершенствование государственного регулирования в области науки и технологий;
- 3) формирование национальной инновационной системы;
- 4) повышение эффективности использования результатов научной и научно-технической деятельности;
- 5) сохранение и развитие кадрового потенциала научно-технического комплекса;
- 6) интеграция науки и образования;
- 7) развитие международного научно-технического сотрудничества;
- 8) изменение нормативно-правовой базы регулирования взаимодействия субъектов интеграции.

Предложенные выше меры могут способствовать повышению качества образования, как неотъемлемой составляющей непрерывного процесса обновления вузов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – <http://www.kazembassy.ru/ru/presssluzhba/allnews/5-politika/5774-visgoslic124>
2. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. – http://www.edu.gov.kz/ru/zakonodatelstvo/gosudarstvennaja_programma_razvitija_obrazovanija/gosudarstvennaja_programma_razvitija_obrazovanija_respubliki_kazakhstan_na_2011_2020_gody/

Аңдатпа

Абдибеков У.С., Каруна О.Л., Моисеева Е.С. **ЖОО толассыз жаңартылуы**

Мақалада халықаралық талаптарға сәйкес контекстінде Қазақстанның оқу процесінің өзгеріс кезеңдеріне, ерекше ғылым, білім және өнеркәсіп тығыз байланысы үшін көңіл бөлінеді. Схемаларын түрінде білім беру жүйесін жаңғыртуының негізгі параметрлері, сондай-ақ, ғылым, білім және өндірістің тығыз байланысын ұйымдастыру үшін қажетті іс-шаралар тізімі әзірленді.

Түйін сөздер: жоғары білім, оқу процесі, жоғары білім мен ғылымның ынтымақтастығы, жоғары білім мен өндірістің ынтымақтастығы, жоғары білім модернизациясы

Abstract

Abdibekov U.S., Karuna O.L., Moiseeva E.S. **Continuous update of university**

In the paper the stages of the changing the educational process in Kazakhstan in the context of the compliance with international requirements is considered. Special attention is given to stage of ensuring the close cooperation of science, education and industry. The basic parameters of the education system modernization are presented in the form of the scheme. Also, the list of the necessary measures for the organization of the close cooperation of science, education and industry is developed.

Keywords: higher education, educational process, cooperation between higher education and science, cooperation between higher education and industry, modernization of higher education

УДК 378:371.212.3

С.Ж.ПРАЛИЕВ, ЖАНКУЛ Т.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Казахстан, Алматы)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ СРЕДСТВАМИ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Национальное музыкальное искусство как гарант сохранения традиционных устоев общества, противодействуя своим педагогическим потенциалом кризисным явлениям современного общества и массовой культуры способствует целенаправленному воздействию на формирующуюся личность посредством «языка» человеческих чувств, сложности и утонченности выражения, что напрямую связано с интеллектуальным развитием личности учителя новой формации.

Основываясь на философских, этнологических, исторических, социально-педагогических, культурологических, психолого-педагогических концепциях, раскрывающих сущность народного музыкального искусства в интеллектуальном развитии будущего учителя, в статье рассматриваются некоторые методологические подходы к данной проблеме.

Ключевые слова: методологический подход, интеллект, интеллектуальное развитие, будущий педагог, национальная культура

Построение конкурентного Казахстана с индустриально-инновационной экономикой требует высокообразованных человеческих ресурсов, так как именно своими интеллектуальными ресурсами государство может реализовать амбициозные задачи, поставленные Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым в пошаговом плане нации, отраженном в пяти институциональных реформах «100 конкретных шагов» [1]. На это направлена и идея национального проекта «Интеллектуальная нация – 2020», главная цель которого – воспитание казахстанцев новой формации и превращение Казахстана в страну с конкурентноспособным человеческим капиталом [2]. Глубокие теоретические положения Лидера нации о гуманистическом потенциале, о культурной перспективе и компетенции, о национальной идентичности и памяти формируют целостную программу в

поддержку культуры, повышения роли культурного наследия, имея непреходящую ценность для всестороннего развития человеческого капитала в XXI веке.

Эти проекты предполагают интеллектуальное развитие молодежи средствами национальной культуры, которое в условиях нивелирующего воздействия процессов глобализации будет содействовать укреплению национально-культурных ценностей, ответственности молодого поколения. Знания или профессиональные навыки не могут быть созидательной силой, если не основаны на национальных приоритетах, эстетических ценностях национальной культуры, преемственности поколений.

В русле данной работы поставленные перед обществом и, прежде всего, перед системой образования задачи по формированию интеллектуальной нации решаются в аспекте

интеллектуального развития будущих педагогов средствами национальной музыкальной культуры, что требует разработки научно-методологических и теоретических основ для решения поставленной проблемы.

Интеллектуальное развитие личности обучающегося требует определения ведущих идей, подходов, теоретического основания и принципов, которые определяют его стратегическую направленность. Они должны соответствовать идеям модернизации казахстанского общества, новой образовательной парадигмы, направляющей развитие человеческого капитала – основы интеллектуальной нации.

В научной литературе понятие «подход» используется как совокупность идей, принципов, методов, лежащих в основе решения проблем. В современной науке известно большое число различных подходов, лежащих в основе развития личности, а также подготовки специалистов. В их числе есть теоретико-методологические подходы, как общие для всей системы образования (системный, деятельностный, комплексный, личностно-ориентированный, личностно-деятельностный), так и вошедшие в научный оборот сравнительно недавно (контекстный, полипарадигмальный, информационный, компетентностный), а также подходы, присущие только конкретной образовательно-воспитательной сфере.

Применительно к интеллектуальному развитию личности будущих педагогов средствами национальной культуры как психолого-педагогического феномена представляют ценность в качестве научных ориентиров следующие методологические подходы: деятельностный, личностно-ориентированный, системный, аксиологический, компетентностный, а также идеи, отражающие единство внутренних и внешних факторов интеллектуального развития для решения теоретико-практических задач.

Особое значение имеют философские и психологические теории познания, концепция непрерывного педагогического образо-

вания, теория целостного педагогического процесса, дидактические теории (развивающее, проблемное обучение, активизация познавательной деятельности), а также теория психолого-педагогической поддержки, так как интеллектуальная сторона личности напрямую связана с овладением познавательной деятельностью.

Осмысление методологических основ интеллектуального развития будущих педагогов средствами национальной культуры предполагает философское и психологическое осмысление термина «интеллект». Изучение существующих философских и психолого-педагогических трактовок понятия «интеллект» показывает, что существует три подхода, рассматривающих интеллект как: способность сознательно приспосабливаться к новой ситуации; способность к обучению, обучаемость; совокупность тех или иных умственных способностей человека.

Кроме того, отдельными авторами интеллект как научная категория рассматривается как: форма организации индивидуального ментального (умственного) опыта; глобальная способность действовать разумно, рационально мыслить и хорошо справляться с жизненными обстоятельствами.

Многие психологи считают, что интеллект это способность человека адаптироваться к окружающей среде, а также под интеллектом понимают достаточно устойчивую структуру умственных способностей.

Возрастание роли информации в современном обществе привели к появлению следующей трактовки: интеллект – это общая способность к переработке информации. Достаточно часто встречаются научные материалы, раскрывающие сущность интеллекта, в которых авторы не дают самой трактовки данного понятия.

Контент-анализ философской и психологической литературы показывает, что позиции большинства авторов отражены в определении понятия «интеллект», отраженном в Толковом словаре С.И.Ожегова: «Под интеллек-

том понимается мыслительная способность, умственное начало у человека» [3, С.223]. Опираясь на данное определение, укажем, что для преподавателя методологической основой интеллектуального развития личности студента помимо понятия «интеллект» является психологическая теория познания, которая приобретает особое значение в виду того, что философская теория познания формулирует общее понимание процесса «от живого созерцания к абстрактному мышлению, от него – к практике». Объективность особого значения для педагогов психологической теории познания подтверждается тем фактом, что ученые, выделяя особенности интеллекта, фактически говорят о таких психических процессах, как: счетная способность, вербальная гибкость, вербальное восприятие, пространственная ориентация, память, способность к рассуждению, быстрота восприятия сходств или различий между предметами или изображениями.

Познавательные психические процессы включают в себя ощущение, восприятие, мышление, память, внимание. В определении данных понятий мы опираемся на трактовки, данные в монографии А.Реана, Н.Бордовской, С.Розун [4].

Ощущения относят к самым простейшим психическим процессам, т.к. их появление связано только с изменениями, происходящими в человеческих рецепторах. К более сложным познавательным психическим процессам относится восприятие, состоящее в целостном отражении предметов, ситуаций и событий, возникающее при непосредственном воздействии физических раздражителей на рецепторные поверхности органов чувств.

Значительно более высоким уровнем познания является такой компонент познавательного процесса, как мышление, теория которого служит важнейшей основой для интеллектуального развития личности в целом.

По мнению психологов, «мышление – это социально обусловленный, неразрывно связанный с речью познавательный психический процесс, характеризующийся обобщенным

и опосредствованным отражением связей и отношений между объектами в окружающей действительности».

Мышление обладает такими характеристиками, как системность, разносторонность, предметность, оригинальность, прочность и интуиция. И.И.Левина, В.Б. Сушкова относят к характеристикам индивидуального мышления его: самостоятельность, инициативность, глубину, широту, быстроту оригинальность, пылливость, торопливость [5, с. 71].

Интеллектуальное развитие личности с целью приобретения вышеназванных характеристик предполагает эффективное освоение мыслительных операций, а именно, умений качественно анализировать, синтезировать, сравнивать, обобщать, абстрагировать, конкретизировать, т.е. педагог должен развивать мышление обучающегося, включая их в активный мыслительный процесс, в освоение мыслительных операций.

Следующим психическим процессом, характеризующим интеллектуальное развитие личности, является память. Память – это процессы организации и сохранения прошлого опыта, делающие возможным его повторное использование в деятельности или возвращение в сферу сознания. Память связывает прошлое субъекта с его настоящим и будущим и является важнейшей познавательной функцией, лежащей в основе развития и обучения. В аспекте интеллектуального развития личности средствами национальной музыкальной культуры важнейшим условием является развитие видов памяти: эмоциональной, образной, словесно-логической и двигательной.

Успешное решение задач интеллектуального развития личности студентов ориентировано на ряд методологических подходов. Рассмотрим более подробно некоторые из них.

Деятельность как научная категория в философской литературе обосновывается в следующих аспектах: как специфическая форма активного отношения к окружающему миру, способствующая его изменению и преобра-

зованию; как специфический способ бытия в мире, как субстанция личности и др.

В психолого-педагогических исследованиях деятельностный подход представляет методологию, основу которой представляет идея о ведущей роли деятельности в развитии, образовании человека. В контексте интеллектуального развития личности будущих педагогов средствами национальной культуры существенными являются принцип единства сознания и деятельности как основа деятельностного подхода (С.Л. Рубинштейн), а также положение об активности познающего субъекта, об обучении как активной, сознательной, творческой деятельности. Учет этих положений в педагогическом процессе обеспечивает актуализацию «врождённых» и «приобретённых» возможностей личности к творческой социально-активной интеллектуальной деятельности, побуждающих личность к самореализации и саморазвитию.

Личностный подход является одним из ведущих в современных психолого-педагогических исследованиях. В соответствии с данным подходом ценность личности признается высшим мериллом, выступающим в педагогическом процессе как субъект, ответственный за результаты учения, нравственный выбор, поведенческие действия.

Как методологическая основа личностный подход, в единстве с деятельностным, ориентирует на: учет личностного аспекта обучающегося в педагогическом процессе, его индивидуальных, возрастных особенностей; опору на природные, интеллектуальные, творческие потенции личности и создание условий для их раскрытия и реализации; учет единства интеллекта, нравственного сознания и поведения как компонентов целостности личности обучающегося; создание условий для самоопределения, выбора мотивов, целей, средств разных видов деятельности, способствующих интеллектуальному развитию личности; обеспечение единства учебной и внеучебной деятельности обучающихся как

образовательно-воспитательной среды для продуктивного развития личности.

С точки зрения предмета нашего исследования важным является ориентир на методологию системного подхода, позволяющего рассматривать интеллектуальное развитие будущих педагогов средствами национальной культуры как непрерывный процесс, как управляемую и особую самоорганизующуюся систему в условиях педагогического процесса; ориентировать на целостность интеллектуального развития будущих педагогов средствами национальной культуры как системы с учетом в ней системообразующих связей и отношений; рассматривать интеллектуальное развитие будущих педагогов средствами национальной культуры как системы с учетом всех факторов влияющих на этот процесс; охарактеризовать систему интеллектуального развития будущих педагогов средствами национальной культуры во взаимодействии всех субъектов педагогического процесса в урочное и внеурочное время; раскрыть основные условия исследуемого феномена как системы.

Интеллектуальное развитие будущих педагогов средствами национальной культуры тесно связано как с их личностной и профессиональной культурой, так и с ценностями национального творчества, в частности народного музыкального творчества. В связи с этим одним из системообразующих факторов интеллектуального развития будущих педагогов в условиях высшей школы является реализация культурологического подхода. Культурологический подход к исследованию проблем интеллектуального развития студентов осуществляется в контексте общефилософского понимания культуры, рассматриваемой: на уровне обыденного сознания культура понимается как нечто нормативное, заданное как образец, на который должны равняться представители конкретного общества или профессиональной группы; на уровне теоретического сознания культура отождествляется с образованностью, интеллигентностью человека.

При культурологическом подходе вопросы интеллектуального развития будущих педагогов средствами национальной культуры рассматриваются с учетом социальных и культурных процессов, предъявляющих к личности определенные требования как субъектам национальной культуры, как носителям культуры своего народа.

Современные тенденции общественного развития, характеризующиеся обращением к общечеловеческим ценностям и нравственным идеалам актуализируют значение аксиологического подхода в интеллектуальном развитии будущих педагогов средствами национальной культуры в условиях высшей школы.

Аксиология в переводе с греческого языка («*axia*» – ценность и «*logos*» – учение) означает философское учение о природе ценностей и системе ценностей в мире. Результат реализации аксиологического подхода в практике вуза по интеллектуальному развитию студентов средствами национальной музыкальной культуры во многом определяется активным участием в этом процессе педагогов, в основу профессиональной деятельности которых должны быть ценности народного музыкального творчества, приобретающие особый смысл в их профессионально-педагогической деятельности.

Реализация идей компетентностного подхода проявляется в ориентации основных результатов образования, нацеленного на интеллектуальное развитие студентов и достижение ключевых, личностно значимых компетентностей в условиях рынка труда.

Интеллектуальное развитие будущих педагогов средствами национальной культуры в условиях высшей школы базируется также на идее всемерного развития познавательных возможностей студентов, стимулирования их поиска к овладению знаниями в условиях творческой деятельности. В условиях когда актуализируется проблема интеграции теории и практики формирования ключевых и пред-

метных компетенций будущих специалистов преподаватели вузов должны руководствоваться основными положениями концепций развивающего обучения.

Поэтому необходимо подчеркнуть, что в основе интеллектуального развития личности огромную роль играют дидактические концепции: развивающего обучения (Л.В. Занков и др.), содержательного образования (В.В. Давыдов, Д.В. Эльконин), поэтапного формирования умственных действий (П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина), проблемного обучения (Т.В. Кудрявцев, А.Н. Матюшкина, М.И. Махмутов, В.Оконь и др.), теории активизации учебно-познавательной деятельности (Т.И. Шамова), развития познавательного интереса (Г.И. Щукина).

Таким образом, интеллектуальное развитие будущих педагогов средствами национальной культуры как система развития индивидуально-психологических и личностных ресурсов (способностей человека, его знаний, умений, убеждений, направленности и т.д.), обеспечивающей актуализацию возможностей личности к творческой социально-активной интеллектуальной деятельности – процесс сложный противоречивый. Его успешная реализация требует соблюдения многих условий и факторов, среди которых важнейшим является методологическое обеспечение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Назарбаев Н. План нации - 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ. – Астана: Казинформ. – 20 мая 2015 года
2. Национальный проект «Интеллектуальная нация – 2020». – Астана: Казахстан сегодня. – 30 января 2008 года
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1988. – с. 223
4. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. – СПб: Питер, 2004. – 432 с.
5. Левина И.И., Сушкова Ф.Б. Проблема формирования общеинтеллектуальных умений старшеклассников // Наука и школа, №3 – 2002.

Аңдатпа

Пірәлиев С.Ж., Жанқұл Т. **Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің ұлттық өнер арқылы интеллектуалды дамуының теориялық негіздері.**

Халық өнері, соның ішінде халықтың музыкалық шығармашылығының тәлімдік негізі, мәні мен мазмұны студент жастардың интеллектуалды дамуының жетілдіруде басты құралдардың бірі болып табылады. Оны жүйелі меңгеру мен сақтау, дамыту мен өмір жағдайларында тиімді пайдалану студент-жастардың ата-баба мұрасына оң, аялы көзқарастарын қалыптастырады және жаһандану жағдайында өзіндік болмысын сақтап қалу мен ұлттық өнерін дамытуға септігін тигізеді.

Осы мақалада философиялық, тарихи, педагогикалық және психологиялық еңбектеріне негізделген Қазақстан Республикасындағы жоғары білім беруде болашақ мұғалімдердің ұлттық мәдениет арқылы интеллектуалды дамытудың теориялық негіздері мен методологиялық амалдар қарастырылды.

Түйін сөздер: методологиялық амалдар, интеллект, интеллектуалды даму, болашақ мұғалім, ұлттық өнер

Abstract

Praliyev S.Zh., Zhankul T. **Theoretical foundations of the Pre-service teachers' intellectual development by means of the national culture in the higher education of Kazakhstan.**

National music art as a guarantee for the preservation of traditional foundations of the society, opposing its teaching potential to the crises of contemporary society and popular culture which contributes to the targeted person through the “language” of human emotions, the complexity and subtlety of expression, which is directly connected with the creative personality development of the individual teacher of the new formation

This article describes some methodological approaches to the students' intellectual development by means of the national culture in the higher pedagogical education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: methodological approach, intellect, intellectual development, pre-service teacher, national art

ӘӨЖ 378.091.12

Ш.Т.ТАУБАЕВА, А.К.ЖЕКСЕМБИНОВА

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(Алматы, Казахстан)*

**УНИВЕРСИТЕТТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ
ЗЕРТТЕУШІЛІК ӘРЕКЕТКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ**

Аңдатпа

Мақалада университеттік білім беру жүйесіндегі болашақ мамандарды зерттеушілік әрекетке даярлаудың шетелдік тәжірибесі қарастырылады. Авторлар, зерттеушілік әрекетке даярлаудың шетелдік тәжірибесін Ресей, Франция және Ұлыбритания мемлекеттерінің мысалында қарастырады. Шетел тәжірибесін зерделей келе, бакалавриат студенттерінің ғылыми зерттеулер аймағында неге және қалай үйрету мәселесі, студенттердің ғылыми зерттеу жұмыс формалары және сонымен қатар студенттерге зерттеу жұмысын орындау барысында берілетін әдістемелік көмек түрлері қарастырылған.

Түйін сөздер: зерттеушілік әрекет, зерттеушілік әрекетке даярлау, бакалаврдың ғылыми зерттеушілік әрекеті.

Педагогикалық әдебиеттерді талдау дастыруға, жиі білім беру деңгейлерін шек-
жиналған кең зерттеушілік мәлімет темей, оның ғылыми-зерттеушілік жұмысына
негізінен студенттің оқу іс-әрекетін ұйым- арналғанын көрсетті, дегенмен соңғы жыл-

дары әртүрлі авторлардың жарияланымдарында (монографияларда, диссертацияларда, мақаларда, әдіснамалық нұсқауларда) әр деңгейдегі студенттердің білім алу үдерісін жеке-жеке ұйымдастыру мәселелері (ҒЗЖ ұйымдастыруды қоса алғанда) бара бара үлкен орын алады. Бакалавриат студенттерінің білім алу үдерісін отанық зерттеушілер Булатбаева А.А., Мынбаева А.К., Кенжебеков Б.Т., Байгожина Ж.М. және т.б. зерттеген. Ресейлік ғалымдар Абрамова И.В., Акимов С.С., Васильев В.М., Бостанджиева Т.М., Данилевская В.Б., Ли М.Г., Митяева А.М., Никонов А.В., Солянкина Л.Е., Цепляев А.Н. және т.б. кіші курс студенттерінің ҒЗЖ ұйымдастыру, бакалавриат студенттерінің бітіруші біліктілік жұмысын орындау әдістемесі, бакалаврына ғылыми зерттеулер негіздерін оқытудың әдістемелік жүйесі, бакалаврлардың оқу-зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру және т.б. сияқты сұрақтарды зерттейді. Ең алдымен студент бакалавриатта өзінің оқуының соңында игеруі керек зерттеушілік біліктер құрамы қандай болу керектігі туралы сұрақтың өзі талқылау пәні болып табылады. Басқаша айтқанда, зерттеушілерді бакалавриат студентін ғылыми зерттеулер аймағында неге және қалай үйрету мәселесі қызықтырады.

Ресей тәжірибесіне тоқталсақ, Омбы мемлекеттік техникалық университетінің оқытушылары А.В. Никонов пен В.Н. Цыганенко «бакалаврдың бітіруші біліктілік жұмысы дербес және логикалық аяқталған теориялық, эксперименталдық немесе теоретикалық-қолданбалы, ғылыми-зерттеушілік жұмыстың бөлшегі болып табылатын, қолданбалы сипаттағы міндеттерді шешумен байланысты зерттеуді көрсету керек» деп санайды [1]; ал А.И. Герцен атындағы РМПУ доценті В.М. Васильев бакалаврдың бітіруші біліктілік жұмысын «дербес ғылыми жұмыс» [1] ретінде қарастырады.

Соңғы уақытқа дейін Ресейде бакалаврларды дайындайтын әрбір жоғары оқу орындарында бітірушілік жұмысты бағалау

жоғары оқу орны басшылығымен бекітілген «Бакалаврдың бітіруші біліктілік жұмысына қойылатын талаптарға» сәйкес жүзеге асырылады. Қалыптасқан жағдай бойынша, «талаптар» жұмыстың мазмұнына емес, мәліметті беру формасына қатысты. Мысал ретінде Ресей халықтар достығы университетінің «Бакалаврдың «журналистика» бағыты бойынша бітіруші біліктілік жұмысына қойылатын талаптарды келтіреміз. Онда жұмыс құрылымы келтірілген (жұмыс кіріспеден, екі немесе үш тараудан және қорытындыдан тұру керек) және «әдебиеттермен жұмыс істей алу, кәсіби білім беру бағдарламасын игеруде алынған теориялық білімдер мен қолданбалы дағдыларды қолданып нақты мәліметті жалпылай және талдай алу» керектігі көрсетілген. «Талаптарда» маңызды орынды бітіруші біліктілік жұмысын рәсімдеу Ережелері алады: кесте, сурет, график, қолданылған әдебиет көздеріне сілтемелерді рәсімдеу Ережелері; қосымшаларды рәсімдеу Ережелері; бакалаврдың бітіруші жұмысының электрондық нұсқасы. Жұмысты бағалау көрсеткіштері, әдіснамалық негіздердің дұрыстығы, мәтін құрылымының логикалылығы, қолжазбаны рәсімдеудің дұрыстығы болып саналады [2].

Студент игеруі қажет болжанған іс-әрекеттер формасындағы зерттеушілік әрекетке оқытудың қалаулы нәтижесі ретіндегі «Талаптар» номенклатурасы айтарлықтай кең. «Талаптар» қайталану пайызы бойынша жиілік көрсеткіші бойынша топтастырылған: 1-ші топ – мәліметтердің (әдістемелік ұсыныстардың, диссертациялардың, мақалалардың) 100% кездесетін «талаптар»; 2-ші топ – мәліметтердің 70-80% кездесетін «талаптар»; 3-ші топ – мәліметтердің 50% кездесетін «талаптар»; 4-ші топ – мәліметтердің 50% пайызында кездесетін «талаптар».

Студент игеруі керек болған іс-әрекеттер формасында зерттеушілік әрекетке оқытудың қалаулы нәтижесі ретіндегі «талаптардың» 1-ші тобына (100% қамтылған) жеті айқындама енеді:

<p>– Өз бетінше зерттеу жүргізе алады (ғылыми жетекшінің жетекшілігімен).</p> <p>– Әдебиеттерді іздеу мен талдауды жүзеге асырады.</p> <p>– Жұмыстың нәтижелерін көпшілікке көрсетеді (сызбалар, графиктер, диаграммалар және т.б.).</p> <p>– Зерттеу нәтижелерін түйіндеу (аннотациялар, рефераттар құрастырады).</p> <p>– Берілген аймақта бар әдістмелерді зерттейді және өзінің зерттеуіне қандай да біреулерін таңдайды.</p> <p>– Жұмыс нәтижелерін рәсімдейді.</p> <p>– Қолданбалы сипаттағы міндеттер қояды.</p> <p>«Талаптардың» 2-ші тобына (70-80 %) алты айқындама енді:</p> <p>– Әдебиеттерді жүйелейді (әдістемелік мәліметтерде басымырақ).</p> <p>– Зерттеудің жоспары мен бағдарламасын анықтайды (диссертацияларда басымырақ).</p> <p>– Зерттеу әдістерін таңдайды (диссертацияларда басымырақ).</p> <p>– Зерттеу нәтижелерін жалпылайды (әдістемелік мәліметтерде басымырақ).</p>	<p>– Зерттеу мәселесін қояды (әдістемелік нұсқаулықтарда мүлдем кездеспейді).</p> <p>– Болжам шығарады (әдістемелік нұсқаулықтарда мүлдем кездеспейді, тек қана диссертацияларда).</p> <p>– Зерттеуге қажетті теоретикалық ұғарымдарды таңдайды (тек қана әдістемелік нұсқаулықтарда).</p> <p>– Өз жұмысын зерттеуді уақытында орындайтындай ұйымдастырады (тек қана әдістемелік нұсқаулықтарда).</p> <p>– Модельді таңдайды, түрлендіреді.</p> <p>– Зерттеу тақырыбын таңдайды және негіздейді (бір диссертацияда).</p> <p>– Зерттеу бағдарламасының сапасын бағалайды (бір диссертацияда).</p> <p>РФ педагогикалық білім беру ФББС талдау негізінде құрастырылған, ең жиі кездесетін ғылыми-зерттеушілік кәсіби құзыреттіліктерімен сәйкестендіреміз (кестені қараңыз). Кестеге жарияланымдардың 70-100% кездесетін «талаптар» енді [3].</p>
<p>– Зерттеу әдістерін ақпараттық (бағдарламалық) қамтамасыз етеді.</p> <p>– Ұсыныстар мен кеңестер жасайды (кесте 1).</p> <p>«Талаптардың» 3-ші тобына (50% қамтылған) үш айқындама кірді:</p> <p>– Алынған мәліметтерді өңдеудің статистикалық әдістерін қолданады;</p> <p>– Зерттеудің эксперименталдық әдістерін қолданады;</p> <p>– Зерттеудің мақсатын анықтайды.</p> <p>«Талаптардың» 4-ші тобына (50% аз қамтылған) тоғыз айқындама кірді:</p> <p>– Бар мәліметтерді жіктейді.</p> <p>– Статистикалық мәліметтерді талдайды және жүйелейді.</p>	<p>ФЖББС сәйкес ғылыми-зерттеушілік құзыреттіліктер мен «талаптарға» жүргізілген салыстыру «талаптар» ФМЖББС талаптарына сәйкес екенін көрсетеді. Сонымен қатар, ФББС талаптары білім беру бағдарламаларын құрастырушыларға арналған негізгі бағыттар, бағдарларды қоя отырып, неғұрлым жалпы сипат алады. Осылай, ФББС-да бакалаврлардың қолданбалы зерттеулерге қатысуға қабілетті болу керектігі айтылған, бірақ оның қатысуы нақты неде түйінделгені нақтыланбаған. Бакалаврдың осы ғылыми-зерттеушілік кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға бакалавриат студенттерінің зерттеушілік жұмыс бағдарламалары арналған.</p>

Студенттің зерттеушілік іс-әрекетіне қойылатын, болжанған іс-әрекеттер формасында оқытылатын қалаулы нәтиже ретінде қабылданған «талаптар» және педагогикалық білім берудің ФББС бойынша бакалаврдың ғылыми-зерттеушілік құзыреттілігінің салыстырмалы кестесі	
Бакалаврдың ғылыми-зерттеушілік құзыреттіліктері	Студенттің зерттеушілік іс-әрекетіне қойылатын, болжанған іс-әрекеттер формасында оқытылатын қалаулы нәтиже ретінде қабылданған «талаптар» (баспа мәліметтері бойынша)
Қолданбалы зерттеулерге қатысуға қабілетті болу	Өз бетінше зерттеу жүргізе алады (ғылыми жетекші жетекшілігімен)
Ғылыми ақпаратты жинауға және талдауға қабілетті болу	Әдебиеттерді іздеу мен талдауды жүзеге асырады
Ғылыми ақпаратты жүйелеуге қабілетті болу	Әдебиеттерді жүйелейді
Зерттеудің қазіргі әдістерін қолдануға қабілетті болу	Зерттеу әдістерін таңдайды Аталған аймақта бар әдістемелерді зерттейді және өзінің зерттеуіне қайсыбірін таңдайды
Зерттеу нәтижелерін көрсетуге қабілетті болу	Жұмыс нәтижелерін ашық көрсетеді
Жұмыс нәтижелерін (ғылыми есептер, шолулар, анықтамалар) рәсімдеуге қабілетті болу	Жұмыс нәтижелерін рәсімдейді
Реферат, шолу, аннотация жасауға қабілетті болу	Зерттеу нәтижелерін түйіндейді Қолданбалы сипаттағы міндеттер қояды Зерттеу жоспары мен бағдарламасын анықтайды Зерттеу нәтижелерін жалпылайды Зерттеу әдістемесін ақпараттық (бағдарламалық) қамтамасыз етеді Ұсыныстар мен нұсқаулар жасайды
Бакалавриат студенттерінің ҒЗЖ ұйымдастыру бойынша мәліметтерді талдау келесі қорытындыларды шығаруға мүмкіндік берді [2]: – соңғы жылдары студенттің ҒЗЖ білім беру деңгейлері бойынша, студенттің зерттеушілік жұмысы бірітуші түлектің құзыреттіліктерін қалыптастыруға қажетті болатын бакалавриатта, ұйымдастыруға арналған жұмыстар саны көбейді;	– авторлар бакалаврдың ҒЗЖ ұйымдастырудың оқу пәні формасындағы әртүрлі бағдарламаларын ұсынады, бірақ авторлар бакалавр игеруі қажет болатын арнайы тұлғалық сапаларды құрастырмайды; – жұмыстарда болжанған іс-әрекеттер формасында оқытудың қалаулы нәтижесі ретінде қабылданатын, студенттің зерттеушілік әрекетіне қойылатын «талаптар» бар. Бұл «талаптар» ФМББС да тіркелген негізгі білім беру

бағдарламаларын игеру нәтижелеріне қойылатын талаптарға сәйкес келеді;

– көптеген Ресейлік авторлар ҒЗЖ оқыту бірлігін зерттеу міндеті санайды;

– авторлар ҒЗЖ оқыту мен ҒЗЖ әртүрлі дәстүрлі және инновациялық формалары мен әдістерін ұсынады.

Франция университеттеріндегі зерттеушілік жұмыстың ұйымдастырылуын қарастыра отырып, біздің көзқарасымыз бойынша, үлкен қызығушылық танытатын сұрақтарға жауап береміз: диплом алған маманға, маманданған магистрге, зерттеуші магистрге, докторантқа қойылатын, зерттеушілік жұмысқа қатысты арнаулы талаптар бар ма? Жоғары білімденудің әрбір кезеңіндегі зерттеушілік жұмыста қолданылатын әдістері мен формалары қандай?

Жоғары білімденудің білім беру мекемелеріндегі зерттеушілік жұмысты ұйымдастыру туралы айтқанда, Францияда бакалавр (baccalauréat) дәрежесін алуға емтихан тапсырумен аяқталатын орта білімде де (collège-lycée) зерттеушілік жұмыстың кейбір әдістері, атап айтқанда зерттеу көздерін іздеудің әдістері мен тәсілдері (курс міндетті болмаса да) оқытылуы мүмкін. *Жоғары білімденудің бірінші деңгейінде (L) зерттеушілік жұмысқа қойылатын арнаулы талаптар жоқ.* Сонымен қатар, көптеген университеттерде студенттерді зерттеушілік жұмысқа үйрете отырып оқыту жүргізіледі. Университеттер L деңгейінде ары қарай зерттеушілік қызметке (M деңгейінде) дайындалуға мүмкіндік береді. Осылай, Сорбонна Париж – 4 университетіндегі Б. Дедуйер, К. Наше мен К. Панибель Үкіметтің «Оқытуды ұйымдастыру (2002 жыл сәуір)» туралы қаулысындағы 2-ші

бөлімдегі (Licence) студентті даярлау «зерттеу көздерін оқу мен іздеу әдістерін және университетте жұмыс істеу әдістерін оқытуды тасымалдайтыны» туралы ережені атай отырып, білім берудің L деңгейінде зерттеу көздерімен жұмыс істеу әдістерін оқыту курсы ұйымдастырудың өз тәжірибелерін ұсынады. Курсқа жобалар (оқу жобасы, болашақ кәсіби қызмет бойынша жоба, персоналдық жоба) бойынша әдебиеттер тізімін жеке дара құру; кіші топтардағы (қолданбалы жұмысқа берілген сағаттарды неге қолдануға болады) жұмыс; мақалалардың, баяндамалардың және т.б. түйіндемесін жасау енеді. Ақпарат көздерін іздеу және іріктеу; ақпаратты жазу және жіктеу, индекстеу; ақпарат алмасу; жазбаша жұмыста зерттеу көздері бойынша ақпаратты синтездеу; (кәсіби ғана емес) көп-пәнді сипаттағы ақпарат іздеу сияқты әдістер ұсынылады [3].

Франция университеттеріндегі зерттеушілік жұмысты ұйымдастыруға жасалған шолу төмендегіні көрсетті:

– зерттеушілік жұмыс жоғары білім берудің екінші және үшінші (M-D) деңгейлерінде оның ажырамас бөлігі болып табылады және бірінші деңгейде (L) студенттерді даярлау бағдарламасына қосыла алады;

– M-D деңгейлерінде студенттердің зерттеушілік жұмысына қойылатын талаптардың қолданылуы бақыланады;

– студенттердің зерттеушілік жұмысына әр деңгейде қойылатын талаптардың өзінің арнаулылығы бар.

Студенттердің зерттеушілік жұмысына қойылатын талаптар 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2

Жоғары білім берудің үш (LMD) деңгейіндегі студенттердің зерттеушілік жұмысына қойылатын талаптар

<i>Licence</i>	<i>Master</i>	<i>Doctorat</i>
<p>Зерттеушілік жұмыс бағдарламада қарастырылмаған.</p> <p>Зерттеушілік бейін (таңдау бойынша) пәндерін оқитын студенттерге қойылатын талаптарға библиография құрастыру мен зерттеу көздерін іздеу біліктері кіреді</p>	<p>M1 – студент өзінің сыни және сараптамалық қабілеттерін көрсету керек. Егер статистикалық және математикалық әдістерді қолданып, құжаттарды жеке іздеу мен талдауға негізделіп жұмыс жазу мамандықпен алдын ала қарастырылған болса, студент зерттелініп отырған мәліметтің мәселесі мен сыни талдауын көрсету керек.</p> <p>M2 Кәсіпқой (білікті маман) – арнаулы зерттеушілік жұмыс алдын ала қарастырылмаған.</p> <p>M2 Зерттеуші – өзінің жеке ғылыми қызығушылықтарын ескерумен қатар ғылыми зерттеу жұмысын көрсету керек. Бұл тақырып диссертацияда жалғасуы және дамуы мүмкін.</p>	<p>Докторант диссертацияны қорғағаннан кейін доктор дәрежесімен расталатын кәсіби зерттеушілік экспериментті көрсететін төл ғылыми жұмыс орындауы керек.</p> <p>Докторант ғылыми жоба аясында көппәндік мәдениетті игеру қажет.</p>

– жоғары білім берудің үш деңгейінде зерттеушілік жұмыстың 3 кестеде көрсе-

тілген әртүрлі әдістері мен тәсілдері қолданылады:

Кесте 3

Студенттердің зерттеушілік жұмысының жоғары білім берудің үш деңгейіндегі (LMD) әдістері

<i>Licence</i>	<i>Master</i>	<i>Doctorat</i>
<ul style="list-style-type: none"> - зерттеу көздерін іздеу мен оқу әдістері; - ойды ауызша және жазбаша білдіру тәсілдері; - статистикалық әдістер (статистикалық мәліметтер талдауы, сауалнамалар құрастыру және өңдеу) 	<ul style="list-style-type: none"> - жобаны ауызша және жазбаша ұсыну әдістері, жоба монтажи, мәтінді рәсімдеу; - мәліметтер базасын зерттеу, зерттеу көздерін іздеу стратегиялары; - халықаралық ғылыми байланыс тәсілдері; - зерттеушілік жұмыста қолданылатын технологиялық, ақпараттық, коммерциялық, құқықтық әдістер мен тәсілдер 	<ul style="list-style-type: none"> - еңбек нарығында өзінің зерттеушілік жұмысын жариялау және өткізу әдістері; - ағылшын тілінде ауызша жариялау тәсілдері; - ауызша байланыс тәсілдері; ағылшын тілінде қарым-қатынас жасау стратегиялары мен техникалары; - жазбаша байланыс тәсілдері; - мультипәндік аудитория алдында өз жобасын компьютерлік ұсыну тәсілдері; - алынған эмпирикалық мәліметтердің статистикалық талдауы

– жоғары білім берудің үш деңгейінде зерттеушілік жұмыстың 4 кестеде көрсетілген әртүрлі формалары қолданылады:

Кесме 4

Студенттердің зерттеушілік жұмысының жоғары білім берудің үш деңгейіндегі (LMD) формалары

<i>Licence</i>	<i>Master</i>	<i>Doctorat</i>
<ul style="list-style-type: none"> - библиография жасау бойынша жеке дара жұмыс; - кіші топтардағы жұмыс (жобаларды талқылау, өзін-өзі бағалау және т.б.); - мақалалардың, баяндамалардың түйіндемесі; - берілген тақырып бойынша қысқаша-құжатнама құрастыру; - студенттің өз бетінше тапқан зерттеу көздерін жалпылау бойынша жазбаша жұмыс. 	<ul style="list-style-type: none"> - жеке зерттеушілік жоба; - бірінші және екінші курстардағы зерттеушілік жазбаша жұмыс; - зерттеушілік топқа тіркеу және онда жұмыс істеу; - зерттеу көздерін жалпылау бойынша сараптамалық жұмыстар, мақалалар жазу; - докторанттармен бірлестіктегі семинарлар; - халықаралық семинарлар; - докторлық мектептегі зерттеушілік семинарлар; - коллоквиумдар; - дөңгелек үстелдер; - докторлық күндерге қатысу; - топқа баға берілетін топтық жоба; - есеп жазылатын тағылымдама. 	<ul style="list-style-type: none"> - зерттеушілік топтағы жұмыс; - докторантты зертхана іс-әрекетіне кәсіби қосу; - арнаулы семинарлар; - жеке тапсырмалар, жобалар; - тағылымдамалар; - «докторанттар конгрестері»; - докторлық күндер; - диссертация; - басқа университетпен бірлестіктегі диссертация (екіжақты диплом алу); - технологиялық зерттеушілік диплом; - жобалар бойынша топтық жұмыс; - тәжірибе; - тағылымдамалар; - ғылыми жиналыстарда өз жұмысын таныстыру

Ұлыбритания ғылыми зерттеулерде мойындалған әлемдік көшбасшы екені бәріне мәлім. Осылай, мысалы, оның халқы әлемнің 1% ғана құраса да, Біріккен Корольдықта әлемдегі барлық ғылыми жұмыстардың 9% жасалады, ал Ұлыбританияның ғалымдары дүние жүзіне әйгілі ғылыми марапаттар мен зерттеу үшін сыйақылардың 10% алады. Соңғы елу жылда Корольдік зерттеушілері 44 Нобель сыйлығын алды. Сонымен қатар Ұлыбритания зерттеу жұмысының ең жоғары өнімділігіне ие: Ұлыбританияда зерттеушілер әрбір салынған миллион фунтқа 16 зерттеу жасайды, ал АҚШ – 10, Жапония – небәрі 4 [4]. Оның үстіне Ұлыбритания әлемнің үздік университеттері тізімінде бірден бірнеше жоғары оқу орындары бар болуына қол жеткізген мемлекет болып табылады.

Ұлыбритания университеттерінің өзгешелейтін ерекшелігі әлемдік алаңда мемлекеттің сәтті инновациялық зерттеушілік іс-әрекетін

қамтамасыз ететін зерттеу орталықтары мен зертханаларының болуы болып табылады. Ұлыбритания университеттерінде жүргізілетін ғылыми ізденістер жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар сияқты аймақтарды қамтиды.

Ұлыбритания университеттерінің маңызды ерекшелігіне олардың жоғары оқу орны болып қана қоймай, сонымен қатар оларға төменде көрсетілгендей, университеттің зерттеушілік әрекеттің білім беру үдерісіне тиімді бірлестіріп жүйелеуге мүмкіндік беретін ірі зерттеу орталықтары болып табылатыны жағдайы.

Ұлыбританияның барлық университеттері кәсіби дайындықтың бірнеше бағдарламаларын жүргізеді: бакалавриат деңгейінде, магистратураларда, сол сияқты оқушыларды докторлық дәрежеге даярлайтын, ресейлік аспирантураға баламалы және оқушыларға өз бетінше зерттеу жүргізуді және білімнің

белгілі бір аймағында «доктор» дәрежесін алуға жалғасатын диссертация жазуды ұсынатын оқыту курстарын ұсынады.

Ұлыбритания зерттеушілік әрекетті мемлекетте, соның ішінде мемлекеттегі университеттер мен олардың зерттеу орталықтарында жүргізуді реттейтін принциптердің бірыңғай кодексіне ие. Ұлыбританияның қоғамдық өмірін стандарттау Комитетімен (Committee on Standards in Public Life) жасалған нормативтер зерттеушілік жобаларға демеушілік көмекті қамтамасыз ететін қорлар мен ұйымдардың (мысалы, «Велком Траст» қоры) [4] және университеттердің (мысалы, Кембридж қ. университеті) [5] жарғылық құжаттарының негізіне енген.

Ұлыбритания университеттерінің ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне оқытуды ұйымдастыру мысалдары Кембридж қ. университетінің мәліметтерінен көрсетіледі.

Бұл нормативтер зерттеушілік іс-әрекет субъектісінің келесі сипаттамаларын ұйғарады: моральдық нормаларға сәйкестік; объективтілік; есепберушілік; ашықтық; әділдік; ең жақсы нәтижелерге қол жеткізуге ұмтылу [5]. Осы принциптердің бір бөлігінің ғылыми-зерттеушілік әрекетті ұйымдастыру мен өткізуге тікелей қатыстылығы маңызды болып табылады. Осылай, мысалы, Кембридж университетінің құжаттарында зерттеушілік институттардың жетекшілері зерттеудің қатысушыларының барлығы идеялармен еркін алмасып, өздерінің зерттеушілік біліктерін дамыта алатын серіктестік ахуалында жүргізілуіне жауапты екені аталады [5].

Университеттің міндеттеріне университет әріптестерін кәсіби даярлаудың сапасын арттыру бойынша университеттің жалпы бағдарламасының бөлігі болып табылатын, ғылыми зерттеулердің жетекшілерін даярлау бойынша қолданбалы курсты өзіне қосатын зерттеушілік жобаларды бақылау және жетекшілік етуді қамтамасыз ету жатады. Жетекшілерді даярлау курсы зерттеушілермен кездесулер қаншалықты жиі өту керектігін, сонымен қатар студенттер мен докторанттар-

дың зерттеушілік қажеттіліктерін дамыту мен негізгі ақпаратты тексеруге қатысты жетекшілердің міндеттерін түсіндіретін нұсқауларға сәйкес ұйымдастырылады. Зерттеу жобаларының жетекшілерінің міндеттеріне зерттеу болжамын құрастыру, қаржыландыруға сұранысты даярлау, эксперимент хаттамаларын жасау, нәтижелерді тіркеу мен талдауды қоса алғанда, зерттеудің барлық сатыларына бақылау жүргізу жатады.

Университет жарғылық құжаттарға сәйкес студенттер мен жас зерттеушілерге арналған көптеген курстарды ұсынады. Бұл курстар зерттеушілік жұмысты жүргізудің алдыңғы тәжірибесін түсіну мен игеруді қамтамасыз ету керек. Зерттеудің жетекшілері студент және әріптес-зерттеушілердің оларға қажетті курстарға өздерінің кәсіби даму бағдарламасының бөлігі ретінде қатысуын қадағалайды. Мұндай бағдарламалар мен курстарға «Кәсіби тәжірибе және этика», «Зерттеуді жобалау», «Зерттеушілік жабдықтарды қолдану», «Зерттеу нәтижелерін тіркеу», «Зерттеу нәтижелерін қорғау» және т.б. жатады [6].

Білім беру бағдарламаларына жүргізілген талдау көрсеткендей, Ұлыбританияда ғылыми-зерттеушілік әрекетті ұйымдастыру аймағындағы даярлық көлемі жоғары кәсіби білім берудің білім беру сатысына байланысты реттеледі. Бакалаврдың білімділік сатысы ең аз дегенде ғылыми зерттеуді өз бетінше орындауды ұйғарады; өз бетінше және инновациялық зерттеу сипаттамаларының дәрежесі білім беру сатысының өсуіне сәйкес ұлғайып отырады. Дегенмен бакалавриаттың екінші деңгейінің өзінде, төменде көрсетілетіндей, ғылыми-зерттеушілік әрекетке даярлау бағдарламаларын айтарлықтай диверсификациялау мен жеке-дараландыру бар.

Бакалавриатта студенттерді ғылыми-зерттеу әрекетіне даярлау айтарлықтай көлемде ақпаратты іздеу, жинау, талдау және жалпылау біліктерін қалыптастыруға шоғырландырылған. Кембридж университетінің оқу жоспарларына жүргізілген талдау гуманитарлық факультеттердегі бакалавриат сту-

денттерінің ғылыми-зерттеу әрекетінің нәтижелерін көрсету формалары берілген тақырып бойынша оқылған әдебиеттер бойынша эссе (essays), сонымен қатар курстық жұмыстар (thesis, paper) болып табылатынын көрсетті. Гуманитарлық факультеттердегі курстық жұмыстар көп мөлшерде зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерге шолу және талдауды көрсетеді [6].

«Әлеуметтану» факультетінің бакалавриаттың бірінші курс студенттері психология, әлеуметтану, әлеуметтік антропология және т.б. ғылыми бағыттар бойынша екіден көп курстық жұмыстар тапсыруға міндетті. Екінші курста – саяси ілімдер тарихы бойынша бір курстық жұмыс, ал екі кең эсседен тұратын екіншісін, – екі теориялық сұрақтар бойынша. Оқудың үшінші жылында біреуі әлеуметтік философия немесе қазіргі әлеуметтік теория сұрақтарын ашатын бірнеше курстық жұмыс орындау ұсынылады. Үшінші курс студенттері дайындық профессор-оқытушы ұжым мүшелерінің біреуінің жетекшілігімен жүзеге асырылатын, 10 мың сөз көлеміндегі диссертация жазуды таңдай алады [6]. Жаратылыстану-ғылыми факультеттерінде студенттер ғылыми-зерттеушілік жұмысты тек қана жоғары курстарда жүргізеді. Мысалы, «Табиғи ғылымдарды зерттеу» курсы бойынша үшінші курста ғана диссертация дайындайды немесе таңдау бойынша зерттеу жұмысын орындайды [7]. Гуманитарлық бағыттар бойынша бакалавриатты дайындауға байланысты, ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің нәтижелерін көрсетудің ең кең таралған формалары эссе мен курстық жұмыстар болып табылады, ал студенттердің оларда көрсетілген ғылыми-зерттеу іс-әрекеті ақпаратты іздеу, іріктеу, талдау және жалпылауда, зерттеушілік әрекеттің мұндай түріне даярлауда кітапхана үлкен рөл атқарады.

Ұлыбритания университеттерінің кітапханалары ақпараттық бастамалармен жұмыс істеудің негіздеріне үйрету бойынша студенттерге арналған білім берудің әртүрлі бағыттарында бағдарламалар ұйымдастырады. Осылай, Кембридж университе-

тінде университеттік кітапханамен қамтамасыз етілетін, студенттерге арналған зерттеушілік біліктерді дамытудың ауқымды бағдарламасын (Research Skills Programme) ұсынады. Осы бағдарлама аясында кітапхана бірінші курс студенттері мен оқудың басқа сатыларындағы студенттерге жыл бойы таныстыру семинарлары мен саяхатын жүргізеді. Бұл семинарлар мен саяхаттардың міндеті – жабық тұрған жинақтармен, сөрелердегі әдебиеттерді ұйымдастыру тәсілдерімен, кітапхананың қағаз күйіндегі жазбалар жинағымен, оның көптеген каталогымен таныстыру болып табылады [8]. Зерттеу әрекеті біліктерін дамыту бағдарламасының міндеттері студенттерді қағаз және электронды бастауларда ақпарат іздеуді жүзеге асыра алу, қолданылған әдебиеттерге сілтеме жасау, сонымен қатар жұмыстың осы түрлеріне арналған бағдарламалық қамтамасыз етудің әртүрлі түрлерін қолдану болып табылатын тақырыптық және қолданбалы семинарлар қатарын қосады.

Тақырыптық семинарлардың мақсаты – бар студенттерге жеке тақырыптарды зерттеуге мүмкіндік беретін кітапханадағы ақпараттық ресурстар туралы көзқарасты дамыту. Қолданбалы семинарлар электрондық бастауларда бір цитата негізінде толық мәтінді қалай табуға болатынын, аннотациялар мен индекс мәліметтер базасын қолдануды қоса алғанда қажетті журнал немесе мақаланы қалай табуға болатынын үйретеді. Осымен қатар, қолданбалы семинарлар оқушыларда зерттеу жұмысын қалай бастау керек және оны қалай жалғастыру керектігінің стратегиясын қалыптастыруға бағытталған. Мұндай стратегияға зерттеу тақырыбын конструктивті ойластыру, ақпарат бастауларын табу және зерттеу, алғашқы көздеріне сілтемені дұрыс рәсімдеу, сол сияқты библиография жасау жатады [8]. Кітапхана барлық келем деушілерге апта сайын кеңес беру жүргізеді, сонымен қатар зерттеуді қажет ететін жеке студентке арналып жасалуы мүмкін, ерекше ақпараттық бастаулармен жұмыс бойынша бағдарламадан тыс курсқа жазылуға мүмкіндік береді [8].

Университеттік кітапханалардың ғаламтор-желісінде зерттеушілік әрекетті жүзеге асыруға қажетті мәліметтері бар екенін атап өту керек. Бұл, біріншіден, электрондық ақпараттық ресурсты қолдану бойынша жазбаша нұсқаулар немесе сол ресурстарды қолдануды үйрететін видеоға жазылған семинарлар. Осылай, мысалы, Кембридж қаласындағы кітапхананың ғаламтор-желісі осы бөлімде зерттеушілерге арналған «Кітапхана мен оның ресурстары көрсететін қызметтер туралы» мәліметтерін, «Уилсон Селект Плюс және Уорлдкет», «Электрондық кітаптар (Электрондық кітапханалар)» видео-семинарларын, сонымен қатар кітапханалық ресурс («Зерттеушілік тапсырма мысалы») көмегімен зерттеу міндеттерін орындаудың мысалдарын және т.б. ұсынады [8]. Зерттеушілік әрекетке оқытудың басқа маңызды формасы Ұлыбритания университеттерінде қабылданған, студенттердің оқу іс-әрекетіне жетекшілік жүйесі болып табылады. Бұл жүйе әр студентте оның оқу және зерттеу әрекетінің субъектісі ретінде қалыптасуына жауап беретін жетекшінің болуын ұйғарады. Әдетте мұндай жетекші профессор, дәрісші немесе сәйкес факультеттің зерттеушісі болып табылады және факультетпен тағайындалады. Жетекшілік жүйесі дәрісшінің/зерттеушінің, әдетте екі адамнан көп емес, студенттер тобымен тұрақты сабақтар өткізуде түйінделеді. Студенттер мұндай сабақтарға бір сабақ сағат дәріспен тең болатын есептен шығатын сабақтарға қатысады. Жетекші студенттерге дәріс ақпаратын игеруді қамтамасыз етуге бағытталған үй тапсырмаларын жоспарлайды және береді, кейін оларды студенттермен бірге талқылайды. Даярлаудың мұндай жүйесінің айтарлықтай жетістігі студенттерге көрсетілетін зерттеу әрекеті мен жеке-дара даму сұрақтары бойынша университеттің жетекші мамандарымен бірге талқылауға және кеңес алысуға мүмкіндік беретіндігі [9].

Зерттеулер бойынша Ұлыбританиядағы Комитеттер ғылыми зерттеуді өз бетінше орындауға қажетті, оларды дайындау магистратура

мен докторантурадағы тыңдаушыларды даярлау мақсаты болатын (Postgraduate courses) келесі біліктерді анықтады [10]. Мұндай зерттеушілік деңгейлерге зерттеу жүргізу технологиялары мен біліктерін; зерттеу ортасында жұмыс істей алу; жеке зерттеу іс-әрекетін басқара алу білігі; тұлғалық тиімділікті (өнімділік) қамтамасыз ететін сапалар мен біліктер; коммуникативтік біліктер; ұжымда және басқа бөлімшелермен бірге жұмыс істей алу; өз мансабын басқара алу білігі [10].

Кембридждік университеттің көптеген факультеттерінде сәйкес зерттеу ортасын жасауға ықпал ететін, іргелі зерттеулердің жоғары нәтижелеріне қол жеткізудің жеке бағдарламасы қабылданады және ол өзіне мынадай міндеттерді қосады:

– зерттеу аймағындағы жоғары білікті мамандарды шақыру арқылы зерттеулердің жоғары сапасына қол жеткізу;

– белгілі мамандардың жетекшілігімен зерттеудің жаңа инновациялық бағдарламасын жасау;

– зерттеу аймақтарында әртүрлі бейіндегі зерттеушілердің серіктестігі үшін жаңа мүмкіндіктер жасау;

– жеке ғылыми аймақта көшбасшы орынға шығуға ұмтылу;

– жүру барысында жас зерттеушілердің пікірлері, алдыңғы қолданбалы технологиялар қолданылатын, сол сияқты даму динамикасының есебі жүзеге асырылатын дәстүрлі зерттеушілік тұғырлардың жаңартылуы [7].

Болашақ мамандарды зерттеушілік әрекетке даярлауға бағытталған ұйымдастырушылық педагогикалық жағдайды анықтау, негіздеу, жүзеге асыру мақсатымен ғылыми әдебиеттерге шолу-талдау жасалып, шетелдік тәжірибе зерделенді. Зерттеу жұмыстары жақсы дамыған мемлекеттердің мол тәжірибесін саралай келе, егеменді еліміздің жоғары оқу орындарында зерттеушілік әрекетті дұрыс ұйымдастыруға ұмтылу, жас мамандардың зерттеу жұмыстарына қызығушылығын арттыру дамыған 50 елдің қатарына енудің жолы деп түсінеміз.

<p>ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:</p> <p>1. Сабитова Р.А. Основы научных исследований. – Челябинск, 2002. – 49-54 бб.</p> <p>2. Ильязова М.Д. Методика формирования профессиональной компетентности будущих специалистов как актуальная теоретическая и прикладная задача современного образования [Текст] /М.Д. Ильязова //Высшее образование сегодня. – 2008. – №7. – 28-30 бб.</p> <p>3. Исследовательская деятельность в вузовской и послевузовской подготовке бакалавров, магистров, аспирантов //Сборник статей по научной</p>	<p>ред.профессора И.А.Зимней. – Москва, 2010. – 59-61 бб.</p> <p>4. http:// www.universitiesuk.ac.uk</p> <p>5. http://www.welcome.ac.uk</p> <p>6. http://www.rsd.cam.ac.uk</p> <p>7. http:// www.polis.cam.ac.uk</p> <p>8. http://www.cam.ac.uk</p> <p>9. http://www.lib.cam.ac.uk/Courses/Descriptions.html</p> <p>10. http:// www.maths.cam.ac.uk.</p> <p>11. Joint statement of the skills training requirements for research students. Research Councils UK–www.rcuk.ac.uk</p>
<p><i>Аннотация</i></p>	
<p>Таубаева Ш.Т., Жексембинова А.К. Зарубежная практика подготовки обучающихся к исследовательской деятельности в системе университетского образования</p>	
<p>В статье рассматривается зарубежная практика подготовки обучающихся к исследовательской деятельности в системе университетского образования. Авторы рассматривают подготовку обучающихся бакалавров к научно-исследовательской деятельности на примере таких стран как Россия, Франция и Великобритания. Анализируя практику зарубежных стран раскрывают виды методической помощи при выполнении исследовательской деятельности, формы научно-исследовательской деятельности и методы обучения.</p>	
<p><i>Ключевые слова:</i> исследовательская деятельность, подготовка к исследовательской деятельности, исследовательская деятельность бакалавров.</p>	
<p><i>Abstract</i></p>	
<p>Taubaeva Sh.T., Zhexembinova A.K. Foreign practice of training of students to research activity in the University education system</p>	
<p>The article deals with the foreign practice of training of students to research activity in the University education system. The authors examine the preparation of students of bachelor’s research activities on the example of such countries as Russia, France and Britain. Analyzing the practice of foreign countries consider types of methodological assistance to implementation of research activity, forms of research activity and teaching methods.</p>	
<p><i>Keywords:</i> research activity, preparation to research activity, research activity of bachelor.</p>	

УДК: 373.5.015.31:316.42 (043.3)

Е.А. ЖУРБА

Национальная академия педагогических наук Украины
(Украина, Киев)

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ ВОСПИТАНИИ СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ И СТАРШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье раскрывается сущность, воспитания смысложизненных ценностей в учащихся основной и старшей школы. Акцентировано внимание на таких дефинициях как «смысл», «смысл жизни», «цель жизни», «жизненные цели», «смысложизненные ориентации», «смысложизненные ценности», «жизненные притязания» в их взаимосвязи, что позволяет лучше понять смысложизненную сферу современных школьников. Обращается внимание на то, что смысл жизни человека в значительной мере обусловлен общественной моралью, ценностями и гуманистическими идеалами и должен быть реалистичным, конструктивным и оптимальным, что предполагает активную жизненную позицию личности в выборе ею смысложизненных ценностей. Смысложизненные ценности, отражая нравственное самосознания личности, определяют отношение к себе, людям, обществу и характеризует ее нравственные потребности, реализуясь в соответствующем поведении и работе над собой. Доказано, что проблема смысложизненных ценностей обостряется в разные периоды жизни личности, что связано с радикальными изменениями в обществе, разрушением устоев и привычной жизни индивида, возрастными кризисами, углублением в различные духовные практики. Представлена классификация детей подросткового и старшего школьного возраста по отношению к смысложизненным ценностям, в которой представлены целеустремленный (гуманистический), альтруистический, гедонистический, эгоцентрический, абулический типы.

Ключевые слова: смысл жизни, смысложизненные ценности, смысложизненные ориентации, цель жизни, жизненные притязания, выбор.

Введение. Теоретическое осмысление проблемы воспитания смысложизненных ценностей в учащихся основной и старшей школы является чрезвычайно важным вопросом в непростых современных условиях, поскольку от понимания сущности ключевых понятий зависит направленность воспитательной работы, выбор задач, адекватных содержания, форм и методов воспитания. Дети подросткового и раннего юношеского возраста пытаются осмыслить свое существование, постичь смысл жизни, найти главные ценности в своей жизни. Невнимание к смысложизненной сфере подростков и молодежи таит в себе большую опасность разочарований, нереализованности в жизни, опустошенности и даже суицидов.

Вопрос смысла жизни и смысложизненных ценностей освещали зарубежные

(Т. Бьюзен, Ж.Сартр, А Шопенгауэр), российские (М.Бердяев, В. Соловйов, С.Франк) и украинские (Г.Сковорода, Г. Горак, В.Кудин, В.Огневьюк) философы; психологи: белорусские (К.Карпинский), российские (А. Левшина, В.Чудновский), украинские (И.Бех, В.Роменец); педагоги (О Сухомлинская, К.Чорна) и др.

Цель статьи – рассмотреть вопрос о сущности воспитания смысложизненных ценностей в учащихся основной и старшей школы.

Основная часть. В концептуальном поле нашего исследования считаем необходимым рассмотреть сущность следующих понятий: «смысл», «смысл жизни», «цель жизни», «жизненные цели», «смысложизненные ориентации», «смысложизненные ценности», «воспитание смысложизненных ценностей», «жизненные притязания».

При рассмотрении понятийного аппарата нашего исследования важно определить значение слова «смысл».

В частности, В. Чудновский обратил внимание на то, что понятие «смысл» имеет два значения:

– суть, главное, основное в предмете или явлении;

– личностная значимость для отдельного индивида этой сути, того главного и основного, что позволяет сделать вывод о доминировании значимого, главного над второстепенным или подчиненным [1].

На наш взгляд «смысл» выступает смысловым критерием жизни, тогда как «осмысленность» свидетельствует об осознании индивидом смысла. Сочетание «смысла» и «осмысленности» позволяет личности понять смысл собственной жизни. Определение смысла жизни является результатом сознательного выбора и внутренней работы индивида, осуществляется под воздействием субъективных и объективных факторов. Перед учащимися основной и старшей школы стоит не простая задача постижения истинного, а не ложного смысла, который может стать результатом деформированных или неправильных нравственных представлений и убеждений, индивидуальных и социальных разногласий. В подростковом и раннем юношеском возрасте возникает потребность осмысления собственного бытия, назначения, а также определение смысла жизни. В поисках смысла жизни невозможно опираться на чужой выбор, поскольку это делает невозможным свой собственный выбор. Хотя смысл жизни человека в значительной мере обусловлен общественной моралью, ценностями и гуманистическими идеалами, человек сам решает каким он хочет быть, к чему будет стремиться в жизни. Однако, в нестабильные периоды жизни общества, в условиях революций, войн, политико-экономических кризисов, когда попираются потребности человека и ограничиваются условия его самореализации, он теряет веру в себя и смысл жизни, переживает

разрыв смысла жизни с жизненными целями, направленными на выживание в таких неблагоприятных условиях или же, наоборот, рассматривает его как возможность изменить себя и ситуацию.

Смысл жизни личности рассматривается нами как динамическая система, объединяющая главные и второстепенные смыслы и является тем стержнем, на который опирается человек в различных жизненных ситуациях.

Смысл жизни заключается в выборе личностью высшей ценности или идеи, которой она готова служить или посвятить всю свою жизнь. Смысл жизни может определяться одной или несколькими смысложизненными ценностями, что говорит о его определенной пластичности, изменчивости. Однако, множество смысложизненных ценностей свидетельствует скорее всего о намерениях, нравственных исканиях, чем о выборе индивида, об их неопределенной роли в его жизни. Также смысл жизни предполагает активную жизненную позицию личности в выборе ею смысложизненных ценностей.

Следует исходить из того, что смысл жизни личности должен быть *реалистичным*, учитывающим как возможности индивида, так и жизненную ситуацию, обстоятельства, условия, которые в свою очередь также могут влиять на мотивацию и изменять его представление о смысле жизни.

Смысл жизни должен быть *конструктивным*, то есть исходить из потребностей и запросов личности в ее жизненных притязаниях и самореализации и *оптимальным*, то есть способным обеспечить максимальное раскрытие сущностных сил, способностей и возможностей человека.

«Основная мотивирующая идея о смысле жизни личности и ее смысложизненных ориентациях и ценностях находится во взаимозависимости и функционирует совместно с ними как части единой иерархической смысло-ценностной структуры» [2, с.3].

Смысл жизни обусловлен мировоззрением личности, что определяет систему его нрав-

ственных взглядов и убеждений относительно видения и понимания себя в мире, своего предназначения, отношение к окружающим и к самому себе. Человек, ориентируясь на общие представления о смысле жизни, не копирует их, а адаптирует к условиям своего бытия. В то же время, научить, подать в готовом виде смысл жизни невозможно, так как каждый человек нуждается в собственном, только ему присущем жизненном смысле, что обусловлено индивидуальными качествами, потребностями, желаниями, осознанным поиском своего места в жизни. «И, несмотря на то, что как показывают социологические исследования, смыслы жизни разных людей достаточно типичны, каждый из них индивидуален, неповторим, уникален по эмоциональной и содержательной наполненностью, как уникален и неповторим каждый человек» [3, с.90-91].

Смысл жизни зависит от мировоззрения личности, определяя понимание общества, человека, ценностей, отношений на основе гуманистической или авторитарной этики, что определяет жизненные принципы, характер поведения, отношений с окружающими, жизненные устремления личности.

Понятие «смысл жизни» взаимосвязано с «целью жизни», где последнее рассматривается в контексте нравственных идеалов, потребностей и представлений индивида о собственном будущем. Тогда как «смысл жизни» - рассматривается как стремление к цели. Таким образом, цель жизни можно представить задачей, которую личность решает в течение жизни. Цель жизни не может быть примитивной, легкодостижимой, она требует неутомимого труда, значительных нравственных усилий.

По этому поводу К. Ушинский писал: «Цели жизни могут быть мелкие, ничтожные; но если человек не замечает их ничтожности, не перерос их значение, то они для нее - серьезные цели: он добивается их и живет. Но избавьте его этих целей, и если он потеряет надежду найти другие, то будет прозябать, а не жить, или покончит с собой. Этого резкого

факта, известного каждой человеческой души достаточно, чтобы убедиться, что цель жизни составляет именно зерно ее независимо от того, достигается эта цель или нет» [4, с.462-463]. Именно цель жизни побуждает человека к самосозиданию.

Нельзя не согласиться с Т. Мышаткиной, утверждающей: «Цель – это определенный рубеж, а смысл жизни – генеральная линия, определяющая цели, та общая направленность, которая сказывается на всем поведении человека, на всей его жизни» [5, с.82]. Цель жизни позволяет индивиду осознать ее смысл, определить для себя важнейшие смысложизненные ценности или одну смысложизненную ценность, на которую он будет ориентироваться. Таким образом, цель жизни является главным ориентиром жизнедеятельности личности, в ее выборе смысложизненных ценностей.

Смысложизненные ориентации – направленность личности на интериоризацию смысложизненных ценностей и смысла жизни, определяют задачи и деятельность личности в их овладении и влияют на характер, поведение и самовоспитания личности. Смысложизненные ориентации характеризуют многоуровневую разветвленную систему, с различными смысловыми структурами, куда входят большие и малые смыслы,

В своей методике «Смысложизненные ориентации» Д.А.Леонтьев предлагает рассматривать цели жизни, насыщенность жизни, удовлетворенность и самореализацию как базовые смысложизненные ориентации, соотносящиеся с прошлым, настоящим и будущим индивида, которые можно анализировать как отдельно, так и вместе взятые, что позволяет нам исследовать смысложизненные ценности не только в системе, но и в их векторности или направленности, влиянии на стиль жизни, характер деятельности личности, ее нравственный выбор.

Смысл жизни формируется, утверждается, трансформируется и реализуется с помощью смысложизненных ценностей. С одной сторо-

ны смысложизненные ценности включены в структуру личностных ценностей индивида, а с другой – смысла жизни, характеризующие ценности человека и выбор им смысла жизни. «Иерархия личностных ценностей и смыслов, с одной стороны, не дает личности раствориться в эмпирическом бытии, потерять существенные потенции, поскольку развитые личностные ценности составляют основу внутреннего мира как выразители стабильного, инвариантного, с другой – дают возможность существовать и действовать свободно, то есть сознательно, целенаправленно» [6, с.22-23].

Смысложизненные ценности обусловлены выбором субъекта и выступают одновременно детерминантой, имея определенную значимость («смысл») для человека и функцией смысла жизни, его побуждением и стержнем. «Благодаря существованию именно таких ценностей у человека появляется возможность быть более гибким в выборе смысла жизни. То есть они помогают человеку, который потерял смысл жизни, заполнить возникшую пустоту, защищают и наполняют ее новым содержанием, а с ним самого человека. Вместе с тем парадоксально, но факт: эти ценности могут скрывать истинный смысл жизни, который может воплощаться в одной важнейшей ценности, а может быть «сотканным» из комплекса различных смысложизненных ценностей» [7, с.51].

Итак, «смысложизненные ценности», отражая нравственное самосознания личности, определяют отношение к себе, людям, обществу и характеризует ее нравственные потребности в любви, добре, свободе, справедливости, уважении достоинства, их реализации в соответствующем поведении и работе над собой.

Смысложизненные ценности личность не может получить в готовом виде, а должна найти, опираясь на свой жизненный опыт, в процессе жизни, преодолевая трудности и преграды.

Смысложизненные ценности отражают жизненную концепцию, цель, а также обоб-

щенные и осознанные принципы жизни, которые лежат в сфере житнетворчества, жизненных притязаний, то есть ожиданий, надежд, требований, которые переживает личность по отношению к своему будущему, к жизни.

Проблема смысла жизни и смысложизненных ценностей обостряется в разные периоды жизни личности. Как правило, они связаны с:

- радикальными изменениями в обществе (революции, войны, экономические и политические кризисы и неурядицы), характеризующиеся разрывом привычных связей с родителями, друзьями, изменениями в жизни и мировоззрении людей;

- разрушением устоев и привычной жизни индивида (развод родителей, потеря близких, неразделенная любовь, разрыв дружеских отношений, неизлечимая болезнь, травмы, приводящие к увечью, разочарование в идеалах и др.);

- возрастными кризисами, присущими подростковому и раннему юношескому возрасту;

- углублением в религиозные, психологические и философские практики, что объясняется жизненными притязаниями индивида и его желанием достичь своих вершинных возможностей.

Результатом осознания личностью себя творцом собственной жизни, выбора смысложизненных ценностей, интерпретации собственного нравственного опыта является создание смыслового личностного пространства, отражающего нравственное развитие личности, целостность, автономность личности, что создает условия для самореализации. Смысловое пространство учащихся основной и старшей школы направлено на усвоение и интеграцию основных жизненных смыслов. Блокировка смыслового пространства личности может стать причиной отчуждения личности, потери смысла жизни, неспособности развиваться. Также важной характеристикой смыслового личностного пространства является его целостность, обеспечивающая взаимосвязь впечатлений, переживаний, стрем-

лений, действий в прошлом, настоящем, будущем, что позволяет личности не только осознать правильность или ошибочность своих действий, но и понять их последствия, с тем чтобы подчинить их своим смысло-жизненным целям. «Одной из ключевых характеристик развитой личности является способность активно управлять собственным смысловым пространством. Речь идет о способности переосмысливать, перестраивать свой жизненный опыт согласно с меняющимися жизненными обстоятельствами, а также в соответствии с личным нарративом, жизненными планами, задачами и личностными перспективами» [8, с.306].

Мы поддерживаем К.Абульханову-Славскую и Т.Березину в том, что жизненные притязания предусматривают, моделируют то, что личность, по их убеждению, хочет получить от жизни или вправе рассчитывать [9, с.150].

Жизненные притязания личности являются важным элементом внутренней жизни личности, целевой идеей, движущим фактором в выборе личностью смысло-жизненных ценностей. Выполняя мотивационную, побудительную роль, жизненные притязания направляют личность на само изменения и саморазвитие.

Жизненные притязания, по мнению Т.Титаренко – «динамическая модель желаемого будущего мира, новая интерпретационная рамка, в которую человек хочет втиснуть свою жизнь. Это активное, эмоциональное, устойчивое, целенаправленное, конкретное отношение к себе и своему окружению, к времени своей жизни, к собственному будущему, в котором учитываются прежние поражения и победы, интересы личности и социума, потребности социализированного «Я» и глубокой сущности, интенции потенциала» [10, с.20].

Выбор смысло-жизненных ценностей определяется решением личности, основанном на нравственных знаниях, представлениях, нравственном опыте. В подтверждение этой мысли, в словаре А.Гусейнова, И. Кона реше-

ние определяется как «интеллектуальная фаза нравственного выбора; рациональная процедура нравственного сознания, которая осуществляет выбор поступка, на основе предпочтения соответствующих нравственных ценностей и норм» [11, с.290-291]. Принятие решения проходит стадии поиска, осмысления, принятия и реализации решения, где каждая стадия может иметь свою продолжительность и нелинейность, что можно объяснить сомнениями, изменениями, возвращением назад, отрицанием своих более ранних взглядов подростками и старшеклассниками.

Смысло-жизненные ценности основываются на гуманистической этике и морали, которые являются принципиально важными в воспитании растущей личности.

«Воспитание смысло-жизненных ценностей» является результатом взаимодействия всех субъектов воспитательного процесса, целенаправленной деятельности, определяющей формирование гуманистического мышления, осознание значимости смысло-жизненных ценностей в собственной жизни, формирования соответствующих нравственных качеств, развитие эмоционально-чувственной сферы, самоанализа и рефлексии, способность к свободе выбора, готовность к самореализации.

В воспитании смысло-жизненных ценностей учащихся средней и старшей школы следует обратить внимание на условия и обстоятельства жизнедеятельности, поскольку личность осуществляет свой выбор при определенных обстоятельствах, делая выбор в пользу ценности, которая представляется ему крайне важной на данный момент, в соответствии с какой-то жизненной ситуацией, как попытка решить собственную жизненную проблему.

Структура смысло-жизненных ценностей у детей подросткового и юношеского возраста довольно противоречива относительно их стабильности. С одной стороны она является постоянной, поскольку ребенок в тот или иной период жизни ориентируется на какие-

то конкретные смысложизненные ценности, характеризующие его самого, делая прогнозируемым его поведение. Но в то же время структура смысложизненных ценностей в этом возрасте является переменной, поскольку на каждом из исследуемых возрастных этапов приоритетными являются различные смысложизненные ценности, то есть незавершенной до конца. Это дает основания С. Максименко сделать предположение, что «изменения структуры происходят и внутри возрастных этапов, определяя индивидуальный стиль и отражая специфику жизненного пути каждой личности» [12, с.9].

Выделенные в ходе исследования структурные компоненты: когнитивный, эмоционально-ценностный, деятельностный, послужили основой для характеристики основных типов учащихся основной и старшей школы по их отношению к смысложизненным ценностям.

Классификация детей подросткового и старшего школьного возраста по отношению к смысложизненным ценностям

В своем выборе смысложизненных ценностей дети *целеустремленного (гуманистического)* типа ориентируются прежде всего на ценности свободы, свободного ответственного выбора собственного жизненного пути, возможности самореализации. Они пытаются самостоятельно разобраться в своих желаниях, определить главные и второстепенные цели и средства их достижения, руководствуясь нравственными принципами. Для детей этой группы чрезвычайно важно уважение их достоинства, вера в их способности и потенциал. Свои отношения с другими они строят на партнерских началах, пытаются противостоять проявлениям несправедливости, защищают более слабых. Ценят дружбу, любовь, выражая это в заботе, поддержке, эмпатии..

Дети *альтруистического* типа чувствуют нравственную потребность в любви и понимании их устремлений окружающими. Они готовы отстаивать идеи свободы, справедливости только чувствуя поддержку окружа-

ющих, что объясняется их неуверенностью в собственных силах. Проявление самопожертвования показывает определенную зависимость от мнения других, желание стать незаменимым, привлечь к себе внимание, что в значительной мере характеризует их самовосприятие и отношение к себе. Ради близких или значимых людей они готовы меняться, работать над собой, демонстрировать ожидаемые качества, рассчитывая на поддержку и высокую оценку, что способствует их самоутверждению. Отказ от своих жизненных целей, смысложизненных ценностей, попытки подстроиться под других, объясняются эмоциональной привязанностью или даже зависимостью, что свидетельствует о проблемах с самодостаточностью.

Детям с *гедонистическим* типом свойственно желание наслаждаться жизнью, брать от нее все, что объясняет выбор соответствующих смысложизненных ценностей. Дети этой группы воспринимают свободу, как неограниченность своих возможностей и выбора, не желая нести никакой ответственности за свои поступки или их последствия. Пытаясь строить отношения с другими на основе справедливости и равенства, они не готовы их отстаивать, в случае их нарушения, отказываясь от дальнейших контактов или решают проблему переменой окружения, меняя школу или класс. Они хотят иметь друзей, чувствовать любовь к себе, но не способны заботиться о других, проявлять эмпатию. Они с удовольствием поддерживают других, пока это не создает для них определенных проблем с одноклассниками или родителями.

Эгоцентрическому типу подростков и детей раннего юношеского возраста присуща сосредоточенность на собственных интересах и потребностях, которые они стремятся удовлетворить даже, в ущерб интересам других. Стремясь занять особое место в жизни, они требуют уступок от других, подчинения или отказа от своих интересов в их пользу, что они в конечном итоге расценивают как слабость.. Это можно объяснить кризисными явлениями,

нехваткой любви и понимания, пережитым насилием, которые индивид пытается компенсировать, навязывая свою линию поведения, жизненных приоритетов, привлекая таким образом внимание к себе. У детей этой группы есть комплексы, влияющие на неадекватность самооценки, проблемы самопринятия, непонимание собственных перспектив в жизни, желание утвердиться за счет других.

Абулическому типу детей свойственно желание жить одним днем, не задумываясь о смысле жизни и смысложизненных ценностях, которые они часто подменяют легко достижимой целью или ближней перспективой. Как правило это дети из обеспеченных семей, привыкшие к быстрому воплощению их желаний и прихотей, неограниченных возможностей. Однако занятость родителей, порождает нехватку любви и внимания к внутреннему миру, чувствам и переживаниям ребенка. Такая подмена поиска смысла жизни и смысложизненных ценностей материальной заботой взрослых может стать причиной глубокого личностного кризиса, опустошенности, деформации растущей личности, вызывая жизненную растерянность, потерю смысла жизни.

Заключение. Понимание сущности воспитания смысложизненных ценностей в учащих основной и старшей школы невозможно без базовых дефиниций, охватывающих смысложизненную сферу в их взаимосвязи и взаимозависимости, понимания как обостряется проблема смысложизненных ценностей в разные периоды становления личности школьника, что определяет их основные типы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Чудновский В.Э. Смысл жизни и судьба/ В.Э.Чудновский. – М.: Ось, 1997. – 208с.
2. Жучкова С.В. Смысложизненные ориентации как субъективные составляющие феномена смысла жизни/ С.В. Жучкова //Материалы между-

народной заочной научно-практической конференции [„Актуальные вопросы педагогики и психологии”], (01 августа, 2011 г.). Часть III. – Новосибирск: ЭНСКЕ, 2011. – С.146-149.

3. Етика: Навчальний посібник /[В.О. Лозовий, М.І. Панов, О. А. Стасевська, М.Б.Ценко та ін.; За ред. В.О.Лозового]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.

4. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. /Константин Дмитриевич Ушинський; заг.ред. В.Столетов. – К.: Радянська школа, 1983. – Т.1.: Теоретичні проблеми педагогіки/ Упор. Е. Д. Днепров; ред. О. І. Пискунов. – 488 с.

5. Мишаткина Т. В. Этика: Практикум: Пособие для студентов вузов /Татьяна Викторовна Мишаткина. – Мн.: Тетра Системс, 2003. – 320 с.

6. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник /Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.

7. Семиков В. А. Психолого-акмеологические особенности развития смысложизненных ценностей студентов гуманитарного профиля: Дис... канд. психол. наук: спец.: 19.00.13 – „Психология развития, акмеология (психологические науки)”/ Семиков Владимир Алексеевич. – Тамбов, 2009. – 263 с.

8. Чепелева Н.В.Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості /Н.В. Чепелева //Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб.наук.праць: в 5 т.- Т.2: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С.300-311.

9. Абульханова-Славская К.А. Время личности и время жизни /К.А.Абульханова-Славская, Т.Н.Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с

10. Титаренко Т.М. Життєві домагання особистості: Монографія /Титаренко Тетяна Михайлівна. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 456 с.

11. Словарь по этике /Под ред. А.А.Гусейнова и И.С.Кона. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

12. Максименко С. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект /С.Максименко //Педагогічні інновації у фаховій освіті: збірник наукових праць /Ред. М.І.Кляпп, С.Г.Борзенко, Є.А.Іванченко та ін.. – Вип.3. – Ужгород: ЗакДУ, 2012. – С.8-19.

Аңдатпа

Журба Е.А. Негізгі және орта мектеп оқушыларында өмірғағыналық құндылықтарды тәрбиелеудің мәні туралы.

Мақалада негізгі және орта мектептегі оқушыларда өмірғағыналық құндылықтарды тәрбиелеудің мәні туралы айтылады. «Мән», «өмірдің мәні», «өмірлік мақсат», «өмірғағыналық бағдар», «өмір-

мағыналық құндылықтар» деген анықтамаларға және олардың өзара мағыналық байланыстарына назар аударылған, бұл қазіргі оқушылардың өмірмағыналық сапасын жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді. Адам өмірінің мәні қоғамдық мораль, құндылықтардан және гуманистік үлгіде негізделгендіктен ол шынайы, конструктивтік және оңтайлы болу үшін тұлғаның өмірмағыналық ұстанымдары белсенді болуы тиіс. Өмірмағыналық құндылықтар адамның өзіне, басқа адамдарға, қоғамға көзқарасын анықтайды және оның адамгершілік деңгейін сипаттайды, тиісті мінез-құлықпен өз тұлғасын қалыптастыруына мүмкіндік беріледі. Өмірмағыналық құндылықтар мәселесі тұлға өмірінің әр кезеңінде қалыптасатыны белгілі, бұл қоғамдағы радикалды өзгерістермен, тұлғаның жас ерекшеліктерімен, күнделікті өмір салтының бұзулуымен, рухани тәжірибелердің тереңдеуімен байланысты. Мақалада жасөспірімдер мен орта мектеп оқушылары өмірмағыналық құндылықтарына сәйкес жіктелген, гуманистік мақсаты бар, альтруистік, гедонистік, эгоцентрилік, абулистік типтер берілген. Мақаладағы материалдарды әдістемелік құралдарды әзірлеуге, негізгі және орта мектеп оқушыларына адамгершілік тәрбие беруге пайдалануға болады. Мақала 13.00.07 – «Тәрбиелеудің әдістемесі және тәжірибесі» мамандығына сәйкес келеді.

Түйінді сөздер: өмірдің мәні, өмірмағыналық құндылықтар, өмірмағыналық бағдар, өмірлік мақсат, өмірлік талаптанулар, таңдау.

Abstract

Zhurba Ekaterina **On the essence of education of values of the meaning of life of pupils of compulsory and high school.**

The article reveals the essence of values of the meaning of life of pupils of compulsory and high school. The attention to such definitions as “meaning”, “meaning of life”, “the purpose of life”, “life goals”, “the meaning of life orientation”, “value of the meaning of life”, “life claims” in their relationship has been accented, which allows to understand better the scope of the meaning of life of modern schoolchildren. The attention is paid to the fact that the meaning of human life is largely due to public morality, values and humanistic ideals, and must be realistic, constructive and optimal; suggesting a proactive stance in the choice of the personality of values of the meaning of life. Values of the meaning of life reflecting the moral consciousness of the person determine the attitude to himself, people, and society and characterize its moral requirements by implementing the appropriate behaviour and work upon themselves. It has been proved that the problem of values of the meaning of life was exacerbated in different periods of life of the individual, due to the radical changes in society, the destruction of the foundations and the familiar life of the individual, age crisis, deepening in various spiritual practices. The classification of children of teenage and older school age in relation to the values of the meaning of life is presented, which introduces a purposeful (humanistic), altruistic, hedonistic, self-centred types.

The materials of the article can be used in the development of teaching aids and materials for the moral education of students of compulsory and secondary schools. The article corresponds to the specialty 13.00.07 - “Theory and methods of education.”

Key words: the meaning of life, values of the meaning of life, orientations of the meaning of life, the purpose of life, life aspirations, choice.

УДК 378.18

Г.К. ШОЛПАНҚҰЛОВА, А.Қ. НҰРҚАНБАЙ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

СТУДЕНТТІҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘНІ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ

Аңдатпа

Адамды іс-әрекет субъектісі ретінде қарастыру негізінде құрылған мәдениет тұжырымдамасы адамзат тіршілігінің барлық саласын қамтиды. Бұл анықтама мәдениеттің адамның мәнді күштерін дамыту және өзін-өзі таныту саласы ретіндегі сипаттамасымен байланысты. Сондықтан адамның іс-әрекетін дамыту және жетілдіру мәдениетті де жетілдіруге мүмкіндік туғызады, себебі, іс-әрекет үрдісінде сол әрекеттің субъектісі ретінде индивидтің өзінде мәдениет үлгілері қалыптасады. Студенттің ұйымдастырушылық мәдениеті әлеуметтік, мәдени және педагогикалық феномен ретінде қарастырылады және тұлғаның әлеуметтенуі үшін негіз болатын, оның қоршаған әлемге әсері мен мінез-құлқындағы даралық бірегей қасиеттерін сипаттайды. Жоғары кәсіптік білім беру жүйесіндегі мақсаттар әлеуметтік-мәдени және кәсіби тәжірибе ретінде ұйымдастырушылық мәдениет феноменінің мәнін анықтайды.

Түйін сөздер: мәдениет, ұйымдастырушылық, өзін-өзі ұйымдастыру, ұйымдастырушылық мәдениет, құзыреттілік.

Қазіргі қоғамның түбегейлі өзгерістері (саяси, экономикалық, әлеуметтік) мен жаһандық ақпараттануы (интернет желісі, виртуальды қатынас, қашықтық технологиялар) студент жастардың дүниетанымына, мәдениетіне елеулі әсер етуде.

Сондықтан мемлекет саясатында тұлғаның өмірдің барлық саласында жоғары табысқа жетуіне мүмкіндік беретін әлеуметтік ортаға белсенді бейімделе алуын қамтамасыз ететін, оның білімділігін, мәдениетін, дербестігін сипаттайтын ұйымдастырушылық мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығы белгіленеді.

Жоғары оқу орнындағы тәжірибені талдау студент жастарды әлеуметтендіруге үйрететін және олардың бос уақыттағы іс-әрекеттерін жүзеге асыруға бағыттайтын қоғамдық жастар ұйымдары жағдайында ұйымдастырушылық мәдениеттің маңызы мен рөлін бағаламайтынын көрсетеді. Соның нәтижесінде бүгінде: студенттердің әлеуметтік ортаға өздігінен бейімделуінде және өзін-өзі өзгертуінде пассивтілігі/енжарлығы; кәсіби мотивациясы деңгейінің төмендігі; ұйымдастырушылық мәдениет жөніндегі білімінің жеткіліксіздігі мен оның

маңызын жете түсінбеуі; өзін-өзі басқару біліктілігі мен дағдысының өз дәрежесінде қалыптаспағаны; өз іс-әрекетінің нәтижесін өзіндік төмен бағалауы; тұлғаның толыққанды әлеуметтенуі үшін әлеуметтік бағдардың жоқтығы, т.б. байқалады. Осыдан қазіргі кезеңде әлеуметтендіру құрылымын зерттеудің маңызды бағыттарының бірі – студенттердің ұйымдастырушылық мәдениетін қалыптастыру, оның тұлғаның мәдени дамуының алғашқы кезеңі ретіндегі орнын зерттеу қажеттілігі туындайды.

Сондықтан студенттің жалпы мәдениетін оңтайландыруда оның құрамды бөлігі болып табылатын ұйымдастырушылық мәдениет деңгейін көтеру педагогикалық үрдісті жетілдірудің қажетті шарты болып табылады. Ұйымдастырушылық мәдениет мәселесін теориялық талдау оның көпфункциональды феномен ретінде пәнаралық тұрғыдан екі бағытта: институционалды сипаттама бойынша (нақты мекеменің мәдениет деңгейінің сапасын бағалау ретінде); жеке сипаты жағынан (жеке тұлғаның ұйымдастырушылық мәдениет деңгейін бағалау ретінде) зерттелінгенін көрсетеді. *Бірінші*

жағдайда белгілі бір оқу мекемесінің кадр әлеуеті, материалдық-техникалық базасы, т.б. көрсеткіші негізге алынса, екіншісінде, студенттің оқу, практикалық және бос уақыттағы іс-әрекеттерін ұйымдастыру көрсеткіштері қолданылады.

Қазаргі заманғы білім беру модернизациясы міндеттерін шешу және оны дамыту стратегиясында студенттің ұйымдастырушылық мәдениетін тұлғаны әлеуметтендіру факторы тұрғысынан қалыптастырудың маңызы зор. Бұл студенттің оқу, практикалық және бос уақыттағы іс-әрекетін ұйымдастыру көрсеткіші ретінде ұйымдастырушылық мәдениет категориясына жаңа педагогикалық нақтылық контекстінде сипаттама берудің қажеттілігін көрсетеді.

Студенттің ұйымдастырушылық мәдениетінің құрылымын ашып көрсетуде бұл феноменнің мәнін түсіну және оның мазмұнын талдау оны зерттеу тәсілдерінің (тұғырларының) сан алуандылығына байланысты.

Бұл қарастырылып отырған мәселенің «мәдениет», «ұйымдастырушылық», «ұйымдастырушылық мәдениет», «өзін-өзі ұйымдастыру», «құзыреттілік», т.б. базалық ұғымдарының педагогикалық-психологиялық ерекшелігімен айқындалады. Осы ұғымдарға берілген анықтамаларды нақтылау мақсатында әр ғылым саласына, әдебиет көздеріне, педагог-ғалымдардың тәжірибелік-педагогикалық жұмыстарына талдау жасалды.

«Қазақ мәдениеті» энциклопедиялық анықтамалығында «мәдениет араб тілінде маданият қала деген мағынаны білдіреді, адамдардың әлеуметтік болмысты сақтау мен жаңарту жөніндегі қызметі және осы қызметтің нәтижелері» – деп анықталады [1].

Заманауи ғалымдар «мәдениет» ұғымының көпфункционалдығын ескере отырып, оны, біріншіден, адамдар іс-әрекетінің заттық нәтижесі (таным нәтижесі, өнер туындысы, мораль нормалары мен құқығы, т.б.); екінші жағынан, адамның іс-әрекетінде жүзеге асыратын қабілеттері мен адамзаттық күштері (білім, білік, дағды, интеллект деңгейі,

адамгершілік дамуы, дүниетанымы, қарым-қатынас формасы, әдістері, т.б.) деп бөліп көрсетеді [2].

Ары қарай «мәдениет» ұғымы процессуальдық, материалдық, идеалды және институтциональды деңгейде ашып көрсетіледі.

Процессуальдық деңгейде мәдениет құндылықтарды, нормалар мен идеяларды құру, меңгеру, сақтау, қорғау, тасымалдау, сонымен бірге адам тұлғасының ішкі мәніне айналдыру бойынша адамзаттық іс-әрекет үрдісі ретінде жеке және ұжымдық белсенділік формасында қарастырылады. Мұнда адамның іс-әрекеті, оның жасампаздығы идеалды және нақты жағдайға байланысты интерсубъектілік сипатта анықталады (О.Гинесаретский, т.б.).

Материалдық деңгей мәдениетті мәдени іс-әрекет нәтижесінің жиынтығы ретінде ұсынады. Бұл мәдениеттің заттық деңгейі, мазмұндық сипатта адамзаттық коммуникацияны көрсетеді. Сондықтан заттық әлем адамның дамуын «мәдениет контекстінде» сипаттайды (Е.К.Быстрицкий).

Идеалды деңгей мәдениетті адам мен қоғам тіршілігінің мәнін қамтамасыз ететін және белгілі бір әлеуметтік топқа тән салт-дәстүрде бекітілген құндылықтар, нормалар, мұраттар жиынтығы ретінде қарастырады (А.П.Марков).

Мәдениеттің институтциональды деңгейі адамзаттық өмірін ұйымдастыру формасы ретінде әлеуметтік институттардың жиынтығын көрсетеді (ғылым, өнер, отбасы, мектеп, жоо, мемлекет, қоғамдық ұйымдар, т.б.). Мәдениеттің бұл деңгейі идеалдыдан нақтыға өту мүмкіндігін бақылау есебінен оның тұрақтылығы мен сабақтастығын қамтамасыз ететін функционалды компоненттерді, яғни мәдениеттің құрылымын анықтайды (А.С.Запесоцкий).

Мәдениет категориясына берілген анықтамалардың көптүрлілігі мәдениеттің адамзаттың өркениеттік дамуының мәні мен бағытын анықтайтын құндылық бағдар болып табылады (А.И.Арнольдov, М.М.Бахтин, В.С.Библиер, т.б.).

Сонымен «мәдениет» қоғамның дамуының тарихи белгілі деңгейін, адамның шығармашылық күші мен қабілетін, оның материалдық және рухани құндылығын сипаттайды. Демек, «мәдениет» пен «іс-әрекет» категориялары тарихи өзара байланысты, мәдениет іс-әрекеттің сипаттамасын белгілейді.

Мәдениетті адам – бұл мәдени кеңістікте өзін-өзі танытатын ізгі, шығармашыл, креативті ойлайтын тұлға.

М.М.Бахтиннің пікірінше, мәдениет адамның негізгі қасиеті оның мәдени идентификацияға қабілеттігі, яғни өзінің белгілі бір мәдениетке тиістілігін жете ұғынуы, өзге мәдениетті де құрметтеуі [3].

Мәдениет қоғамдағы әлеуметтік ахуалды, индивидтің іс-әрекеті мен мінез-құлқын реттейтін тетік; дама мәдениетті жасаушы әрі тасымалдаушы. Сондықтан адам барлық уақытта мәдениет аясында әрекет етеді.

Қоғамның әлеуметтік-тарихи дамуы үдерісінде мәдениеттің рухани (білім, ғылыми идеялар, тіл мен мәдени дәстүрлер, әлеуметтік нормалар мен ережелер) және материалдық (іс-әрекет әдістері мен өндірістік технологиялар, азық-түлік пен тұрмысқа қажетті заттар) компоненттері түзілді.

Демек тұлғаның мәдени дамуы санасы мен дүниетанымы деңгейінің қалыптасуы, ойлау тәсілі, қоршаған орта жағдайында әлеуметтік және кәсіби іс-әрекетінен байқалады деп тұжырымдауға негіз бар. Сонымен мәдениет адамның шығармашылық іс-әрекетінің нәтижелерін жинақтайды, рухани-практикалық күштерін жетілдіреді және оны шығармашылық тұлға тұрғысынан қалыптастырады.

Тұлға біртұтас өзін-өзі дамытатын динамикалық жүйе, ол мәдениетті тасымалдаушы. Демек әрбір адам мәдениетті шынайы субъективті қатынас ретінде қабылдап, оны адамзаттық сапа-қасиет деп жете ұғынуы тиіс.

Э.В. Ильенков «мәдениеттің мақсаты мен мәні тұлғадағы әлеуетті максималды түрде жүзеге асыру болып табылады. Сондықтан мәдениетті нақты тарихи дәуір мен кеңістік контекстінде жеке тұлғалық, халықтық, ұлт-

тық деп бөліп көрсетуге және түсінуге болады» – деп есептейді [4].

Бүгінгі жоғары білім берудің көп деңгейлі құрылымы, жоғары оқу орнының халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы және оларды қоғамның талаптарына сай басқару мәселелері білім беру саласына жаңа тәсілдерді енгізуді талап етуде.

Сондықтан тұлға мәдениетінің негізгі компоненттеріне адамгершілік және эстетикалық мәдениет, сонымен бірге тұлғаның интеллектуальды дамуы (ойлау мәдениеті) жатады. Бұл компоненттер бір-бірімен өзара байланыста тұлғаның дамуына, оның ішінде, жалпы мәдениетінің жеке бөлігі ретінде ұйымдастырушылық мәдениетін қалыптастыруға тікелей әсер етеді.

Ғылыми әдебиеттерді талдау нәтижесі «ұйымдастырушылық» ұғымы туралы бірегей көзқарастың қалыптаспағанын көрсетеді.

Зерттеушілер (В.С.Мерлин, В.Г.Степанов, А.И.Крупнов, т.б.) «ұйымдастырушылық – тұлғаның ұқыптылық, талаптану, өзінің ерік-жігерін ұстау, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі басқару сияқты қасиеттері» – деп есептейді [5].

Ұйымдастырушылық – бұл тұлғаның өз әрекетінің нәтижесін, парызын сезінуді сын тұрғынан бағалау, шешім қабылдау және оны жауапкершілікпен орындау, дербестік, өз іс-әрекетін жоспарлау, мотивациясын негіздеу, белсенділік, мақсатты талаптануда өзін ұйымдастыру біліктілігімен байланысты іс-әрекеттері мен қабілеті. Мұнда тұлғаның ұйымдастырушылық сапа-қасиетінің негізіне білімділік және іс-әрекеттік сипаттар ғана емес, ерік-жігер мен бағалау да алынады. Бұл ұғымдағы белгіленген сапа-қасиеттерге сәйкес кәсіби даярлау үрдісінде осы параметрлердің болашақ кәсіби іс-әрекетке тасымалдануы студенттің ұйымдастырушылық мәдениетінің құрылымын анықтауға мүмкіндік береді.

Тұлғаның ұйымдастырушылық мәдениеті құндылық пен сапа-қасиеттің болуымен сипатталады. Студентке оқу (ғылыми), кәсіби (тәжірибелік) және бос уақыттағы іс-әрекеттерді іске асыру өзін-өзі реттеу арқылы байқалатын ұйымдастырушылық іс-әрекеттің

өзіндік ерекшелігіне, психологиялық-педагогикалық және басқарушылық білімге негізделген білім беру құндылығы мен кәсіби-тұлғалық қасиеттер (ерік-жігерлік, жобалаушылық, коммуникативтік, бақылау-бағалаушылық) қажет.

Сондықтан студенттің ұйымдастырушылық мәдениетінің құрылымына білім беру құндылығы мен кәсіби-тұлғалық қасиеттері енеді:

– ерік-жігерлік (дербес шешім қабылдау, оны орындау жауапкершілігінің болуы);

– жобалаушылық (өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру стратегиясын қалыптастыру, өз шешімінің салдарын болжауға уақыт бойынша бағдарлану және өзінің іс-әрекеттерін жоспарлау біліктілігі);

– коммуникативтік (іскерлік қарым-қатынасты жүргізе білу, қарым-қатынаста серіктесінен ақпаратты адекватты қабылдау және өзінің ойын жеткілікті түрде сауатты, дұрыс ғылыми тілде түсіндіру);

– бақылау-бағалаушылық (өзінің іс-әрекетінің нәтижесін және жауапкершілік дәрежесін бағалау, өз іс-әрекеттерін бақылау).

Қорыта келгенде, білімді сенімге айналдыру және дүниетанымды қалыптастыру тұлғаның жалпы бағытта қалыптасуымен, яғни іс-әрекеті мен қарым-қатынасының жүйесімен тікелей байланысты. Демек ұйымдастырушылық мәдениет тұлғаның өзін-өзі танытуы, қоршаған әлемге қатынасы және білім, идея, көзқарастарының ықпалдасқан кешені.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. А-Я. – Астана, 2010.

2. Педагогический словарь /Под. ред. Г. М. Коджаспировой, А. Ю. Коджаспирова. – М.: Академия, 2003. – 176 с.

3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 460 с.

4. Ильенков Э.В. Философия и культура. – М., 2006.

5. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.

Аннотация

Шолпанкулова Г.К., Нурканбай А.К. **Организационная культура студента: сущность и структура.**

Концепция культуры, построенная на основе рассмотрения человека как субъекта деятельности, включает в само понятие все сферы человеческой жизнедеятельности. Это связано с тем, что эта трактовка связана с характеристикой культуры как сферы самоутверждения и развития сущностных сил человека. При этом развитие и совершенствование человеческой деятельности способствует и совершенствованию культуры, т.к. в процессе деятельности происходит закрепление имеющихся культурных образцов самим индивидом как субъекта этой деятельности. Организационная культура студенчества рассматривается как социальный, культурный и педагогический феномен и является уникальной характеристикой индивидуальности личности, ее поведения и влияния на окружающий мир и основой для социализации личности. Цели, которые призвана решать система высшего профессионального образования, определяют сущность феномена организационной культуры как социально-культурной и профессиональной практики.

Ключевые слова: культура, организованность, самоорганизация, организационная культура, компетентность.

Abstract:

Sholpankulova G.K., Nurkanbay A.K. **The organizational culture of the student: essence and structure.**

The concept of culture, built on the basis of consideration of the person as the subject of activity includes the notion of all spheres of human activity. This is due to the fact that this treatment is associated with a characteristic

of culture as a sphere of self-affirmation and development of the essential powers of man. The development and improvement of human activity contributes to the improvement of the culture, as in the process of consolidation of existing activities going on cultural patterns by the individual as a subject of this activity. Organizational culture of the students considered as a social, cultural and pedagogical phenomenon is unique characteristics of individual personality, its behavior and influence on the world and the basis for socialization. The goals are designed to solve the system of higher education, define the essence of the phenomenon of organizational culture as a socio-cultural and professional practice.

Key words: culture, organization, self-organization, organizational culture, competence.

УДК 37.035.2

М.А.АБСАТОВА, А.УСЕНОВА

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

САМОРАЗВИТИЕ КАК СТЕРЖЕНЬ СОЦИАЛЬНОЙ УСПЕШНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается проблема саморазвития личности как основа его социальной успешности. На основе анализа психолого-педагогической литературы раскрывается сущность понятий «развитие», «саморазвитие» личности. Авторы попытались рассмотреть проблему психического развития как объективный процесс. Дается характеристика категорий «социальная ситуация развития», «ведущая деятельность», «психологические новообразования». Характеризуя признаки саморазвития, исследователи подчеркивают, понятие жизнедеятельность как непрерывный процесс целеполагания, деятельностей и поведения человека.

Ключевые слова: саморазвитие, деятельность, социальная успешность, активность личности, целостность, субъектность.

Происходящие в настоящее время социально-экономические, культурные, политические изменения на основе приоритетных направлений развития образовательной системы Республики Казахстан представляют собой комплекс взаимосвязанных мероприятий в структуре, содержании и технологиях образования, которые оказывают влияние на все стороны личностного развития и взаимосвязи человека с окружающим миром. Сегодняшняя социальная ситуация требует от обучающихся активности, устойчивости к социальным изменениям в сочетании с успешностью.

Необходимость формирования личности, способной успешно жить и работать в усло-

виях социально-экономических преобразований обосновывает актуальность данной проблемы. От того, насколько молодые люди будут готовы к жизни и активной работе в условиях рынка, зависит путь развития нашего общества в настоящем и будущем.

Необходимо отметить, что достижение успеха в жизни – это осознанная цель любого человека, но наполнение содержания индивидуального понимания успешности не всегда отвечает требованиям общества к своим гражданам, особенно характерны разногласия в индивидуальном и социальном понимании успешности для подрастающего поколения.

Достижение личного и социального успеха и через это прогресса и благосостояния всего

общества может быть определено в качестве одной из основных педагогических задач. Гармонизация общественных и личных целей представляется сейчас важнейшей задачей педагога.

На наш взгляд, основой социальной успешности молодежи является саморазвитие.

Как педагогическая, так и психологическая наука сегодня характеризуется повышенным научно-исследовательским интересом к проблемам саморазвития личности (Г.К. Селевко, А.В.Брушлинский, и другие) [1; 2]. Фокус внимания учёных на данной проблеме имеет социокультурную обусловленность – в наши дни субъектность, активность и автономность являются ключевыми характеристиками успешного человека, а стремление к самосовершенствованию, успешности (самопознанию, самоконтролю, самооценке, саморегуляции и саморазвитию) рассматривается в качестве одной из ключевых компетенций, являющихся ориентиром в профессиональном образовании (А.В. Хуторской, И.А. Зимняя и другие) [3; 4].

Вместе с тем, само понятие «саморазвитие» не имеет однозначного определения, в практике и теории гуманитарных наук оно трактуется в соответствии с позицией авторов. При этом саморазвитие часто смешивается с рядоположенными категориями (приравнивается к учебной деятельности, самопознанию и т.д.), отождествляется с категориями более общего порядка (развитие, субъектность, активность) или сводится к одному из своих частных случаев (самосовершенствованию, самовоспитанию, самообразованию и т.д.).

Неопределенность категории саморазвития в науке сопровождается неопределенностью представлений о саморазвитии в сознании молодежи, по отношению к которой предъявляются требования и ставятся задачи воспитания стремления к активности, направленной на себя и свою жизнь, и стремления к саморазвитию. Учет в педагогическом процессе представлений о саморазвитии, имеющих у молодежи, может быть условием,

позволяющим организовать формирование ключевых компетенций более эффективно.

Мы попытались определить сущность категории «саморазвитие». Необходимо отметить, что понятие «развитие» является наиболее общим понятием, в рамках которого может быть проанализировано саморазвитие. Развитие рассматривается как:

– фундаментальная категория психологии, широко используемая в разных ее сферах и признаваемая представителями практических школ и направлений;

– объективно существующий факт;

– естественно осуществляющийся процесс количественных и качественных изменений в материи, сознании, обществе и т.п.;

– физическое, нравственное, личностное, интеллектуальное (применительно к человеку);

– некоторый объяснительный принцип многих явлений объективной реальности (применительно к науке: биологии, психологии, философии, педагогике и др.);

– ценность, особенно это касается наук о человеке. Для нас данный аспект будет иметь особое значение при раскрытии смысла и значения саморазвития.

Рассмотрим подробнее проблему психического развития как объективный процесс. Долгое время в психологии господствовала теория, согласно которой развитие понималось как простой рост, созревание, как предопределенность стадий. Неслучайно вплоть до XVII-XVIII вв. детство рассматривалось как подготовка к жизни, а ребенок – как взрослый, только маленького формата, незрелый и неразумный.

Постепенно к развитию стали подходить как к необратимому процессу количественных и качественных изменений психических свойств, процессов, состояний во времени, выражающихся в современных преобразованиях.

Относительно факторов психического развития существует несколько подходов. Согласно биологизаторским представлени-

ям, развитие обусловлено биологическими, врожденными факторами, которые задают программу и вектор психическому развитию.

Социологизаторское направление акцент делает на социальной обусловленности развития человека (организуя жизнь и деятельность личности определенным образом, можно сформировать у него желательные свойства и качества). В теории конвергенции (схождение двух факторов) развитие личности представляется как результат сближения (взаимодействия) внутренних данных с внешними условиями.

В психологии наиболее распространенным является мнение, что ведущую роль в развитии играют обучение и воспитание, т.е. социальные факторы, а биологические, врожденные, выполняют роль задатков. Необходимо отметить, что одни теории в большей степени, а другие – в меньшей игнорируют факт внутренней детерминации развития, хотя в психологии постоянно обращалось внимание на этот момент. Но внутренняя активность может быть только тогда понята в полном объеме, когда к рассмотрению развития как объективно существующего процесса мы добавим саморазвитие, которое по определению не может осуществляться без субъекта жизнедеятельности.

Особое внимание в самых различных школах и направлениях психологии уделяется проблеме возраста и возрастной периодизации. Согласно представителям психологии, каждый возрастной период может быть охарактеризован посредством понятий: «социальная ситуация развития», «ведущая деятельность», «психологические новообразования».

Понятие *социальная ситуация развития*, согласно классику отечественной психологии Л.С.Выготскому, определяется как специфическая для каждого возраста система отношений субъекта с социальной действительностью, сочетания внешних и внутренних условий, отраженная в его переживаниях и реализуемая в деятельности совместно с дру-

гими людьми. Она обуславливает образ жизни ребенка, социальное бытие, в обстановке которого приобретаются новые свойства и качества, возникают психические новообразования [5].

Понятие *ведущая деятельность* было выдвинуто А.Н.Леонтьевым и означает, что на каждом возрастном этапе существует своя ведущая деятельность, в рамках которой формируются психика, основные новообразования. Смена ведущей деятельности – это переход от одного возрастного периода к другому [6].

Психологические новообразования – это такие психологические особенности личности, которые приобретаются в данном возрасте и отличают его от других возрастных этапов.

По словам ученого Г.А. Цукерман, «проблема саморазвития буквально ворвалась в современное педагогическое сознание, как выпущенный из бутылки джин (в точности как освобожденный джин, не руководимый мудрым хозяином), и немедленно принялась возводить дворцы для новых властителей дум (идей, провозглашающих примат индивидуального над всеобщим) и разрушать дворцы былых владык (идей, выводящих индивидуальное сознание из общественного)...» [7]. Вероятно, для этого созрели определенные предпосылки. Понимания развития как объективного процесса оказалось недостаточно, чтобы строить представления о формировании и развитии личности на старых идеях. Осуществлять процесс обучения и воспитания, даже с учетом формулы известного психолога С.Л.Рубинштейна – «внешние причины действуют через внутренние условия», – по-прежнему оказалось невозможным [8]. Именно поэтому идея саморазвития столь популярна не только среди профессионалов-психологов и педагогов, но и среди обычных людей.

Остановимся лишь на некоторых, обозначив их как предпосылки проблемы саморазвития.

В самой науке о человеке субъектный подход стал занимать все более значимое место. В последнее время появилось немало интересных публикаций по различным аспектам психологии личности и ее формирования, где во главу угла ставится именно проблема субъектности. Изучение личности как разрозненной системы психических процессов, свойств и качеств постепенно уходит в прошлое.

Общеизвестно, что «Человек является автором, субъектом своей жизнедеятельности, своей судьбы и своей биографии». Осознание этого факта буквально сделало переворот в психологии, породило ряд оригинальных исследований, нашло непосредственный выход в практику. Известные психологи уже давно подготавливали почву для новых взглядов. Идея субъектности затрагивается С.Л.Рубинштейном, Б.Г.Ананьевым, А.Н.Леонтьевым и многими другими.

Основания для этой идеи просты: если человек проявляет активность, то он и является ее инициатором, ему принадлежит приоритет в определении своих жизненных целей, планов, он обладает свободой выбора. Уже Л.С.Выготский в своей педагогической психологии, написанной в 1926 г., отметил, что человека воспитывать нельзя, он воспитывает себя сам, а окружающие предоставляют лишь материал, который может потребоваться человеку для построения своей личности [5].

Большую роль сыграло внедрение идей гуманистической психологии в общественное сознание, психологию и педагогику. Согласно психологам-гуманистам (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс и др.), человек представляет собой целостную и уникальную личность, которая способна самостоятельно строить свой жизненный путь, продвигаться в своем высшем духовном развитии. Гуманистическая психология пронизана верой в человека, в его потенциальные и актуальные возможности к построению и реализации ценностей высшего порядка. Она же и постулировала тот факт, что личность сама строит себя, что вмешательство в этот процесс не способствует раз-

витию, а тормозит его. Человек сам должен принять на себя определенную меру ответственности за то, что он делает, за свое развитие, сам должен находить выход из сложных ситуаций, определять смысл своей жизни в целом. Навязать или сформировать все это невозможно, поэтому необходимо создать лишь условия для саморазвития, оказывать личности поддержку и помощь в этом процессе, но ни в коем случае не навязывать ей ценности и какие-то трафаретные пути продвижения вперед, даже если эти пути оказались для кого-то эффективными [9].

Попытаемся определить, что такое саморазвитие. В психологии одними из первых дали определение и обосновали его отличительные признаки В.И.Слободчиков и Е.И.Исаев; понятие «саморазвитие» – это фундаментальная способность человека становиться и быть подлинным субъектом своей жизни, превращать собственную жизнедеятельность в предмет практического преобразования.

Характеризуя признаки саморазвития, прежде всего, необходимо отметить, что для анализа саморазвития наиболее общим является понятие *жизнедеятельность* как непрерывный процесс целеполагания, деятельности и поведения человека. В рамках жизнедеятельности осуществляется и процесс саморазвития. Поэтому человек уже с раннего, в пределах трехлетнего, возраста, с момента выделения своего *Я* из окружающего мира (образование системы *Я*), становится субъектом своей жизнедеятельности, поскольку начинает ставить цели, подчиняться собственным желаниям и устремлениям с учетом требований других.

Но субъектом саморазвития человек становится только тогда, когда он более или менее осознанно начинает ставить цели по самоутверждению, самосовершенствованию, самореализации, т. е. определять перспективы того, к чему он движется, чего добивается, что желает или, наоборот, не желает менять в себе.

Другой характеристикой саморазвития является *активность личности*, которая может быть или социальной активностью, или социальной реактивностью. Единицей анализа *социальной активности* является оптимальное сочетание инициативы и исполнительности.

Способность к проявлениям социальной активности постепенно определяет и способность к совершению личностных выборов, т.е. развивает тенденцию к субъективной свободе. Эта свобода состоит в том, что человек самостоятельно может осуществлять выборы среди ряда альтернатив, конструировать эти альтернативы. Возможность самому совершать выборы, в том числе и выборы личностного роста, – признак субъективности индивида как автора своей жизнедеятельности и биографии. Когда человек сам осуществляет выбор, он учится брать на себя ответственность и держать ответ не только перед другими (такая ответственность носит формальный характер), но и перед самим собой, перед своей совестью.

Наконец, важной характеристикой саморазвития является *уровень развития* социальной успешности, рассматриваемое, с одной стороны, как определенное психическое состояние человека, которое характеризуется личным удовлетворением своим положением в социальном окружении, занимаемой социальной нишей и выполняемыми функциями; с другой стороны – как результат интеграции человека в данную социальную среду.

Таким образом, анализ философских, психологических, педагогических исследований позволил выделить существенные характеристики этого феномена и прийти к выводу, что саморазвитие – это стержень социальной

успешности личности, внутренний процесс самоизменения системы, под воздействием собственных противоречий, высший уровень самодвижения; при этом саморазвивающаяся система должна быть открытой, поскольку внутренние ресурсы не смогут обеспечить длительное существование системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Селевко Г. К., Селевко А. Г., Левина О. Г. Самосовершенствование личности (самоактуализация). – М., 1999.
2. Брушлинский, А. В. Психология субъекта и его деятельности. – М., 1999
3. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно- ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – М., 2003. – № 2. – С. 58-64.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
5. Выготский Л. С. История развития высших психических функций /Сбор. соч. в 6-ти томах. – М., 1983. – Т. 6. – 397 с.
6. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т. – Москва: Педагогика, 1983. – 31 с.
7. Цукерман. Психология личности. – М., 1970. – 391 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М., 1946. – 356 с.
9. Маслоу А. Мотивация и личность // А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – С. 51.
10. Фрейд, З. Психопатология обыденной жизни // Психология бессознательного. – Санкт-Петербург, 2007.

Аңдатпа

Абсатова М. А., Усенова А. **Өзін-өзі дамыту тұлғаның әлеуметтік табыстылығының негізі ретінде.**

Мақалада тұлғаның әлеуметтік табыстылығының негізі ретінде өзін-өзі дамыту мәселесі қарастырылады. Ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде тұлғаның «дамуы», «өзін-өзі дамыту» ұғымдарының мәні ашылады. Авторлар психикалық дамыту мәселесінің объективті үрдіс деп қарастыруға тырысты. «Дамудың әлеуметтік жағдаяты», «негізгі іс-әрекет»,

«психологиялық жаңарулар» категорияларына сипаттама беріледі. Өзін-өзі дамытудың белгілерін сипаттай отырып, зерттеушілер өмір әрекетін мақсатқоюшылық, іс-әрекет пен адам мінезінің үздіксіз үрдісі деп анықтайды.

Түйін сөздер: өзін –өзі дамыту, іс-әрекет, әлеуметтік табыстылық, тұлғаның белсенділігі, біртұтастық, субъектілік.

Abstract

Absatova M.A., Ussenova A.M. **Self-development as a core of the person’s social success.**

In this article the problem of person’s self-development is considered as a core feature of his/her social successfulness. On the basis of the psycho-pedagogical literature analysis the essence of the notions of person’s “development”, “self-development” is clarified. The authors tried to address the problem of mental development as an objective process. There characterized the categories like “social situation of the development”, “leading activity”, “psychological growth”. Describing the features of self-development, the researchers emphasize the concept of livelihoods as a continuous process of goal setting, operations and human behavior.

Key words: self-development, activity, social success, activeness of a person, integrity, subjectness.

ӘӨЖ 159 (045)

Ғ.У. КАБЕКЕНОВ, Р.А. НҰРМҰХАМЕТОВА

*Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті
(Қазақстан Республикасы, Ақтау қ.)*

ТОЛЫҚ ЖӘНЕ ТОЛЫҚ ЕМЕС ЖАНҰЯЛАРДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАҒА ҚАТЫНАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа

Бұл мақалада толық және толық емес жанұялардағы балалардың ата-анаға қатынасының психологиялық ерекшеліктері қарастырылады. Сонымен қатар, баланың дамуына ықпал ететін отбасылық факторлар көрсетілген. Оған: ата-аналардың мінез-құлық стилдері, отбасындағы бала саны мен олардың арасындағы жас ерекшелігі, бала қатынасының сипаттамасы, тәртіпке шақыру тәсілдері, отбасы өміріндегі әлеуметтік құрылым мен шарттары, толық және толық емес отбасы, оның барлық мүшелерінің жұмыспен қамтылғандығы, отбасында атасы, әжесі және басқа да ағайындарының бірге тұруы т.б. Мақала соңында толық және толық емес отбасындағы ата-аналарға бала тәрбиесіне байланысты ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: ата-ана, толық отбасы, толық емес отбасы, психологиялық қатынас, өзара түсіністік.

Отбасы баланың ең жақын әлеуметтендіру ортасы. Осы ортада баланың өмірдің мақсаты, оның құндылықтары, не біліп, өзін қалай ұстау керектігі туралы алғашқы мағлұматтар меңгеріледі және онда басқалармен қарым-қатынас орнатуға дағдыланады. Сөйтіп, өзінің «кім» және «қандай» екенін, басқалардың «кім» және «қандай» екенін тәжірибеде сынап байқап көреді. Балалар отбасында әртүрлі жағдаяттар мен төтенше жағдайларда өзін ұстаудың нормаларын, мінез-құлқын реттеудің өлшемдерін меңгереді. Отбасы психологиясын зерттеушілер А.Г.Харчев, А.Н.Антонов, З.И.Файнбург, Д.Горборинко оның функцияларын ата-ананың үгіт-насихаты, түсіндіруі, олардың үлгі-өнегесі, үйдегі ахуал, отбасының психологиялық тынысы арқылы балалардың әдеті, мінез-құлқы, жақсы-жаманды бағалау уәзіндері (критерий) қалыптасуымен бірге қандай қылықтары үшін сөгіс алып, не үшін жазаланатынын, әділдік пен адалдық ұғым-

дарын меңгереді деген тұжырымдар жасады [1, б.58-61].

Баланың даму процесінде біршама отбасылық факторлар ықпал етеді: ата-аналардың мінез-құлық стилдері, отбасындағы бала саны мен олардың арасындағы жас ерекшелігі, бала қатынасының сипаттамасы, тәртіпке шақыру тәсілдері, отбасы өміріндегі әлеуметтік құрылым мен шарттары, толық және толық емес отбасы, оның барлық мүшелерінің жұмыспен қамтылғандығы, отбасында атасы, әжесі және басқа да ағайындарының бірге тұруы т.б.

Ата-аналар мінез-құлқында анықтаушы өлшеуіштер – бақылау мен жылылық болып табылады. Ата-ана бақылауы термині – ата-аналардағы тыйым салу тенденциясының айқын көріну сатысын бейнелейді. Тыйым салушы ата-аналар үнемі балаларының еркіндігін шектеп, оларға үнемі ережелер орнатып, оған бағынуды талап етіп отырады. Оларға керісінше қарама-қарсы ата-аналар

тобына, тыйым салушылық тән емес. Олар балаларын шамадан тыс бақылауға алмайды, олардың әрекетіне аз тыйым салады. Ата-ана жылуы берілетін сүйіспеншілік пен қолдау мөлшерімен белгіленеді. Баласына жылылық, қамқорлықпен қарайтын ана мен әке үнемі баласына күлімсіреп қарап, мадақтап және қолдап отырады. Олар балаларын сынға алмай және жазаламау жақтарын қарастырып отырады. Қатыгез ата-аналар, керісінше балаларына сүйіспеншілік пен қолдау көрсетпей, үнемі сынап, мінеп, жазалап отырады. Ата-ана бақылауы мен ата-ана жылуы балаларда агрессия мен жағымсыз мінез-құлық қалыптастырады. Олардың «Мен» концепциясының қалыптасуына, адамгершілік құндылықтардың жетілуіне, әлеуметтік дағдылардың дамуына ықпал етеді.

Отбасы – қоғамның ажырамас бөлігі, бақыттың бастауы. Ең бастысы адам баласын адамгершілікке бастайтын алғашқы баспалдақ. Шаңырағы шаттыққа толған елдің болашағын баянды етіп елестетеміз. Олай болса, шаңырақтың шайқалмай берік ұсталуы сол отбасындағы адамдардың қаншалықты бақытты екендігін көрсетеді. Өкінішке орай, қазіргі кезде бүгін қосылып ертең ажырасып, құрған шаңырақтарының шырқын бұзып жатқандар аз емес [2, б.5-7]. Тіпті айрандай ұйып отырған отбасылардың арасында тағдырдың кезекті соққысына шыдай бере алмай ажырасуы жиіледі. Сол себепті қоғамда толық және толық емес отбасыларының пайда болуына алып келді. Мұндай отбасыларындағы балалардың ата-анаға қатынасы зерттеу көзіне айналды.

Толық емес отбасы деп, бір немесе бірнеше кәмелетке толмаған балалары бар, бір ата-анадан тұратын отбасыны атаймыз. Толық емес отбасы некенің бұзылуынан, некесіз баланың тууынан, ата-ананың біреуінің өлімінен немесе олардың бөлек өмір сүруінің нәтижесі. Осыған байланысты толық емес отбасының келесі түрін бөлу қажет: жетім, некесіз, ажырасқан және бұзылған [3, б.111-114]. Баланың тәрбиесімен айналысқан ата-

анаға байланысты, аналы және әкелі толық емес отбасыға бөледі. В.С.Мухина толық емес отбасында бала тәрбиесінің біршама ерекшеліктерінің бар екендігін көрсетеді. Бір ата-ананың болмауы барлық үй шаруасы мен материалдық мәселелерді шешуде жалғыз өзі көтеруге тура келеді. Сонымен қоса, балалардағы тәрбиенің жетіспеушілік жақтарын толтырып отыру да қажет. Мұндай міндеттердің барлығын қоса атқару қиынға соғады. Сол себепті, көптеген толық емес отбасылары материалды-тұрмыстық және педагогикалық мәселелерді шешуде қиындықтарға тап болады. Толық емес отбасындағы психологиялық ахуал бір ата-ананың болмауынан пайда болған ауыр күйзелістерімен анықталады. Ғалымдар Й.Лангмейер және З.Матейчектердің пайымдауларына, әрбір отбасының бір мүшесі табиғи, аяқ асты, баланың физикалық, эмоционалды, ақыл-ой және моральдық қажеттіліктерін қанағаттандыратын белгілі бір роль атқарады. Егер отбасында басты бір отбасы мүшесі жетіспейтін болса, бала үшін депривациялық қаупі пайда болады. Себебі әр кезде ол отбасы мүшесін орнын толтыру мүмкіндігі бола бермейді. Ресей ғалымдары Е.О.Смирнов пен В.С.Собкинаның зерттеулері бойынша, толық емес отбасында тұрақсыз, гипопротекция, еркін гипопротекция, эмоционалды шеттелу кең тараған тәрбие стильдері болып табылады. Тыянақсыздық, уәжсіздік, баланы мадақтау немесе жазалау, объективті әрекетіне емес, көңіл-күйге байланысты болуы тұрақсыз тәрбие стилі болып саналады. Нәтижесінде, мұндай тәрбиеде бала мінез-құлқына байланысты емес, сыртқы факторларға байланысты деген түсінік қалыптасады. Сөйтіп, қорашаған ортамен себеп-салдарлық байланыс түзіліп, өзінің әрекеттерін қоғамдық ережелерге сәйкес талдай алмау, өзінің күйзелу, іс-әрекеттерін бағалай алмайды. Гипопротекциялық түрі бойынша тәрбиелеу балаға деген көңіл бөлушіліктің төмендегенін білдіреді. Мұндай жағдайда ата-ана баласының күйзелістері, істері, жетістіктеріне өте си-

рек қызығушылық танытады. Балаға отбасында ережелер мен тыйым салушылықтар қойылған, бірақ ата-аналары орындалысын бақыламайды. Жағдайдың бақылаусыздығы, ата-аналардың немқұрайлылығы, не болмаса шамадан тыс бос болмауынан немесе басқа да тұрмыстық жағдайлар мәселелеріне байланысты. Егер гипопротекция жағымды эмоционалды байланыспен келісетін болса, онда балада әрекетін жоспарлау, ұйымдастыруға деген әдет қалыптаспайды. Балаларда өзін-өзі реттеушілік қиындайды. Тәрбиелеуде гипопротекция жағдайындағы ата-ананың салқынқанды эмоционалдылығы теріс әсер етеді. Бұл жағдайда бала өзін керексіз, махаббат пен мейірімділіктен шеттелгендей күйге түсіп, агрессивтілігі артады және өзіне сенбеушілік сезімі қалыптасады. Мұндай тәрбиелеу түрі сәтсіз отбасыларында кездеседі. Бұл отбасыларында ата-аналары ішімдікке әуес, бейберекетсіз тұрмыс салты, бала қараусыз, қарапайым күтім мен қамқорлықтан айырылған, балаларына қол көтеру арқылы жазалауды қолданады. Балаға барлық аталған мінез-құлықтарды көрсете отырып, шамадан тыс көңіл бөлу гипопротекцияның еркімен жіберу тәрбие түрін білдіреді.

Қарым-қатынас – адамзат өмірінің аса маңызды және негізгі сферасы болып, соның нәтижесінде тұлға аралық байланыс орнығып, өзара мәміле қалыптасып дамиды. Қарым-қатынас дегеніміз өзара пікір алмасу, сезім әлемінде бірлесіп ләззат алу, қайғы, қуанышта ортақтас болу сенімді кең ауқымды эмоция спектрлерін қамтиды. Қарым-қатынас барысында екі не бірнеше психологиялық жүйе, рухани әлем және ой-пікір, сана-сезім, мінез-құлық, қылық-жорықтар арасында келісім, не өзара түсіністік тұрғысында, не болмаса қақтығыс, талас-тартыс, қарама-қайшылық тұрғысындағы мәміле үрдіс іске асады [4, б.28-32].

Отбасы қарым-қатынасында, олардың ішінен келісім, өзара түсіністік, бірінің екіншісіне бойсынуы, бірінің екіншісін құптауы сенімді қарым-қатынасының қазіргі кездегі

басты ерекшелігі әр тұлғаның мейлі балалары, мейлі ересектері болсын, мағлұмат байлығы болып, өзара қарым-қатынас осы мағлұмат алмасу кезінде өте тығыз орнығыуы ықтимал. Өзара мағлұмат алмасу отбасы мүшелерінің рухани кемелденуіне алып келсе, мұндай отбасының болашағы бар. Отбасы мүшелеріне қарым-қатынас арқылы біріктіретін, өзара туысқандық байланыстарын нығайта түсетін аса маңызды сфера мақсаты. Отбасын материалдық қамсыздандыру мақсатындағы бірлесіп еңбек ету, нәтижесіне ортақтасу, бөлісу. Мұндай қарым-қатынас алдымен, отбасы иелері әке мен шеше ортасында түсіністікпен орнаса, соның өзі балаларға өнеге болатыны өмірден белгілі. Бұдан басқа әке мен ұл анасы мен қызы, бір туғандардың бірлесіп, бір мақсатта еңбектенуі өзара түсіністікті нығайтатын аса маңызды қарым-қатынас екені педагог, психолог ғалымдар тарапынан дәлелденген.

Қарым-қатынас барысындағы біреудің екінші бір адамға әсерін, не болмаса өзара қарым-қатынас нәтижесіндегі сипатта болғанымен, ішкі тетіктері (механизмдері) адамның психикалық ахуалына, сезімі, ой-санасына, қылық жорығы, жүріс-тұрысына тікелей, жанама, сөз арқылы әсер ету болып саналады.

«Ата-ана мен бала» қатынасында ең ауыры балаларға деген қатыгез қатынас болып табылады. Бала жасына қарамастан дені сау тұлға қалыптасуы мен әлеуметтік дамуына қатыгез ата-ана баладағы барлық махаббат, сенім және бауырмалдық сезімдерін қиратады. Нәтижесінде, жиі күрделі мәселелер туындайды. Қатыгез қатынас пен жазалау арасындағы айырмашылықты айырып көрсету кейде қиынға соғуы мүмкін. Себебі, мұнда қоғамдық және мәдени стандарттарға байланысты өзгеріп отырады. Балалар физикалық зорлықты анасынан да, әке тарапынан да алып отырады. Бірақ, балаға көрсетілетін зорлық жайында айтатын болсақ, оның себепкерлері бөтен басқа адамдар болып жататын жайттар көптеп кездеседі. Бұл жағдайда әйел адамдар тарапынан ер адамдар саны 4 есе артық.

Ер адамдар үлесі – шамамен 95%-дан көбі жыныстық зорлықшылар. Туған әкелері арасында бүлдіршін қыз балаларын жыныстық зорлыққа мәжбүрлейтіндері де кездеседі. Қыз балаларды туған әкелеріне қарағанда, өгей әкелері 5 есе көп жыныстық қатынасқа тартып отырады. Жыныстық зорлауға көбіне қыз балалар, ал физикалық зорлыққа ер балалар ұшырап отырады. Кішкене балалар, үлкендеріне қарағанда ауыр соққылар алып отырады. Көптеген жағдайларда 3 жасқа дейінгі балалар ауыр жарақаттанып немесе қаза болып кетеді. Тірі қалған балаларда, соның ішінде 2 жас шамасы мен нәрестелік кезеңдегі балалардың бас миы жарақаттанып, барлық даму ағзасы мен қызметіне әсер етеді. Психологиялық күштеу. Балаларға қатыгез қол жұмсау қатынасы физикалық әрекетке қарағанда психологиялық қолдаудан құралған құрама бөліктері орасан зор зиян келтіруі мүмкін. Психологиялық күштеу кең тарағандығы соншалықты, көбі дерлік өсу кезеңінде кейбір оның формаларын бастарынан өткізеді. Бірақ, көп жағдайларда зиян келтірмейтін жақтары да кездеседі.

Балалармен психологиялық қатыгез қатынас формаларына:

1. Шеттету – балаға деген қатты антипатия негізінде олардың өтініштер мен қажеттіліктерін өтеуде белсенді қарсылық білдіру.

2. Эмоционалды жауапкершілікті терістеу – баланы махаббаттан айырып,

суыққандылық пен оның сұрақтарын жауапсыз қалдыру сияқты мінез-құлық таныту.

3. Кемсітушілік – баланы көпшілік ортасында кемсіту немесе оны «ақымақ», «топас» деген сөздермен атауы. Баланың ақыл-ойының мүмкіндіктерін бағаламай, сыйламай және оның өзіндік бағалауын түсіріп отырады.

4. Террорлау – баланы өзінің жақындарын қорлау немесе өзін қорлау сәттеріне куә болуға мәжбүрлеу. Үнемі қорқытып, үркіту, ұрып-соғу және «қазір мен сенің жаныңды шығарам» деген сөздермен жалғасу «террорлау» ұғымын айқындайды. Мұндайды қолданудың жеңілдеу формасы, бала тентектік

жасағанда ата-ана баланы далада жалғыз өзін қалдырып кетеді.

5. Оқшаулау – бұл жағдайда баланы достарымен ойнатуға шығармай немесе үйдегі болып жатқан шараларға қатыстырмау мысалын алуға болады. Оқшаулаудың кейбір формалары – баланы әжетханаға құлыптау, баланы террорлау болып табылады.

6. Қиянат етушілік (қанау) – баланың пәктілігі мен әлсіздігін теріс пайдалану. Қанаушылықтың айқын мысалы ретінде – жыныстық зорлау [7, б.89-94].

Балаға қатыгез қатынас білдіру салдары. Жыныстық және физикалық зорлық салдары ұзақ уақыт бойына баланың эмоционалды саулығына зиян келтіреді. Нәтижесінде, бала өзіндік бағалауы төмендеп, болашақта қанаушылық пен жан ауыруынан қорқып қалғандығынан, адамға сенім орнату қиынға соғады. Сөйтіп, мұндай балалар өзіне ешкімді жақындатпай, өзін оқшаулап және жақын араласқысы келгендерге агрессивті мінез-құлық танытады. Сонымен қатар, бұл балалар отбасындағы зорлық-зомбылықтан еркін өскен балаларға қарағанда, мектепте қиындықтары көптеу болады. Балалық шақта қатыгездік көрген жеткіншектер және ересектер психологиялық қиындықтар, депрессия, ішімдікке салыну, психобелсенді заттектерге тәуелділік қауіпі жоғары болып келеді. Олардың ішінде суицидке бейім адамдарда кездеседі. Қатыгездікті көрген балалар өздерінің эмоциялары мен мінез-құлықтарын бақылауда қиындық көріп, әлеуметтік құзіреттіліктері төмен келеді. Лонгитюдті зерттеулерді зерделей келе, физикалық зорлықты басынан кешірген бес жасар балаларда әлеуметтік ортада шеттетілген, құрдастарына қарағанда танымалдылығы төмен болатындығы анықталды. Зерттеу барысында, бес жыл бойына балада құрдастарымен байланысты қиындықтар саны көбейе түскен. Қатыгездікті басынан кешірген балаларда қатынас жүйесі бұзылған, әлеуметтенуі қолдау таппаған жағымсыз тәжірибе негізінде жүзеге асып отырады. Қатыгездіктен құтқарылу барысын-

да немқұрайлылық, манипуляцияны және т.б. мінез-құлықтың мәселелік модельдерін игереді. Олар қанау, кемсіту және террорлауды үйренеді. Сонымен қоса, мұндай балаларда барлық өзара қарым-қатынастар ауыр болып келетіндіктерін күту мүмкіндігі қалыптасады. Мұндай күту мүмкіндіктері ұзақ уақытқа созылуы мүмкін. Әсіресе, қазіргі таңдағы қоғам жағдайларына сәйкес бұл кезең шамамен 10-11 жастан 14-15 жасқа дейінгі аралықты қамтиды. Бұл жағдайда ата-аналар баланы қиындықтардан қорғап, кезкелген еркелігін орындап отыруға тырысады. Бұл отбасында өскен бала көңіл бөлушіліктің ортасында, мәпелеу объектісі, «отбасы пірі» болып жүреді. Мұндай «соқыр» махаббат сезімі балалардағы теріс қылықтар мен қабілеттерін асыра бағалаушылық тудырып, ата-ана баланы мадақтау мен масаттануға бөлейді. Нәтижесінде, балада менмендік, өзін асыра бағалаушылық, қиындықтарды жеңе алмаушылық қалыптасады. Олар сын, сыртқы ортаның ескертулері мен мінін көтере алмайды. Өмірдегі сәтсіздіктеріне сыртқы ортаны немесе кездейсоқ жағдайлар салдарын кінәлайды. Сол себепті, еркін тәрбие гипопротекция шынайы ақиқатпен бетпбет кездескенде төтеп бере алмай, күйзеліске ұшырайды. Ал, ата-ана махаббатынан шеттілген балаларда өзін-өзі сыйлау, қоршаған ортамен жылы, достық қарым-қатынас орнату, «Мен» бейнесінің жағымды жақтарын тұрақтандыруда мүмкіндіктері өте аз болады [9, б.32-37].

Отбасы қарым-қатынасында, олардың ішінен келісім, өзара түсіністік, бірінің екіншісіне бойұсынуы, бірінің екіншісін құптауы сенімді қарым-қатынасының қазіргі кездегі отбасы ерекшеліктері әр тұлғаның мейлі балалары, мейлі ересектері болсын, ақпарат байлығы болып, өзара қарым-қатынас осы мағлұмат алмасу кезінде өте тығыз орнығуы ықтимал. Өзара мағлұмат алмасу отбасы мүшелерінің рухани кемелденуіне алып келсе, мұндай отбасының болашағы бар. Отбасы мүшелеріне қарым-қатынас

арқылы біріктіретін, өзара туысқандық байланыстарын нығайта түсетін аса маңызды саланың мақсаты. Отбасының материалдық қамсыздандыру мақсатындағы бірлесіп еңбек ету, нәтижесінде ортақтасу, бөлісу. Мұндай қарым-қатынас алдымен, отбасы иелері әке мен шеше ортасында түсініс-тікпен орнаса, соның өзі балаларға өнеге болатыны өмірден белгілі. Бұдан басқа әке мен ұл, анасымен қызы, бір туғандардың бірлесіп, бір мақсатта еңбектенуі өзара түсіністікті нығайтатын маңызды қарым-қатынас екені педагог, психолог ғалымдар тарапынан дәлелденген.

Балалардың ата-аналарына қарым-қатынасты қабылдаудың психологиялық нормалары бұзылған толық және толық емес отбасыларына психологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыру туралы келесі ұсыныстар жасауға болады:

– жеткіншек пен ата-анасы арасындағы қарым-қатынаста тұлғааралық қатынасты үлкендер достық қатынасты орната отырып жетуге болады;

– отбасының психологиялық жағдайын диагностикалауға арналған әдістемелердің басым көпшілігінің психокоррекциялық әсері мол, өйткені зерттеу нәтижесін талдау барысында зерттелінушілерге психологиялық кеңес беріліп, қақтығыстар мен келіспеушіліктердің себептері анықталады;

– психокоррекциялық іс-шараларға ата-аналармен қатар балалары да қатысуымен жүргізілсе отбасында орын алған келіспеушілік, шағымдану, басқа да қақтығыс жағдайларды талдау және оны шешу жолдарын анықтау, тіл табысу мәселерін шешу тиімділігі арта түседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. Дементьева Н.В. Толымсыз жанұядағы жеткіншектер және балалармен жеке жұмыс технологиясы //Әлеуметтік педагогика. Орын.1 – Москва: Әлеуметтік жұмыс педагогика институтының басылымы, 2002. – Б. 22-28.

2. Зубкова Т.С. Толымсыз жанұялар //Әйелдерді, балалар мен жанұяны қорғау туралы ұйым

және жұмыс мазмұны: Студенттерге арналған оқу құралы. – Москва, 2003. – Б. 75-80.

3. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов-на Дону, 1998. – 538 б.

4. Қабақова М.П. Бірлескен өмірлік іс-әрекет процесіндегі ерлі-зайыптылардың қатынас тұрақтылығының психологиялық факторлары. Автореф. дис.... канд.психол. наук. – А., 2004. – 17 б.

5. Қоңырбаева С. Отбасы: бала мен ата-ана. – Алматы, 2006. – Б. 199.

6. Жүнісова-Елшібаева Қ.Ф. Қазақ отбасы мәселелерінің психологиялық аспектілері. – Алматы, 2010. – Б.131.

7. Гордон Т. Повышение родительской эффективности //Популярная педагогика. – Екатеринбург, 1997. – Б.45.

8. Карabanова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. – Москва: Гардарики, 2007. – 309 б.

9. Шапиро А.З. Семейная психология //Социальная энциклопедия. – Москва, 2000. – Б. 134.

Аннотация

Кабекенов Ф.У., Нурмухаметова Р.А. **Особенности психологических отношений детей к родителям в полных и неполных семьях.**

В статье рассматриваются особенности психологических отношений детей к родителям в полных и неполных семьях. А также изложены факторы, влияющие на развитие ребенка в семье. А именно, стили поведения родителей, количество детей в семье и возрастная разница между ними, описания взаимоотношения детей, методы воспитания, социальная структура и условия семейной жизни, полная и неполная семья, занятость работой всех членов семьи, совместное проживание в семье дедушек, бабушек и других родственников. В конце статьи предложены рекомендации для родителей по воспитанию детей в полных и неполных семьях.

Ключевые слова: родители, полная семья, неполная семья, психологическое отношение, взаимопонимание.

Annotation

Kabekenov G.U., Nurmukhametova R.A. **Peculiarity of the psychological attitudes of children towards parents in complete and incomplete families**

The article considers the peculiarities of psychological relationship of children to parents in the full and single-parent families. Also it outlines the factors affecting the development of the child in the family. Namely styles of parental behavior, the number of children in the family and their age differences, describing the relationship of children, parenting practices, social structure and conditions of family life, complete and incomplete family, employment of all family members, living of grandparents and other relatives in a family together. At the end of the article the recommendations for bringing the children up in complete and incomplete families are offered to the parents.

Keywords: parents, complete family, incomplete family, psychological relation, mutual understanding.

УДК 811.111

А.А. КАРТАБАЕВА

Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана
(Алматы, Казахстан)

ДИСКУРСИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация

В данной статье мы рассматриваем дискурсивную компетенцию как неотъемлимую составляющую межкультурно-коммуникативной компетенций и расцениваем ее как одного из необходимых аспектов умений незаменимых для будущего конкурентноспособного специалиста в современном обществе. Результатом образования является передача знаний с целью развития умений и доведения их до состояния готовности реализовывать речевое намерение в любых профессиональных ситуациях общения. Поэтому успешность общения будет зависеть от умения реализовать речевое намерение, которое зависит от степени овладения единицами языка и умения использовать их в определенных ситуациях общения поэтому, были определены и описаны компоненты структуры дискурсивной иноязычной компетенции, а также рассматриваются проблемы дискурса и дискурсивной компетенции, компонентного состава дискурсивной компетенции

Ключевые слова: межкультурно-коммуникативная компетенция, коммуникативная компетенция, дискурсивная компетенция, компетентностный подход, модель специалиста, система компетенций, профессиональные ситуации общения.

Интеграция в мировое сообщество ставит перед образовательной системой Казахстана новую цель – формирование личности обучающихся, воспринимающих себя не только как представителей одной определенной культуры, а в качестве граждан мира, субъектов полилога культур, осознающих свою значимость, ответственность в глобальных общечеловеческих процессах, проходящих как в Казахстане, так и в мире в целом. На сегодняшний день многими исследователями признана чрезвычайная актуальность изучения межкультурно-коммуникативной компетенции как важного, неотъемлемого компонента коммуникативной компетенции. Для успешной коммуникации является необходимым понимание и использование комплекса знаний, которым обладают носители языка, участники речевого взаимодействия.

Объединение в мировое сообщество ставит перед образовательной системой Казахстана новую задачу – формировать новую форму

личности, рассматривающих себя не только как членов одной конкретной культуры, а в качестве граждан всего мира, личностного культурного полилога, понимающего свою значимость, ответственность в глобальных процессах, имеющие место как в Казахстане, так и в мире в целом.

Для подготовки конкурентных во всех сферах специалистов многие вузы во всем мире ссылаются на компетентностный подход, который ориентируется в образовании не просто на передачу знаний, а на формирование комплексов компетенций будущего профессионала по своей специальности. Модель специалиста и его комплекс компетенций *может предназначаться* ориентиром в решении проблемы, непосредственно связанной с повышением качества образования. *Компетенция – это способности овладения определенными умениями для выполнения конкретных (речевых) функций для достижения конечной цели обучения.*

Результатом образования является передача знаний с целью развития умений и доведения их до состояния готовности реализовывать речевое намерение в любых профессиональных ситуациях общения. Поэтому успешность общения будет зависеть от умения реализовать речевое намерение, которое зависит от степени овладения единицами языка и умения использовать их в определенных ситуациях общения. Эти критерии владения языком определяют сущность коммуникативной компетенции. Изучение языка и его использование включают действия человека, в процессе выполнения которых он как субъект социальной деятельности развивает ряд компетенций, в том числе коммуникативную.

Коммуникативная компетенция определяется, как творческая способность человека пользоваться инвентарем языковых средств (в виде высказываний и дискурсов), которая складывается из знаний и готовности к их адекватному использованию [1].

Овладение коммуникативной компетенции студентом становится преобладающей целью обучения [1]. Речь идет не только о знании языка, но и об умении использовать его в реальном общении, т.е. о практическом владении языком и, следовательно, о развитии межкультурной компетенции.

Для реализации коммуникативных задач будущие специалистам необходимо овладеть межкультурной коммуникативной компетенцией. Коммуникативная компетенция, включает в себя ряд определенных компетенций, в том числе: лингвистическую, социолингвистическую, прагматическую. Прагматическая компетенция, в свою очередь, включает в себя дискурсивную компетенцию, функциональную и компетенцию схематического построения речи. Дискурсивная компетенция (discourse competence) – это способность построения целостных, связных и логичных высказываний разных функциональных стилей в устной и письменной речи на основе понимания различных видов текстов при чтении и аудировании. В.А.Маслова, рассуждая о дис-

курсивном подходе к тексту, считает, что «дискурс следует анализировать как явление процессуальное, деятельностное, как синхронно осуществляемый процесс порождения текста и его восприятия». «Тексту же присуща завершенность». Наиболее часто под дискурсом понимается текст. Можно сказать дискурсом называют текст в его становлении перед мысленным взором интерпретатора [2]. Поэтому под дискурсом мы также понимаем и создание вторичных текстов.

Дискурс как лингвистическое и лингвокультурное явление относится к языкознанию. В то же время понятие «дискурсивная компетенция» как способность осуществлять речевое взаимодействие рассматривается как принадлежность лингводидактики, целью которой является обучение (иностранному) языку и формирование языковой коммуникативной компетенции. Дискурс обладает системными характеристиками, понимание которых и умение использовать их в ситуациях речевого общения при обучении (иностранному) языку, позволяет сформировать дискурсивную (иноязычную) компетенцию. Формирование дискурсивной (иноязычной) компетенции должно происходить через процесс усвоения и понимания таких основных системообразующих признаков дискурса, как регистр, тип (модус) и жанр, функциональный стиль, формальность [3].

Дискурсивный подход который появился в лингвистике в конце 1980-х годов содействовал трансформации роли языка и переходу в анализе языковых явлений от уровня предложения к уровню текста, что потребовало поиска новых подходов, различающихся от традиционных методов. Целесообразно в теории и практике обучения иностранным языкам появляется идея о том, что именно текст должен стать основной единицей обучения речевому общению. Переход от предложения к тексту и дискурсу не предполагает чисто количественного преобладания текстового материала. Напротив, речь идет о качественно новом подходе к использованию текста на

занятии. Дискурсивная основа обучения дает возможность рассматривать языковые единицы в условиях естественного проявления своего значения, структуры и функций, что способствует наиболее полному осознанию речевого поведения носителей изучаемого языка. Только в тексте можно проследить грамматические закономерности языка.

Обучаемый не должен заучивать тексты как некие образцы языковой реализации определенного смысла /темы, а создавать/ воспринимать дискурсы, исходя из коммуникативной цели и ситуации общения. Речевые умения, необходимые для осуществления этих действий, достаточно сложны и для их формирования требуется систематическое обучение. Необходимо изучать, развивать умения и навыки как устной, так и письменной коммуникации для повышения результативности совместной деятельности в условиях иноязычного общения. Для этого необходима целенаправленная методика обучения порождению и восприятию дискурсов, обеспечивающая формирование дискурсивной компетенции.

Согласно общеевропейским компетенциям владения иностранным языком *дискурсивная компетенция* на уровне B2 включает в себя подготовленность обучаемого урегулировать предложения в целый связный текст в зависимости топика/фокуса; знакомой/новой информации; естественной последовательности действий; тематики; стройности и целостности; логики; стиля; влияния на собеседника;

Дискурсивная компетенция подразумевает готовность к построению высказывания на изучаемом языке. Обучающийся должен овладеть умением использовать информацию в текстах, выполняющих разные функции (повествование, экспозиция, описание и т.д.); строить связанный письменный текст (сочинение, деловое письмо и т.д.). Уже на начальном этапе во время изучения иностранного языка работа над дискурсивной компетенцией включает в себя отработку отдельных предложений.

В соответствии общеевропейским компетенциям владения иностранным языком

дискурсивная компетенция включает в себя овладение следующими аспектами: степень адаптации к речевым ситуациям; ведение диалога; развитие темы; целостность и связность. Согласно уровню B₂ степень адаптации допускает готовность студента переключаться на другой регистр общения; гибко реагировать на изменения в теме, направленности, тоне разговора; при необходимости перефразировать высказывание. В овладении языком уровня B₂ использование диалога предполагает умение обучаемого выбирать соответствующий момент для вступления в дискуссию, используя для этого языковые средства; начать и подхватить разговор, соблюдая очередность высказывания, и закончить его исходя из своих потребностей; использовать стандартные фразы, помогающие выиграть время для переобдумывания высказываний.

Кроме того, чтобы удовлетворить требования к будущей профессии по реализации языкового аспекта как неотъемлемого компонента в достижении профессионализма и компетентности, с целью улучшения мастерства необходимо основывать уроки так, чтобы были использованы все виды речевой деятельности: чтение, говорение, аудирование, письмо. Все виды речевой деятельности связаны между собой и оказывают большое влияние на друг друга. О возможностях взаимосвязанного использования всех видов речевой деятельности в обучении говорили в своих работах М.Л. Вайсбурд, М.Ю. Кудряшов, А.Д. Климентенко, Е.И. Пассов и другие. Понятие о том, что обучение письменной речи содействует развитию устной речи студентов, было экспериментально доказано Р.В. Свиридовой. Результатом аккуратной и долгой работы над текстами, поэтапного выполнения разных коммуникативных заданий должны явиться дискурсивные умения студентов. Под дискурсивными умениями понимаем способность формировать личные речевые высказывания на основе не знакомой лексики и взятых из текстов, то есть умения порождать собственную монологическую речь – пись-

менную в виде эссе, заметки, обзора; устную – в виде дискуссии, диалога, интервью.

На сегодняшний день в связи с интеграционными процессами в мире большинство европейских стран согласовывают усилия в области исследуемых технологий, в то же время решая подобные проблемы и утверждая единые стандарты и требования к учебным программам. Устное речевое поведение может реализовываться в разных видах речевой деятельности: монологической, диалогической, полилогической. Устную форму речи отличает коммуникабельность с собеседником, ответственность с ситуацией, паралингвистическая информация (мимика, жесты, позы); линейность, необратимость отзвучавшей речи, темп, задаваемый говорящим, высокая степень автоматизированности.

Письменная речевая деятельность представляет собой работу по написанию статей, заметок, эссе и т.д. Так как порождение устного и письменного дискурсов имеют различные алгоритмы обучения, то нам представляется затруднительным одновременное проведение обучения и устному, и письменному дискурсу студентов на языковых занятиях. Для построения собственного письменного дискурса/текста требуется знание текстовых категорий, умение учитывать и охватывать их в совокупности, выстраивая собственный текст, умение пользоваться языковыми средствами для передачи той или иной текстовой категории. У студентов формируется способность: понимать логико-смысловую структуру текста; композиционно оформлять текст; определять способ изложения, зная алгоритм порождения текста и соблюдая различные текстовые категории; создавать текст. Должны учитывались такие категории текста для обучения студентов при подготовке письменного текста: тематичность, композиция, информативность, когерентность, когезия, интертекстуальность, интенциональность, имплицитность, модальность, темпоральность.

Обучение процессам создания и восприятия текста прочно связано и с определением лингводидактических принципов обуче-

ния студентов на практических занятиях по английскому языку. Формированием дискурсивной компетенции у студентов на занятиях по английскому языку понимается формирование речевых навыков и умений, которые способствовали бы будущим специалистам эффективно использовать их в своей профессиональной деятельности, чья деятельность включает и процесс межличностного общения. Г.В.Лазутина [4] выделяет три ступени в развитии профессионализма: обученность (воспроизводство и приёмов и операций в уже известных условиях), умелость (способность использовать освоенные приёмы и операции творчества в новых, нестандартных условиях) и мастерство, т.е. свободное парение в профессии, когда достигается максимум в развитии творческих потенциалов специалиста и его готовность к дальнейшему совершенствованию родового способа творчества.

Владение дискурсивной компетенцией предполагает владение различными типами текстов, входящими в дискурс. У студентов должны быть выработаны следующие умения: понимание логико-смысловой структуры текста; композиционное оформление текста; определение способа преднесения; создание текста. Работа по использованию дискурсов в обучении иностранным языкам стимулирует речемыслительную деятельность и является перспективным путем формирования межкультурной коммуникативной компетенции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бастрикова Е.М. Коммуникативная компетенция как лингво-дидактический феномен //Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект. – Казань: Казан.гос.ун-т, 2004. – 348 с.
2. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике. – М.: Академия, 2008. – 266с.
3. Кибрик А.А. Модус, жанры и другие параметры классификации дискурсов //Вопросы языкознания. – 2009, № 2, С.3-21.
4. Лазутина Г.В. Технология и методика журналистского творчества /Методические указания. – М.: МГУ, 1988. – 79 с.

Аңдатпа

Картабаева А.А. **Дискурстық құзырет-мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілік компоненті ретінде.**

Бұл мақалада дискурсивті құзіреттілік мәдениет аралық коммуникативтік құзыреттіліктің ажырамас құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады және қазіргі қоғамда бәсекеге қабілетті маман болашағы үшін қажетті маңыздыдағдылар аспектілерінің бірі ретінде айқындалады. Қарым-қатынастың табысты болуы тілдік бірліктердің меңгеру дәрежесіне және белгілі бір жағдайларда оларды пайдалана білуіне, сөйлеу ниетін іске асыру қабілетіне байланысты болады, сондықтан, шеттілдік дискурсивті құзіреттіліктің құрылымдық компоненттері анықталып, сипатталды, сонымен қатар, дискурс, дискурсивті құзіреттілік және дискурсивті құзіреттіліктің компоненттік құрамы қарастырылады.

Түйін сөздер: мәдениаралық-қатысымдық құзірет, қатысымдық құзірет, дискурсивті құзірет, маман моделі, құзіреттер жүйесі, кәсіби қатынас жағдаяттары

Abstract

Kartabayeva A. **Discursive competence as component of intercultural communicative competence.**

In this article we consider the discursive competence as an integral component of intercultural communicative competence and regard it as one of the essential aspects of skills essential for the future of competitive specialist in modern society. The result of education is the transmission of knowledge in order to develop skills and bring them to a state of readiness to implement the speech intention in any professional communication situations. Therefore, the success of communication will depend on the ability to realize the intention of the speech, which depends on the degree of mastery of the language units and the ability to use them in certain situations of communication, so the components of the structure of discursive foreign language competence are identified and described and the problems of discourse discursive competence and component composition of discursive competence are reviewed.

Keywords: intercultural communicative competence, communicative competence, discourse competence, competence approach, professional model, the system of competencies, professional communication situation.

УДК 37.03

И.Т.ИМАНБАЕВА

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ҰЛТТЫ ДАМЫТУДЫҢ ТАРИХИ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада интеллектуалды ұлтты дамытудың тарихи алғы шарттары зиялы қауым өкілдерінің еңбектерін, көзқарастарын негізге ала отырып ұсынылған. Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан ұлттық құндылықтарымыз, тарихымыз, мәдениетіміз, салт-дәстүрлеріміз зиялы қоғамды құрудың негізгі ұстанымы болып табылатындығы туралы мақалада баяндалған. «Қазақ елі – Мәңгілік ел» идеясы өскелең ұрпақтың интеллектуалдық әлеуетін қалыптастыратын қуатты күш және қазіргі әлемдегі өзінің жетістік деңгейін көрсетеді.

Түйін сөздер: Интеллект, интеллектуалды тұлға, интеллектуалды ұлт, зиялы қауым.

Қазақстанда интеллектуалды ұлтты дамытудың тарихи алғы шарттарына келетін болсақ, ұлтқа тән қасиеттер көне түркі заманынан қалыптасқанын байқауға болады. Ру, тайпалық тұста түркі жұртының бойынан ерлік дәстүрлердің басым болғанын тарихи-ғылыми зерттеулерден айқын аңғарамыз. Ұлттың бойындағы зиялылық қасиеттердің қалыптасуында ислам дінінің мүмкіншілігінің аса зор екенін көруге болады.

Ежелгі түрік жазба ескерткіштері, Қорқыт-ата, әл-Фараби және Алтын Орда хандығы тұсындағы ойшылдардың мұраларында ислам діні негізгі орын алды. Ислам – қазақ халқының ұлттық мәдениетінің құрамдас бөлігі және оның халықтың ұлттық санасезімін қалыптастыруда маңызы ерекше. Бүгінгі қоғамдағы болып жатқан әлеуметтік-экономикалық, мәдени және тарихи дамуға байланысты өскелең қоғамға лайықты рухани дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

Тұлғаның зияткерлік әлеуетін қалыптастырып, дамытуда ұрпақтан ұрпаққа жалғас-

қан тарихи құндылықтарды негізге ала отырып, XX ғасырдың басында ұлттық білім мен тәрбие жүйесінің негізін салған, зиялы қоғамды құруға бар ғұмырларын арнаған А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Шоқай т.б. тұлғалардың тарихи болмыстарын бүгінгі ұрпаққа мұрат ете отырып, зиялы қоғамның ұлттық болмысын қалыптастыру көзделеді.

XX ғасырдың басында ұлт зиялылары А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Шоқай, т.б. ұлттық білім мен тәрбие жүйесінің, зиялы қауымның негізін қалады. Зиялы қауым өкілдерінің негізгі миссиясы – бақытты зиялы ұлтты қалыптастыру еді.

Расында да, XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасыр басында тәуелсіз елімізде қоғамдық даму үрдісінде ұлттық рух, ұлттық тәрбиеге деген бетбұрыс айқын байқалады. Ұлттық парыз, намыс, сезім, сана, рух, т.б. құндылықтар ұлттық идеяның негізгі көрінісі болып табылады. Ұлттық идея – рухани құндылықтарды жаңғыртуда үлкен дем береді. Ұлттық рух

– бұл ұлттың ішіндегі жеке адамның асыл белгісі мен қасиеті. Ұлттық идея – ұлттық болмыстың, тарихтың көрінісі.

XX ғасырдың басында ұлт зиялылары А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Шоқай, т.б. ұлттық білім мен тәрбие жүйесінің, зиялы қауымның негізін қалады. Зиялы қауым өкілдерінің негізгі миссиясы – бақытты зиялы ұлтты қалыптастыру еді.

М.Жұмабаев ұлттың бақытты болу үшін неге көңіл аудару керек екенін нақты көрсете білген ғалым. Ғалымның айтуынша «Ұлт бақыты – тәрбиеден мақсұт адамды һәм сол адамның, ұлтын асса, барлық адамзат дүниесін бақытты қылу. Ұлт мүшесі – әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты, адамзат дүниесінің мүшесі – әрбір ұлт бақытты болса, адамзат дүниесі бақытты», – қоғам мүшелерінің бақытты болуы ұлт бақытының негізі екеніне тоқталады.

М.Шоқай өзінің «Ұлттық зиялы» аталатын мақаласында зиялы деген ұғымға «Ұлттық зиялы деп кімдерді атаймыз», – деп сұрақ қоя отырып, «ұлттық зиялылар қатарына тек өз халқының саяси, экономикалық және әлеуметтік дамуына қалтықсыз қызмет ете алатын адамдар ғана кіре алады» деп ұлт зиялысының өмірі ел мүддесімен өзара үйлесімді болғанын көрсетеді.

Дана Абайдың ұсынған «жанның тамағы» деген философиялық тұжырымы тұлғаның бойында болатын адами, рухани күш жігерінің қалыптасуына бағыттайды. Абайдың «Толық адамы» туралы тұжырымының негізгі қағидасы болған – арлылық, ақыл, рахым, парасат, әділеттілік пен қайырымдылық қасиеттердің зияткер тұлғаны қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады. Тұлғалардың өмірі зиялы қоғамды құруға бағытталған негізгі күш деп бағалауға болады. «Интеллектуалды ұлт – 2020» жобасында қамтылған қағидаларды ұлы Абайдың «Толық адам» идеясымен сабақтастыра отырып республикадағы жоғары оқу орындарында «Абайтану» атты пән таңдау пән ретінде оқу-тәрбие үдерісіне енгізілді [4].

А.Сейдімбек өзінің «Болашақ бүгіннен басталады» атты мақаласында «...болашақтағы қазақтың қандай болуы бүгінгі жер басып жүрген қазақстанға байланысты деп атап көрсетеді. Жеке адамның талпыныстарынан бастап мемлекеттік деңгейдегі қимыл әрекеттің баршасы болашақтың алғышарттары болмақ. Қазақ халқы ұлт болып тарих сахнасына шыққалы қандай бір қиындықты басынан кешсе де, ұлттың болашақ тағдырына қатысты дәл қазіргідей тарихи жауапкершілігі мол заманмен беттесіп көрген емес. Мұндай сын сағатта этникалық сергектік, этностың белсенділігі шешуші роль атқарылатыны аян», деп бүгінгі қоғамға, қоғамдағы интеллектуалды органы қалыптастырып отырған зиялы қауымға, жастарға үлкен белсенділік көрсетуіне аса мән бергенін байқауға болады [5].

Расында да А.Сейдімбектің «Қазақ әлемі» атты еңбегінің негізгі мазмұны бүгінгі Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаев ұсынып отырған «Қазақ елі – мәңгілік ел» идеясын іске асыруда ғылыми-әдіснамалық негіз болары дау туғызбайлды. Ғалым «...кез келген ұлттың, кез келген мемлекеттің тағдыры жалпы адамзаттық даму үрдістерімен тікелей байланысты. Ал, жалпы адамзаттық даму үрдісіне бір ақиқаттың басы ашық. Ол ХХІ ғасырда халықаралық өзекті істер негізінен ұлттық мемлекеттер мүддесінен туындайтын болады.

Қазақ сияқты жаңадан азаттық алған елдің саяси әлеуметтік, мәдени рухани, діни сенімдік бағдарын саралап алудың стратегиялық мәні бар. ...Өзінің болашағына жауапкершілікпен қарай алатын кез келген этнос ең алдымен саяси-идеологиялық және мәдени-рухани тетіктерге айрықша мән берулері керек. Қандай әлеуметтік сатыда болса да әрбір халық өзінің төлтума даралығын сақтай білсе, этникалық субъект ретінде жалпы адамзаттық санатта бола алады. Тұтса этностың және оның әрбір мүшесінің де көрегендігі, іскерлігі, табандылығы, ұлт мүддесіне қызмет ететін тетіктерді тап баса білу қабілеті қандай болса,

болашақтағы қасиет болмысы да сондай болады», – деп атап көрсетуі қазіргі жаһандану үдерісі дамып тұрған әлемде тәуелсіздігімізді сақтай отырып, ұлттық рухымыздың тұғырының биік болуы негізгі орында тұр [5].

Біздің ата-бабаларымыздың армандаған арманы ХХІ ғасыр аясында өз деңгейіне жетті десек болады. Себебі, ХУІІІ ғасырда еліміздің елдігін сақтап қалған Абылай хан: «халқымды отырықшы ете алмадым, бастарын біріктіре алмадым» деп армандап кеткен, өзегін жарған ұлы аманаты орындалғанын көріп отырмыз.

Расында да, Абылай заманы ерлік пен елдіктің заманы. Сол кезде өмір сүрген ақын жыраулар Үмбетей, Бұқар, Қожаберген, Ақтамберді, Тәттіқараның шығармалары үлкен тәрбиелік мәні бар білім мен тәрбиенің қайнар көзі. Олар Абылай хан, Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Ханкелді, Жәнібек, Көкжарлы Көкжал Барақ батырлардың ерліктерін өлең жырға қосты, болашақ ұрпаққа аманат етті.

Шығыс тарихын зерттеуші, академик В.В.Бартольд “Абылай хан ХУІІІ ғасырдағы хандардың ішінде ең құдіреттісі болды”, орыс ғалымы А.Левшин “Абылай ыңғайына қарай, біресе орыс өкіметіне, біресе қытай өкіметіне бағыныштымын деп уәде беріп жүрді. Іс жүзінде бұлардың ешқайсысына да бағынбайды, өзінше билік, өзінше саясат жүргізді”, – деп жазды деп атап көрсетеді.

Қазақ мемлекеті, қазақ хандығының құрылғанына 550 жыл толуы қазақ халқының дамып, қалыптасу тарихының өзіндік даму үрдісі болғанын көреміз. Тарихшы ғалымдардың зерделеуі бойынша осы уақыт аралығында Қазақ мемлекетін 30-дан асқан хандар басқарғаны белгілі. «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Тәуке ханның «Жеті жарғысы» бүгінгі Елбасы ұсынып отырған «Нұрлы жол болашаққа бастар жол» атты идеясымен ұштасып жатыр.

Әл-Фараби:

–әлеуеттік зият – адамда қалыптасқан, барлық айырмашылықтар мен қарама-қай-

шылықтарды ұдайы қозғалыс түрлерінің ішкі бірлік негізі болып табылатын сананы қамтиды;

–өзекті зият әлеуеттік зиятқа әсер етеді, мүмкіндікті шындыққа айналдыратын қоршаған орта құбылыстарын талдау-жинақтау жасау қабілетін дамыту;

–қозғалыс үрдісінде дамушы зият.

Өзекті таным адамда зияткерлік қабілеттердің дамытуға ынталандырады, осы негізде өзекті зияткерлік пайда болады. Сананың даму үрдісінде зият дамиды, әл-Фараби бұндай өзекті зият «Зерде» деңгейі деп атайды. «Зерде» адамзаттың зияткерлік дамуының қозғаушы күші [3].

Ж.Аймауытов адамның ойлау қабілеттілігін «ой сандығы», – деп баламалаған. «Ой сандығы» екі бөлімнен «жұлма жад» – жедел ес, «пәлсапалық жад» – философиялық жад.

М.Жұмабаев зият педагогикалық тұрғыдан парасат, зерде ретінде қарастырылады. Зият құралы болып дедукция, индукция және силлогизм, апперцептикалық және қоршаған әлеуеттің перцептивтік дамытушы құрал болып табылады.

Зияткерлік адамның рухани және тұлғаның шығармашылық өзіндік дамуының шартының ажырамас бөлігі болатын бағалы тұлғалық саналы категориясы. Ол оның өзіндік көкейтестілігінің айтарлықтай қоры болып табылады. Қазіргі заман талабына сай маман даярлауда кімді үлгі етуге болады, кімді өзіңе пір тұтуға болады деген мәселеге тоқтала отырып, мақалада А.Байтұрсыновты жан-жақты үлгі бола аларлық тұлға ретінде дәлелдеуге талпыныс жасадым. Ахмет Байтұрсынұлы – дарабоз дарын иесі, бір басында көсемдік, қайраткерлік, ғұламалық, ағартушылық, ұстаздық, ақындық, жазушылық, баспагерлік, журналистік, сазгерлік, тілшілік, аудармашылық, әдебиетшілік, көрегендік асыл қасиеттер тоғысқан ұлы тұлға ретінде біздің идеалды үлгі.

Халқымыздың сауат ашуына керекті нәрсе – ғылыми негіздегі еңбектер еді. Сондықтан да қазақтың білімі мен ғылымын дамыта-

тын еңбектер жазылуына А.Байтұрсынұлы көптеген іс-шараларды ұйымдастырғанын көреміз. Еліміз егемендік алғаннан кейін А.Байтұрсынов мұрасын зерттеуге мол мүмкіндік туды. Ғалымның мұрасын терең зерттеушілердің бірі – Р.Сыздықова. Ол А.Байтұрсыновтың XX ғасырдың басындағы қазақ оқу-ағарту ісіне, ұлттық мәдениетіміздің дамуына қосқан үлестерін жан-жақты талдай келе: «А.Байтұрсынұлы өзінің алдына жүйелі бағдарлама қойғанға ұқсайды: ол әуелі қазақтың ұлттық жазуын (графикасын) жасауды мақсат еткен, бұл үшін араб алфавиті негізіндегі «Байтұрсынов жазуы» дүниеге келген, екінші, сол жазумен сауат аштыруды ойлаған, бұл үшін «Оқу құралы» атты оқулығын жазған, одан соң қазақ тілінің грамматикалық құрылысын ана тілінде талдап беру мақсатын қойған, мұны орындау үшін «Тіл құралды» жазған. Төртінші, тілді дұрыс қолдана білу тәртібін көрсетуді көздеген, бұл үшін «Тіл жұмсарды» ұсынған; бесінші, сауат аштыру, қазақ тілін оқыту әдістемесін жасауды міндетіне алған, бұл үшін «Баяншы» мен «Әліп-би астарын» жазған. Міне, бұлар А.Байтұрсыновтың қазақ тілін зерттеудегі және оқу-ағарту майданындағы істеген істері мен жасаған еңбектері, осы салалардағы орнын көрсететін үлесі, Ахмет Байтұрсынов қазақтың білім-ғылымының көш бастары дегізетін тарихи мұра» – дейді.

М.Әуезов А.Байтұрсыновтың оқу-ағарту саласына қосқан үлесін: «Ахаң ашқан қазақ мектебі, Ахаң түрлеген ана тілі, Ахаң салған әдебиеттегі елшілдік ұраны, «Қырық мысал», «Маса», «Қазақ» газетінің 1916 жылдағы қан жылаған қазақ баласына істеген еңбегі, өнер, білім, саясат жолындағы қажымас қайратын біз ұмытсақ та тарих ұмытпайтын істер», – деп бағалайды.

А.Байтұрсыновты намысқой азамат, ұлтжанды, абзал жан, жанқияр күрескер деп оның тұлғалық қасиеттерін талдай келе: «...рас айтады, Ахаң нәзік маса, ол ұйықтаған қазақ халқының үстінде қоймастан «ұйқысын

аз да болса бөлуге» ызыңдайды. Қалай болса да жазушысы аз, әдебиеті нашар қазақ жырларына «оқу хәм тіл құралдарымен» қылған қызметі таудай», – деп ғұламаның ағартушылық бейнесін сомдай түсті. XX ғасырдың басында өмір сүрген ұлт зиялылары салған ұлы жол бүгінгі өз жалғасын тапты деуге болады [6].

«Қазақстан 2050» Жаңа стратегиялық бағытын жүзеге асыруда қазақ халқына айрықша жауапкершілік жүктеліп отырғаны белгілі [1]. Елбасы «үдеудің сыры – бірлікте, жүдеудің сыры – алауыздықта. Осыдан 3 ғасыр бұрын Аңырақайда болған ұлы шайқаста ата-бабаларымыз бірліктің құдіреті қандай боларын өзіне де, өзгеге де дәлелдеген. Сын сағатта туған елге деген перзенттік парызды бәрінен биік қоя білген. Сол шайқаста төгілген қан барша қазақтың тамырында бар. Бізді бір-бірімізбен біріктіретін де, бауыр ететін де бабалардың бостандық жолында төгілген осы қаны деп білемін. Елдік мұрат жолындағы ұлы ерлік әрқашан аталарымыздың бойынан табылған. Бабаларымыз тірі болу үшін бір болса, біз әрдайым ірі болу үшін бір болуымыз керек. Бейбіт күндегі белестерді бағындырып, алдағы сындардан сүрінбей өтеріміз, ең алдымен, өзімізге, бірлігіміз бен берекемізге байланысты.

Бабалардың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасында сабақтастық болса ғана, біз «Мәңгілік Ел» боламыз», – деген ғибраты ұрпақ үлкен аманат жүктейді.

Расында да, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан ұлттық құндылықтарымыз, тарихымыз, мәдениетіміз, салт-дәстүрлеріміз зиялы қоғамды құрудың негізгі ұстанымы болып табылады. Ғасырдан-ғасырға «Қазақ елі – Мәңгілік ел» идеясын жалғастырушы күш, интеллектуалды ұлтты құрушы – бүгінгі жастар елімізді әлемнің биік деңгейіне жеткізетінін атқарылып отырған іс-әрекеттерден айқын аңғарамыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы //Ақиқат, №1, 2013. – 5-27 бб.
2. Қазақстан Республикасы Н.Ә.Назарбаевтың «Интеллектуалды ұлт – 2020» Ұлттық бағдарламасы /Айқын, 2008.
3. Әл-Фарабидің философиялық трактаттары. – Алматы, 1973. – 318 б.
4. Абай. Қара сөздер. – Алматы: Ел, 1993. – 272 б.
5. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этомәдени пайымдау /Оқу құралы. – Алматы: Санат, 1997. – 464 б.
6. Байтұрсынов А. Қазақ зиялылары хақында //Ақ жол /Өлеңдер мен тәржімалар,

публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу. – Алматы: Жалын, 1991.

7. Дулатұлы М. Оян, қазақ!. – Алматы: Алтын Орда, 1991.
8. Шоқайұлы М. Түркістанның қилы тағдыры. – Алматы: Жалын, 1992. – 183 б.
9. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
10. Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінде ұлттың интеллектуалды әлеуетін дамыту тұжырымдамасы. – Алматы: Ұлағат, 2013. – 36 б.
11. Формирование интеллектуального потенциала нации в условиях высшей школы: Сб.науч.тр. – Алматы: Ұлағат, 2012. – 336 с.
12. Пірәлиев С.Ж., Оразбаева Ф.Ш., Иманбаева С.Т., Берикханова А.Е., Шолпанқұлова Г.К. т.б. Болашақ маманның интеллектуалды әлеуетін қалыптастыру негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Ұлағат, 2014. – 296 б.

Аннотация

Иманбаева С.Т. Исторические предпосылки развития интеллектуальной нации Казахстана.

В статье рассматриваются исторические предпосылки интеллектуального развития нации, на основании научных исследований и взглядах ученых, интеллигенции. Из поколения в поколение национальные ценности: история, культура, обычаи и традиции являются основными принципами создания светского общества. Идея «Қазақ елі – Мәңгілік ел» – мощная сила, формирующая интеллектуальный потенциал подрастающего поколения и раскрывает достижения своего уровня в современном мире.

Ключевые слова: Интеллект, интеллектуальная личность, интеллектуальная нация, интеллектуальная общество.

Abstract

Imanbayeva S.T. Historical background intellectual development of the nation of Kazakhstan.

The historical background of the intellectual development of the nation, based on the research and opinions of scientists - intellectuals are considered in the article. Our national values, history, culture, customs and traditions from generations to generation are the main principle of a secular society. The idea of “Kazakh eli - Mangilik El” a powerful force shaping the intellectual potential of the younger generation and shows the level of its achievements in the modern world.

Keywords: Intelligence, intellektualnaya personality, intelligent nation , intellectual society.

ӘОЖ 37.013

С.Т. ІЗТІЛЕУОВА

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ – БАЯНДЫ ДАМУДЫҢ ТІРЕГІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі қоғамда орын алып отырған тәрбие жұмысындағы кемшіліктер мен қателіктерге назар аударылады. Тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастыру ұлттық құндылықтар мен ұлттық тілге иек артқанда ғана ойдағыдай болмақ. Қазақстанда орын алып отырған орыс тілінің, мәдениетінің және БАҚ-тарының басымдылығы ұлттық тәрбиені ойдағыдай дамытуға бөгет болуда. Сондықтан автор мақалада ұлттық топтасудың негізі ұлттық құндылықтар екендігін көрсетуге ұмтылады. Қандайда халық болмасын өзінің табиғи дамуына сүйенсе жас ұрпақты дұрыс тәрбиелей алады.

Түйін сөздер: ұлт, құндылықтар, қайшылықтар, тәрбие жүйесі, әлеуметтік инфрақұрылым, басымдылықтар, этникалық белгілер.

Қазіргі буын ел болашағын ойлайтындығына сенімді. Ал, шын мәнінде біз ел қамын жеп, халықтың болашағын ойлай алып, оны қамтамасыз ететін істер жасап жүрміз бе? Бұл мәселенің төңірегінде ойлану керек сияқты. Экономика, әлеуметтік инфрақұрылым, ғылым мен техника дамуда. Олардың келер ұрпаққа қызмет ететіні анық. Ал, сол ұрпақтың болашақтағы рухани бетбейнесі, адами болмысы мен мінез-құлқы қандай болмақ деген мәселені шеше алмай келеміз.

Ұлтжанды қазақ зиялылары болашақ азаматтардың келбетін, бейнесін былайша елестететін сияқты: Ол - ана тілін біліп, құрметтеп, күнделікті қызметі мен өмірінде қолданып отырады. Сонымен қатар ағылшын тілін, орыс тілін біледі, пайдаланады. Көпшілігі көптілді қызметкерлер. Екіншіден, олар өздерінің қазақ екендігін жақсы сезініп, негізгі ұлттық құндылықтарды сақтап, өзінен кейінгі ұрпаққа қалтыруға мүдделі. Үшіншіден, олар өз саласындағы кәсіпті жақсы меңгерген маман, еңбекқор, адал еңбегімен жанұямды асырап, халыққа қызмет

етсем деген азамат. Төртіншіден, ол жаңалыққа жаны құмар, әлемдегі ғылым, білім, өнер саласындағы озық үлгілерге ден қоятын креативті тұлға. Бесіншіден, қазақ азаматы әділет пен заңды ұстанатын, өтірік пен өсекті іс қылмайтын парасатты тұлға. Алтыншыдан, қазақ азаматы Алланы сүйген, өзінің діні мен діліне берік азамат. Жетіншіден, ол елі үшін, жері үшін, халқы үшін күреске дайын, отаншыл патриот.

Міне, осындай тұлғалар Қазақстан мемлекеті мен қазақ ұлтының көсегесін көгертіп, оны ғасырлардан – ғасырларға алып жүретін ұрпақтар тізбегін жасаса екен деп көксейміз. Біздің пікірімізше мемлекет пен қоғамның алдында тұрған ең өзекті әлеуметтік міндет бүгінгі ұрпақты жоғарыда аталған талаптар тұрғысында тәрбиелеу. Осылай ете алсақ ұлт болашағы баянды болып, Қазақстан ұзақ тарихи кеңістікте өмір сүре алады. Ұлттық рухани құндылықтар мен ұлттық мұраттар төңірегінде топтасуы мемлекеттік қауіпсіздікті күшейтетін, оны сыртқы жауларға бермейтін маңызды субъективті факторға айналдыратыны даусыз.

Ұрпақ тәрбиесіндегі орын алып отырған келесі вариант – ұлттық, этникалық белгілері екінші кезекке кеткен, азаматтық құндылықтары басым ұрпақты тәрбиелеу. Тәрбиенің бұл бағытын ана тілін білмейтін, орысшылданған халықтың тобы жақтайды. Олар үшін, Қазақстан азаматының мемлекеттік тілді білуі міндетті емес. Ол өзі елінің патриоты болса жеткілікті. Ұлттық дүниетаным, тарихи сана, салт-дәстүрлер мен мәдениет маңызды емес жалпы адамзаттық мәдениетпен құндылықтар болса жеткілікті. Халықтың ұлттық, этникалық белгілері маңызды емес ол өзін Қазақстанның азаматымын деп есептесе жеткілікті. Адамзаттың діні, құдайшылдығы маңызды емес, ол білікті, адал, парасатты болса болды. Оған Қазақстандық мемлекеттік мүддені қорғау қажет, бірақта ол әлем азаматы ретінде ел, жер мүддесін жаһандық мүдделерге жығып беруге дайын.

Қарасақ тәрбиенің екінші варианты да қорқынышты емес сияқты. Өкініштісі, халық бұлайша болуының үлкен қауіпті жасырып тұрғандығын түсінбей келеді. Қазақстан халқының тең жартысынан астамы осындай жалпыадамзаттық құндылықтар жетегінде. Қайшылыққа толы әлем жағдайында Қазақстан мемлекетін құтқаратын, оны күшейтетін тек ұлттық, этникалық тәрбие мен мемлекеттік тілдің үстемділігі: Екінші тәрбие варианты Қазақстан халқын бірікпеген, босаң тобырға айналдырады. Ол сыртқы қауіптерге төтеп беруге қабілетсіз болады. Олар үшін сырттан келген жауға қарсы қарумен шығудан гөрі өмірді сақтау маңызды. Ал, ұлттық құндылықтармен топтасқан халық үшін мемлекеттің тәуелсіздігі жеке бастың өмірінен маңызды. Себебі, ұлттың, келер ұрпақтардың сақталуына тек тәуелсіз мемлекеттің сақталуы кепілдік береді. Ұлттық идеялар мен мемлекеттік құндылықтар идеяларымен топтаспауға халықтар үнемі жеңіліске ұшырап, мемлекеттерінің күйреп қалуына жол беріп отырған. Оған Ұлы Түркі қағанатының, Византияның, Алтын Орданың, Кеңес Одағының, Ирактың, Ливияның,

Украинаның т.б. елдердің тарихи тәжірибесі дәлел бола алады.

Тәрбие, насихат және идеология ұлттық топтасу мен жинақталу үшін қажет. Тәрбиенің негізгі мақсаты сөз жоқ адами сапаларды қалыптастыру. Осыларды тәрбиелеу барысында ұлттық сананың және мемлекетшілдік сананың ірге тасы қаланады. Сондықтан балабақшада, мектепте, колледжде, ЖОО тәрбиенің мазмұнын алдымен ұлттық үлгілермен құндылықтармен толтырып алып, жалпыадамзаттық құндылықтармен байытқан дұрыс деп есептейміз.

Ұлттық құндылықтардан жалпыадамзаттық құндылықтар қайнап шығуы тиісті. Ал, ұлттық мазмұнынан айрылған қандай да болмасын құндылықтар азаматтарды аралық деңгейге, немесе маригиналдандыруға бастайды. Өзінің ана тілін біліп, ұлтының рухани байлықтарына енбеген тұлға өзінің мемлекетін қорғауға құлықсыз. Ол үшін қандай мемлекет болғаны маңызды емес. Ол үшін өзінің және отбасының амандығы мен бай-қуатты өмірі маңызды. Ал, болашақ ұрпақтардың қандай болатындығы олар үшін екінші кезекте. Міне, осы мәселеде үлкен қателік пен зор қауіптің жасырын тұрғандығын аралық, дұбара тұлғалар сезінбейді, түсінбейді. Оның ұрпақтарының, тіптен балаларының бақытты өмірін тек тәуелсіз мемлекеті ғана іске асыра алады. Мысалы, маригинал қазақ Ресейде, Қытайда, Өзбекстанда өмір сүрсін. Олар ол елдер үшін бәрібір кірме, келімсек, «екінші сортты» азамат. Заң алдында барлық азаматтар бірдей болғанымен, әлемнің басым көпшілік мемлекеттерінде сол елдің тарихи иесі болып саналатын ұлттар ғана өздерінің толыққанды басымдылығын сезініп өмір сүретіні ақиқат. Жекелеген мысалдар бұл заңдылыққа қарсы шыққанымен, негізінен автохтонды ұлттың басым болуы даусыз жағдай. Тіптен, демократияның отаны АҚШ пен Батыс Еуропаның дамыған мемлекеттері өздерінің төл азаматтарының қоғамдық қатынастардың барлық саласында басым болғанын жүзеге асырып отырады.

Сондықтан әрбір елде адамдардың сол елдің тарихи иесі болып табылатын этностық ұлттық құндылықтары мен дәстүрлерінің, дүниетанымы мен идеологиясының негізінде тәрбие алғаны дұрыс және болашақтың кепілі.

Ендеше, Қазақстанның болашағына қызмет ететін жас ұрпақты тәрбиелеуден өткен маңызды міндет жоқ. Отаншыл, жершіл, халықшыл және мемлекетшіл ұрпақтарды тәрбиелей алған елдердің болашағы баянды екендігін әлем тарихы ұдайы дәлелдеп келеді. Осы қағидаттық шындыққа жауап беретіндей жұмыстар жүргізбесек Қазақстанның болашағы бұлыңғыр болмақ. Мемлекеті үшін халқы күреспесе ол әлемдік қақтығыстардың, бөліністердің құрбанына айналады. Сондықтан болашақты ойласақ жас ұрпақтың денсаулығының жақсы болуына, оның сапалы білім алуына, саналы тәрбиеленуіне қамқорлық жасалынуы керек. Бұл жұмыс бірінші кезекте, жетім балаларға деген мемлекеттік қамқорлықтан басталғаны абзал. Ел бойынша 90-100 мыңдай жетім балаларды толықтай мемлекеттік қамқорлыққа алуға ақша да, орын да табуға болады. Ол үшін ел көлеміндегі той-томалаққа жұмсайтын қаржыны азайту жеткілікті.

Тәрбие жүйесінде бірінші кезекте ұлттық ізгілікті құндылықтарды насихаттау, жас ұрпаққа сіңдіру пайдалы. Отаншылдық – ұлттық құндылықтармен жалпы адамзаттық құндылықтардың үндесуі. Әр азамат өзінің туған ұлтының ізгі жақсылықтарын біліп, кемшіліктері мен қателіктеріне сыни көзбен қарап барып ненің жақсылық, ақиқат пен әділет екендігін түсінуге жетіседі. Демек, ұлттық белгілер мен сапалардың сақталуы жалпыадамзаттық құндылықтардың салтанат құруының алаңы болмақ. Бұл екі құбылыс бірін-бірі толықтырып, қатарласып жүреді. Біреуі екіншісін жоққа шығарғысы келсе ауытқу басталады. Ол ұлттық эгоизмнен, шовинизмнен, нацизмнен көрініс табады. Ал, жалпы азаматтық құндылықтарды желеу етіп ұлттық мақсат-мұраттарды жоққа шығаруға тырысушылық керісінше әсер

беріп, ұлттық өмірдің жандануы жолындағы күреске әкеледі. Сондықтан ұлттық өмір мен жалпыадами өмірдің үндестік заңдарын сақтау маңызды. Олар: сенің ұлттық құндылықтарың: тілің, дінің, салт-дәстүрлер мен мәдениеттің басқа халықтардың, азаматтардың өмір сүруіне бөгет болмайды; қандай да болмасын ұлттық қайшылық мәселелерін бейбіт жолмен, барлық мүдделі таптардың өзара келісімімен, ақылдасуымен шешуге ұмтылыс; мемлекет мүддесінің, оның территориялық тұтастығының барлық даулы мәселелерден басым тұруы; тәуелсіздікті ұлт мәселелсіндегі ең басты, ең қымбатты құндылық ретінде бағалау, сақтау; әлем халықтарын және олардың мәдениеттерін тең көру және құрметтеу; әлемдік тәртіптердегі әділетсіздіктерге зорлық-зомбылыққа, күш көрсетулерге төзбеу, әлемдегі бейбітшілік пен тыныштық жолында үзбей күресу; табиғи, техногендік катастрофаларға ұшыраған елдерге көмек беруге дайын болу; табиғат пен экономиканың үндестігін сақтауға ұмтылу; экологиялық мәселелерді белсене шешуге кірісу сияқты маңызды істерді айтуға болады. Жалпыадамзаттық даму мен ұлттық дамудың түйісер жерлері бұдан да көп. Мәселе, сол бағыттардың бірінің-бірі дамытылуында өзара көмекке келуі.

Болашақты ойласақ баршаға ортақ құндылық отбасын, семьяны нығайту мәселесі бірінші орынға шығады. Қазақтың қазақ болып қалуы қазақи мазмұны бар отбасын сақтау және күшейтуге тәуелді. Ұлттық тілді, дәстүр мен мәдениетті сақтап, балаларын осы рухта тәрбиелеген отбасылары ұлттық өмірдің қайнар бұлағы. Жас ұрпақ үлкенге қарап өседі. Сондықтан отбасы тәрбиесінің тиімді болуы ата-ананың үлгісіне тәуелді. Әкесі мен шешесінің өтірік айтатындығын, арамдық істейтіндігін, әділетсіздіктер жасайтындығын көріп, біліп өскен бала жақсы азамат болмайды. Семьядағы жақсылық пен әділет, тыныштық пен сүйіспеншілік баланың бақыты ғана емес оның болашағы да. Шыншылдық пен әділетті, еңбекқорлық пен

ұқыптылықты, тазалық пен тиімділікті өмірлік принциптеріне айналдырған отбасылардың балалары рухани бай азаматтар болып өседі.

Әрбір жанұя баланы имандылыққа баулуы маңызды. Иmandылық бар жерде ғана жақсылық пен әділет, тыныштық пен татулық салтанат құратыны ақиқат. Иmandылықтың бастауы құдайды сую, Алланың жолымен жүру. Жүрегінде Алланың нұры жинақтаған бала ұясынан ұшқаннан кейінде жаман істерге бармайды. Оған ұрлық, өтірік, өсек, мақтаншақ, жалқаулық сияқты қылықтар жат болады. Иmandы адам өз жақындарын, Отанын, елі мен жерін сүйеді. Ол – еңбекшіл, адал және әділетті тұлға. Бәсекеге қабілетті болу үшін Қазақстанға керегі осындай азаматтар.

Ұлтжандылық пен Отаншылдық халықтың ұюының, бірігуінің ғана бастауы емес, мемлекеттің бүгінгі қуатын арттырудың және келешекте дамуының да бастауы. Мәселе, қазіргі ашық қоғамда, нарықтық қатынастар жағдайында ұлтжандылық пен Отаншылдық ұстанымдарды тәрбиелеу тетіктерін табуға келіп тірелуде. Кейінгі кезде, көңілге қонымды «Қазақстандықтар қазақстандық тауарларды сатып алайық» деген бастама осы отаншылдыққа бастайтын бастама. Осындай үлгілер алдағы уақытта отандық киноға, отандық БАҚ-қа, отандық өнерге, мемлекеттік тілге қатысты күшейе түссе мемлекеттің іргесі нығая берер еді. «Қазақстан тәуелсіздігі қазақ халқымен бірге барлық Қазақстан халқы үшін бақыт», – деген қағида елдің әрбір азаматының өмірлік ұстанымына айналса Қазақстан нағыз «Мәңгілік Ел» санасына ие болары даусыз.

Өкінішке орай, ашық қоғам, нарықтық экономика, жаһандану үрдістеріне ұлтжандылық пен мемлекетшілдікті ұластыру мәселесі шешілмей келеді. Сөз жоқ, ағылшын тілін білу қажеттілік. Бірақта, ағылшын тілін енгізу қазақ тілінің дамуына ешқандай бөгет болмауы керек. Балалар мектепте ана тілдерін толық меңгеріп алып ағылшынша оқи бастасын. Бірінші сыныпта, қазақ, ағылшын, орыс

тілдерін қатар оқытуға ешқандай зәрулік жоқ. Бұлай болуы ойланбай, асығыс істелген қате шаруа. Осы қателікті түземеу үлкен тілдік дағдарысқа әкеледі. Қателіктен ұлтқа зор зиян келуі қауіпті. Кейде, ұлтқа қарсы, ұлттық топтасуға қарсы шаралар мақсатты түрде ұйымдастырылып жатқандай көрінеді. Келесі мысал БАҚ кеңістігіндегі Ресейдің үстемдігіне байланысты. Адам санасын БАҚ билеген заманда ешбір мемлекет саяси плюрализм принципін толықтай басшылыққа ала алмайды. Рәсей БАҚ-тары Қазақстан халқын толықтай Рәсей идеологиясы мен саясатына бағындырып барады. Сонда тәуелсіз елді қайтадан Рәсейдің бодан еліне айналдыруымыз қажет пе?

Керісінше, тәуелсіздік идеологиясын ұран еткен Қазақстан БАҚ-тары елдің ақпараттық кеңістігінде 80-90 пайыздық басым үлеске ие болып отыруы керек. Сонда ғана болашақ ұрпақта қазақстандық патриотизм санасы мен мемлекетшілдік психология тәрбиеленеді. Қазір дамыған мемлекеттерде мектептер мен БАҚ негізінен ана тілінде сөйлейді, қызмет етеді. Мысалы, Францияда 80 пайыз француз тілінде, Испания, Италия, Польшада да осындай. Рәсейде бұл көрсеткіш 90 пайыздан астам.

Тәрбиенің тиімді болуы тәрбие берушілердің, үлгі-өнеге көрсететін адамдардың беделіне байланысты. Бедел өте ықпалды рухани құбылыс. Адамдар беделдің соңынан еруге дайын. Бедел күш көрсетуді, үгіттеуді екінші орынға сырып тастап, үлгі-өнеге мен абыройды бірінші кезекке шығарады. Халық беделді басшының соңынан ерсе, жас ұрпақ беделді педагогтардың сөзіне құлақ түреді. Бедел тұлғаға берілген қоршаған адамдардың әлеуметтік бағасы. Қазір беделді жасауға имиджді жасау да көмекке келуде. Имиджеология саяси ғылымның бір саласына айналып отыр.

Десек те, бүгінгі қоғамда шын бедел бар және қолдан жасанды жасалынатын жалған бедел бар. Нағыз дұрыс тәрбие шын бедел бар жерде ғана мүмкін. Жасанды беделге ден қою

жастардың өмірлік ұстанымдарын бұзатын қауіпті құбылыс. Кеңес Одағы кезінде коммунистік идеология жалған бедел жасауға құмар болды. Қоғамды өтірік пен жалғандық жайлап алды. Кеңес Одағының аса зор ресурстары бола тұра күйреп қалуының түпкілікті себебі жалған сөйлеу, шындықты бұрмалау мен жастарды жалған беделдер арқылы тәрбиелеуге байланысты. Өкінішке орай осы жалғандық бүгінгі Қазақстанда да орын алуда.

Жас бала адал, еңбекқор, шыншыл адаммен тәрбиелік қатынаста болса осы ізгілікті салаларды қабылдайды. Өтірікті, өсекті, жалған сөйлеуді, әділетсіздікті ұстанған адамдарды көріп өссе солардың жаманшылықтарына үйір болады. Нағыз бедел еңбекқорлықта, әділеттілікте, шыншылдықта ғана ықпалды болады. Сондықтан жас баланы қоршаған ортасындағы моральдық-психологиялық атмосфераның ізгілікті құндылықтармен толғаны абзал. Беделді тәрбиешілер ізгілікті құндылықтарды өмірлік қағидаттарына айналдыра білген жақсы адамдар. Қоғамда жақсы адамдар көп болса оның дамуы баянды, жақсылығы көп болады. Мұндай қоғамда адами құндылықтар басым болып қайшылықтар, қайғылар мен өкініштер аз болады.

Қазақстандағы тәрбие жұмысы адамгершілік идеологиясы ұғымының төңірегінде жинақталуы керек деп білеміз. Адамгершілік идеологиясының тірегі Абайдың сыншыл көзқарастарына негізделген «кемел адам», «толық адам» концепциясы, Шәкәрімнің «шын адам» концепциясындағы «ар ілімі» бола алады. Абай, Шәкәрімнің гуманистік идеялары Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, Қ.А.Иссауи сияқты отандық ойшылдардың және әлемдік адамгершілік идеяларының озық үлгілерімен байытылады.

Әлемдік ізгілікті ойдағы, – «барлық байлықтар мен игіліктер тек қана адал, тиімді, белсенді еңбекпен ғана келеді», - деген қағида үстемдік құрғаны абзал. Қоғам таза, адал еңбекпен толыққанда ғана имандылық үстем болады. Иmandылық арлы адам болудың негізі екендігі белгілі. Иmandы қоғам ұлттық

салт-дәстүрлерге сүйенетін қоғам. Әке – әке, шеше – шеше, бала – бала болуы шарт. Әке – асыраушы, басқарушы. Шеше – от басының иесі, баланың тәрбиешісі. Бала – ата, анасына көмекші, олардың айтқанын орындаушы. Міне, осындай қарапайым шындықтардың қызмет етуі отбасының нығаюы үшін ең қажетті нәрсе. Отбасы құндылықтарының мызғымас маңызы туралы Қытай ойшылы Конфуцийдің ұстанымдарын пайдалану абзал.

Әрине, бұрынғы заманның авторитарлық отбасын толықтай қалпына келтіру мүмкін емес. Қазіргі екі жыныстың теңдігіне негізделген биоархаттық құндылықтар жүйесі күрделі. Бірақта, тығырықтан шығар жол бұрынғы патриархалдық отбасы жүйесінің пайдалы жақтарын бүгінгі шындықта жандандыру. Батыста, отбасы болуы қазір өз маңызын жоюда. Дамыған елдерде азаматтардың көпшілігі бала тәрбиесі болуы үшін толық семьяның болуы міндетті деп есептемейді. Адам табиғатына жат мұндай қате, зиянды ұстанымдар соңынан ілесіп кетуге болмайды.

Ізгілікті адамзат жинақтаған гуманитарлық құндылықтарда отбасы тәрбиесі, ата-ана үлгісі бірінші кезекте тұрады. Сондықтан Қазақстан қоғамы адамгершіліктің орнына прагматизмді бірінші кезекке қоятын Батыстық тәрбие үлгілерінің қате жолына түспеуі керек. Тағдырлық таңдауда ұлттық тәрбие жүйесінің қателеспегені дұрыс.

Тәрбиенің негізгі діңгегі ұлттық тәрбие. Әр халықтың өкіліне өзінің этникалық үлгілері жақын, табиғаты таныс. Жас нәрестенің өзінің генетикалық кодында белгіленген ана тілінде тәрбие алуы өте үлкен игілік. Баланы қоршаған орта, жанұя мен мектепте ең алдымен ана тілі ұлықтатылуы міндетті. Қазақ баласы отбасында шешесіне – анашым, әкесіне – әкешім деп қарым – қатынас жасауының өзі тәрбиедегі үлкен қадам, баланы жылылыққа, жақсылыққа бастайтын қадам. «Мама, папа» деген өгей сөздерге қарағанда «анашым, әкешім» деген сөздер әлдеқайда тәрбиелік, адами, ізгілік қуатқа ие. Қазақи тәрбие алған

жас отбасылар «анашым мен әкешім» сөзіне маңыз бере бастады. Бұл ізгілік үрдісін қазақ қоғамы қолдауы міндет. «Анашым мен әкешім» деп өскен ұрпақ «апашым мен аташымды» да құрмет тұтатын ұрпақ болары сөзсіз.

Сондықтан адамның шын бақыты оның жанұясындағы тыныш, тату өмірі екендігін ұдайы еске салып отыру маңызды. Әлеуметтік өмірдің тірегіне отбасындағы тәрбие негіз бола алады. Атаның аталық үлгісі, әкенің әкелік үлгісі, әженің әжелік үлгісі, ананың аналық үлгісі әрқайсы маңызды. Олай болуы үшін ең алдымен үлкендер тәрбиелі болуы шарт.

Бізге дейінгі ұрпақтар ақылсыз болмаған. Олар біздің ұлы аталарымыз бен аналары-

мыз иманды ұрпақты қалай тәрбиелеуге болатындығын тайға таңба басқандай етіп көрсетіп кеткен. Тәрбиешілердің өзекті міндеті – өткен ата, баба тәрбиесінің озық үлгілерін қалпына келтіріп, бүгінгі ұрпаққа ұсыну. Тарихтан сабақ алу дегеніміз осы. Эгоизмді, индивидуализмді, қатыгездікті, жалқаулықты, қылмыскерлікті тек адал еңбек ететін иманды халық қана ауыздықтайды. Ал, еңбек тәрбиесі, иман тәрбиесі отбасынан басталады. Ата, ана өзіне қажетті үлгіні ұлттық тәрбиедегі құндылықтардан ғана таба алады. Өткеннің озығын бүгінгі күннің теңдігі, әділеттілігі, өзара сипастығы, өзара түсінісу құндылықтарымен байыта білсек қана жаңа заманға сәйкес отбасы қалыптаспақ.

Аннотация

Изтулеуова С.Д. **Национальное воспитание – основа успешного развития.**

В статье обращается внимание общественности к тем ошибкам и недостаткам, которые имеются в деле организаций воспитательной системы. Автор считает что эффективность воспитательной работы зависит от использования национальных ценностей и национального языка. В Казахстане создано противоречивое положение в связи с доминированием русского языка, русской культуры и СМИ. Такое доминирование является фактором, который мешает успешному воспитанию молодого поколения. Автор предлагает на основе национальных ценностей укрепить основы воспитательной деятельности.

Ключевые слова: нация, ценности, противоречия, система воспитания, социальная инфраструктура, доминирование, этнические особенности.

Abstract

Iztileuova S.D. **National education – the basis of successful developm.**

The article draws attention of the public to the errors and shortcomings that exist in the organization of the educational system. The author believes that the effectiveness of educational work depend on the use of national values and national language. Kazakhstan has created a contradictory situation with regard to the dominance of Russian in Russian culture and the media. Such dominance is a factor that hinders the successful education of the younger generation. The author suggests, based on national values to strengthen the foundations of educational activities.

Keywords: nation, values, contradictions, system of education, social infrastructure, prevailing, ethnic features.

УДК 808.1(574)

Д.С.РАЕВ

Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚ ШЕШЕНДІК СӨЗ ӨНЕРІ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ МЕКТЕБІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ шешендік сөз өнеріне ұлттық тәрбиенің өзіндік мектебі ретінде жүйелік, қызметтік, герменевтикалық талдау жасалынады. Қазақ би-шешендері тәлімгер тұлға тұрғысынан қарастырылады. Шешендік даналығындағы ұлтымыздың төл мәдениетіне тән тәрбиенің онтогенездік тек тамырларын анықтауға қадам жасалады. Дала өркениетіндегі ұрпақ тәрбиелеудің ұлттық қалыптары мен нормалары, ұстанымдары мен ұстындары парадигмалық тұрғыдан талқыға түседі. Бұл орайда автор, ұлтымыздың «Адам құлқы түзелмей, өмірдің қалпы түзелмейді», - деген ұстанымын негізге алады. Автор, шешендік сөз өнері – ұлтымыздың әдеп кодексі әрі этнотәрбие мектебі деген тұжырымын ғылыми тұрғыда дәлелдеуге тырысады.

Тірек сөздер: қазақ шешендік сөз өнері, ұлттық тәрбие, тәрбие мектебі, онтостық бастама, нәпсі, еркіндік, моральдық нормалар, би-шешендер, тәлім, тәлімгер, ұстаным.

Ең алдымен, осы бір «тәрбие», «тәрбие-леу» категорияларының теориялық-әдіснамалық тұрғыдағы тамырына үңілетін болсақ, оның онтогендік сырын аңғаруға болады. Онтостық мәнін анықтау, егер адам әубастан ақылдыжаратылыс болатын болса, онда оған неге тәрбие, әдеп қажет деген сұраққа жауап іздеумен байланысты болмақ. Осыдан тағы бір адам пендесіне «жақсы мен жаманды», «ақ пен қараны», «пайдалы мен зиянды» ақлақ тәрбиесіз ажырата алу қабілеті берілген бе деген сұрақ туындайды. Оған ислам діни ілімде жоқ деп жауап береді, оны пенде тек Құран Кәрім арқылы ғана біле алады дейді. Шындығында адам ақылды жаратылыс ретінде өз табиғатынан жоғарыдағының бәрін біліп, өлшеп-пішіп тұратын болса, онда тәрбие де артық іс болып, өз мәнін жоятын еді. Адам-пендеге тәрбиенің қажет болуы, оның табиғи-болмыстық шектілігінде деуге болады. Тәрбиенің қажеттігін талап ететін екінші фактор – ол адамға табиғатынан берілетін «нәпсі» феномені. Соңғы мәселені біз алдыңғы монографиялық зерттеулерімізде қарастырдық [1, 196-207 бб.]. «Адам ата мен Хауа ана» қиссасына сүйенетін болсақ,

адамға жаратылысынан 4 түрлі қасиет тән: ақыл, рух, нәпсі, көңіл. Ал адамның «еркіндігі» ұстанымына негізделетін болсақ, мінездің жағымдысын да, жағымсызын да таңдау адам нәпсісінің еншісіне байланытын ұстанымды байқаймыз. Діни ілімге назар аударсақ, «адамның бойында 999 жақсы қасиеттің 999 жаман сыңары бар» деген танымды көреміз. Олай болса, Шеллингтің «Әлемдік дуализм» ұстанымына жүгінсек, адам да – «дуалистік кеңістік» аумағында қозғалатын жаратылыс иесі. Мысалы, Шығыс Аристотелі әл-Фарабидің айтқанына сенсек, адам ғұмыры «білмеуден білуге қарай» жылжыйды. Бұл ойды қазақ даналығымен бекітсек, «Сүрінбейтін тұяқ, жаңылмайтын жақ жоқ», «Адам қатасыз болмас...», «Ай толғанын білмес, жігіт толғанын білмес», – деген ұстаным қалыптасқан. Ал, Шығыс медицинасын танушы, медицина ғылымдарының докторы, профессор, халықаралық деңгейде белгілі ғалым Құнанбай Қабден: «Адам өмірі – «ақ пен қара», «жақсылық пен жамандық» майданы тәрізді» [2, 3 б.], – деп жазады. Демек, адамзатына тәрбиенің қажеттігі осындай болмыстық онтогенездік шарттардан туын-

дайды деп айтуға негіз бар. Бұл – ойкумендік аумаққа тән ортақ құбылыс деп тұжырым жасай аламыз.

Сондықтан, қазақ даласы өркениеті де бұл үдерістен тыс қалмаған. Қазақтың өзі қалыптастырған төл мәдениеті шеңберінде өз ұрпағын тәрбиелеп қалыптастыру ісін алғашқы күнінен бастап іске асырып келген және оны бүгін де әрі қарай жалғастырмақ. Бұл орайда қазақ «Адам құлқы түзелмей, өмірдің қалпы түзелмейді», – деген ұстанымға сүйенген. Ел аузында «Ағаштан ағаш рең алады, адамнан адам тәлім алады», «Ұлы жақсымен ауылдас болсаң, ұлың жақсы, қызы жақсымен ауылдас болсаң, қызың жақсы», «Алдыңғы жақсы, артқы жасқа, тәлім айтпаса, ел болғаны қайсы», – дейтін тәмсіл сөздер қалған. Міне, бұл қазақтың ұрпақ тәрбиелеу теориясы мен тәжірибесін растайтын концепциялық жүйесін білдірсе керек.

Қазақ ұлтының дамуы мен қалыптасуына зор үлес қосқан хандар мен сұлтандар, билер мен жыраулар, батырлар мен ақындар. Солардың ішіндеаузы дуалы ақылманбилер мен шешен-ділмарлар жалпы жұртқа өнегелі сөздерімен: арнаулар, толғаулар, өсиеттер, баталар, жоқтаулар, сын және мадақ жырларымен зор ықпал етіп, халықты ел болуға, берекелі бірлікке шақырып, халық тәлімгері қызметін атқарды. Қазақ билерінің шешендік-қанатты сөздері өзінің тәлімдік дәрежесі жағынан ғана емес, сонымен бірге рухани қазыналық мәні жағынан да аса маңызды болды. Дала демосфендерінің өсиеттері мен ғибраттары, тағлымдары мен баталары, афоризмдері және қазақтың мақал-мәтелдері, ырым-тыймдары – қазақтың тәрбие мектебі болды, ал оның айтушылары халықтың тәлім-тәрбие мектебінің ұлағатты ұстаздарының рөлін атқарды десек артық болмайды. Халықтық осы қағидалар шын мәнісінде жас ұрпақ түгілі, ересек адамдарға да үлкен әсерін тигізді, ұлттың сана-сезімін оятты, тәлімдік-тәрбиелік, танымдық мектебіне айналды.

Бүгінгі қазақ елінің ұлттық тәлім көзі де, тәлімгерінің бірегейі де – қазақтың шешендік

сөз өнері деп айтсақ қателеспейміз. Шешендік сөз өнері – ұлтымыздың – әдеп кодексі деп айта аламыз. Шешендік сөздердегі тұрақты аксиологиялық принциптерге адамның тағзым етуі неғұрлым берік болса, қазақ халқының ішкі «Мені» соғұрлым жетіле түседі, ұлттық тәрбие көздері шындала түседі, тәрбие жүйесі дамиды, тәрбиенің қуаты арта түседі, елдік тұтастық солғұрлым нығаяды. Барша мұсылманның киелі кітабы Құран кәрімнің сөзі бойынша, бұл жалған дүниедегі ең ақылды да, абыройлы жаратылыс – адам. Оның абыройлы болғандығы, бүкіл әлем оның қызметіне беріліп тіршілік көзіне айналуы, сол үшін жаратылуы, Алланың жердегі халифасы болғандығында. Бұдан жалпы тәрбие мен этнотәрбие мәселесінің теориялық-әдіснамалық феномен болатынын, оның антропоцентристік сипат алатынын толық байқай аламыз. Абыройлылық адамға сол дәрежеде жауапкершілік міндетін жүктейді. Адамға жүктелген жауапкершіліктің бастыларының бірі – оның Адам болмысы алдындағы борышын абыроймен орындауы. Біздің пікірімізше, шешендік сөз өнеріндегі тәлімгерлік идеяны анықтаудың мақсаты – дүр сөздердің тәлімдік-тәрбиелік түпнегіздерін танып мойындау және сол арқылы қазақ елін бірлікпен ынтымаққа шақырып, халықтың өзара түсіністікте болып, жарасымды өмір сүруге баулу. Әрбір жеке адамға да, бүкіл қоғамға да рухани азық болатын құндылықтың бірі – халық даналығы, қазақ ділмарлығындағы адам тәрбиелеу философиясы.

Қазақ шешендігі – моральдық-коррекциялық концепция жүйесі. Мұндағы мәселе шешендік сөз өнері форльклорлық жанр ретінде адамның этикалық-моральдық құрылымына түзетулер енгізіп, рухани әлеміне коррекция жасап, тұлғалық болмысына ықпал етуі жайлы болмақ. Шешендік сөздер арқылы коррекция жасау дегеніміз – ол адамға мәдени филогенетикалық тәжірибенің креативті формасынан түзілетін құрылымдар арқылы ықпал ету, «сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел» деген ұстаным, яғни ділмарлық

өнердің әдеп формулаларында жасырынып жатқан тұлға мәселесін шешуге көмектесетін тәсілдерді анықтау деген сөз.

Мінез резервтерін анықтау және өзектендіру қазақ шешендік өнеріндегі тәрбиелік теорияның орталық ядросы деп айтуға болады. Мысалы, бақ-дәулетті, байлықты көтере білу мінезі, адамның қуана білу, біреудің қуанышын қостай білу мінезі, бетпе-бет келген қиындыққа, басқа түскен қайғыға төзімділік таныту мінезі, туысқандық қатынасқа түсудегі мінез, табиғатпен қарым-қатынастағы мінез, өмір сүруге қатысты мінез, кәсіпке қатысты мінез, отбасындағы мінез (ата-ана мен бала, ерлі-зайып арақатынасындағы, аға мен қарындас, әкпе мен сіңлі, іні мен әкпе, аға мен ініарасындағы қатынасқа түсудегі мінез), шаруашылыққа қатысты мінез, үлкен мен кіші қатынасындағы мінез, науқасты көтере білу және онымен күресе білу мінезі, табиғи апаттармен бетпе-бет келудегі мінез, адам тағдырына қатысты мінез, сын-пікір айта, оны тыңдай білу мінезі, отансүйгіштік, батырлық, шыншылдық, әділеттілік, адамгершілік, ізгілік, қанағатшылдық, аршылдық, имандылық, парыздық, борыштық мінез, астағамға, дастарқанға қатысты мінез формуласын, науқас адамның көңілін сұрау, қазаға көңіл айту әдебінің, жақсы және жаман мінездердің теориялық-әдіснамалық нұсқаларын аңғарамыз.

Жоғарыда атап өтілген әдіснамалық нұсқалардың кейбіреулеріне тоқталып, олардың қазақтың ұрпақ тәрбиелеудегі этномәдени әдіснамалық ұстындарын талдауға болады.

Бақ-дәулетке қол жеткізген адамның мінезінің ұтымды үлгілерін көрсету тұстарына келетін болсақ, қазақ ділмарлығындағы кейбір мінез үлгілері туралы теориялық ұстанымдарды кездестіреміз. Қазақ шешендерінің қазақ қоғамындағы әлеуметтік топтарды, әсіресе бай мен кедейді, жарлы, жалшыны, малай мен күнді өзара тату тұруға, әлеуметтік бірлікке шақырған рухани қаһармандығының тәлімдік тұстарын атауға болады. Олар көшпенді қазақ қауымы арасындағы әлеуметтік қатынаста

экономикалық кіріптарлықта ұстау принциптерінен көрі, қазақ даласындағы дәстүрлі қоғамға тән ішкі этникалық тәрбие көзі болып табылатын рухани-тәлімдік бастамаларды бірінші орынға қойған. Әйтеке бидің: «Бай болсаң халқыңа пайдаң тисін, бай болып пайдаң тимесе... жұрттан ала бөтен үйің күйсін», – дегені, Бұхар бидің: «Қу таяқты кедейге, мал бітпейді деменіз. Жарлы байға теңеліп, жарыса қонбас деменіз», – деген шешендік толғаулары соның дәлелі.

Мұнда қазақ би-шешендері әлеуметтік бірлік әдебін, ең алдымен, адам бостандығы мен кісілік қасиеттердің арақатынас логикасына бағындырады. Яғни, еркіндік индивидтердің эгоистік, пендешілік әрекеттерін шектеуге бағытталуы тиіс. Бұл концепцияның көріну формасын дала ділмарларының әлсізге медет, күштіге айбар, зарыққанға жебеу, тарыққанға демеу, асқанға тосқауыл болу позицияларынан байқаймыз. Мәселен, Балпық би: «Қу таяқты кедейге дәулет бітпес деме, бақ пен дәулет басымнан кетпес деме», – десе, Досбол шешен: «Дүниедегі жанды-жансыз заттардың пірсізі болмайды, бәрінің де өз пірлері болады. Солардың ішінде, жарлының пірі – «қалтаң ата», – деп келтіреді. Қазыбек би: «Елім өссін десең өршіл болма, өскенінді өшіресің» – десе, Тайкелтір шешен: «Өгізді өлеңге байладық, өрлікті төменге байладық», – деп толғайды. Осылайша шешендер еркіндікке кісілікті өлшем етіп, адам іс-әрекеті мен мінезін шектеуші қоғамдық императивті қалыптастырады. Мұндай әлеуметтік сананың адамды тәрбиелеуші күш болатынын Қазыбек бидің мына айтқанынан көреміз: «Арға мінажат етілсе, барға қанағат етілсе, әуелінде ынтымақ, ортасында береке, артында шүкірлік тұрмас па». Қорыта келгенде, қазақ қауымының бір-бірімен азаматтық татулық пен әлеуметтік бірлікте тұруының басты тұтқасы ретінде ортақ тәлімдік құндылықты алға тартады. Осыдан шешен-билер барлықадамға сыйласу – ортақ міндет, ортақ парыз дегенге келтіреді. Осының өзі қазақ шешендік өнерінің әр адамды өзара

түсіністікке жұмылдыратын тәрбие алаңы деуге болады.

Би-шешендер адамзаттың дүниеге келуі мен дүниеден кету жолының бір екендігін мойындай отырып та адам мен әлеуметтік ортаның онтостық байланысын анықтап, оның тәрбиелік мәнін көрсете білген. Осы арқылы адамзат баласын әлеуметтік бірлікке, азаматтық ынтымақ пен татулыққа шақырады. Мысалы, би-шешендер “Тірлігінде құс төсекте жатсаң да, өлсең орның – қара жер” (Балпық би), “Жан денеге қонақ, тіршілікте еткен жақсылық – бұл өмірден өткенде өзіңмен кетер сол-ақ” (Досбол шешен), “Бай болып ешкім жаппас жердің жүзін” (Балпық би), “Адамға дос бола ма жиған мүлік” (Итеш шешен), – деп толғайды. Сондықтан, әр жеке адам болмысы жалпы бүкіладамзаттың әлеуметтік болмыс кеңістігін құрайтындығын, әлеуметтік жүйенің тағдыры адам болмысына тәуелді болатындығын дәлелдеп, оның тәрбиелік мәнін ашпақшы. Осыдан адамсыз әлеумет, әлеуметсіз адам болмайды дейтін онтологиялық парадигма туындайды. Адам мен әлеумет – бір-біріне тектік бастама. Міне, бұл да тұлға қалыптастыру мәселесінің теориялық-әдістемелік тұғырнамасының бір қырын көрсетпек.

Қазақта адам қазасын естірту, басқа түскен қайғыны көтере білу мінез тұрғысындағы мәселеге келсек, оның үлгісі дала шешендігінде көптеп табылады. Мысалы, Жиренше шешеннің әйелі Қарашаштың кенеттен дүние салуына байланысты Тазша шешеннің қаралы хабарды айту диалогындағы Тазшаның хабар айтушы ретіндегі мінез үлгісі мен Жиренше шешеннің басына қайғы жамылған пенде ретінде мінезіндегі ұстамдылықтың үлгісі тәлім алу мен тәрбиелеудің этникалық моделін жасау, әдіснамалық негіздерін қалаудың ұстындық базасы деуге болады. Аңызға үңілетін болсақ, Тазша бала Жиреншеге келіп:

– Ассалаумағалейкүм, ақылы елден асқан Жиренше аға! Сізді аузымен құс тістеген, аққан өзенді тоқтатқан шешен дейді. Үш сұраққа мұрсатберіңіз, – депті.

– Жасбаланың батылдығына риза болған шешен мойын бұрып:

– Айта ғой, – депті ықыласы түсіп.

– Бауырың өлсе не дейміз? – депті тазша бала.

– Бауырың күйіп түсті десейші!

– Балаң өлсе не дейміз?

– Қос бүйрегіңді тірідей суырып алды десейші!

– «Қатын өлсе, қамшының сабысыңды» дейміз ғой онда, аға? – депті тазша бала.

– Жоқ, қарағым. Жарың өлсе ошағыңның күлі шашылып, отызекі қабырғанды сөгіп алдым десейші!

– Ал, аға, бүкіл қабырғаңызға қалқан боламыз деп қалың ел-жұртың келіп тұр, – дегенде Жиреншесекем ала:

– Әй, көбейгір, балаларымның анасы, үйімнің жарықпанасы, қос көзімнің қарасы, Қарашашым арманда кеткен екен-ау дүниеден, – деп ботадай боздағанда сақалынан алты тарам жас ағыпты деседі.

Сонда тазша бала: «Туғаның сенің қаражер, өскенің сенің қаражер, бәрін де алған қаражер, осыма, аға, бағабер», – дегенде Жиренше шешен: «Қара жерге гүл өссе жарасады, ауылдық жерге қыз өссе жарасады, ана – балаларымның панасы емес пе, – депті.

Мұнда тазша шешеннің мінезінен қазақ халқына тән қазаны естіртуші адамға тиісті мінез форматын көруге болады. Біріншіден, қаза иесінің мінезінің ерекше ақылға, сабырлыққа, даналыққа құрылғандығын атап өту әдебін байқасақ, екіншіден, қазаның туыстық жақындығына байланысты түрлерін анықтау әрі соған қарай баламалай-естіртудегі қазаны естіртушінің әдеб-мінез әдісін аңғартады. Осының өзі бүгінгі жас тәлімгерлер үшін тәрбиелік әдіснамалық ұстаным бола алады. Үшіншіден, адамға туыстық қатысына қарай қазаның орнын, салмағын, оның қайғылық қасіретін анықтау тәлімі, соған қарай жоқтау айту түрін ажырату тұрғысындағы мінезге қатысты методологиялық ұстанымды аңғарамыз. Осы орайда Жиренше шешеннің өз жарының қазасына байланысты айтқаны:

«...Жарың өлсе ошағыңның күлі шашылып, отыз екі қабырғанды сөгіп алдым десейші! Әй, көбейгір, балаларымның анасы, үйімнің жарық панасы, қос көзімнің қарасы, Қарашашым арманда кеткен екен-ау дүниеден» – деген тәлімдік сөзінен әйел ер үшін өмірінің құрамдас бөлігі болып табылады дейтін, ер-әйел бүтін тіршілік кеңістігін құрайтын екі жақтың бірлігінен тұратын шындықты мойындататын мінез теориясының негізін құрайтын ұстаным бар екендігін білеміз. Тана бидің: «Әке – ердің басы болғанымен, әйел ердің қасы. Әйел – ердің түзде ат ойнатқан, үйде құрт қайнатқан серігі. Жігіт жарымен ғана жақсы...», – деп айтқаны соның дәлелі. Ең бастысы – қаралы болған адамның қазаның қай түріне де дайын болу, оны мойындай білу, көтере білу мінездің дүр үлгісі мол болатындығы. Ал Тазша шешеннің сөз саптауынан оған басу айтып көңіл білдіру мазмұнын, әдісін тағайындау методологиясының этнонұсқасының жатқандығын байқаймыз. Тазша баланың: «Қатын өлсе, қамшының сабысынды» дейміз ғой онда, аға? – деп айтқанынан да ер үшін әйел қазасы өмір ритмнің бұзылуын, қамшы қазақ үшін тіршілік құралы болса, оның әйелге теңелуі өмір сүру механизмінің, өмір ырғағының бұзылуын тілге тиек етеді. Сонымен бірге ол: «Туғаның сенің қара жер, өскенің сенің қара жер, бәрін де алған қара жер, осыма, аға, баға бер», – дей отырып, қаза иесін тумақ бар жерде өлмек бар, бәріміздің де баратынымыз қара жердің қойнауы дейтін ұстамды мінезге, сабырлыққа, қайғыны да көтере білген дұрыс дейтін мінезге қарай ойыстырады. Бұл адам ғұмырындағы болмыстық заңдылықты дәлелдеп және адам өмірінің басы да, аяғы да болатын ұстанымды мойындатады. Осының өзі адамзатына қандай жағдайда да ұстамдылық мінез танытудың эгомәдени әдіснамасынан белгі береді.

Қазақтың қазаға көңіл айту дәстүрінің тәрбиелік мәні ерекше. Мысалы, Ерден батырдың жалғыз ұлының қазасына Досбол шешен мен Шоқай бидің көңіл айту дәстүрінен

әкенің бала қазасына қатысты мінез форматына байланысты шешендік өнердегі коррекциялық үрдісті байқаймыз. Мұнда әкенің бала өлімінен қабырғасы қайысып, сарытөсек болып жатып алу мінезді түзету тәсілін кездестіреміз.

– Уа, Ерден! – депті Досбол. – Қайғырғанда көңіліңді демейтін ағайын-туыс болмаса бір сірә! Құдайға шүкір, ойдан-қырдан жапырылып-ағылып келіп жатса, бұл – өліктің сәні, әрі көңілге дәрі емес пе? Мұндағы тәсіл – қазаға алыс-жақынның бәрі келіп көңіл айттып, қайғыны бөлісу арқылы ұрыншақ мінезді түзеу тәсілі. Сонымен бірге, қазақтағы қазаға көңіл айту парыз деп санайтын мінез үлгісі жатыр. Сондай-ақ, көңіл айту өлімнің сәні, әрі көңілге дәрі дегеннен оның да өзіндік мәдениеті, міндеті, жауапкершілігі бар деп санайтын текті мінез үлгісін байқауға болады. «Өлмесе қайда кетті бұрынғының кәрісі? Өлемді жалмап-жұтса да, өмірінде тоймаған қара жердің талысы! Өлмек хақ, тумақ хақ, барлық жанның қабір емес пе барысы?» – дей отырып, болмыстың ашшы шындығын айту арқылы қайғырған мінезді жөнге салу тәсілін байқаймыз. Ешкімнің өлімнен қашып құтыла алмайтынын, оны адамзат тоқтата алмайтынын, дүниенің жалғандығын ескерте отырып, адамның ішкі дүниесіндегі тоқтау жасау резерфтерін оятады. «Ерден-ау, өткенге өкінбе, келмеске күйінбе, өлім деген – ұзақ жолдың алысы» – деген сөзде сабырлыққа шақыру, бір күндік жарық дүниеге риза болып, тәубаға келуге уағыздайды. «Құдайға мұнша наз қылатындай ашынасы ма ең, әлде көз көрген танысы ма ең?!» – дейді. Бұған да мызғымайды. Алла барлық пендеге бірдей қарайды, Оған адамның алысы да, жақыны да болмайды, өлім пенде тапсырысымен келмейді деген ойды айтатын, қатаң сөйлеу арқылы мінезге жасалынатын түзету тәсілін байқаймыз.

Сонда Шоқай би:

– «Ей, батыр Ерден! Басыңды көтер жерден! Құдайдан да құдіреттімін деп, меманасың тасып кеткен екенсің керден?! Мыңды айдаған

әкең Сандыбай да кара жерге енген! Оны мына Шоқай көзімен көрген! Әулие болсан, әкенді де, балаңды да алып қалуға әлің қане келген?!». Мұнда Алланың амалына пенденің шарасы болмаған, оған әулие-әмбилердің де шамасы келмеген дейтін ойды айта отырып, тағдырдың жазғанына көну, төзу мінезін ұсынады.

«Көкті бу көтереді,
 Жүйрікті ду көтереді.
 Өлімді ер көтереді,
 Ауырды нар көтереді!

Ер емес пе едің, нар емес пе едің талай құқайды көрген?! Тағы да айтамын басыңды көтер жерден?!» – дей келе, Шоқай би әр нәрсенің ауыртпалығын арқалайтын жаратылыстың шындық болатынын атап айтады. Өлім ер мінезді азаматтың үлесінде болатын ұстанымды баса көрсетеді. Жұмыр басты пенде бұл дүниеге өмір азабын шегу үшін келген деген ақиқатты айту арқылы ұстамды, бекем мінезге жұмылдырады. – «Құнсыз беріп, пұлсыз алды, нең бар еді құдайға берген?!» – дейді ашына. Бұл тұста Шоқай би баланы тегін берген де Құдай, оны тегін алған да Құдай деген ойды айта отырып, Шоқай би қазақтағы ұлттық мінездің тектік негізін, біздің жағдайымызда әдіснамалық қорын, әдіснамалық ішкі қуатын айқындап береді. Сонымен бірге, қазақ ділмары оған біз пендешілік тіршілікте бергенге де, алғанға да құн сұраймыз ғой дейтін пендешілік мінезді қарсы қоя отырып, қайғыға тоқтау жасауға үйретеді. Осылар қазақ шешендігіндегі сары уайымға салыну сияқты бір жақты мінездерді коррекция жасау әдіснамасын көрсетеді. Қорыта келгенде, жоғарыда айтылғандардан қазақ шешендік сөз өнері – ұлттық тәрбие мектебінің бірегейі деп ой түйіндеуге болады. Ол жалпы тәрбие ісінің метатеориясы деп айтуға болады.

Қазақ би-шешендерінің қалыптастырған адамгершілік-тәрбие нормаларына келетін болсақ, олардың қатарына үлкенді сый-

лау; сәлемдесу; үлкеннің кішіге қамқоры; туысқандық мейірім ережесі бойынша өмір сүру; қазаға көңіл айту; дос-жолдасты құрметтеу; көршімен жақсы тұру; кедей-кепшікті, жоқ-жітікті, дене кемістігі бар адамдарды қорламау; жалпы қайырымдылық пен кісілік ережесі бойынша өмір сүру сияқтыларды жатқызуға болады.

Ал қазақтың би-шешендері осы үлкен мен кішінің қарым-қатынасына үлкен мән беріп, кішінің үлкенді сыйлауы адамгершілік қалыптарының бірі ретінде дәріптелген. Үлкенді сыйлау – бірнеше мыңдаған жылдар бойы қоғамның маңызды әлеуметтік мүдделерін шешу үшін жасаған жалпыға ортақ нормасы. Халық даналығындағы кішінің үлкенді сыйлау қалыптары (нормалары) қазақ мақалындағы “Кәріге (үлкенге – Д.С) құрмет, жасқа жол” – дейтін идея шеңберінде көрініс табатын “Үлкенге құрмет, жасқа міндет”, – деген ұстаным (принцип) бойынша жүзеге асырылған. Саққұлақ шешеннің: «...Үлкеннің айтқан сөздерін кішісі қолдап тұрмаса, ел дегенің немене», – деп айтқандары осыған дәлел. Қазақ шешендігінде қазақтың дәстүрлі қоғамындағы үлкенді сыйлау – кіші үшін әрі міндет, әрі парыз екені өте үлкен моральдық ұстаным, ерекше рухани тәрбиелік маңызы зор феномен ретінде көрсетіледі. «Әркім кетіп бетімен, халықтың ғұрпын бұзбалық» (Оңғар жырау), – дегеннен қазақтың үлкенді сыйлау қалыптарынан туындайтын өсиет үлгісін аңғарамыз. Бұл норма болмайынша әртүрлі ұрпақ арасында ынтымақ та болмайды дейтін тәлім бұлағын байқаймыз. Қазақ халқының әдеп философиясындағы үлкенді сыйлау нормасының өзі олардың жатар, отырар орны, сәлем беру, аттандыру, аттан түсіру, үлкеннің келісімінсіз іс бастамау, сөз кезегіне дейін белгілі бір нормалар арқылы көрініс тауып отырған. Соның бірі қазақ халқындағы кішінің үлкен адам болған жерде ол кісімен ақылдаспай, санаспай өзінше іс бастамау дәстүрі тәлім көзі, әдеп кодексі болмақ. Осы орайда Тойымбай шешеннің: “Білермендік істеме, сүрінуге тап етер”, – деген шешендік

арнауы мен нақылдарын келтіруге болады. Сондықтан Саққұлақ шешеннің жақсы мінезді жігіттердің бес белгісінің бірі ретінде үлкенді “тыңдай білу” сияқты қасиеттерді іріктеп алуының мәнісі сонда болса керек.

Үлкен алдында сөз сөйлеу кезегі нормасына келсек те, қазақы әдеп бойынша үлкен адам алдында кес-кестеп сөйлеп, ормауыздылық жасау, жарыса сөйлеп, білгірсіну әдепсіздік болып есептелген. Мәселен, “Әке тұрып ұл сөйлегеннен, шеше тұрып қыз сөйлегеннен без”, – деген мақал осындай үлкеннің алдында сөз сөйлеу жосығын білмегендерге үлгі-өнеге ретінде айтылған. Осыны аңғарған халқымыздың шешендік өнерінде жастарға “шалдың сөзі бал”, “Аталы сөзге, арыс жауап қайырап” деп үлкенді, басқаны тыңдай білуге шақырады. Осындай қазақтың сөз сөйлеу кезегі арқылы көрініс тапқан адамгершілік нормасын Тайкелтірдің Төле би алдында сөз сөйлеу үшін кішілік көрсеткен ізетінен де аңғарамыз. Мысалы Тайкелтір Үйсін мен Дулат елі арасындағы даудың төрелігіне түсерде:

Төле атам рұхсат берсе,
Бір Алла қабыл көрсе
Бұл дауды мен бітіріп берейін,–

деп сөз кезегін әдеп-ибалықпен алғаны соның кепілі. Міне, бұл қазақ шешендігіндегі “бас болатын жігіттің” ізеттілігін білдіретін үлкенді “сыйлай білетін шырай білдіру” моральдық норманың көріну формасы. Мұндай мінез хақында шарифатта “Құдай өз орнын білетін және оны бұзбайтын адамдарды кешіреді” – дейтін қағида бар.

Сонымен бірге, қазақ шешендігіндегі үлкен мен кіші арасындағы сыйластық қарым-қатынастығы адамгершілік өлшемдерінің тағы бір түрі – ол “сіз, “біз,”сен” деген ұғымдарының әдеп- ибалық мәнінің анықталуы. Біздің пікірімізше, осы ұғымдардың біріншілері («сіз» бен «біз») үлкендер қауымы мен кішілер қауымы арасындағы силастықтың критеріі ретінде алынса,

екіншісі («сен») үлкенді сыйлау нормасының белгісі ретінде алынған. Осыған байланысты қазақ шешендігіндегі “жасы үлкеніне жасы кішісі сен десе, сол ауылдың берекесі кетеді”, – деген нақылды мысалға келтіруге болады. Мәселен, шешендік мақалдарда “сіз” деген әдеп, “біз” деген көмек, “сіз” деген сыпайылық, “сен” деген анайылық деп келтіріледі. Осындағы “сіз”, “біз”, деген ұғымдар сыпайылықтың өлшемі болса, ал осы екеуі болған жерде ынтымақ, бірлік болады дегенге келеді. Бұл пікірді Сапақ бидің: “Дүниенің қызығы сіз бен біз”, – деп айтқаны айғақтайды. Олай болса, қазақтың әдеп философиясындағы “сіз” бен “біз” ұғымдарының өзі адамгершілік қалыптың (норманың) көріну аясы, оның бейнелену үрдісі десек болады. Бұл далалықтардың өзара қарым-қатынас мәдениетіндегі әр адамның өз орнын білуді үйрететін өнеге-үлгісі. “Инабатты ер – елдің қазығы емес пе» (Қазы би), “Жұртын қадірлеген ер жақсы” (Досбол би), – деген соның кепілі болса, Құрмысы бидің:

Көрген сайын “сіз” десіп,
Сыйласқанға не жетсін?, –

дей келіп, адам қарым-қатынас үшін “сіз” ұғымы ерекше моральдық құндылық екенінен және әдептілік өлшем екенінен белгі береді. Бұл екінші адамның “басын”, атын сыйлау дәстүрін білдіреді. Қазақтың бір-біріне “сен” деп шамына тимей сөйлеу табиғи тектілік болмысынан хабар береді.

Ділмарлық өнердегі қазақы адамгершілік нормаларының бірі – жалпы адаммен амандасу немесе адам мен адамның аман – саулық сұрасып, бір-біріне сәлемдесу үрдісінің қазақ халқында моральдық қалып ретінде орнығу дәстүрі. Дәстүр бойынша жасы кіші үлкенге сәлем береді. Мұнда, бұл дәстүр қандай қағида және ол қайдан алынған деген сұрақ туады. Біздің пікірімізше, кез-келген халықтағы жалпы амандасу немесе сәлемдесу дәстүрінің негізінде діни қағиданың жатқандығын

аңғарамыз. Себебі діни мораль бойынша адамға жүктелетін көптеген парыздардың бірі – осы сәлемдесу. Оған Құран Кәрімнің Нұр сүресінің: «Қашан үйлерге кірсеңдер, өздеріңе (Мұсылмандарға) Алла тарапынан көркем береке тіршілігін тілеп, сәлем беріңдер» [3, 61-ші аят, 385 б.], – деген, осы сүредегі «Әй мүміндер! Өз үйлеріңнен басқа үйге рұхсат алмайынша әрі үй иесіне сәлем бермейінше кірмеңдер» [3, 27-ші аят, 352 б.], – дейтін дәлел болады. Қазақтың сөз ұстарлары да сәлемдесіп, аман-саулық сұрасуды моральдық құндылық, әдептік парыз, міндет деп санаған. Қазақ шешендігінде сәлемдесу моральдық құндылық дәрежесіне көтеріліп және адамның адамгершілік парызына айналып, адамгершіліктік нормаға айналдыру идеясының берік ұстанғандығы байқалады. Бұған Төле биге Қазыбек бидің сәлем бере келгендегі: “Жүз көрген дидар қанибет, ағаға сәлем бермек бізге міндет», – дегені дәлел. Балпық бидің нұскалы шешендік сөздеріндегі: “Сөз ұғам десең, зінді жас, үлкенді көрсең сәлем бер, ештеңең одан кетпейді”, – дегені кішінің, үлкенге сәлем беруі моральдық міндет екенін меңзейді. Ал «Адамдықтың белгісі – иіліп сәлем бергені» деген мақалды алсақ, амандасудың өзі кісілік, адамгершілік қасиеттерден хабар беріп, оның көрсеткіші екенін айтып тұрғандай. Ал «қазақы мәдениет қазақтың ресми мәдениетіне қарағанда анағұрлым бай, терең мағыналы» [4], – деген Сәбетқазы Ақатайдың сөзін қолдай отырып, қазақтың үлкенге сәлем беру рәсімі, ресми мәдениеттен де қуатты, мәңгі өлмейтін-өшпейтін рухани құндылық дер едік. Мінеки, бұл «куәлі істі куә табар» деген сияқты күмән туғызбайтын куәлі тәлімгерліктің көрінісі.

Қазақ шешендік өнеріндегі адамгершілік қалып (норма) тұғырына көтерілген құбылыстардың бірегейі қазақтағы қазаға көңіл айту дәстүрі дер едік. Мысалы, Б.Адамбаевтың пікірінше, «адам баласының басына түсетін қайғының ауыры қазамен байланысты туғаны естірту, көңіл айту сияқты

шешендік сөздердің алуан түрлі нұсқалары сақталған, ондай сөздерді топтап шешендік көңіл айту деуге болады, шешендік сөздер көңілі қаралы, беті жаралы жандарды жұбату үшін айтылады» [5, 101 б.]. Міне, бұл қазақ би-шешендерінің ділмарлық өнеріндегі шешендік сөз саптау арқылы көңіл айту дәстүрін қалыптастырғандығынан және оны қандай жағдайда, қандай мақсатпен айтылатындығынан хабар беріп тұр деуге болады. Алайда, осындағы көзделген мақсат немесе қайғылы қазаға ұшыраған адамды жұбату, қаралы көңілді сергіту мақсаттарының көзделуі, біздің пікірімізше, ұлттық адамгершілік норма шеңберіндегі адами парыз. Қазаға көңіл айту мұсылмандық қағида бойынша бір адам алдында екінші адамның өтейтін парызы, міндеті, адамгершілік қалып немесе норма. Жанашырлықпен, кісілікпен, құрметпен, аса қайырымдылықпен айтылған көңіл қайғылы көңілді сергітеді, қазақдан түңілтеді. Адамгершілік мәні сонда, ол қазаға ортақ екенін, екінші сөзбен айтқанда қаза әр адамның басына келетін ортақ құбылыс екенін, қайға кезек дүние екенін ескертіп, қазаға ұшыраған адамды жұбатуында. Қазыбек бидің Әлімжан деген баласының қазасына байланысты Төле бидің:

Уа, Қазыбегім, нар көтермес жұмыс болды...
 Өзі беріп ұлыңды өзі алды,
 Бұл пенде бір Аллаға не қылады?, –

деп айтқаны соның кепілі болмақ. Міне, бұл Төленің Қазыбек бидің басына түскен қазалы жағдайды бөліскен, қаралы көңілді жұбатқан адамгершілік илтипаты, кісілік ниеті дер едік. Ауыр қазадан көп уақыт басын көтермей жатып қалған Қазыбек бидің:

«– Е, е, Төке, құдайға да, халқыма да ризамын. Әлімжаным туғанда Орта жүздің елі ғана құтты болсын айтып еді. Енді ол қайтыс болғанда үш жүздің баласы келіп көңіл айтып жатыр. Бұған да шүкірлік», – деп, кеудесін көтеруі Төленің қамкөңілге мейдет тұтарлықтай айтқан көңіліне, азаматтық

мінез көрсетуіне риза болғандығы, жігерінің қуаттануы, қайғының сейілуінің белгісі болса керек. Қазаға сабырлық керек, «басқа түссе баспақшыл» дегендей, болған іске болаттай берік бол дейтін тоқтамға тіреді. «Өмір сүруге лайықтының бәрі – өлімге де лайық» – дейтін принципті алдыға көлденең тартады. Бұл – шешендік сөз өнерінің этикалық пәрменді қуатын білдіреді. Олай болса, қазақта көңіл айту деген сөз – адамды сабырлы, төзімді болуға шақыру. Өмірде өлім қайғысын тартпайтын, басына ауыр іс түспейтін пенде болмайды дегенді ескерте отырып, сондай тұста адамның қасынан табылу, қайғысын бөліп көтерісу – қазаққа және жалпы мұсылманға тән қасиет, адамгершілік қалып деген идеяны нықтай түседі.

Қорыта айтқанда, қазақ халқындағы қайтыс болған адамның жаназасына қатысып, өлімге топырақ салу – қыр елінде әр азаматтың өлген адамға деген ақырғы парызы боп есептелсе, ал оның артындағы бала-шағасына, туған-туысына көңіл айту – адамның кісілік тұлғасына сай болудың белгісі. Мұндағы басты мәселе, біздің пікірімізше, адамның бір-біріне деген азаматтық парыз идеясын көтеру.

Халық ділмарларындағы адамгершілік қалып (норма) үлгісінің тағы бір түрі – көршімен жақсы қарым-қатынаста болу парызы. Бұл адамзаттың нақтылы өмір тіршілігі шеңберіндегі әлеуметтік қатынас технологиясынан туындайтын үрдіс. Осыдан барып көршілікке қатысты әдеп-ибалық жол-жоралғылары мен адамгершілік қалыптары (нормалары) жасалған. Пайғамбар хадистерінде жақын және алыс адамдарға деген міндеттерімізді еске сала отырып, көршіге қол жұмсап, тіл тигізбеуге, оларға жақсылық пен көмек көрсетуді, адамдарға ешқандай зиян тигізбеуді насихаттайды. Мәселен, Пайғамбар хадистерінің бірінде: «Сіздерден кімде-кім Аллаға және ақырет күніне иман етсе, көршісіне зиян тигізбесін...» делінген. Құран кәрімде: «...жақын көршіге, бөгде көршіге... жақсылық қылыңдар» – деп көрсетілген. Осындай ұстанымдарды негізге алған

қазақ ділмарлары көршілікке байланысты адамгершілік қалыптар мен қағидаларды орнықтырған. Оның моральдық өзегін көршілікке қатысты өзара бәтуалық, кісіліктік, сыйысымдылық, қуаттастық, мияттастық, сыйластық, тілектестік, мейірімділік, қамқорлық, бір-біріне деген сенімділік пен адалдық т.б. сияқты құндылықтар құраған. Осылар көрші ақысына саналып, оны аса қырағы сезіммен, ереже-қағида ретінде санап орындаған. Осындай көршілік міндеттер құдай алдындағы парызға теңестірілген. «Көрші ақысы – тәңір ақысы», «Ағайынның аты озғанша, ауылдастың тайы озсын», «Жақыныңның жаманын мақтама, көршінің ала жібін аттама», – деген сияқты мақалдар соның куәсі болса керек. «Көрші ақысы» «көрші парызына», «көршілік қарызға» жүктеледі. Бұларда үлкен моральдық құндылықтық жүктің басымдылығы сезіліп, ресми «міндеттіліктен» гөрі адамгершілік, кісілік, инабаттылық мазмұнның үстемділігі байқалады. Міне, бұл көршілікке қатысты қазақы-мұсылмандық әдеп болмысының көріну технологиясы десек болады. Көршілік өмірде адамгершілік қалыптар (нормалар) маңызды орын алатындықтан да, ол басқа туыстық, жақындық қатынастарға қарағанда неғұрлым нәзік болып келетіндігі, шешендік өнерде баса көрсетіледі. Мәселен, «Алыстағы ағайыннан, алдындағы көршің артық», «Қоңсы болсаң қорған бол», – дейтін мақалдар осы пікірдің дұрыстығын білдіреді. Мұндағы басты идея – адам мен адамды барынша татулыққа, сиымдылыққа баулу идеясы. Бұл көршілік қарым-қатынасты көршілік этикаға бағындыратын, төзімділік пен шыдамдылыққа негізделетін әдеп қалыптарын бейнелейтін моральдық таным болса керек. Ал осыған кері үрдіс: «Отты үрлей берсең, өшіресің, көршіңді күндей берсең, көшіресің», – дейтін мақалмен көрсетіліп тұр. Мұнда көршіні құрметтеп, оған қиянат жасамауға, жылт еткенін көріп қызғанбауға, күндемеуге, кекетіп-мұқатпауға, көрші қандай да бір қиындыққа душар болса табалауға, ішкі істе-

ріне ретсіз араласпауға, көршінің жөнсіз мазасын алмауға қарай баулу идеясының жатқандығы анық. Сайып келгенде, адамзатының ақылын «түйменің инесіз күні жоқ», «көптен айырылған көмусіз қалады», «көлден шықса балық өледі, елден шықса жалғыз өледі» дейтін түйіні бірге тоғысатын принципке тірей отырып, этикалық сананы сергітетін көзқарасты білдіреді. Көршімен тату тұру әдеп нормасын шыңдай түседі. Бұл айтылғандардың көздейтін мақсаты, – «Жақсы көршің бар болса, жағдайыңа жанасар» (Ақтайлақ шешен), «Итің жақсы болса, – ырысың, көршің жақсы болса – тынысың», – деген сияқты этикалық мазмұнды арқалаған құндылықтар. Оған: «Қоңсы қоңсыдан тәлім алады, молда молдадан білім алады», – деген мақалдар дәлел. Мұнда көршілердің бір-бірінен тәлім алып, тәрбие жұмысын жүргізетіні, көршіден өнегелік ықпал болатыны және оны бағалап, қадір тұтуы, жақсы шарапатына талпыну керектігі туралы идеялар жатса керек. Осыдан келіп қазақтың «Ұлың өссе, ұлы жақсымен ауылдас бол, қызың өссе қызы жақсыменен ауылдас бол», – деген сияқты мақалдар туындаған. Міне бұл – қазақ шешендігіндегі көршілік әдеп-ибалық қалыптардың жанды көрінісі.

Қорыта келгенде «Жеке адамның да, қоғамның да ішкі қуаты – өз ішінде», – дейтін діни концепцияға сүйенетін болсақ, шешендік сөз өнерінде бейнеленген адамгершілік нормалар қазақ қоғамын іштей реттеп, үйлестіріп отыратын, оның ішкі моральдық тәрбиелік жүйесін, ішкі пәрменді қуатын білдіреді. Қазақ елінің әдеп-ибалық болмысы жеке адам мінезі мен жалпы халықтың тектілік қалыптарының үйлесуі арқылы және бүкіл

халықтың кісілік мінезі формасында беріледі. Жеке кейіпкерлердің моральдық иерархиясы дара тұлға деңгейіне көтеріліп сол арқылы бүкіл ұлттың моральдық өлшемдер арнасы беріліп отырады. Сондықтан қазақтың шешендік сөз дәстүріне еліміздің ұлттық мораль философиясының озық үлгілері тән деуге болады. Бұл көрсетілген адамгершілік нормалар біріншіден қазақ халқының тіршілік философиясынан туындайтын мінез иерархиясын көрсетеді. Екіншіден, халықтың әлеуметтік қатынас шеңберінде өмір сүру технологиясын айқындайды. Қазақтың ұрпақ тәрбиелеу мектебінің биік үлгісін бейнелейді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. Раев Д.С. Қазақ шешендігі философиясы: Оқу құралы. – Алматы: Қарасай, 2011. – 264 б.
2. Құнанбай Қ., Қабден М. Бет әлпетімен жан дүниені тану өнері. Оқу әдістемелік құралы. – Түркістан, 2007. – 150 б.
3. Құран Кәрім. Қазақша мағына және түсінігі. Нұр сүресі. 27, 61 аяттар. – 604 бет.
4. Ақатай С. Ұлттық діл деген не? //Ақиқат, 1999, №3.
5. Адамбаев Б. Халық даналығы. – Алматы: Мектеп, 1976. – 156 б.

REREFENCES

1. Raev. D.S. Qazaq sheshendigi filosofiyasy: oqu quraly. – Almaty: Qarasay, 2011 – 264 b.
2. Qunanbay Q. Qabden M. Bet alpetimen zhan dunieni tanu oneri. Oqu adistemelik quraly. – Turkistan. 2007, – 150 b.
3. Quran Karim. Qazaqsha magyna zhane tusinigi. Nur suresi. 27,61 ayattar. – 604 b.
4. Aqatay S. Ulattyq dil degen ne?// Aqiqat. 1999, №3
5. Adambaev B. Khalyq danalygy. – Almaty: Mektep, 1976. – 156 b.

Аннотация

Раев Д.С. **Казахское ораторское искусство как школа национального воспитания**

В статье делается, системный, функциональный герменевтический анализ казахского ораторского искусства как своеобразной школы национального воспитания. Казахские бии-ораторы рассматриваются как наставники. Предпринимается попытка выявить онтогенетические основы воспитания, присущие мудрости красноречия как части нашей национальной культуры. С парадигмальных позиций, подвергаются анализу национальные традиции и нормы, принципы и концепции воспитания подрас-

тающего поколения в степной цивилизации с парадигмальных позиций. В этом смысле автор берет за основу этнопринцип казахского народа, выраженный в формуле «Без должного поведения личности невозможно правильное устройство общественной жизни». Автор с научной точки зрения старается обосновать моральный кодекс и результаты школы этновоспитания казахского народа.

Ключевые слова: казахское ораторское искусство, национальное воспитание, школа воспитания, онтологическое начало, нафус, свобода, моральные нормы, бии-ораторы, наставник, принцип.

Abstract

Rayev D.S. **Kazakh oratory art as the school of national upbringing.**

The article includes systematic, functional and hermeneutic analysis of Kazakh oratory art as the school of nation's upbringing and education. Kazakh beys and orators are considered there as mentors. There is done bid step for defining the onto origins of upbringing that are inherent to the original culture of our people genius. National provisions, norms and positions of education of successors of steppe civilization are discussed. In this connection as the foundational basis the following our people's position is taken - «While the man's mores are not changed, the position will not change as well». The author is trying to prove from the scientific viewpoint that oratory art is the code of education and upbringing of our people, and also is the school of ethno-upbringing as well.

Keywords: Kazakh oratory art, national upbringing, school of upbringing, onto(genesis) origins, concupiscent, freedom, moral norms, bey and orators, lesson, mentor, attitude.

316:37(574)091

И.Р.ХАЛИТОВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

**ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ТӘЛІМДІК ОЙЛАР ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГ
МАМАНДАРДЫ РУХАНИ-ДАЯРЛАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Тарихи, әдеби мұралардағы әлеуметтік-тәлімдік ойларды оқу мазмұнына ендіру бір жағынан білім алушылардың тарихи тәжірибелерді танып-білуі арқылы, практикалық біліктілігін байытуға көмектесе, екінші бір жақтан, әлеуметтік-педагог мамандардың ішкі жандүниесін байытып, сезім мен білімнің ұштасуына және оның іс-әрекетінде көрініс бередіне шарт түзеді. Адамдар қауымында қай заманда болмасын белгілі бір қайшылықтар болып тұрғандықтан оны реттеуге қатысты ой-пікірлерде туындап, кейде тіпті қолданылып та келген. Тарих қойнауына еніп кеткен сол пікірлерді тауып қазіргі күні пайдаланудың да тиімді жолдарын қарастыру мәселесін танып-білу қажеттігі бар.

Түйін сөздер: әлеуметтік педагогика, тарих, аталық, сүт анасы, әлеуметтік педагогиканың тарихы.

Мәтін. Кезкелген зат не құбылыстың келіп шығу тегі, дамуы, өзгерістерге ұшырауы, білгілі бір уақыт аралығындағы ахуалы оның тарихын құрайды. Қазақ ұлттық энциклопедиясында [1] тарих «1) табиғат пен қоғамның уақыт пен кеңістіктегі өткен жолы;

2) адамзат қоғамының өткенін жан-жақты зерттейтін ғылым саласы» – делінген.

Әйгілі «Тауарих хамса(бес тарих)» [2] кітабының авторы этнограф, тарихшы Құрбанғали Халидұлы тарихты «теңдесі жоқ ақылшы, қайғы мен қуанышта қапысыз жолдас бола-

тын білім тірегі-тарих демекпін» дей келе қандай болған күнде де тарихи шындықты нақ, анық жазу қажет екенін де атап кеткен. Қазақтың бүкіл тарихын әлеуметтік-мәдени және тәлімдік мәнде деуге болады. Өйткені олар көбінесе халықтың ауыз әдебиетінде көрініс тауып, оқиғаны баяндаумен қатар одан шығатын тәлімдік ақыл – парасатта айтылады. Бізге керегі осы тәлімдік ойлар және олардың бүгінгі күн мәселелрін шешуге тиігізетін шарапаты.

Әлеуметтік педагогиканың тарихы ең алдымен диалектиканың себеп пен салдар және олардың өзара әрекеттестігі; қайшылықтардың тұтастығы мен оның шешімі; мәңгілік қозғалыс немесе даму үрдісі, оның прогресс (үдеріс), регресстік (шегініс) сипаты; даму кезіндегі мазмұн мен пішімнің өзгеруі; санның сапаға өтуі; терістеуді терістеудің даму кезіндегі алатын орны; маңыз (суть, сущность) бен құбылыс арасындағы көпқырлы байланыс; мазмұн мен форманың сәйкестігі және оның мәні (значение); кездейсоқтық пен қажеттіліктің қоғам дамуындағы, адамның іс-әрекетіндегі т.б. маңызы; шындық пен мүмкіндіктердің қоғам және адам дамуындағы мәні олардың арасындағы байланыстар сияқты т.б. көптеген заңдылықтарына тәуелді.

Әлеуметтік педагогиканың тарихы – ежелгі дәуірден бастап осы күнге дейінгі әр түрлі тарихи дәуірде өмір сүрген адамдар арасындағы мінез-құлық, жүріс-тұрыс, қарым-қатынас қарама-қайшылықтарын және оны туындататын әлеуметтік, табиғи ахуалдарды танып-біледі, сол кездегі оларды реттеу жолдарының бүгінгі мүмкіндіктерін зерделейді.

Педагогикалық энциклопедия да «педагогиканың тарихы – әр түрлі тарихи кезеңдердегі тәрбиелің, оқыту мен білім берудің теориясы мен практикасының дамуын танып-білетін ғылым. Педагогиканың тарихы сонымен бірге педагогика және тарихи ғылым» делінген. Тарихи-педагогикалық таным мен ізденістер философияның «абсолютті шындыққа дереу қол жеткізу мүмкін емес, ол алдымен шындыққа жақын нәрселерден жинақталады»

[3] – деген тұжырымынан да тысқары емес. Отандық педагогика ғылымының мазмұнын байыту, оның теориясы мен практикасына үлес қосуды көздейді. Бұл ретте бірқатар жұмыстар жүзеге асып та жатқаны белгілі. Алайда педагогика секілді аса күрделі де, терең, әрі жан-жақты ғылым саласы әлі де болса көптеген іргелі зерттеулерді қажетсінеді.

Тарихи, әдеби мұраларды әлеуметтік педагог мамандар даярлауда оқыту, біріншіден, олардың тарихи тәжірибелерді танып-білуіне жетелесе, екінші бір жақтан, ол білімі рухани әлемін байытады. Әлеуметтік педагогтардың бір жұмыс саласы кемтар, сырқат, күйзеліске ұшыраған адамдармен жұмыс болуы себепті оның рухани байлығының қызметінің нәтижесіне тікелей әсері бар. Олар үшін қайырымды, мейірімді, ізгілікті болу сол себепті басты талаптарды құрайды. Тарихи, әдеби мұралар осындай мысалдар мен үлгі – өнегеге толы болуына байланысты істің осы тұсына мән беру маңызды.

Мақал-мәтелдердегі әлеуметтік-тәрбиелік пікірлер. Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі; Келінім саған айтам, қызым сен тыңда, Тауда туған құлынның екі көзі таста болар, ашаршылықта туған баланың екі көзі аста болар; Алдыңғы дөңгелек қалай жүрсе, соңғысы ізімен жүреді; Қарағайға қарап тал өсер, қатарына қарап бала өсер, Ұлың өссе ұлықты мен, қызың өссе, қылықтымен ауылдас бол; баланы қойсаң еркіне, далаға барып т. келеді бөркіне; Асырауын тапса адам болар, оқуын тапса білім қонар; Ұлға отыз үйден, қазға қырық үйден тыю т.б. Жалпы қазақтың мақал, мәтелдері өмірдің әр сәтіне айтылған ақыл, кеңестерден тұрады деуге болады. Олардан бала тәрбиесінен бастап ден саулық, отбасы, адамдар арасындағы қарым-қатынас т.б. байланысты ұрымтал ойлар табуға болады.

Қазақ халқының қоғамдық әлеуметтік өміріндегі “Жеті жарғының” маңызы. Тәуке хан тұсында қабылданған қазақ халқының жүріс-тұрысы мен өмір салтын реттеуге арналған әдет-ғұрып заңдарының жинағы.

Бұл тарихта “Қасым ханның қасқа жолы” мен “Есім ханның ескі жолы” дап аталып кеткен бұрынғы заңдар жинағы негізінде және сол XVII ғасырдағы тұрмыс-салт дәстүрлерін ескер отырып жасалған жаңа жүйедегі ережелер жиынтығы болатын. Бұл заңнамалық ережелерді жасауға сол кездегі үш жүздің игі жақсылары мен билері Төле би, Әйтеке би, Қазыбек би т.б. қабылдаған. Зерттеуші ғалымдардың айтуына қарағанда олар негізінен қанатты сөздер, мақал-мәтелдер, афоризмдерден құралған. **Би, шешендер мұрасындағы әлеуметтік-тәлімдік пікірлер.** Би- белгілі бір саяси, құқықтық күзіретке ие, ықпалы күшті жеке тұлға, “дәстүрлі қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік демократиялық биліктің иесі” делінген қазақ энциклопедиясында (317 б). Би-сөзі туралы кейбір зерттеушілер оны “бек” сөзінің баламасы деген ойды айтады. Біздіңше би сөзі-билік сөзінің бастапқы буынынан алынып, ол-сот, төреші, бітістіруші деген ұғымдарды береді. Алайда бұл туралы әр түрлі пікірлер баршылық. Би-институтын зерттеуші ғалымдар бұл сөздің келіп шығуын XIV-XV ғғ. байланыстырады. Қазақ халқының қоғамдық өмірін реттеу, адамдардың арасындағы қарым-қатынастың шиеленіскен, күрделі мәселелерін тиімді шешуге ықпал етіп отыратын қолында шексіз билігі бар тұлға. Қазақ халқының қоғамдық өмірінде елеулі орын алған үш би белгілі, олар Қазыбек би, Төле би, Әйтеке би. **Ежелгі жазба ескерткіштердегі әлеуметтік-тәрбиелік пікірлер.** Түркілердің дәуірлеп тұрған заманындағы қоғамдық ахуал мен тарихи кезеңнен мәлімет беретін көне жазу ескерткіштердің ең ірісі Орхан-Енисей жазбалары болып саналады. Бұлардан басқа қазақ жеріндегі сол дәуірден мәлімет беретін Құлы-Шора, Мойын-Шора басқа да жазбалар табылған. Орхан-Енисей жазбалары –“Күлтегін”, “Білге-қаған”, “Тоныкөк” – дастандарынан құралады. Мұндағы негізгі кейіпкерлер сол кездегі халық қаһармандары мен ел бастаған қоғам қайраткерлері: Күлтегін ел қорғаны әскер

басы, батыр; Тоныкөк – философ, қоғамдық өмірді басқаруға жетекшілік етіп отыратын, халықтар арасында байланыс орнатуға ықпал етіп отыратын елші-дипломат; Йоллғ-тегін шежіреші, ақын; Білге – қаған, ел басқарушы, түрік мемлекетінің ханы. Ескерткішті ағасы Күлтегінге арнап Білге қаған, мәліметтерге қарағанда қытайдан бәдізші – ойып, кертіп жазатын ұста алып келіп жаздырған. Осы және басқа да жазу ескерткіштері, ежелгі түрік дәуірінен хабар беретін мәліметтерге толы. Бұлар сол кездегі әлеуметтік мәселелердің тегін зерделеп оны шешудегі ел басқарған азаматтардың даналығы мен ерлігін сипаттайды. Әлеуметтік-педагогикалық мәні бар ежелден бізге келіп жеткен шығармалардың бірі **“Қорқыт ата кітабы”**.

Әл-Фараби заманы және одан кейінгі түрік даналарының жазба ескерткіштеріндегі әлеуметтік-педагогикалық мәселелер бүгінгі күн де қоғамда кездеседі. Тек оларды шешу тәсілдеріғанаидеялықжақтанемесәдістемелік жақтан өзгерулерге ұшыраған. Бұл ғылым-білімнің дамуымен сол проблемалардың сипатына байланысты. Мысалы, психикасы ауытқып ауруға ұшыраған адамдар ертеректе батыс елдерінде “құдайдың сүйген құлы” ретінде қарастырылса, шығыс елдерінде оғын жанашырлық, қайырымдылықпен қараған. Бірақ екі қоғамда да бұл мәселені медициналық, психиатриялық жолмен шешуге ұмтылыс қазіргі кездегідей қарқынды болмағаны белгілі.

Аталық институты. Түрік дәуірінде туындап хандық дәуірде кең етек алған болашақ тақ иесі немесе оның біртуғандарына “аталық” тағайындау дәстүрі қыпшақ даласындағы ұл бала тәрбиесінің басқалардан ерекшелігін көрсетеді. Мұндағы басты мақсат ұл баланы ер мінезді, батыр тұлғалы, тәлім-тәрбиенің сол ездегі озық үлгілерін бойына сіңіру болды. Аталық сол мемлекеттегі аса дарынды, білімдар, және тәрбиелі данагөй есептелген адам болуы тиіс. Мұсатай ғалым “...Абылай, өзінің аталығы Оразбен бір атқа мінгесіп Түркістаннан Арқаға, ең жақын туысы

Әбілмәмбет ханға аттанған...” [4]-деп жазады Ш.Уәлиханов. Академик В.В.Вильяминов-Зерновтың айтуынша “аталық” аталған адамдар хандардың балаларын тәрбиелеген. “Бұхар трактаты”-деген құжатта “Аталық- мұрагерін тәрбиелеу үшін ханның өзі тағайындайтын ең жоғарғы мемлекеттік лауазым. Егер мұрагер өте жас болса, аталық өкіл ата міндетін атқарады” [5] делінген-деп келтіреді М.Ғали. Мысалы, жалаңтөс Сейітқұл ұлы батырдың, билік жошы хан әулетіне өткен кезден бастап тәлімгерлік қызметін өтей бастағаны туралы “Енді хандық шайбанилермен біртектес Жошы хан әулеті аштархандықтарға өтеді. Осы аштархандықтардың шахзадаларына Жалаңтөс батыр тәлімгерлік қызметін атқарады” [7] деген.

Сүт ана – аталық секілді хандар мен патшалар әулетінің қыз балаларын тәрбиелеу міндеті жүктелген әйел адам. Әдетте сүт анасы қыз бала туған күннен бастап оны емізіп, бағып-қоғым дегендей бүкіл тәрбиесі мен бағып күтуін іске асырады. Бұл қызметке жас босанған аналар ауқатты, тәрбиелі отьбасыларынан алынып белгіленген. Сонымен қатар жүріс-тұрысы ұнамды ауқаты орташа адамдар мен кедей отьбасыларынан да алынған жағдайлар да тарихта кездесіп қалады. Сүт анасы қыз баланың бүкіл тәлім-тәрбиесіне жауапты тұлға.

XVI-XVII ғғ. қазақ жеріндегі қоғамдық ахуал және әлеуметтік-педагогикалық ой-пікірлер. Қазақ жеріндегі әлеуметтік-тәрбиелік ойлардың дамуына қоғамдық саяси ахуал, тұрмыс тауқыметі біз қарастырып отырған кезеңдегі жауынгершілік-соғыстар мен табиғи жағдайлар әсер еткені белгілі. Бүкіл бір қоғамда орын алған кезкелген келеңсіздік сол қоғамының әрбір мүшесінің де әл- ауқаты, тұрмыс –тіршілігі ғана емес ой-санасы, ішкі жан дүниесі мен ден саулығына да әсер етері белгілі. **Асан қайғы** (XV ғ.) мемлекет қайраткері, жырау, би, ойшыл(философ) Тарихи деректерде оны Керей хан мен Жәнібек ханның ақылшысы болған. Ол өмір сүрген кезең халықтың бірігуі емес ыдырауымен

белгілі болған жауынгершілік заман болып ел-жұрт көптеген соғыс, талас-тартысқа ұшырап материалдық және рухани жақтан күйзеліске ұшыраған. Алтын Орда деген әлемді дүрсілкіткіп, билеп-төстеп тұрған қуатты мемлекет күйреп оның орнына бөлшектенген майда Қырым, Қазан, Өзбек хандықтары пайда болған.

Қазтуған Сүйінішұлы XV ғ. өмір сүрген – жауынгер жырау. Оның шығармаларынан бізге жеткендері “Бұдырайған екі шекелі”, “Алаң да алаң”, “Белгілі биік көк сеңгір” деген толғаулар. Қоғамда әлеуметтік мәселелерді туындататын табиғат құбылыстарынан басқа мемлекеттер, ру тайпалар, елдер арасындағы соғыстар мен жаулап басып алу, **барымталау мен қарымта, сырымталар(таратып жаз).** Қазтуғанның жырларына қарағанда ол осындай соғыстарға көп араласқан ұқсайды. **Доспамбет жырау XVI ғ.** – (1490-1523жж.) Сол кезде Донның төменгі ағысын, Азау маңын мекендеген Кіші Орданы билеуші әскери шонжарлар тұқымынан шыққан болашақ жырау заманы мен ортасының талабына сай тамаша тәрбие алып өскен. Доспамбеттің бүкіл Дешты-Қыпшақты жақсы білгені, Стамбул мен Бақшасарайда болғаны сахара тұрмысы мен қатар қала өміріне де қанық болғанын көрсетеді. **Шалкиіз (Шәлгез) жырау (1465-1560 жж.)** – кейбір әдебиеттанушылар Шәлгез – деп те атайды. Аламан батыр, арқалы жырау, қазақ жыраулық поэзиясының атасы – деп танылған, мұсылманша жақсы білім алып, тамаша тәрбие көрген. Жырау шығармаларының мазмұнына қарап отырып онда көпшілік пен қатар жекелеген тұлғалардың жандүниесі, әлеуметтік ахуалына жан-жақты тоқталғанын көруге болады. **Ақтамберді жырау** (1675-1768) Ақындық дарыны X-XI жасынан байқалған ол Бердіке батырдың тәрбиесінде өсеіп, 17 жасында қазақтардың Орта азия хандықтарымен соғыстарына араласады. Атақты батыр, ру басы, қазақ руларын атамекенге орналастыру ісіне үлес қосқан.

Қазіргі заманның басты әлеуметтік проблемаларының бірі әр түрлі себептерге бай-

ланысты көптеген отбасында балалардың әкесіз өсуі, немесе ананың жалғыздығы мен отбасында жалғыз баланың болуы. Осыдан келп көптеген тәлім-тәрбиелік кемшіліктер мен келеңсіздіктер туындайды. Ақтамберді де отбасында жалғыз өскен ұқсайды: **Бұхар жырау** (1668-1781). Жалпы халықтың жай-күйін көп ойлаған адам болғандықтан оның шығармаларында әлеуметтік-тәлімдік пікірлер жеткілікті. Біздің мақсатымыз соларды іріктеп алып мән-мағынасын ашып көрсете отырып жыраудың оларды шешу жолдарын көрсеткендігін пайымдай келе болашақ әлеуметтік-педагогикалық қызметте қолдануға болатыны тұстарының бар екендігін байқауға болады. **Үмбетей жырау (1706-1778)**. Ол білімдар, дарынды өнерпаз әке тәрбиесін көріп өскен өзі де өнерлі жас болған. Өз жырларында батырлардың ерлігі мен ертеден келе жатқан жыр, дастандарды айтып елге танылған. **Көтеш ақын** (1745-1818). Өлеңдерінде хан, қара демей адамға жағымсыз, көпшілікке теріс әсер ететін мінездері мен істерін сынаған. Кедейліктің тауқыметін көп тартқан белгілі ақын, отбасы қарым-қатынасы, қарттықтың әлсіздіктің жайын жақсы келтіреді. Шығармаларында жоқшылықтан көргіш зардабын, денсаулығы нашарлаған кезде туыстан қайыр болмағанын, хан басымен қарапайым адамдармен жауласудың ел ішіндегі бірдікке нұқсан келтіретін айтад **Шал ақын** (1748-1819). Беделді ру басыларының бірі, 15 жасынан өткір тілді ақын атанған (шал-өткір- шалымды, тілі орамды). Шығармаларында адамдар арасындағы қарым-қатынас, туыстық міндет, отбасы тәрбиесі, әйел сипаты мен мінезі,

Жанақ ақын (1770-1856). Шұқығандай сөз тауып адамның мінін тайманбай бетке айтқан ақын “тілі ащы” атанған. Сонымен бірге оған байланысты бір оқиғаға куа болғандар оны “арқалы” ақын дескен. XIX екінші жартысында өмір сүруп бірқатар еңбектер қалдырған белгілі тарихшы Құрбанғали Халидұлының “Тауарих хамса шапрқи” (шығыстың бес халқының тарихы) кітабында осы Жанақ

ақынға байланысты мынадай оқиға келтірілген. **Махамбет Өтеміс** (1804-1846) Әр адам өз заманының перзенті деген сөз осы Махамбет секілді ерекше тұлғаларға қатысты айтылған болса керек. Патша үкіметінің қыспағы, өрістің тарылып халықтың күн көрісінің қиындауы, оның өз басына түскен зұлматпен сай келгендіктен жігерлі, қажыры қайратына сай, көзқарасы қалыптасқан батыр Исатай Тайманов пен қоса азаттық көтерілісше шыққан. Махамбет шығармалары сол себепті жалынды шумақтар мен терең ой, қайнаған рухани қуаттың қосындысынан туындаған деуге болады. Халықтың басына түскен әлеуметтік проблемаларды өзікімен қоса астарластырып қиыншылықтың барлығын билік басындағы жеке адамдардың іс-әрекетімен байланыстырады. Қазақта “батыр бірбеткей” дегеніне Исатайдың “өз дегенім болмаса, өз өзгенің тілін алмаған, кісі ақылы қонбаған”, ұлтымыздың “батырлар аңғал келеді” дегенге оның “хан сөзіне сенгенім, он күн мұрсат бергенім, әскерімді таратып” – дегені осы ұғымдарды дәлелдейді. Басқа да ақын-жыраулар секілді **Дулат** өз заманының кемшіліктерін көре білген де жеке адамның басына түскен ауыртпалықты тек заман үрдісі ретінде емес сол адамның өзінен екенін де пайымдаған. **Дулат Бабатайұлы** (1802-1871) Ол медреседе сабақ алған, сол кездегі ақын-жыраулық дәстүрді жетік мңгерген, өз шығармаларын ауызша да, жазбаша да шығарған. Басқа да ақын-жыраулар секілді Дулат өз заманының кемшіліктерін көре білген де жеке адамның басына түскен ауыртпалықты тек заман үрдісі ретінде емес сол адамның өзінен екенін де пайымдаған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. Қазақ ұлттық энциклопедиясы. – Алматы, 1998, 1-т., 660 б.
2. Құрбанғали Халидұлы. Тауарих хамса (бес тарих). – Алматы, 1992.
3. Педагогическая энциклопедия. – М., 1965. – С. 231

4. Уәлиханов Ш. Шығармалары. – 1 т, 22 б.
5. Ғали М. Ана тілі /Газета, 23.06.2005, № 25.
6. Қазақ ұлттық энциклопедиясы. – Алма-
ты, 1998. – 505 б.

7. Қазақ ұлттық энциклопедиясы. Өзбекстан
халықтар тарихы. – Алматы, 1998, 2 т. – 33 б.

8. Өткелбаев Н. Жалаңтөс баһадүр. Жаңа
деректер // Егемен қазақстан. Қыркүйек 2 сі,
2005.

Аннотация

Халитова И.Р. **Казахские идеи о воспитании, как средства духовной подготовки социальных педагогов**

Деятельность социального педагога, в частности, связано реабилитацией, социализацией и другими видами работы среди детей, молодежи и взрослых. История социальной педагогики духовно обогащает будущих специалистов с одной стороны, и помогает накоплению знаний из прошлого исторического опыта, чтобы использовать их в решении современных проблем, с другой. Литературные и исторические материалы касающихся социальные стороны жизни казахского народа в этом плане является важным материалом.

Ключевые слова: социальная педагогика, история, наставник, кормилица, история социальной педагогики, поэт, сказитель.

Abstract

Khalitova I.R. **Kazakh ideas about education as a means of spiritual preparation of social teachers**

Activity of the social teacher in particular related rehabilitation, socialization and other types of work among children, youth and adults. The history of social pedagogy spiritually enriches future specialists on the one hand, and helps to build knowledge of the past historical experience, to use them in solving today's problems, on the other. Literary and historical materials relating to the social aspects of the life of the Kazakh people in this regard is an important material.

Keywords: social pedagogy, history, instructor, nurse, social pedagogy history, poet, storyteller.

УДК 82.111.852

АБИШЕВА С.Д.

*Казахский национальный педагогический университет им. Абая
(Алматы, Казахстан)*

**«ЖИЗНЬ – ПОЭЗИЯ»
(К 85-летию М. Макаатаева)**

Аннотация

В статье рассматриваются особенности поэтического мира Мукагали Макаатаева. Его поэзия пленяет искренностью чувств. Как сложилась судьба Макаатаева – поэта и человека можно проследить по дневниковым записям поэта. Вся поэзия выдающегося казахского поэта – это гармония любви и созидательного смысла, в которой отражается личность поэта.

Ключевые слова: поэзия, философская основа, поэт-пантеист, дневник

*В XXI веке началась новая, бессмертная жизнь Мукагали Макаатаева,
85-летний юбилей которого в 2016 году отмечает Казахстан.*

«Вместе с миром рождается поэт»
Макаатаев родился 9 февраля 1931
года в селе Карасаз Алма-Атинской области.

Красота родного, счастливого края стала источником его поэтического дара:

Родная земля, когда смотрю на твои просторы,
У меня, у моей песни вырастают крылья*.

Поэт любил и воспевал казахскую землю. Ту ласку и любовь, которые необходимы человеку в детстве, он получил, прежде всего, от своей Родины: «Взлекая, вырастала меня Великая Родина».

Детство Макаева пришлось на годы войны. Рано лишившись отца, погибшего на фронте, будущий поэт с лихвой познал все тяготы военного времени.

Первые стихотворения были написаны им в одиннадцать лет и посвящены отцу. В пятнадцатилетнем возрасте Макаев серьезно увлекся поэзией.

В 1948 году Макаев успешно окончил в Нарынколе школу-интернат. Но, к сожалению, так и не смог получить высшего образования, хотя дважды поступал в КазГУ, затем в институт иностранных языков. В 1973 году он поступает в Литературный институт имени М.Горького в Москве, но, не проучившись и года, по семейным обстоятельствам возвращается домой.

Макаев рано женился. Это событие произошло весной 1949 года. Со своей будущей женой – Лашын Алимжановой – Мукагали познакомился в ауле Шибут, где в то время он работал в сельсовете, а она – учителем в школе. После переезда всей семьи в 1962 году в Алма-Ату он работал диктором на Казахском радио, журналистом в республиканских газетах и журналах, руководил советом по делам молодежи в Союзе писателей.

К 1949 году относятся его первые публикации. Уже в 1960 году во вступительном слове к подборке стихотворений Макаева поэт Абдильда Тажибаев назвал его великим поэтом. Начиная с 1962 года, когда вышла первая книга стихотворений, до последнего года жизни Макаева – 1976 года, увидели свет

* Все переводы с казахского языка (прозаические и подстрочники к поэтическим текстам) на русский язык сделаны нами – С. А.

его стихотворные книги: «Аппассионата», «Приветствую вас, друзья!», «Когда лебеди спят», «Свет мой», «Жизнь – поэма» и другие. Им было написано более 1000 стихотворений. Он был автором поэм, рассказов и повестей, пьесы «Прощай, любовь». Занимался переводами из Данте, Шекспира, Уитмена, восточных поэтов и русских поэтов-современников. Художественный талант его проявился многогранно.

«О, любовь моя – белокрылая птица»

Поэзия Макаева пленяет искренностью чувств, завораживает пронзительной интонацией, покоряет своей гениальной простотой, неповторимым обаянием. Она хватается за душу и не отпускает, потому что она настоящая. Не об этом ли рассуждал и сам поэт: «Мнимое переживание, мнимая любовь и радость, мнимый патриотизм и т.д. – враг поэзии. Не надо творить ради расположения публики, а надо ради расположения Духа. Каждый пишущий человек может рассмешить, разволновать читателя (это зависит от его мастерства), но чтобы войти в его душу, прочно остаться в его памяти, надо быть предельно откровенным, душевным и понятным». Доступность, о которой пишет поэт, заключается в простоте формы и в особой простоте передачи самых земных переживаний, пропущенных через живое и трепещущее сердце поэта.

Рождение любимой казахским народом проникновенно-грустной песни «Вспомни обо мне» имеет особую историю, в которой, если можно сказать, приняло участие божественное провидение и онтологический закон парности. Незадолго до смерти Макаева пересеклись пути двух выдающихся казахских сынов.

Осенью 1975 года знаменитый композитор Нургиса Тлендиев обратился к поэту Макаеву с предложением: «Мукаш-батыр! всю глубину твоих стихотворений я только сейчас по-настоящему понял, только сейчас, как будто бы их узнал. Каждое твое слово близко и понятно народу, оно простое. Тогда почему же не перевести их в песни, которые посто-

янно будут на устах твоего народа? Как ты на это смотришь?».

После этого разговора композитор пригласил Макаатаева к себе домой, и оба решили: чтобы творческий процесс не прерывался, во время работы Мукагали будет жить у Тлендиева. За период тридцатидневного сотрудничества поэт и композитор написали такие известные песни, как «Сарыжайлау», «Приветствую тебя, Жетысу», «Не погаснет, бабушка, твой очаг», «Пусть не будет войны», «Приди, проказница, в мои Алатау», «Домбра – мой друг», «Я вас ищу».

Н.Тлендиев, вспоминая эти вдохновленные и насыщенные творчеством прекрасные осенние дни, с теплотой пишет о детской непосредственности и застенчивости Мукагали, о его великом трудолюбии и мощи его таланта. Композитор не подозревал, что это были последние месяцы жизни поэта. Смерть Макаатаева в марте 1976 года стала для Тлендиева таким большим ударом, что он слег в больницу, где провел около двух месяцев.

Спустя время, впервые собираясь после всех этих драматических событий на работу, композитор обнаружил в кармане пиджака письмо, написанное рукой Мукагали: «Нур-ага, это я. Моя болезнь обостряется. Не знаю, что будет. По возможности обратите на это внимание». К письму прилагался второй вариант стихотворения «Вспомни обо мне», написанный в марте 1975 года. В нем в отличие от первого (1966) еще пронзительнее звучали трагические интонации одиночества и голос поэта, заклинающего помнить о нем:

Когда в печальном одиночестве пойдешь
 В наполненный печалью лес,
 Думай, что я есть в этом мире,
 Не верь словам о том, что нет меня.

Макаатаев и Тлендиев (поэт и композитор) начинают с одной и той же высоты, называемой душа человека, суть которой определяет единый национально-философский образ – образ природы. Именно природа – буйствующая

весна, проливной дождь, цветы и небо, летний лес, опадающая листва, первый снег и зимнее утро – служит в стихотворении толчком к воспоминанию.

Неумолимая смена времен года, бесконечное их движение, печальное присутствие души и голоса Макаатаева уже сами по себе определяют протяжно-грустную мелодию Тлендиева. Благодаря духовному завещанию поэта стихотворение «Вспомни обо мне», обретшее музыкальное воплощение в проникновенной музыке Тлендиева, стало поистине народным произведением.

Смысловой и философской основой песни-прощания Макаатаева является неизбывная любовь к жизни. В одном из стихотворений поэт говорит обо всех невзгодах жизни, о ее горечи и несправедливости, но несмотря на это восклицает: «Я в жизнь влюблен».

Любовь в поэзии Макаатаева – это глубоко драматическое чувство, наполненное тоской и безысходностью. Любовь еще сильнее подчеркивает одиночество Макаатаева. Только в природе и через природу возможно соединение влюбленных. Она – посредник между ними. В стихотворении «Укрывшись тоски болезненным чекменем...» влюбленный согласен на разлуку в бытийном мире, если его любимая будет царить в мире природном:

Если не увижу тебя, ну что ж,
 Только солнцем останься в небе моем.
 И тогда можешь думать, что меня нет.

И тогда он сможет превратиться в облако и станет ловить лучи солнца, и тогда он может «превратиться в непрекращающийся ливень». Великое самопожертвование во имя любви не спасает от разлуки.

Макаатаев – поэт-пантеист. К женщине он относится как к явлению и стихии природы. В стихотворениях «Ты была подобна цветку розы...» и «Твои глаза рождены из глубокой бездны...» природа служит своеобразным «строительным материалом» в создании облика женщины: кажется, что она нарисована из красок природы.

Стихотворения о любви у Макаатаева составляют золотой фонд его поэзии и при этом поражают своей малочисленностью. Пытался понять и объяснить причину этой малочисленности и сам поэт. Может судьба обошла его любовью:

Я не научен судьбой любить по-настоящему.
Нет в моей душе огня любви.

Может не испытал он в полной мере чувства любви:

Я говорил, что любовь живет во мне,
Но не случилось без памяти влюбиться;
Может быть, моя любовь не родилась,
Или моя любовь прошла мимо.

И в то же время только от любви ждет и просит помощи (стихотворение «Жива ли ты еще?») и только от любви хотел бы умереть поэт (стихотворение «Любовь...»).

В чем заключается неповторимость стихотворений Макаатаева о любви? Нам кажется, что здесь важно не столько выискивать адресат, сколько понять самого поэта, окунуться в мир его души и переживаний. В одной из дневниковых записей Макаатаев так определил сущность своей поэзии: «Тут и горести и радости моей души, которые я думаю, должны отражаться в чужих сердцах». С другой стороны, через любовь происходит понимание поэтом самого себя, осознание своего места в жизни, в результате которого происходит некий невидимый сдвиг, и тогда любовная тематика обретает новое – философское – наполнение.

Любовь для Макаатаева – понятие универсальное и многомерное. Ведь вся его поэзия пронизана любовью – любовью к жизни, к поэзии, к женщине, к природе, к отчизне, к матери, к детям, к своему народу, к родному языку и родной культуре. Трудно сказать, что из перечисленного является главным. В совокупности они составляют единое целое – человеческое бытие. Любовь к бытию, любовь

к жизни во всех ее проявлениях – в этом заключается суть поэзии Макаатаева, которая по сущности и существу своему является философской.

В стихотворении «Ты моя», где предстают двое – Он и Она, они словно перетекают друг в друга, составляя одно целое. Но есть третий – подлый, чужой, который способен вторгнуться в мир поэта, где царит любовь, и разрушить его. Поэт беззащитен, и только любимая способна ему помочь. Отсюда это ощущение печали, тревоги и боли, которое размыкает камерную тему любви и заставляет задуматься о судьбе поэта.

Это стихотворение написано в промежутке между двумя дневниковыми записями. Первая от 21 апреля 1972 года: «Что случилось?! Чего не хватает?! Сволочи!!». Вторая от 22 февраля 1973 года: «... все, что есть у меня, ребенок мой, моя возлюбленная, благо мое – это ты, моя поэзия, только б тебя мне сохранить. Неужели тебя хотят убить?! Нет, этого не может быть, а если это так, то зачем мне радость оставшейся жизни». В поэзии Макаатаева звучит не только любовь к женщине, но и ко всем явлениям бытия. Мерцание и игра смыслов – это есть результат философского понимания им любви и высшего ее видения.

«Все проходит через сердце поэта»

Прикоснуться к величию Макаатаева помогают и его дневники. Поэт словно исповедует в них, т.к. разговор наедине с собой требует откровенности, искренности и огромной работы души.

Есть в дневниках записи в виде простой констатации фактов. «С 9 ноября 1972 года по 28 ноября был написан поэтический цикл»; «Увидит ли свет или нет в следующем году мой новый сборник?».

«28 февраля 1976 г. Если не болезнь, этот год для меня начался неплохо. «Избранные» («Жизнь-поэма») тиражом 15 тысяч; весьма неплохо. По содержанию, по тематике меня удовлетворяет».

Дневник велся поэтом на 2-х языках: казахском и русском. Со 2 апреля 1972 года

появляется первая запись на русском языке: «В жизни не знаю, в поэзии не врать!!!». Впоследствии, начиная с 1 января 1974 года, дневниковые записи ведутся в основном на русском языке. Макаатаев выучил его самостоятельно и владел им в совершенстве. В юные годы, работая в школе учителем, он преподавал русский язык, а период активного обращения к нему – в дневниках – совпал со временем пребывания в Москве. Макаатаев любил русскую литературу, в частности поэзию Пушкина и Блока, имена которых наряду с Лермонтовым, Некрасовым, Л.Толстым, Чеховым встречаются в дневнике.

Поэт пишет: «17 февраля 1976 г. Например, возьмем Пушкина. У него природа и человек и его настроение едины. В поэзии Пушкина человек и природа воспеты вместе, не отставая друг от друга». Или другая: «26 января 1974 г. Я отношусь к Блоку как к полубогу... Он выше своей поэзии. Очень культурная, серьезная поэзия у него. Блок – разочарованная душа... Блок напоминает мне орла. Он парит высоко-высоко, хочет и не хочет садиться на эту грешную землю. Если бы не закон тяготения, возможно, он остался бы на небе».

В дневниках немногим больше полусотни записей, и словно по дням-вехам предстает жизнь поэта, особенно последние тяжелые годы.

Макаатаев был исключен из партии и Союза писателей. Те, кто это сделал, скорей всего руководствовались простой человеческой завистью, поэтому существо вопроса было переведено ими в другое русло. Вместо признания бесспорности того, что Макаатаев – большой и талантливый поэт, поэт от Бога, они уличали его в пьянстве, в недостойном поведении. Не о них ли пишет поэт в этой дневниковой записи: «1 октября 1974 г. Нынче талантливые люди в литературе мало играют роль. Теперешней нашей литературе нужны послушные холопы. Они, конечно, «борозды не портят». Существующие правила их вполне удовлетворяют. С разрешения пишут, работают, кушают и ходят. Они дисциплинированы. Еще

бы, когда талант рвется, хочет своей дорогой двигаться и сбивается с дороги, что-нибудь да натворит, те холопы тут как тут. Бессовестные, они готовы заменить таланта, и представьте, «заменяют». Занимают посты и командуют над талантами. О, как горько! Горьче не бывает...».

Все происходящее приносило Макаатаеву глубокие страдания. Доказательством тому служит еще одна запись из дневника поэта.

«21 сентября 1974 г. Все мне чуждо, отвратительно, омерзительно! Я давным-давно перестал понимать, кто мне друг, кто враг. Нет! Нет у меня друзей! Вижу только со всех сторон сползающих осьминогов к себе. Могу ли отбиваться, не знаю».

К началу 1972 года поэт уже десять лет как живет с семьей в Алма-Ате. За это время увидели свет и стали широко известны его стихотворные книги. К Макаатаеву приходят великая слава, признание и любовь читателей, и одновременно на его долю выпадают тяжелые испытания судьбы. Это трагическая гибель дочери Майгуль, жилищная неустрашенность, потеря портфеля с рукописями, отсутствие работы, неприятности с младшим сыном, травля в писательских кругах, борьба с самим собой и своими человеческими слабостями, неизлечимая страшная болезнь.

Читая дневники Макаатаева, понимаешь, что перед нами не только большой поэт, философ, провидец, человек с тонкой и ранимой душой, но и очень одинокий человек: «19 декабря 1973 г. Я словно тот человек, который встретился с совершенно враждебной средой. Я никому не причинил вреда, почему же все пытаются повернуться ко мне спиной?!».

Читая дневниковые записи Макаатаева 1972-1976 годов, становишься свидетелем и соучастником происходящего, погружаясь в боли и переживания поэта. Охватывает отчаяние от невозможности помочь, когда из уст поэта слышишь следующее признание: «Враги мои беспрестанно наступают. Они готовы уничтожить меня. Если кто-нибудь скажет, отдав ружье одному: «стреляй в него», – то

тот или иной, не дрогнув рукой, готов сию же минуту убить меня: меня – любившего весь род человеческий, не сделавшего никому зла». Только страдания вызывает запись от 2 мая 1974 года, в которой поэт говорит о том, что его неоднократно сдавали в милицию. Доведенный до отчаяния, он хотел добровольно уйти из жизни. Только мысль о детях спасла его от этого рокового шага.

Знакомясь с записями, касающимися творчества, оказываешься свидетелем радостей и открытий Макаатаева. Сокровенные мысли поэта-философа, поэта-патриота, присутствующая в его записях неиссякаемая любовь к родной земле, к своему народу потрясают воображение и производят мощные сдвиги в привычном сознании, в понимании того, что такое Родина и народ. «22 февраля 1973 г. Задумавшись, понимаю, что у меня есть одна мечта. Это – хоть как угодить своему народу, понравиться ему. Только ему без утайки рассказать всю свою правду. Народ мой, как донесу до тебя свой голос?».

В дневниках Макаатаева есть записи, в которых звучит оценка его великих современников. Это раздумья о таланте Габита Мусрепова и Сабита Муканова: «17 марта 1973 г. Я не могу сказать, что Габен является человеком, до конца исчерпавшим свой талант. Я не сомневаюсь в том, что в нем еще скрывается неиссякаемый вулкан», «Сабит – огромная вселенная. Он – сама Жизнь... Он – казахский Бальзак».

Содержат дневники Макаатаева и обращение к собственным детям, которых поэт очень сильно любил: «25 мая 1974 г. Милые дети мои! ...сумейте любить и ненавидеть, но оставайтесь человеком! Будьте всегда человеком! Будьте всегда начеку, старайтесь всегда защищать свое «Я!».

Дневник Макаатаева знакомит с разными сторонами его жизни, передает его мысли и чувства, реальные события и состояние души поэта, что в единстве составляет человеческое бытие. Слова, звучащие из первых уст, позволяют по-настоящему проникнуться судьбой

поэта: «24 января 1975 г. Хочу быть понятым. Хочу, чтобы мне сочувствовали люди, чтобы уважали меня. Потому что сам уважаю их безмерно».

Записи содержат в себе откровения о поэзии в целом: «У кого не существует Дух, может удалиться от поэзии, нечего ему делать на этом поприще». Есть и раздумья о себе и своей поэзии: «3 января 1974 г. В своем творчестве, где слаб, где силен, я прекрасно понимаю сам. Где я слаб – не моя вина, а где силен – это не заслуга среды, в которой я жил. Не заслуга времени, при котором я находился в вечном опасении, вечно контролирую сам себя.

Нынче трудно быть поэтом...».

Последняя запись в дневнике сделана ровно за месяц до смерти Макаатаева: «28 февраля 1976 г. Удивительно то, что написанные мною 10-20 лет тому назад читаются как новые». Тонкое понимание вещей, чутье, свойственное поэту, позволили ему определить самое главное качество настоящей поэзии – это ее современность. Поэзия Макаатаева всегда нова и современна, потому что в ней есть то, что сам поэт называл одним словом – Дух. Это понимание приходит из дневников Макаатаева, которые содержат в себе не только реальную автобиографию поэта, но и его духовную автобиографию. Светлое чудо поэзии Макаатаева было рождено в любви и страданиях. Мы смогли услышать его потому, что он выразил себя не только в поэтическом слове, но и доверился личному документу – дневнику.

«Я ровесник поколения XXI века»

Как завещание звучат слова Макаатаева: «Если когда-нибудь, кого-нибудь интересует моя жизнь, мое творчество, я вот что скажу им: Дорогие товарищи мои! Если Вы действительно намерены исследовать мою биографию, мое творчество, то не забудьте прочесть все, что написано мною». 40 лет как не стало Макаатаева. За это время изменилась страна, произошла смена поколений, но любовь к поэту безгранична. Его стихи звучат не только на казахском языке, но благодаря

переводам О.Жанайдарова, Л.Шашковой, Н.Черновой, М.Курганцева, Ю.Александрова им дарована жизнь на русском языке. О его творчестве написаны серьезные исследования К.Алпысбаева, К.Сеитовой, Г.Орда, К.Хамидуллаева, А.Носкова, А.Казанбаевой, Б.Бегимановой, Ж.Отейулы, У.Туркебаевой. Любит поэзию Макаатаева и молодое поколение, к которому обращался поэт: «Пройдут

года, придет новое поколение, и они поставят каждого из нас на свое место». Возращение Мукагали Макаатаева на новом витке состоялось в XXI веке.

P.S. Варианты статьи были впервые опубликованы автором в «Казахстанской правде» под названиями «Если кто ищет меня, я есть в этом мире» (10 февраля 2006 года) и «Я вернулся снова...» (9 февраля 2011 года).

Аңдатпа

Әбішева С.Ж. «Өмір – поэзия» (М. Мақатаевтың 85 жылдығына) //Педагогика и психология КазНПУ имени Абая, №4 (25), 2015.

Мақалада Мұқағали Мақатаевтың поэзиялық әлемінің ерекшеліктері қарастырылады. Мақатаевтың поэзиясы сезім шынайылығымен баурап алады. Мақатаевтың ақын және адам ретінде тағдыры қалай болғанын ақынның күнделік жазбасынан білуге болады. Мақатаевтың бар поэзиясы – ақын тұлғасы бейнеленген махаббат мен жасампаздықтың үйлесімі.

Түйін сөздер: поэзия, философиялық негіз, ақын-пантеист, күнделік

Abstract

Abisheva S.D. “Life – poetry” (the 85th anniversary of M. Makatayev) //Pedagogy and Psychology KazNPU by Abay, №4 (25), 2015.

The article discusses the features of the poetic world of Mukagali Makatayev. Makatayev’s Poetry captivating sincerity of feelings. As fate Makatayev - poet and a man can be seen in the poet’s diaries. All Makatayev’s poetry - harmony of love and creative sense, which reflects the personality of the poet.

Keywords: poetry, philosophical basis, the poet-pantheist, diary

УДК 37.035.6:512.1

М. Ж. АБИЛЬДАЕВА.

КИПУДН (Шымкент, Казахстан)

Г.Т. МУСАБЕКОВА

МКТУ им.Х.А.Ясави (Туркестан, Казахстан)

ВОСПИТАНИЕ РЕБЕНКА МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СЕМЬЕ

Аннотация

Гармоническое развитие личности немислимо без семейного воспитания, которое должно сочетаться и подкрепляться общественным. Теперь психологи и медики утверждают, что даже несколько месяцев лишения любви наносят умственному, нравственному и эмоциональному развитию ребенка непоправимый ущерб, всей последующей духовной жизни человека, отрицательно влияют на психическое и физическое развитие. Создание духовной, эмоциональной основы личности и есть цель, смысл семейного воспитания. Без родительской любви, дело известное, ребенок при живых отце и матери - сирота. Но ему совсем не безразличны и их отношения между собой. В статье речь идет об особенностях воспитания младших школьников в семье.

Ключевые слова: семья, младший школьник, семейное воспитание, стили семейного воспитания.

Ученые говорят, что любовь родителей друг к другу может стать главным воспитательным фактором, воздействующим на ребенка. Когда мать и отец любят друг друга, больше всего от их любви получает ребенок. Без нее весь мир бледнеет, и никакие педагогические меры не могут восполнить ее влияние на ребенка [1].

В.А.Сухомлинский считал, что научить ребенка любить – это научить самому важному в жизни [2].

Нынешние исследователи проблем семьи отличают, что первого ребенка супруги заводят не ради его самого, первенец у молодых – «сюрприз». Родителям не до него, они заняты друг другом [3].

Особое значение приобретает появление ребенка в семьях, где молодожены не объединены общими профессиональными интересами, имеют разные пристрастия и увлечения. Их прежние добрачные привязанности тоже направлены в разные стороны. Совместный ребенок делает молодоженов не просто возлюбленными, но и по-настоящему родственниками. Значит, тем самым ребенок дает своим родителям и чувство общности забот, желаний, интересов.

Глядя на детей, общаясь с ними, люди приобретают не только нравственные навыки, с их помощью расширяют свой кругозор, многожат полезные привычки.

Сами готовые включиться в любое дело, дети часто вовлекают взрослых в свои занятия. Приходится молодым мамам и папам тратить время на долгие прогулки, путешествия в лес, куда иначе бы они не нашли бы времени выбраться.

Стили семейного воспитания. Происходящие в нашей стране обновления политической духовной жизни знаменательно тем, что ставит человека в центр политики и экономики, возвращает общечеловеческим ценностям статус приоритетных. Это происходит в общественном и индивидуальном сознании.

Переосмысление природы и назначения человека пробуждает психологов и педагогов

пересмотреть привычные стереотипы мышления, традиционные подходы.

Как и все общество, семья и школа долго терпели бремя авторитарности и догматизма. Сегодня гуманизация отношений внутри школы так же актуальна, как и взаимоотношение семьи и школы.

Одно из самых серьезных испытаний на пути поиска продуктивного контакта семьи и школы – это плюрализм мнений, необходимость принимать иной образ мыслей и образ жизни как для учителей, так и для родителей. Это может быть нелегко, однако без конструктивного диалога сотрудничество между ними не возможно. Чтобы помочь родителям, испытывающим трудности в воспитании детей, учителям, социальным педагогам нужно понять, что именно хотят они воспитывать в своих детях, какими средствами пользуются, то есть понять их установки.

Различные установки родителей находят свое воплощение в стилях семейного воспитания.

Под стилем семейного воспитания психологи и социальные педагоги подразумевают те аспекты воздействия взрослых на детей, которые в наибольшей степени оказывают влияние на психическое развитие ребенка и развитие его личности: отношение родителей к ребенку, характер контроля за его действиями, способ предъявления требований, формы поощрения и наказания.

Родители, которые предоставляют своим детям определенную самостоятельность, относятся к ним с теплом и уважением, применяют минимум наказаний, часто предоставляют самим детям регулировать свое поведение – это демократичные родители.

Они воспитывают социально-адаптированных, независимых детей, активных, творческих, способных к сотрудничеству с другими детьми. Авторитарные родители требуют от детей беспрекословного послушания, соблюдения порядка, подчинения традициям и авторитетам. Если авторитарность сочетается с холодностью родителей, это вызывает у детей

стремление к самоутверждению, агрессивность, конфликтность. Такие дети с трудом адаптируются к новым условиям.

У родителей, которые относятся к своим детям с теплотой, но контролируют каждый шаг, опекают их, вырастают зависимые, нерешительные, необщительные, инфантильные, эгоцентричные дети.

Если родители равнодушны к детям, не дают им ни тепла, ни внимания, не контролируют их, у таких детей возможны серьезные нарушения поведения вплоть до противоправных действий. Среди малолетних преступников немало детей, положение которых в семье можно охарактеризовать как безнадзорное.

Контроль со стороны взрослого необходим для развития у ребенка собственного контроля над своими действиями, но при этом он не должен подавлять личность ребенка. Перед взрослым стоит задача – поиск развивающего контроля.

Американские психологи и социальные педагоги предлагают родителям заменить директивный контроль, который используют авторитарные родители, использовать инструктивный контроль: «Может сделать так, как я предложу».

Инструктивный контроль применяют демократичные родители. Он развивает у детей инициативу, трудолюбие, самодисциплину.

По результатам научных исследований, в семьях младших школьников преобладает дисциплинарно-ориентированное воспитание, как вариант авторитарного.

Если спросить дисциплинарно-ориентированных родителей за что они порицают и наказывают своих детей, окажется, что внимание родителей сосредоточено на соблюдении детьми порядка и на их школьных отметках. Дисциплинарно-ориентированных родителей мало заботит, добр ли их ребенок, способен ли он помогать или отказаться от собственного удовольствия ради другого человека. Дисциплинарно-ориентированные родители не всегда холодны или безразличны к своему ре-

бенку. Как правило, они не умеют проявлять свою теплоту к ребенку, либо непоследовательны в выражении своих чувств: то ласкают детей, то кричат на них.

Такое воспитание особенно ярко сказывается в том, как родители младших школьников делают с ними уроки. Учителя знают: современная система начального образования такова, что в обучение ребенка включается семья, одни родители проверяют уроки детей, другие делают их вместе с ними. Приготовление и проверка уроков – главный источник конфликтов родителей с младшими школьниками.

Дисциплинарно-ориентированные родители становятся в позицию учителя, причем, к сожалению, плохого учителя они принимают холодный тон, всеми силами стараются «выжать» из ребенка самостоятельное действия. Дети отвечают на нажим родителей разнообразными уровнями: плачем, неожиданной «тупостью»; беспомощностью и т.д.

Вопрос о контроле и представляемой свободе, их роли в развитии ребенка – проблема не только семейного, но и общественного воспитания.

Ни для кого не секрет: чем строже взрослый мир предписывает детскому миру законы послушания, тем с большей дерзостью детский мир отвечает неповиновением. Может быть, когда дети будут чувствовать себя хоть в какой-то мере хозяевами, взрослым станет понятно, какую степень свободы они могут дать детям.

Воспитывающие детей взрослые нередко стоят перед проблемой принуждения. В семьях, где принят авторитарный стиль воспитания, это весьма распространено. Принуждение – это следствие уже сложившихся взаимоотношений взрослых и детей.

Если ребенок не слышит обращенные к нему слова взрослого, если никакие просьбы и угрозы не действуют, то для старших это должно быть знаком того, что они не пользуются авторитетом. Авторитет помощи, осторожного и внимательного руководства, со-

четаясь с авторитетом знания, перерастает в авторитет ответственности. В глазах ребенка родители авторитетны потому, что они ответственны за него перед собой и обществом.

Психология семейного воспитания выдвинула представление об оптимальной родительской позиции. Позиция родителей в воспитании оптимальна, если они принимают ребенка таким, каким он есть, тепло относятся к нему, объективно оценивают его и на основе этой оценки строят воспитание; если они способны изменять методы и формы воздействия в соответствии с изменениями обстоятельств жизни ребенка. Если родители не принимают ребенка, это у него вызывает чувство неполноценности.

Неуверенность в себе проявляется не только в робости, застенчивости. Нередко сочетается с высокими притязаниями, она выглядит как самонадеянность. Поведение таких детей в психологии называют аффективным, они болезненно воспринимают плохие и несправедливые отметки, с их точки зрения, любой ценой они стремятся привлечь внимание товарищей по классу, добиться похвалы учителя.

Аффективное поведение детей вызвано недостаточным принятием детей родителями. Родители аффективных детей обычно очень строги, требовательны, ориентированы на достижения детей, редко бывают удовлетворены их успехами и сами отличаются честолюбием и высокими притязаниями.

Как правило, родители, особенно школьников, редко задумываются о том, как относятся к ним дети. Может ли принимать ребенок холодных родителей, всегда готовых к наказанию, или безразличных, занятых собой, или постоянно опекающих ребенка в ущерб его самолюбию?

Результаты исследований говорят о том, что младшие школьники принимают любых родителей. Детям этого возраста свойственна «разлитая доброжелательность»: они настроены на хорошие отношения к другим, особенно близким людям, и они сами ожидают от них такого же отношения.

Нередко в семьях младших школьников провинившемуся ребенку долго и с раздражением выговаривают за проступок, оценивая и поступок и самого ребенка. В потоке назидательных оценок родители подчас утрачивают чувство меры и чувство собственного достоинства, а значит, и авторитет. Неудивительно, что родители, обращаясь за помощью к психологам, к социальным педагогам, жалуются, что «детей ничем не проймешь», они не боятся никаких наказаний. Желая объяснить ребенку, смысл его поступка, родители превращают объяснения в назидания, а разговор в наказание.

Некоторые родители считают возможным прибегать к физическим наказаниям, ссылаясь на свой собственный опыт («нас били, и ничего, хорошими выросли»).

По мнению некоторых педагогов, физическое наказание действительно только по отношению к наказываемому лицу: ребенок начинает бояться именно его, старается вести себя прилично только в присутствии этого лица, не соблюдая требования приличий в отношении других людей [4].

Наказывая ребенка, взрослому следует помнить, что с ребенком надо обращаться как с равным, даже если он совершил проступок, требующий наказания; ребенок имеет право на собственную точку зрения, пусть он не прав; в общении с ним нужно пытаться смотреть на себя его глазами, даже если считаешь, себя абсолютно правым; обсуждая с ребенком его проступок, не надо переносить оценку его проступка на всю его личность.

Только рядом со взрослым, признающим в ребенке «внутреннего человека», уникальность его личности, ребенок может прожить детство во всей его полноте.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ковалев С.В. Психология современной семьи. – Москва, 2010
2. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – Москва, 2000.
3. Семья сегодня /Под ред. Т.М. Афанасьевой. – Москва, 2009.
4. Земска М. Семья и личность. – Москва, 2011.

Аңдатпа

Абильдаева М.Ж., Мусабекова Г.Т. **Кіші мектеп жасындағы баланы отбасында тәрбиелеу.**

Тұлғаның рухани, эмоционалды негізін құру отбасы тәрбиесінің мақсаты және мәні. Ата-анасы бола тұрып, олардың махаббатын сезінбеу - бұл баланың жетім қалуымен бірдей. Бірақ балаға ата-ананың бір-біріне деген қарым-қатынасы өте маңызды. Мақалада кіші мектеп жасындағы баланы отбасында тәрбиелеудің ерекшеліктері туралы сөз қозғалады.

Түйін сөздер: отбасы, кіші мектеп жасындағы оқушы, отбасы тәрбиесі, отбасы тәрбиесінің стильдері.

Abstract

Abildaeva M.Zh., Mussabekova G.T. **Bringing up the child of junior schooling age in the family.**

The harmonious development of the individual is impossible without family upbringing, which also must be accompanied and supported by social. Now, psychologists and doctors say that even a few months of deprivation or lack of love cause irreplaceable damage to mental, moral and emotional development of the child during the whole subsequent spiritual life, and negatively affect the mental and physical development. It is creating a spiritual, emotional basis of personality that is the goal, the meaning of family education. Without parental love, it's known, the child despite alive father and mother is an orphan. But he does care about their relationship with each other. The article deals with the peculiarities of upbringing of younger pupils in their family.

Keywords: family, primary pupil, family upbringing, styles of family upbringing.

УДК 37.035.6:512.1

А.Қ. ДҮЙСЕНБАЕВ

*Қазақ-Орыс халықаралық университетінің
(Алматы, Қазақстан)*

А.Т. АҚЖОЛОВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

**МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ТАРИХ ТАҒЫЛЫМДАРЫ
НЕГІЗІНДЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ**

Аңдатпа

Аталған мақалада жеке тұлғаны патриоттыққа тәрбиелеудегі тарихи сананың маңызы туралы проблемалар қарастырылады. Патриоттық тәрбие берудің мазмұны қашанда стратегиялы, сондықтан қоғамдық жағдайындағы Қазақстан азаматын қалыптастыру оның перспективалық позициясын нығайтады, еліміздің әлемдік өркениеттілік белесіне оңай өрлеуіне септігін тигізеді. Автор патриоттық тәрбие беруде тұлғаның бойында ұлттық рух, ұлттық сананы қалыптастыру мәселелеріне талдау жасайды.

Түйін сөздер: тарихи сана, ұлттық сана, патриоттық рух, ұлттық мінез, ұлттық сезім, ұлттық намыс, ұлттық мүдде.

Жеке тұлғаны патриоттыққа тәрбиелеудегі ұлттық рухтың маңызы тарихи сана тағылымына сәйкес, еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бастап, ұлттық болмысымызды қайта тану, ұлттық санамызды қайта-

дан көтерудің маңызы зор. Олай болса, ұлттық рух пен ұлттық сана – сол ұлтты құрайтын халықтың әр адамының өз ұлтының мүддесін, халқының тағдырын, ұрпағының болашағын ойлау қабілетінің ұлттық деңгейге

көтеріліп, жалпы қоғамға тән ортақ сипатқа ие болған ұжымдық түрі, яғни ұжымдық сана. Ұлттық сана абстракты ұғым емес, ол – ұлт бірлігінің жоғары көрінісі, яғни ұлтты құрайтын халықтың бүкіл ғұмырнамасының, салт-дәстүрінің, мәдениетінің, өнерінің тарихын білу дәрежесі, яғни халықтың өзін-өзі жете танып, түсінуі. Ұлттық сана ұлттық дүниетанымға негізделеді. Ал ұлттық дүниетаным дұрыс таным-түсінік арқылы өріс жайып, ұлттық дәстүр арқылы өз болмысын танытады. Ресей отаршылдары қазақ жерін бір жарым ғасыр бойы жаулағанда, олар отты қарумен, тұрақты армиямен қаруланса да әр жердегі қазақ батырларының қол бастаған жанкешті қарсылығына ұшырап, алға жылжи алмай келді. Мұның басты себебі, қазақ сияқты ұлттық санасы күшті асау халықты келешекте қолда ұстап тұрудың қиындығын Ресей отаршылдары терең сезінді. Жылқы мінезді кеңістіктегі еркіндікті аңсайтын тарпаң мінез қазақтарды тұқыртып ұстаудың бірден бір кілті – олардың ұлттық санасын өшіріп, халықтық тарихи жадынан жаңылдырып, табиғи болмысының өзегі болған ауылдық қауымдық ұясын (ядросын) біртіндеп жою мақсатын шешуші орынға қойды. Дала қазақтарының бәрін де саналы түрде мәңгүрттендіруді саяси мақсат ретінде ұстанғандығын енді ғана тарихи тұрғыдан сараптауға көзіміз жетті. Осындай тұжырымдамалар мен анықтамаларды зерделей келе, біз өз ұстанымымызды ұсына аламыз: «Ұлттық сана дегеніміз – жеке индивидтердің әрбіреуінің сол ұлттың өкілі екендігін байыпты сезіну түйсіктерінің тұтастануынан құралып, ұлттық рухқа жалғасатын тұжырымдамалы ұғым және этноболмыстың өміршеңдік тарихи тәжірибесінің жиынтығы», – деп айтамыз. Сондықтан қазіргі қоғамдық жағдайында ұлттық сананы қалыптастыру мен тұтастандыру және өркендету – маңызды іс. Мәселен, қазіргі қоғамымыздағы орыс-тілді қазақтар мен ұлттық рухы төмен топтардың ұлттық санасын оятып, оларды тұтас этникалық рухқа біріктіру – патриоттық

тәрбиені қалыптастырудың басты шарты болып табылады. Бүгінгі таңда тәрбие мен білім беру үдерісінде ұлттық дүниетанымды үйретуге көпкөңілбөлініп отыр. Дегенмен, оны да тереңдету мәселесі қазіргі өркениеттілікке ұмтылған тұлғаны қалыптастырудың негізі болмақ. Демек, ұлттық дүниетанымды дұрыс түйсінген ұрпақ өздігінен биопсихологиялық-мәдени-әлеуметтік түрде патриот болып қалыптасады.

Осы ұлттық санадан ұлттық рух түсінігі туындайды. Ұлттық дүниетаным негізінде өз анықтамамызды ұсынамыз: «*Патриоттық рух – қазақ елінің әлемдік өркениетті елдер көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш*».

Ұлттық рух әлемдік ғылымда көбінесе халықтық рух түрінде сипатталады: «Народный дух в качестве настоящего содержит и свое прошлое; наличествующая настоящая форма духа заключает в себе все прежние ступени» [1, с.147-168]. Ал Ф.Г.Гегельде ұлттық рух «тұлғаның құндылығы», ол қандай дәрежеде халықтық рухты бейнелейтіндігіне байланысты [2, 51-б.]. «Каждый народ имеет свой особенный дух, но не каждый его осознает. Народы себя осознают если имеются соответствующие условия. Народный дух осознает себя в религии, искусстве, системе права, политике, философии» айтылған түсініктер де осының дәлелі болады [3, с.87].

Яғни мұндай идеяның ұлттық рух түрінде айшықталып, ресми емес түрде қойылуы – стихиялы идея, яғни ғылыми-теориялық жүйеленбегенімен, бастапқы ұлттық қағидалар мен болашақ даму стратегиясын құрайды. Ол әсіресе жаугершілік заманда анық байқалады. Сол дәуірдегі өмір сүрудің шарттарында: елдікті сақтап қалу, өз кеңістігі мен аймағын кеңейту, өзге этностар мен ұлттарды өзіне қарай ассимиляциялау т.б. сол ұлттың өзіндік бағдарларын айқындауға септігін тигізді. Қазақ халқында да әрбір кезең сайын, әрбір дәуірдің табиғи объективті қажеттіліктеріне сәйкес құрылған ұлттың

қорғаныштық қызметі өзіндік бастапқы ұлт мүддесі үшін жасалған тұғырнамасынан айнымаған. Сондықтан түркілік мәдениет пен ұлттық мәдениеттің роліне тоқталар болсақ: «әрбір руханият құбылыстары арқылы, дүниетаным, салт-дәстүрімен де өзінің түпкілікті ұлттық негіздерін сақтап отырады. Сол рухани негіздері арқылы әлем мәдениетінің кеңістігінде өз жолын қалыптастырады», – деп келтіреді [4, 8-б.].

Қазақ халқының сан ғасырлардан бері дамып келе жатқан тарихында өз ұрпағына патриоттық тәрбие беруде баға жетпес тәрбиелік мүмкіндігі зор рухани, мәдени мұраның мол тәжірибесін жинақтаған. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін патриоттық тәрбие жөніндегі халықтық қағидалар, талаптар және әдіс-тәсілдер қолданылған. Қазақ халқының патриоттық тәрбиесінің негізгі талаптары еліміздің тарихи дамуына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына, өмір салтына, түрлі тарихи уақиғаларға байланысты қалыптасқан. Осы ұлттық рух түркілер дәуірінде де заңды жалғасын таба түсті, өздерін Көк Тәңірінің ұлдарымыз деп санап, діни-мистикалық негіздерін құра білді. Мәселен, көне түркі жазба ескерткіштерінде: «ел», «халық», «жұрт» «жер-су» ұғымдары рухани-әлеуметтік құндылықтар ретінде қастерленген. Күлтегіннің үлкен жазуында: «...Көкте Түрік тәңірісі, Түріктің қасиетті жері, суы былай депті: Түркі халқы жойылмасын дейді, Ел болсын дейді», – деп келтіреді. Мәселен, ғұндар дәуіріндегі ерлік дәстүрлері ұлттық рух түріндегі көріністерін атап өтуімізге болады, мысалы, Атиланың «құдайдың камшысы» деп аталуы осының дәлелі болып отыр [5, 9-б.].

Сонымен еліміздегі ұлттық болмыс пен ұлттық рухтың бүгінгі көрінісіне тоқталар болсақ, қазіргі Қазақстанның жетістіктерімен қатар «сан мыңдаған жылдар бойы әлемдік деңгейде саяси-әлеуметтік беделі мен мәдени-рухани мәртебесі биік дәрежеде болған түркілер бізге қалдырған мұралары не үшін жалғасын таппай отыр, неге қазақ халқы

отаршылдық сана мен рухсыздық күйін кешіп келеді» деген деректерді негізге алуға болады. Шындығында үш жүз жылдай отаршылдық дәуірін бастан өткізген халқымыздың этно-рухани құлдырауларын пессимистік-эмоционалдық тұрғыдан бағалап, халқымыздың өткені мен отаршыл саясатқа жағымсыз көзқарас қалыптасыру біздің негізгі мақсатымыз емес, керісінше тарихты толықтай игеріп, өткенімізді шынайы ашып көрсету арқылы ұлттық сезімді жандандыру, халқымыздың басынан өткізген қайғылы оқиғаларына қайғыра білуді, жетістіктеріне шаттануды ұрпақтарымыздың бойына сіңіре отырып, өткен дәуір кемшіліктерін қайталамау болып отыр. Себебі ретроспекция қашанда тарихи субъектілердің кінәлі және кінәлі еместерін ажырататын, жаза мен жауапкершілік жүктейтін құқықтық-заңнамалық жүйе емес, керісінше танымдық тәжірибелік сабақ алаңы болып табылады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, түркілік этноцентризм кезеңінің неліктен мыңдаған жылдар бойына созылып, олардың әлемдік саяси-рухани өркениетке қалай үстемдік еткені осы ұлттық рухқа байланысты болып отыр. Тарихты таразыласақ, жоғарғы беделден айрылу ХҮІІІ ғасырлардан басталатын тәрізді. Осы деградацияны үш ғасыр бұрын ескерткен көріпкел данамыз Асан Қайғы ойтолғамдарының пессимистік қыры ақырзаман жөніндегі толғаудан бастау алады:

«Әй, Жәнібек хан ойласаң,
 Қилы-қилы заман болар,
 Суда жүргенақшортан,
 Қарағай басыншалар,
 Балшықтанүйболар,
 Сиыр малы пұлболар».

Мұндай «заманақыр» толғанысы кейіннен Шортанбай, Дулат, Мұрат ақындар шығармаларында жалғасын табады [6, 24-б.].

Яғни ауызбіршіліктің жоқтығы, ұлттық рухани құндылықтардың бағаланбай, еуропалық-ресейлік дәстүрлерге еліктеуі, өрке-

ниеттік ғылым мен техника дамуының өлшемдерін қабылдамау т.б. қазақ халқының әлемдік саяси аренадағы беделін төмендететін бастады. Мәселен, ауыз біршіліктің жоқтығы туралы Абай ақын: «Заман ақыр жастары, қосылмас ешбір бастары», – деп жырлағандай, үш жүздің соңғы рет бірігіп күш көрсетуі Аңырақай шайқасындағы жоңғарлармен соғыс болатын. Ол соғыста біздің сарбаздарымыз бен сардарламыз жеңді. Сондықтан біз оны «ҰЛЫ ОТАН ЖЕҢІСІ» деп атауымыз керек. Осы тенденцияның қалдықтары бүгінгі таңда халқымызда «ауызбіршілік» психологиясына трансформацияланған. Оны біз мектептің оқу-тәрбие үрдісінде оқушыларға үнемі насихаттауымыз қажет. Яғни тарихи сана тағылымын бүгінгі қоғамдық пікір мен ұрпақтарымыз үшін мынадай маңызды болып саналатын түйіндер ретінде ұсынуға болады:

– шынайы тарихты аша отырып, өткеніміз бойынша танылатын халқымыздың ерекшеліктері мен жетістіктері арқылы ұрпақтарымыздың санасында өз халқына деген мақтаныш және сүйіспеншілік сезімді ояту;

– түркілік кезеңнің асқақ этнорухы арқылы отаршылдық сана сарқыншағынан қалған «өзін төмен санау кемістік кешенін» жоюдың механизмдерін қалыптастыру және сол рухтың биогенетикалық трансформацияланатын қағидасы бойынша оның мәңгі сақталатын және қайта орала алатын қуат екендігін рационалды бағамдау;

– тарихымыз бастан өткергендей, қиыншылықтарға төзімділікті қалыптастыру мен кезкелген жағдайда одан шығудың тарихи тәжірибелерін пайдалану;

– ұлттық мінез психологиясындағы жағымсыз сапалар мен қасиеттерді жете зерделеп, одан біртіндеп құтылудың психологиялық механизмдерін жасау;

– халқымыздың тарихын саралап, тарихи айшықталған патриоттық тәрбие қағидаларын сабақтастыру болып табылады.

Сондықтан ұрпақтарымыздың бойында қоғамдық сананы қалыптастыру үшін бүгінгі таңдағы Қазақстанның рухани-мәдени дискурстық кеңістігіндегі ұлттық рух, ұлттық сана, ұлттық намыс түсініктерінің теориялық-әдіснамалық негіздерін зерделеуіміз қажет. Бұл генетикалық түсініктерді саралауда түркілік тәлім-тәжірибенің негізіндегі патриоттық тәрбиені алғашқы, бастапқы негіз ретінде пайымдап, оның заманауи қажеттіліктерден жетілдіруіміз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. Дудник С.И. История и историческое сознание Я //А.Слинин и МЫ: к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слиннина. Серия «Мыслители». – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – Вып. X.

2. Hegel G.W.F. Lectures on the Philosophy of World History: Introduction /Translated by N. V. Nisbet. – Cambridge, 1975

3. Тимофеев А.И. Что бы мог сказать Гегель о проблемах глобализации? //Глобализация в социально-философском измерении. Сборник материалов конференции. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С.86-90

4. Сәрсембин Ү. Қазақ интеллигенциясы әлеуметтік-мәдени феномен ретінде (әлеуметтік философиялық талдау): Филос. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2008. – 29 б.

5. Әкім Ж. Қазақ идеясы. Түркі өркениеті негізінде. – Алматы: Өлке, 2006. – 232 б.

6. Бес ғасыр жырлайды. Екі томдық / Құраст. Мағауин М., Байділдаев М. – Алматы, Жазушы, 1989. – Т.1. – 384 б.

Аннотация

Дуйсенбаев А.К., Акжолова А. **Патриотическое воспитание учащихся школ на основе исторического наследия**

В данной статье рассматриваются вопросы исторического сознания в патриотическом воспитании личности. Содержание патриотического воспитания стратегично, поэтому становление гражданина

Казахстана в обществе укрепляет его гражданскую позицию и взгляды на будущее, способствует продвижению нашей страны к достижениям мировой цивилизации. Автор анализирует вопросы формирования национального духа и национального сознания в патриотическом воспитании личности.

Ключевые слова: историческое сознание, национальное сознание, патриотический дух, национальный характер, национальное чувство, национальная честь, национальный интерес.

Abstract

Duisenbaev A.K., Akzholova A. **Patriotic education of pupils based on historical heritage**

In given clause the problems of historical consciousness' in patriotic education of the person are considered. The importance contents of patriotic education is strategyly, therefore formation of the Kazakhstan's citizen in a public situation strengthens his perspective position, promotes progress of our country in heights of a global civilization. The author analyzes questions about formation of national spirit and national consciousness in patriotic education of the person.

Keywords: historical self-consciousness, national self-consciousness, patriotic spirit, national character, national feeling, national honour, national interest.

УДК 37.015.31

О.Н. АЛМАЗОВА,

ИП «Алмазова» (Алматы, Казахстан)

И. КЕРИМБАЙ

Алматинский колледж пассажирского транспорта и технологий
(Алматы, Казахстан)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛИЧНОЙ И КОММУНИКАТИВНОЙ ЗРЕЛОСТИ ЮНОШЕЙ И ДЕВУШЕК 16-20 ЛЕТ

Аннотация

В данной статье говорится о личной и социальной зрелости в юношеском возрасте. Отмечено, что в этом возрасте вырисовывается общая направленность и формирование нравственных представлений и социальных установок. Проводится сравнение между юношами и девушками. Выявлены достоверные различия в ориентированности на личные цели, в ориентации на взаимодействие, переживании одиночества и переживании свободы.

Ключевые слова: юность, свобода, ответственность, одиночество, зрелость

Юношеский возраст представляет исключительно сложный этап психического развития – становление человека как личности, когда на основе качественно нового характера структуры и состава деятельности ребенка закладываются основы сознательного поведения, вырисовывается общая направленность и формирование нравственных представлений и социальных установок [1-3].

Проблема зрелости в юношеском возрасте остается актуальной, так как, во-первых, нет единого подхода к трактовке понятия социальной зрелости; во-вторых, кардинальные изменения в политической, экономической, духовной сферах нашего общества влекут за собой радикальные изменения в ценностных ориентациях и поступках людей, особенно ярко это выражено у юношей и девушек. Особую остроту сегодня приобретает изучение изменений, происходящих в сознании современной молодежи. Неизбежная в условиях

ломки сложившихся устоев переоценка ценностей, их кризис более всего проявляются в сознании этой социальной группы [1-3].

Исследование проблем молодежи вообще – вечно времени. Вопрос о молодежи всегда остро стоит, прежде всего, потому, что это поколение наименее интегрировано в социальные связи, наименее устойчиво в своих взглядах, в своем поведении, в отношении к окружающему миру. В связи с важностью достижения зрелости для личностного развития в юношеском возрасте, актуально и необходимо ее исследование в указанный возрастной период.

Общение, оптимальные межличностные отношения и отношения с миром являются залогом полноценного формирования у юношей и девушек психических процессов, психических свойств и функций, а также развития личности в целом [1, 4-8]. Данное положение обуславливает актуальность нашего

исследования, цель которого: изучить гендерные различия личной и коммуникативной зрелости юношей и девушек 16-20 лет.

В качестве методик исследования применялись тест на диагностику интерактивной направленности личности Н.Е. Щуркова; тест-опросник «Шкала одиночества» Д. Рассела, Л. Пепло, М. Фергюссона; тест-опросник «Шкала экзистенции» А. Лэнгле и К.Орглер. Для проверки достоверности различий использовался критерий Манна-Уитни.

Прежде всего, согласно данным нашего исследования, юноши в большей степени ориентированы на личные цели, чем девушки. Ориентация на личные достижения связывается с преобладанием мотивов собственного благополучия. Во взаимодействии с другими людьми юношами в большей степени преследуются цели удовлетворения личных потребностей и притязаний. Интересы и ценности других людей, групп чаще всего игнорируются или рассматриваются исключительно в практическом контексте, что и обуславливает в итоге конфликтность и затруднения в межличностной адаптации у юношей.

Значение критерия по шкале «ориентация на личные достижения» $U = 1$, что попадает в зону значимости. Мы можем утверждать, что различия в ориентациях на личные достижения достоверны. Юноши значительно превосходят девушек в стремлении к личным достижениям. Это может объясняться тем, что они стремятся соответствовать эталону мужественности, общество стимулирует их к достижениям и оценивает по достижениям. Требования к девушкам со стороны социума мягче. Также юношам в большей степени свойственна эгоистическая личная направленность, в то время как девушкам возбраняется демонстрировать личные достижения и предписывается скромность.

В ориентации на взаимодействие девушки значительно превосходят по показателям юношей. Значение критерия по шкале «ориентация взаимодействие и сотрудничество» $U = 4$, что попадает в зону значимости. Девушки

выражают ориентацию на взаимодействие, сотрудничество с другими людьми у девушек обусловлено потребностями в поддержании конструктивных отношений с членами малой группы, потребностью в эмпатии и интересом к совместной деятельности; у юношей данные потребности не столь выражены. Как правило, высокий уровень данной шкалы соответствует оптимальной социализации и адаптации. Девушки, в отличие от юношей, с раннего возраста начинают задумываться о семье и детях, о финансовом благополучии и о любовных отношениях, опять же для создания в будущем счастливой, крепкой семьи. Можно так же сказать, что девушки уделяют больше внимания организации процесса взаимодействия и сотрудничеству в обществе, чем юноши. Так же можно утверждать, что юноши задумываются о семье и детях позже чем девушки.

Маргинальность как стремление порвать с традициями и бросить вызов обществу в юношеском возрасте чуть более свойственна юношам. Но значение критерия по шкале «маргинальность» $U = 10,5$, что не попадает в зону значимости. Очевидно, что в этом возрастном периоде независимо от пола сохраняется стремление бросить вызов обществу, попробовать себя новом качестве и т.п. Также и юноши, и девушки понимают неопределенность своего статуса, неясность социального положения, и на фоне подготовки к будущему они все еще не уверены в реализации запланированных сценариев. Маргинальная ориентация выражается в склонности подчиняться обстоятельствам и импульсивности поведения. Данной группе людей свойственны проявления инфантилизма, неконтролируемости поступков, подражания. Маргинальная группа людей – группа, отвергающая определённые ценности и традиции той культуры, в которой эта группа находится, и утверждающая свою собственную систему норм и ценностей. Можно утверждать: как и юноши, так и девушки часто и охотно подражают кому-либо, стремясь как бы показать себя с новой стороны, и стараются выделить себя из обще-

ства как особенного, непохожего на других человека.

Значение критерия по шкале «самодистанцирование» $U = 11,5$, что не попадает в зону значимости. Самодистанцирование, можно утверждать, свойственно в равной степени тоже как юношам, так и девушкам, потому что самодистанцирование говорит о способности отодвинуть при необходимости свои желания, представления, чувства и намерения, чтобы взглянуть на себя и на ситуацию с некоторой дистанции. Девушки и юноши в равной степени внутренне освобождаются от плена аффектов, предубеждений и желаний. Самодистанцирование измеряет способность человека отойти на дистанцию по отношению к себе самому. Человек может не реализовывать сиюминутно свои желания, представления, чувства и намерения, чтобы взглянуть на себя и на ситуацию с некоторой дистанции. Не ориентироваться лишь на самого себя, не действовать, будучи слепым по отношению к миру, не реагировать, непосредственно отвечая на случайные стимулы, а воспринимать ситуацию, размышлять над ней и трезво видеть данность ситуации. Если молодой человек или девушка живет с установкой, направленной на достижения и перфекционизм, он будет иметь стабильно высокие показатели самодистанцирования, а его характер будет отличаться высоким самообладанием, строгостью и непреклонностью.

Мы обнаружили, что самотрансценденция в равной степени свойственна как юношам, так и девушкам. Девушки и юноши в одинаковой степени устанавливают внутреннее отношение к пережитому, и личность независимо от пола может обнаруживать и проживать субъективные ценности, что проявляется, например, в способности получить удовольствие, способности к страданию то есть во всем, что составляет чувственное, «патическое измерение» человека. Самотрансценденция есть способность человека прикасаться к ценностным основаниям мира и воспринимать собственную затронутость в

этом чувствовании. Самотрансценденция измеряет свободную эмоциональность, которая проявляется в способности, чувствовать ценности, воспринимать глубокие внутренние отношения, экзистенциальную значимость происходящего. И юноши, и девушки, таким образом, располагают свободно доступной эмоциональностью. Доверяя своим чувствам, они могут легко интуитивно постигать ситуации и сопереживать другим людям.

Ответственность юношей и девушек выражена примерно одинаково. Как юноши, так и девушки способны доводить до конца решения, принятые на основании личных ценностей. В связи с ответственностью измеряется способность доводить до конца решения, принятые на основании личных ценностей. Юноши и девушки действуют осознанием обязательности этого для себя или обязательств перед кем-то. Выдерживать процесс воплощения в жизнь собственных замыслов им позволяет чувство уверенности, что все делается правильно. Или же, если нет собственной уверенности, компенсаторную функцию может взять на себя чувство долга, в юности уже достаточно развитое. Проживаемая ответственность является основной для формирования стабильной самооценки. Ответственность даёт свободу – от мизантропии; ответственный человек не осуждает ошибок и не впадает в депрессию при виде неадекватного поведения кого-либо; он просто констатирует, что на данного человека в данной ситуации полагаться не рационально. Юноши и девушки равной степени затронуты соотношением с жизнью и придерживаются обязательного, заботливого обхождения с ней.

Различия в одиночестве у наших испытуемых заметны. Значение критерия по шкале «одиночество» $U = 6,5$, что попадает в зону значимости. Мы можем утверждать, что различия в одиночестве достоверны. Юноши значительно более склонны к одиночеству, чем девушки. Меньшее переживание одиночества можно объяснить, к примеру, большей интимностью женской дружбы; у девушек принято

делиться переживаниями, у юношей дружба обычно носит деятельностный характер. Юноши стесняются делиться различными сомнениями и чувствами с друзьями, старшими взрослыми, опасаясь, что это нанесет вред их имиджу. Вследствие этого юноши чувствуют себя более одинокими, поскольку испытывают дефицит собственно доверительного общения. Между тем девушки не стесняя делиться различными сомнениями и чувствами со сверстницами чем юноши. Девушки не испытывают дефицита собственно доверительного общения, так как они больше стараются не держать внутри, а делиться с кем либо. Тем самым можно сказать, что юноши склонны к одиночеству, так как очень мало имеют доверительного общения со стороны.

Девушки значительно превосходят юношей по показателям свободы. Значение критерия по шкале «свобода» $U = 7,5$, что попадает в зону значимости. Можно объяснить это тем, что юноши имеют слабости в связи с необходимостью решиться из-за неуверенности, страха перед возможными последствиями. Например, из-за страха сделать ошибку и быть осужденным юноша, скованный социальными ожиданиями, не решается ни на что. И можно утверждать, что такие люди имеют препятствия для осуществления свободы. Свобода охватывает способность находить реальные возможности действия, создавать из них иерархию в соответствии с их ценностью и таким образом приходиться к персонально обоснованному решению. Способность решаться, с одной стороны, зависит от особенностей личности (таких как сила, концентрация, мужество, способность отграничиваться и вступаться за собственные убеждения), с другой стороны – от имеющихся возможностей ситуации, которые важно разглядеть, чтобы быть в состоянии что-то выбрать. Со-

отнесение с этими внутренними и внешними условиями ведет к ясности в принятии решения. Важно, чтобы на фоне реально возможного человек увидел самое для него важное, то, на основании чего можно судить, свободно выбирать и решать. Если у кого-то это снова и снова получается без больших проблем, то возникает чувство, что ты свободен.

Таким образом, при наличии различий по отдельным параметрам, наблюдается и сходство. Для молодых людей большую значимость приобретают как отношения, так и собственные представления и ценности, у них явно прослеживается стремление к самостоятельности, самовыражению, равнопартнерским отношениям. Это стремление, свои актуальные интересы и потребности юноши и девушки реализуют с пониманием собственной ответственности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кон И.С. Психология юношеского возраста: проблемы формирования личности. – М.: Мысль, 2009. – 375 с.
2. Асмолов А.Г. Психология личности. – М., 2001. – 251 с.
3. Немов Р.С. Психология. В 3 кн. – М., 2003. – 350 с, Кн.1.
4. Еникеев М.И. Общая и социальная психология. – М., 2008. – 259 с.
5. Дубовская Е.М., Тихомандрицкая О.А. О стратегиях работы психолога в школе //Социальная психология: Хрестоматия /Сост. Е.П. Белинская, О.А.Тихомандрицкая. – М., 2003. – 179 с.
6. Социальная психология малой группы / Под ред. Р.Л.Кричевского и Е.М.Дубовской. – М., 2001. – 339 с.
7. Сапогова Е.Е. Психология развития человека: Учебное пособие. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 121 с.
8. Игумнов С.А. Психотерапия детей и подростков. – Ростов н/Д; Минск: Феникс. – 2005. – 249 с.

Аңдатпа

Алмазова О.Н., Керимбай И. **16-20 жастағы қыздар мен жігіттердің дербес және коммуникатив кәметтерінің психологиялық талдауы.**

Бұл мақалада жастық кездің жас ерекшелік туралы дербес және әлеуметтік кәметте сөз болады. Бұл кезеңде жас ерекшелік ортақ бағытталғандық және адамдық тамашаның және әлеуметтік қондырғының

кұралымы айқын көрінеді. Салыстыру жігіттердің және қыздардың арасында еңсеріледі. Тиянақты ажырымдар дербес мақсаттарға деген хабарланғандықта айқында-, арада әрекеттестікке деген бағдарлау, жалғыздықтың тартуының және еркіндіктің тартуының.

Түйін сөздер: жас, еркіндік, жауапкершілік, жалғыздық, ер жету

Abstract

Almazova O.N., Kerimbay I. **Psychological analysis of personal and communicative maturity of boys and girls from 16 to 20 years.**

The article discusses the personal and social maturity at a young age. It is noted that in this age emerges General direction and formation of moral views and attitudes. A comparison between boys and girls. Revealed significant differences in focus on personal goals, focus on the interaction, the experience of loneliness and the feeling of freedom.

Keywords: youth, freedom, responsibility, loneliness, adulthood

УДК 371.32

Ж. Т. ҚОЖАМҚҰЛОВА

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ЖОО-ҒЫ ОҚЫТУДЫҢ МӘСЕЛЕЛІК-БАҒЫТТАЛҒАН ТӘСІЛІ

Аңдатпа

Мақалада студенттерді мәселелік-бағытталған тәсілмен оқыту бойынша сабақтарды ұйымдастыру мен өткізу және оның құрылымы туралы сұрақтар қарастырылған. Аталған оқыту тәсілінің даму тарихы зерттеліп, оның артықшылықтары, кемшіліктері, қажетті жағдайлары, талаптары мен білім беру ортасындағы жүзеге асырылу процесі анықталған. Сабақтардағы мәселелік жағдайларды шешу алгоритміне ерекше назар аударылған. Аталған сұрақты қарастыру оқытудың дәрістік формасы негізінде келтіріледі. Студенттерді дайындау жүйесінде оны тиімді жүзеге асыру үшін әдістемелік сипаттағы ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: мәселе, мәселелік-бағытталған оқыту, мәселелік дәріс, интерактивті тәсілдер, мәселелік жағдайды шешу.

Қазіргі таңда кәсіби білімге ие, дәлелді шешімдерді өз бетінше қабылдауға қабілетті білікті мамандарды даярлау білім беру әдістерін жаңартуды ұйғарады. Студенттердің білім алу процесін әзірлеу әдістемесі оқыту үдерісін анықтайтын маңызды буындардың бірі болып табылады. Бұл оқу үдерісін бір уақытта белсенді ететін құралдарды, формалар мен оқыту әдістерін қолдану арқылы тиімді етуді, басқаша айтқанда әр түрлі сабақтарды жүргізуге кешенді түрде ықпал етуді талап етеді. Бұл дәріс сияқты сабақ жүргізудің маңызды формасына толығымен қатысты. Дәрістің мақсатты қойылуы қазіргі таңда әр түрлі заманауи әдістер мен оқыту технологиясын қолдану арқылы жүзеге асуы мүмкін.

Осылайша дәріс берудің бір әдісі болып табылатын бұл әдіс мәселені шешуге бағытталған немесе мәселелік – бағыттылық оқыту (PBL - Problem Based Learning) деп аталады. Ол қойылған міндеттердің орындалу жетістігін сонымен қатар сол білімді игеруді қарастырады. Білім беру әдістемесі мәселесі бойынша әдебиеттердің жалпылануы көрсет-

кендей, көптеген авторлар мәселелі оқыту деп- оқытушылар басшылығымен мәселелік жағдайлар мен студенттердің өз бетінше белсенді қызмететуін құрайтын, нәтижесінде кәсіби білімін шығармашылық түрде игеру, меңгеру және ойлау қабілетін дамыту орын алатын оқу дәрістерін ұйымдастыруды айтады [1, с.9].

Берілген білім әдістемесінің пайда болу тарихы және қолданылуы Сократ пен Платоннан бастау алады. Оның жекелеген элементтері мен аспектілерін М.Монтень, Ян Коменский, Ж.Руссо, И.Г. Песталоцци, К.Д.Ушинский қолданды. Кеңестік педагогикалық мектепте бұл әдіс И.Я. Лернер, М.И.Махмутова, А.В.Хуторский және басқалардың еңбектерінде қолдау тапты. Негізінде мәселелік оқыту әдісі алғашқыда 50-жылдары Case Western Reserve (Кливленд, Огайо, АҚШ) университеті, 60-жылдары Макмастер (Онтарио, Канада) университеті дәрігерлерін оқыту үшін қолданылды. АҚШ-та оқытудың бұл әдісі Сэмфорд, Бирмингем, Алабама, Дэлавэр университеттерінің оқыту бағдарламаларында кең таралған. Мәселелік

оқытудың еуропалық дәстүрі солтүстік-американдық тәсілмен қатар және тәуелсіз дамыды. Ольборг, Роскильд сияқты дат университеттерінде және Маастрихта сияқты голландтық университеттерінде мәселелік оқыту жақсырақ дамыған. Мәселелік оқыту австралиялық университеттерде де кең қолданылады [5, с.14].

Мәселелік дәрістің оқылуы студенттердің ғылымды зерттеуге, теория мен тәжірибені байланыстыруға, студенттерді мәселеден дұрыс шығу жолдарын таңдау үшін, игеріліп отырған пәндегі шешілмеген мәселелерді табу үшін қызығушылығын тудыруға арналған. Мәселелік – бағыттылық оқыту қажетті білімді игеру үшін көп уақытты талап етеді. Мәселелік оқытудың мақсатты қойылуы барлық студенттерді пайда болған мәселені талқылауға тартудан, әрбір студентте қойылған міндеттерді шешу үшін жеке ой қалыптастырудан құралады. Біздің ойымызша, ол талаптарды орындау үшін, оқытудың қарастырылып отырған бұл әдісін келесі жағдайларда қолданған тиімді:

– жалпыланған тақырыптары бар пәндерде, яғни олар алдыңғы тақырыпты оқып болғаннан кейінгі қорытынды ретінде, мәселелік – бағыттылық оқыту өз бетінше интеграцияны талап ететіндіктен зерттеліп отырған сұрақ жайындағы ғылыми ақпарат маңызды емес, шынайы пән маңызды;

– пәнаралық курстарда, студенттердің мәселені өз бетінше шешуі интеграция негізінде және зерттеудің әр түрлі облыстарындағы білімінің концентрациясы негізінде;

– студенттер пәннің алдын-ала оқылған тақырыптары жайында хабары бар уақытта, яғни аралық бақылаудың алдында немесе үстінде;

– оқылған пәннің барлық курстарын терең білуіне тәуелді болып келетін өте маңызды, фундаменталды тақырыптарды қосуы керек;

– шешілмеген және талқыланбаған мәселелері бар пәндерді оқу кезінде;

– тек қана мынадай тақырыптарды игерген кезде: яғни сұрақты игерудегі маңызды буын-нақты мәселелік жағдайға рұқсат беру;

әр түрлі талқыға түскен көзқарастардың талдауы; мәселелік жағдайдың методологиялық түрде шешімін іздеу, қызықты әрі қарама-қарсы фактілер, мәселелердің стандартты емес түрде шешілуі және сол сияқты;

– келесідей тақырыптарды оқу кезінде: яғни сұрағы бар және жауап беру үшін әр түрлі ғылыми болжамдарды келтіру керек кезде, себебі грек тілінен аударғанда «мәселе» сөзі «тапсырма, сұрақ» деп аударылады, ең дұрысы бұл әдісті заманауи, өзекті тақырыптарды игергенде қолдану керек;

– келесідей тақырыптарды оқу кезінде: яғни студенттен талап етілетіні сол немесе басқа білімді игеріп қана қоймай мәселелік – бағыттылық оқытудың негізгі мақсаты – студенттің мәселені шешудің нәтижелі жолын іздеуге қатысуы, соңғы есепте студенттің өзі ғылыми «ашылу» жасап, оны түсініп, сипаттауы қажет, бұл оны ғылыми танымның шындығына жеткізеді;

– оқытудың бұл әдісін шағын топтарда қолданған дұрыс, мысалы оқылған пәндер және пәнаралық курстар бойынша базалық теориялық білімі бар магистранттар арасында және т.б.

Біздің ойымызша мәселелік-бағыттылық оқытуды келесідей формаларда жүргізуге болады: дәріс сабағының тек бір ғана сұрағымен бірге; дәріс сабағының тек бір ғана тақырыбын игерген кезде; дәріс сабағында мәселелік тақырыпты игеру кезінде және оны игеруді семинар мен студенттің өзіндік жұмысында жалғастыру арқылы. Соңғы жанасуда міндетті түрде мәселелік жағдайды шешуді бірнеше кезеңдерге бөліп методикалық түрде ойластырылу керек.

Дегенмен тәжірибе мәселелік дәрістердің оқылуы оқытушылар үшін қиындық алып келетінін көрсеткен. Дәрістердің мәселелік сипаты студенттердің сабақта танымдық-ойлаушылық қызметін белсенді қарастыра отырып, ол оқытудың интерактивті әдісіне сүйенуі керек. Ол үшін тақырыптың мәселелік сұрақтарын ашып алып, мәселелік жағдайды қарастырып және шешіп алуға болады. Со-

лайша дәріс сабақтарын оқытудың интенсивті формасы ретінде топтық мозайка, топтық турнир, ми қызметін ынталандыру, қателерді табу сияқты интерактивті әдістерді қолдануға ұсыныс жасауға болады. Оқытушының негізгі қызметі – білікті, кәсіби модератор болу. Оған мәселені шешудегі ми шабуылының жұмыс жағдайын қалыптастыру міндеттеледі. Оның үстіне мәселелік жағдайды шешудің барлық мүмкін нұсқаларын қарастырып, соның ішінде ең тиімді әрі дұрысын іздестіру керек. Мәселені шешуге барлық студенттердің назарын аудару үшін келесідей педагогикалық тәсілдерді қолдануға болады: алынған нәтижелерді қолдану мүмкіндіктері жайында айтып студенттерді қызықтыру, талқылау тудыру үшін мәселені шешу кезінде әдейілеп қате жіберу; қарама-қарсы келетін мәліметтерді келтіру; фактологиялық, жағдайлық тапсырманы келтіру, болашаққа деген мүмкін болатын болжамның нақты айғақтарын келтіру; отандық және шетелдік тәжірибе бойынша салыстырмалы мәліметтер келтіру; мәселелік

жағдайды шешу үшін жалған түрде уақытқа шектеу қою; ойлау үдерісін белсенді ететін пікір айтуды тұрақты түрде қолдану, мысалы: «мәселені шешудің міндеттерін қалыптастырайық», «болжамдар жасайық», «шешімнің бұл жолы неге апарады», «нәтижесі қандай», «шешімнің алгоритмін келтіріңіз», «мәселені шешудің әр түрлі көзқарастарын қарастырайық» және т.б.

Қарастырылған мәселені шешу үшін келесі алгоритмді ұсынуға болады. Ол біздің көзқарасымыз бойынша мәселені шешуді көрсететін үшбұрыш болып есептеледі. Сызбадан көрініп тұрғандай, студент және оқытушы мәселені шешу үшін мақсатқа жету бойындағы бірыңғай стратегияны жасай отырып бірге әрекет етеді. Студенттер өз бетінше талдау жүргізеді, әрбір шешімнің альтернативті жолының артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтайды. Оқытушы студенттермен бірге талқылайды, мәселені шешудің оңтайлы жолын іздейді, кеңес беру көмегін көрсетеді.

1 сурет. Мәселелік жағдайды шешу алгоритмі

Оның үстіне мәселенің шешімі келесідей болуы мүмкін:

– құрылымдық, оқытушы тарапынан мәселе қозғалып, оны шешудің жолы айтыла-

ды, бірақ мәселені шешу жолын студент өз бетінше орындауы керек;

– оқытушының жетекшілігімен және оның көмегі арқылы мәселе шешімін іздеу керек;

<p>– ашық, студент өз бетінше мәселе қалыптастырып және оны шешудің тиімділігін дәлелдейтін алгоритмін тапқан кезде.</p> <p>Айтылып кеткендей, дәрістердің мәселелік оқылуы оқытушыларға біршама қиындықтар алып келеді, сондықтан бастапқы кезеңде мәселелік талқылауға дәрістердің барлық тақырыптарын салу мақсат емес, тек қана жекелеген сұрақтарды салу қажет. Негізінде кредиттік оқыту жүйесінде негізгі талаптардың бірі болып әрбір дәрісті мәселелік етіп оқыту табылады. Дегенмен бұл шарт</p>	<p>студенттердің пән бойынша базалық оқулықтармен жүзпайыздық камтамасыз етілуі болған жағдайда ғана орындалады. Солайша дәрістердің мәселелік оқылуында дәріс тақырыбы бойынша негізгі және қосымша әдебиеттермен алдын – ала танысуды ұсынған кезде мақсатты болады. Бұл уақытты үнемдеуге, студенттер өз бетінше оқып алатын оңай тақырыптарға уақыт кетірмеуге мүмкіндік береді, дегенмен студенттердің назарын дәрістің түсініксіз, қиын сұрақтарына аудару қажет. Дәрісті жүргізудің жобалық жолдарын келтірейік:</p> <p style="text-align: right;"><i>1 Кесме</i></p> <p style="text-align: center;">Дәріс уақытын шамамен бөлу</p>
<p>Уақытты бөлу</p>	<p>Оқытушылар мен студенттердің қызмет түрлері</p>
<p>Дәрістің алғашқы 5-7 минуты</p>	<p>Студенттердің үйде өз бетінше игерген түсініктері мен терминдеріне шұғыл сұрау жүргізу</p>
<p>Дәрістің келесі 5-7 минуты</p>	<p>Шұғыл сұрау жүргізу нәтижесінде мәселелік сұрақты нақтылау</p>
<p>Келесі 30 минут</p>	<p>Қарастырылған тақырып шеңберінде мәселелік сұрақ бойынша дәріс оқу</p>
<p>Келесі 20-30 минут</p>	<p>Материалды бекіту немесе әр түрлі әдістердің көмегімен тереңдету (шағын топтарда жұмыс, қатемен жұмыс және т.б)</p>
<p>Дәрістің аяқталуына дейінгі қалған уақыт</p>	<p>Алынған білімді, нақты қабілетті және әр түрлі тәсілмен үйренуін (тапсырмалар шешімі, қысқаша тест, кішігірім бақылау жұмысы және т.б) игеруін тексеру</p>
<p>Осылайша әрбір сабақтары жоспарланып, оған материалдар, слайдтар, тесттер мен тапсырмалар дайындалуы керек. Әрине, сабақтарды жүргізудің әдістемесі топтан топқа қарай, мамандықтан мамандыққа қарай, жылдан жылға қарай өзгеруі мүмкін.</p> <p>Оқытушыдан пәннің әрбір тақырыбы бойынша дәріс сабақтарын жасау әдістемесі талап етіледі. Ол үшін дәріс жүргізудің толықтай, детальды жоспарын құру керек. Ол үшін келесілерді қарастыру керек:</p> <ul style="list-style-type: none"> – дәрістің мақсатының қойылуын, онымен сәйкес студенттердің не күтетінін анықтау; – студенттердің қажеттіліктеріне сәйкес қажетті сұрақтар санын анықтау; – қарастырылатын сұрақтардың мәселелік мазмұнын анықтау; 	<ul style="list-style-type: none"> – сабақтарды жүргізу үшін көрнекілік материалдардың санын, түрлерін анықтау; – оқытудың әдістемесін және формасын анықтау; – қажет болған жағдайда, материалды бекіту мақсатында студенттің оқытушы жетекшілігімен өзіндік жұмысы үшін тапсырмалар санын анықтау; – сабақтың негізгі қорытындысын анықтау. <p style="text-align: center;">ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:</p> <p>1. Абрамовских Т. А. Развитие проблемного обучения как инновация в гуманитарном образовании //Инновации в системе высшего образования: Материалы II Всерос. науч.-метод. конф.– Челябинск, 2011. – 230 с.</p>

2. Лернер И.Я. Проблемное обучение. – М.: Знание, 1974. – 64 с.

3. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. – М.: МГУ, 2003. – 416 с.

4. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей. – М.: Просвещение, 1997. – 240 с.

5. Вим Ван Петегем, Хелен Каменски. Метод проблемного обучения // Образование для инноваций. – Ростов-на-Дону, 2009. – 156 с.

6. Курмангалиева А.Ш., Кожамкулова Ж.Т. Методические рекомендации по разработке учебно-методических комплексов для преподавателей и студентов. – Алматы: МАБ, 2003. – 50с.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы содержания, организации и проведения занятий по методике проблемно-ориентированного обучения студентов. Изучается история развития данного метода обучения, выявлены его преимущества, недостатки, необходимые условия, требования и процесс осуществления в образовательной среде. Особое внимание уделено алгоритму решения проблемной ситуации на занятиях. Рассмотрение данного вопроса приводится на основе лекционной формы обучения. Приведены рекомендации методического характера для эффективной его реализации в системе подготовки студентов.

Ключевые слова: проблема, проблемно-ориентированное обучение, проблемная лекция, интерактивные методы, решение проблемной ситуации

Abstract

The article deals with the content, organization and carrying out studies on the method of problem-oriented teaching of students. Also it deals with the history of the development of this method, were revealed its advantages, disadvantages, prerequisites, requirements and implementation process in the educational environment. Particular attention was payed on algorithms for solving a problem situation in the classroom. Consideration of this problem is based on a lecture form of teaching. Here are some recommendations of a methodological character for effective implementation in the training of students.

Keywords: problem, problem-oriented teaching, problem lecture, interactive methods, solution of problem situation

УДК 371.3

Г.Б. ТУРТКАРАЕВА, Б.А. АХМЕТОВА

*Кокшетауский государственный университет имени Шокана Валиханова
(Кокшетау, Казахстан)*

ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИОННО-ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы развития и формирования мотивационной сферы студентов-будущих учителей в профессиональной подготовке.

Мотивационная сфера личности профессионала является источником активности человека и одной из основных детерминант поведения человека. Выбор профессии, места работы, круга общения, рода занятий, товаров или услуг, успешность учебной и трудовой деятельности – все это, так или иначе, связано с мотивационной сферой личности.

Важно в процессе подготовки будущих учителей развивать педагогическую направленность, структурным составляющим которой является мотивационно-ценностное отношение к будущей профессии. В статье описываются стадии развития формируемого качества, педагогические условия в которых формируются интересы и потребности студентов, профессионально-ценностные ориентации.

Проблема формирования мотивационно-ценностного отношения к педагогической деятельности многоаспектна, требует реализации в образовательном процессе системного, личностно-ориентированного, личностно-деятельностного, акмеологического и аксиологического подхода.

Ключевые слова: мотивация, мотивационно-ценностное отношение, педагогическая направленность, интерес, потребности, ценности, формирование, установка, профессиональная направленность, готовность к саморазвитию, к самореализации, акмеологический и аксеологический подход

На каждом из этапов становления личности профессионала присутствует компонент, который является внутренним побуждением человека к деятельности, - ее мотивационная сфера. Наряду с другими составляющими, входящими в профессионализм личности, мотивация является одним из базовых и центральных элементов, который направляет человека, движет его к цели, способствует его развитию, достижению наивысшего уровня в своем развитии. А.А.Бодалев отмечает, что настоящий профессионализм всегда сопрягается с сильной и устойчивой мотивационной сферой на осуществление определенной деятельности и на достижение в ней уникального, неординарного результата [1].

В последнее десятилетие мотивация выбора профессии студентов претерпела некоторые изменения. На сегодняшний день очень часто молодежь идет учиться в высшие учебные заведения не для того, чтобы получить профессиональные знания, умения и навыки, стать специалистом, а для того, чтобы получить диплом об окончании вуза. Таким способом человек сам толкает себя на то, что полноценно и эффективно работать он уже не сможет, а значит, имеется большая вероятность, что у него не будет возможности самореализоваться, проявить свой потенциал в профессиональной деятельности. Данная тенденция представляет собой не очень хорошую перспективу формирования и развития будущих специалистов, профессионалов.

В связи с этим возникает необходимость анализа личности профессионала и выделения ее специфических особенностей. В пер-

вую очередь это касается мотивационной сферы личности профессионала, т.к. она является источником активности человека и одной из основных детерминант поведения человека. Выбор профессии, места работы, круга общения, рода занятий, товаров или услуг, успешность учебной и трудовой деятельности – все это, так или иначе, связано с мотивационной сферой личности [2].

Мотивация – побуждения, вызывающие активность организма и определяющие ее направленность. Педагогическую мотивацию обычно трактуют как процесс действия мотивов педагогической деятельности и как совокупность стойких мотивов педагогической деятельности при наличии доминирующего, выражающая направленность, ценностные ориентации личности учителя и определяющая ее деятельность.

Мотивационно-ценностное отношение будущего специалиста к профессиональной деятельности, по мнению Мокроусовой Л.В. [3]- это целостное, многоуровневое и многокомпонентное образование в структуре сознания личности будущего специалиста, включающее в себя взаимосвязанные и взаимообуславливающие друг друга компоненты: когнитивный, эмоционально-ценностный, содержательно-деятельностный и деятельно-практический (процессуальный).

Исследователь выделяет следующие уровни его сформированности: адаптивный, репродуктивный, эвристический и креативный. Перечисленные уровни соответствуют стадиям развития профессиональной мотивации: подготовке, осознанию, переоценке, действию.

Наша опытно-экспериментальная работа показала, что в процессе обучения студенты проходят все стадии развития мотивации. На стадии подготовки проводится психологическая диагностика особенностей мотивационной сферы. На данной стадии нам необходимо было создать мотивацию изменений, которые зависят в первую очередь от степени внутренней готовности участников к непривычным и необычным способам работы и мотивированностью на процессы развивающего взаимодействия, самораскрытия, изменения своего поведения.

На второй стадии важно обеспечить осознание студентами влияния своего уровня личностного развития на профессиональную деятельность, осознание своих профессиональных мотивов. Стадия переоценки является логическим продолжением предыдущей стадии, на которой у студентов появилась тенденция к осознанию влияния собственного нежелательного поведения на непосредственное социальное окружение.

Стадия – действия является завершающей. Суть данной стадии заключается в следующем: студент апробирует новые способы поведения в своей практической деятельности, опирающиеся на изменившуюся Я-концепцию.

Мотивационно-ценностное отношение к педагогической деятельности в самом широком ее понимании в конечном итоге выражается в педагогической направленности личности.

Педагогическая направленность личности характеризуется наличием у студентов интереса и потребности в осуществлении педагогической деятельности, интереса к личности учащихся, творческим подходом к решению разнообразных педагогических задач и - в случае осуществления педагогической деятельности как профессиональной - в заинтересованности в самой педагогической профессии, склонности ею заниматься, уровне профессионального самосознания.

Отмечая ведущую роль педагогической направленности в становлении педагога и

осуществлении профессиональной деятельности, А.К.Маркова справедливо утверждает, что она «определяет систему базовых отношений человека к миру и самому себе, смысловое единство его поведения и деятельности, создает устойчивость личности, позволяет противостоять нежелательным воздействиям извне или изнутри. Педагогическая направленность является основой саморазвития и профессионализма, точкой отчета для нравственной оценки целей и средств поведения [4; 6].

Ведущими условиями становления профессионально-педагогической направленности являются открытие личностью своего педагогического призвания и формирование профессионально-ценностных ориентаций. В ценностных ориентациях педагога можно обнаружить три ведущих типа отношений к значимым моментам профессиональной деятельности:

- психолого-педагогическому труду (осознание цели и личностного смысла данной деятельности, ее общественной значимости, глубокая заинтересованность в ее результатах, увлеченность);

- личности учащихся (ее безусловное принятие и направленность на развитие личности);

- личности педагога и к самому себе как педагогу (наличие профессионального идеала и позитивной Я-концепции как совокупности представлений о самом себе - о личностных профессиональных качествах).

В целостной системе профессионально-ценностных ориентаций педагога все типы отношений тесно связаны и взаимозависимы, но смыслообразующим является отношение к личности ученика.

Педагогическая направленность активно формируется в процессе обучения в вузе. Она проявляется через потребности, интересы, убеждения, склонности, эмоциональное отношение к избранной профессиональной деятельности и установки, которые выступают ее детерминантом.

В современной психолого-педагогической литературе установка рассматривается, с одной стороны, как внутренняя готовность личности к конкретной деятельности, с другой - как деятельность педагога по формированию этой готовности.

Установка является важным условием вхождения студента в педагогическую деятельность. У выпускника педагогического вуза должна быть сформирована установка на педагогическую деятельность, которая представляет собой комплекс установок, отвечающих за социализацию личности педагога, выработку и изменение его профессиональных установок.

Доминирующей составляющей установки на педагогическую деятельность является педагогическая установка, которая обеспечивает регуляцию поведения педагога в сложившейся педагогической ситуации.

Педагогическая установка - это готовность, определяющая поступки и направляющая поведение учителя в педагогических ситуациях. То есть это специфическое состояние личности, которое настраивает ее на педагогическую деятельность, а также определяет возникновение той психической активности, которая необходима для целесообразного завершения этой педагогической деятельности.

По мнению многих исследователей установка, которая характеризует мобилизацию всех психофизиологических систем личности и обеспечивает эффективное выполнение им своей профессиональной деятельности - готовность к саморазвитию. Чем выше будет сформирована установка на саморазвитие, тем сильнее выражено будет направленность студентов на их профессиональную деятельность [5].

Практика показывает, что готовность к саморазвитию формируется преимущественно у студентов с положительной учебной мотивацией и положительным отношением к учению. Следовательно, проблема формирования готовности к саморазвитию переходит в

необходимость предварительного повышения учебной мотивации, воспитания интереса к учению.

Н.Г. Пешкова считает, что личность, способная к саморазвитию, обладает следующими чертами:

- берет на себя ответственность за свои действия, за свое дальнейшее развитие;
- решает свои проблемы без ущерба для других;
- достигает значительного успеха в деятельности, которая служит для нее объектом самовыражения;
- получает удовлетворение от своей жизни, в том числе от профессиональной деятельности;
- открыта переменам и новому жизненному опыту [6].

Работа по формированию мотивационно-ценностного отношения к педагогической деятельности осуществлялась в процессе всей опытно-экспериментальной работы, начиная с изучения студентами дисциплины «Введение в педагогическую специальность» (1 семестр) и во время педагогической практики «Введение в профессиональную деятельность» (2 семестр) на первом курсе. Целью изучения дисциплины «Введение в педагогическую специальность» является знакомство студентов с особенностями учительской профессии, подготовка будущих педагогов к решению педагогических задач и ситуаций, к реализации практических и теоретических знаний на практике

Содержание занятий способствовало постепенному движению студентов от принятия своего «Я», через понимание и принятие других людей к умению строить с ними конструктивные отношения. Занятия были нацелены на самоидентификацию, формирование самоуважения, чувства собственного достоинства, личностной рефлексии, потребности в саморазвитии и веры в свои возможности, то есть положительной «Я» концепции. На занятиях происходило осознание студентами уникальности и ценности каждого отдельного

человека, формирование у студентов установки ОН+, ОНИ+. При решении конфликтных ситуаций происходило осознание студентами того, что любое слово, любой поступок педагога может иметь самые серьезные последствия. В беседе студенты говорили о необходимости учиться представлять, прогнозировать все возможные варианты каждого своего воздействия на ребенка, выбирать среди них наиболее верный, максимально снижающий риск негативных последствий.

На занятиях студентам предлагалось ответить на следующие вопросы:

1. Как по - Вашему, в чем выражается интерес к профессии учителя? Считаете ли Вы, что интерес к профессии учителя необходимо формировать еще в школе?

2. Как по - Вашему, в чем проявляется педагогическое призвание? Назовите основные качества, которые раскрывают содержание понятия «педагогическое призвание».

3. Как вы понимаете, что такое педагогический долг? Приведите примеры выполнения педагогического долга учителями.

4. Что такое педагогическая мораль и самоотверженность учителя? Приведите примеры самоотверженности учителей.

5. Какими нравственными качествами необходимо обладать учителю? Дайте характеристику этим качествам.

6. Какими профессиональными качествами необходимо обладать учителю? Дайте характеристику этим качествам.

Отвечая на предложенные нами вопросы, студенты проявляли познавательную активность, стремление к приобретению профессиональных знаний. Будущие учителя показали свою осведомленность о содержании профессии, выражали положительное отношение к будущей профессии, желание самореализовываться в ней.

В процессе формирования мотивационно-ценностного отношения к педагогической деятельности у студентов будущих педагогов на всех этапах опытно-экспериментальной работы происходили изменения в самооценке и в

«Я –концепции». В «Дневнике личностного роста», студенты выполняли задания по самонаблюдению, самоанализу, самовоспитанию личностно профессиональных качеств. Форма ведения дневника была свободной, нами предлагались лишь возможные варианты его ведения: в форме сочинений, рассказа, в виде ответов на поставленные перед собой вопросы, диалога с самим собой, рисунков, эссе. Так, на основании результатов выполненного задания «Какой Я», студенты выделяли и сформулировали те качества, над которыми нужно работать для овладения педагогической деятельностью, наметить возможные пути по самовоспитанию, методы коррекции тех или иных свойств личности. При выполнении домашнего задания студенты написали сочинение самому себе на тему «Первый день моей работы в школе».

Отвечая на данные вопросы, студенты актуализировали свои знания, происходило осознание ими того, что педагогическая деятельность требует огромной работы по самовоспитанию и самообразованию.

Процесс формирования мотивационно-ценностного отношения к педагогической деятельности обеспечивается за счет развития мотивации студентов. Если студент – будущий учитель осознает ценности педагогической деятельности, относится к этим ценностям как личностным т.е. реализует их в качестве личных целей деятельности. Мотивация отличается высокой силой увлеченности, настойчивости, целеустремленности. Будущие педагоги устанавливают высокий порог требований, предъявляемых в качестве самооценки собственной деятельности.

Формирование мотивационно-ценностного отношения к педагогической деятельности мы не рассматриваем как одномоментное воспитательное воздействие, которое происходит при изучении отдельного учебного курса. Это длительный и противоречивый процесс, он продолжается на протяжении всех лет обучения в вузе. Организация этого процесса требует системного, личностно- деятельного,

лично-ориентированного, акмеологического и аксиологического подходов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бодалев А.А. Вершина развития взрослого человека: характеристики и условия достижения. – М.: Флинта-Наука, 1998.
2. Соломин И.Л. Психосемантическая диагностика скрытой мотивации. – Санкт-Петербург, 2001.
3. Мокроусова Л.В. Формирование мотивационно-ценностного отношения будущего

специалиста к профессиональной деятельности (на примере индустриально-педагогического факультета). – Курск, 2007.

4. Маркова А.К. Психология труда учителя. – М., 1993.
5. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. – Н. Новгород: ВГИПИ, 2000.
6. Пешкова, Н.Г., Пешков С.Т. Педагог в системе лично-ориентированного образования. – Ростов н/Д, 1997.

Аңдатпа

Мақалада студенттердің-болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлықтағы уәждемелік саласын дамыту және қалыптастыру мәселелері қарастырылады.

Кәсіпқой тұлғаның уәждемелік саласы адам белсенділігінің қайнар көзі және адам мінез-құлқындағы негізгі детерминанттардың бірі болып табылады. Кәсіпті, жұмыс орнын, қарым-қатынас аясын, атқаратын жұмысты, тауарлар немесе қызметтерді таңдау, оқу мен қызметтің табыстылығы – қалай болғанда да, мұның бәрі тұлғаның уәждемелік саласымен байланысты.

Болашақ мұғалімдерді даярлау үдерісінде болашақ кәсібіне уәждемелік-құндылықты тұрғыдан қарау құрамдас бөлшегі болып табылатын педагогикалық бағыттылықты дамыту аса маңызды. Мақалада қалыптастырылатын қасиеттерді дамыту кезеңдері, студенттердің мүдделері мен қажеттіліктерін қалыптастыратын педагогикалық жағдайлар, кәсіби-құндылықты бағдарлар сипатталады.

Педагогикалық қызметке уәждемелік-құндылықты тұрғыдан қарауды қалыптастыру проблемасы көп аспектілі, білім беру үдерісінде жүйелі, тұлғалық-бағдарланған, тұлғалық-қызметтік, акмеологиялық және аксиологиялық тұрғыдан жүзеге асыруды талап етеді.

Түйін сөздер: уәждеме, уәждемелік-құндылықты тұрғыдан қарау, педагогикалық бағыттылық, мүдде, қажеттіліктер, құндылықтар, қалыптастыру, нұсқау, кәсіби бағыттылық, өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі танытуға дайын болу, акмеологиялық және аксеологиялық тәсілдеме.

Abstract

The present article deals with the issues concerning development and formation of motivation of future teachers in professional training.

The motivational sphere of the identity of the professional is a source of activity of the person and one of the main determinants of behavior of the person. Career choice, workplace, contacts, occupation, goods or services, success in education and work are all connected with the motivational sphere of the personality.

In the course of future teachers' training it is important to develop a pedagogical orientation in which structural components are the motivational and valuable relation to future profession. The present article considers the development stages of the forming quality and pedagogical conditions in which students' interests, needs, professional and valuable orientations are created.

The problem of formation of the motivational and valuable relation to pedagogical activity is multidimensional where it is crucial that personal-oriented, personal activity, acmeological and axiological approach in the educational process should be realized.

Keywords: Motivation, motivational and valuable relation, pedagogical orientation, interest, requirements, values, formation, orientation, professional activity, self-development, self-realization, acmeological and axiological approach.

УДК 78

А.А. ТЛЕУБЕРГЕНОВ

Казахская национальная консерватория имени Курмангазы
(Алматы, Казахстан)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЕТОДА ТЛЕСА КАЖГАЛИЕВА

Аннотация

Изучение творческого метода одного из наиболее выдающихся композиторов Казахстана раскрывает новые перспективы в музыкознании. Произведения Тлеса Кажгалиева принадлежат к наиболее ярким страницам не только казахстанской, но и мировой музыкальной культуры. Данная статья представляет собой опыт анализа некоторых компонентов художественного мышления композитора.

Ключевые слова: художественная концепция, творческая лаборатория, художественное содержание, синтез как категория мышления.

Феномен подлинно большой, исторически значимой, творческой личности практически всегда был объектом пристального внимания не только искусствоведов – многие отрасли философии, педагогики, психологии, медицины, социологии, особенно в последние годы, изучают проблематику творческого процесса, и сейчас наука как никогда близко подошла к вопросам детерминированности создания выдающихся образцов искусства теми или иными, в том числе – личностными – причинами. Что касается собственно облика композитора в отечественном музыкознании, искусствоведы писали работы, связанные с портретными характеристиками наиболее выдающихся композиторов. Некоторые исследования, связанные с профессиональной композиторской деятельностью, благодаря углублению философского контекста, выделяются из длинного списка (в частности, мы бы хотели отметить работы С.Ш. Аязбековой ввиду того, что, несмотря на музыковедческую направленность, они выходят далеко за рамки исключительно искусствоведческого исследования и включают в себе масштабные философские обобщения). Однако, как нам представляется, особенности собственно творческого процесса, как самостоятельного феномена, как непосредственного акта само-

выражения одаренной личности, на сегодняшний день не исследованы досконально.

Большинство работ, посвященных исследованию творческих процессов, будь то в литературе, музыке или живописи, построено на биографическом методе. Родоначальником подобного, так скажем, жанра познания феномена творчества считается Шарль Огюстен де Сент-Бев. Его романы и литературоведческие этюды не могут претендовать на роль научных исследований, но именно они являются первыми опытами исследований имманентных творческих процессов. На сегодняшний день, благодаря достижениям психологии, нейрофизиологии, культурологии, многое из признававшегося ранее непознаваемым исследовано, классифицировано. Тем не менее, многое из творческого процесса не представляется возможным конкретизировать, поэтому здесь вступают в силу различные догадки, логические предположения, художественные аналогии.

Творческое наследие Тлеса Шамгоновича Кажгалиева являет собой один из наиболее уникальных феноменов не только казахстанской, но и мировой музыкальной культуры. Являясь выдающимся композитором, одним из наиболее прогрессивных общественных деятелей, оставивших значимый след в исто-

рии музыкальной культуры страны, Кажгалиев, как одна из знаковых фигур сферы профессионального композиторского творчества, привлекал и продолжает обращать на себя внимание искусствоведов. Многие стороны его творческого облика на сегодняшний день изучены в достаточной степени, одновременно можно отметить, что далеко не все проблемы и аспекты его наследия исследованы в полной мере. Национальная природа его музыки, жанровое многообразие, новаторство, универсализм его художественного метода – эти моменты являются предметом множества работ отечественных музыковедов, вместе с тем, на наш взгляд, до сих пор нет исследований, посвященных особенностям творческого процесса композитора, позволяющих сделать какие-либо обобщения относительно философии созидания Тлеса Шамгоновича. Данный аспект исследования, как нам представляется, является отдельной темой для разработки и может быть одним из важнейших звеньев в формировании целостной картины художественного мира автора.

Проблема изучения глубинных процессов создания художественной концепции – достаточно сложна и многогранна. Существует множество выработанных приемов исследования особенностей творческого процесса: изучение черновигов, расшифровка рукописей, работа с архивами, письмами, мемуарами и т.д. В нашем случае мы были вынуждены ограничиться беседами с членами семьи, коллегами, друзьями, также мы приносим благодарность семье Тлеса Шамгоновича за предоставленные рукописи.

Понятие «творческой лаборатории художника», согласно Б.С. Мейлаху, представляет собой совокупность особенностей художественного метода на основании его произведений. Однако до сих пор не существует четко сформулированных принципов исследования этого важного в понимании миссии художника понятия. Некоторые исследователи строят свои концепции на основании анализа отдельного произведения, иногда важнейшие

составляющие творческого облика творца кристаллизуются на основе биографических изысканий. Мы опираемся на стойкое убеждение в понимании «творческой лаборатории», как целостного комплекса, включающего в себя особенности личностной психологии, художественные предпочтения, исторический контекст, философию творчества. Кроме того, важнейший, на наш взгляд, компонент художественной деятельности – процессуальность, то есть, понимание творчества, как непрерывного процесса в его динамике, является основополагающим в выборе методов исследования.

Согласно Б.С. Мейлаху, типы художественного мышления классифицируются на: художественно-аналитический, субъективно-экспрессивный и рационалистический. При значительных различиях между ними, все эти методы взаимосвязаны и часто не представляется возможным отнести творческий почерк художника к какому-то определенному типу. При работе над изучением наследия Т. Кажгалиева достаточно отчетливо, на наш взгляд, выступает именно линейность, поступательность в развитии художественных установок и методов воплощения художественных задач.

Ранние произведения Кажгалиева, созданные в конце 60-х годов прошлого столетия, на первый взгляд, явно тяготеют ко второму типу мышления, так как им свойственны ярко выраженная экспрессия, искренность. Кроме того, понятно, что на начальном этапе творческого пути композитор не обладал тем высочайшим уровнем мастерства, который характеризует произведения более поздних периодов его жизни. Тем не менее, в опусах ранних этапов практически все исследователи отмечают несомненное владение композиторской техникой. Как нам представляется, это связано с яркой образностью, точностью воплощения конкретных звуковых картин, эмоциональностью высказывания, что и характерно для субъективно-экспрессивного типа мышления.

Как пример, обратимся к циклу Прелюдий, некоторые из которых созданы еще в школьные годы. Несмотря на несомненную конкретную жанровую и образную определенность, некоторые из них не имеют ярко выраженного тематизма, основной акцент часто приходится на гармоническую колористику, ритмическое своеобразие, что усиливает именно имманентные экспрессивные свойства музыки, не раскрытые внешне в мелодике. Автор погружает нас в сферу абсолютной образности: изящество и хрупкость Первой прелюдии, страсть и взволнованность Восьмой... Как видно, здесь на первый план выступают субъективные переживания и чувства автора. Но, принимая во внимание преобладающую эмоциональность, как неотъемлемый компонент звучащего образа, нельзя не отметить замечательное мастерство в том, что касается отточенности методов композиторского воплощения художественного содержания произведений, каждая Прелюдия представляет собой законченную структуру, форма каждой миниатюры строго выверена. А это свидетельствует о том, что автор чрезвычайно скрупулезно подошел и к выбору средств выразительности, и к построению формы. Каждая пьеса воплощает один образ, иногда содержит контрастные сопоставления, но, опять таки, в пределах одной сюжетной канвы.

Согласно принятой классификации типов мышления, подобное единство идеи и образа, аналитически выверенная структура характерна именно для художественно-аналитического метода. Таким образом, мы видим, что уже на ранних этапах деятельности Т. Кажгалиев в своих творческих устремлениях совмещал компоненты различных типов мышления в достижении художественной целостности содержания и формы. В дальнейшем Кажгалиев, будучи преемником замечательной композиторской школы, основоположником которой принято считать Н.А. Римского-Корсакова, стал приверженцем именно аналитического подхода в создании своих шедевров.

Об этом красноречиво свидетельствует четко продуманная оркестровка произведений, также в пользу данной гипотезы говорят и опыты Кажгалиева с формой.

Искусствоведы часто рассуждают о синтезе, как важнейшем элементе творческого почерка композитора. Принцип синтеза в творчестве Тлеса Шамгоновича выступает не просто как один из элементов новаторства или каких-либо совмещений разнородного в пределах одной формы, это скорее одна из важнейших категорий его мышления на уровне общей творческой концепции: традиционное и прогрессивное, национальное и европейское, массовое и сугубо классическое, взаимодействие разных сфер художественной культуры... О многополярности художественных пристрастий композитора можно судить по разнообразию жанров, в которых он творил – масштабные симфонические картины и минутная миниатюра, опера и кюй, музыка кино, хоровые оркестровые оратории с хореографией. Но, несмотря на широту художественных интересов, Кажгалиев в каждом своем произведении предстает как композитор глубоко национальный. На наш взгляд, это также является компонентом художественно-аналитического типа.

Ассоциативность, как одна из важных составляющих творческого мышления, в большинстве случаев связана с интуитивными подсознательными представлениями, и часто, как это бывает у модернистов, характеризуется субъективизмом в передаче художественного содержания. В музыке Кажгалиева можно отметить, что ассоциативность, как один из основных компонентов процесса, присутствует, но в опосредованном виде, так как образным сферам его произведений, как правило, свойственны черты объективности, многогранности. В частности, неоднократно указывалось, что композитор, воплощая национальное, не прибегает к каким-то конкретным цитированиям или стилизациям, создавая музыку, воплощающую национальное в обобщенном виде, уходящую корнями в древний казахский

эпос, воссоздающую атмосферу подлинно народной архаики. Подобная ассоциативность, подчиненная художественной логике, свойственна именно аналитическому типу мышления. К примеру, «Степная легенда», изначально созданная композитором как балет, и получившая сегодня международное признание как один из выдающихся шедевров мировой сокровищницы, отличается яркой зримостью образов, программностью содержания, не вызывающей сомнения в национальной принадлежности музыки. Но ни интонационный склад, ни ритм, ни какие-либо другие средства выразительности не вызывают прямых ассоциаций с каким-либо произведением фольклора. И более того, сам жанр симфонической поэмы является исконно европейским, но музыка поэмы глубоко национальна!

Самобытность и уникальность композитора давно стали предметом исследований музыковедов, однако до сих пор не создано ни одного фундаментального труда по наследию композитора. Мы вынуждены делать выводы, опираясь на воспоминания коллег и друзей. Знарок творчества Кажгалиева, один из его ближайших друзей, видный ученый-искусствовед В.А. Клопов, знавший композитора еще во времена студенчества, говорит, что даже задачи по гармонии, решаемые Тлесом Шамгоновичем в курсе гармонии, всегда были нестандартны и резко выделялись из общего потока типовых заданий. Часто консультируясь с В.А. Клоповым по вопросам гармонии и анализа, Кажгалиев поражал друга своим восприятием музыки. «Богом поцелованный» – это определение, данное Клоповым молодому композитору, сохранилось в его отношении к Кажгалиеву на всю жизнь. Что всегда удивляло и друзей, и преподавателей – так это абсолютная педантичность в решении художественных задач. Несмотря на свежесть и новизну гармонии, все задачи композитор решал, придерживаясь и нигде не нарушая принятых канонов гармонии. Прелюдия «Менуэт», созданная в годы студенчества, приблизительно характеризует почерк молодого композитора

– странно, ново, но правильно. Подобное отношение к профессионализму, воспитанное в стенах консерватории, да и, как видно, принадлежавшее к личностным свойствам композитора, видно в каждом его произведении.

Стремление создавать музыку, причем в своем особом видении, скорее всего, было сформировано в детстве, под воздействием глубоко музыкальной атмосферы дома. Напитавшись национальными мелодиями, ритмами, досконально зная народные песни, кюи и сказания, мышление композитора в дальнейшем всегда основывалось на важнейших элементах языка казахской традиционной музыки. Но, помимо исключительно генетической предрасположенности к особому слышанию музыки в национальном ключе, мы можем отметить и вполне сознательное стремление творить, совмещая компоненты европейского и казахского традиционного искусства. Так, по свидетельству Клопова, один из наиболее поразивших воображение Кажгалиева композиторов современности был Б. Барток. Его «Музыка для струнных, ударных и челесты» стала своего рода революционным произведением для того времени. Для многих композиторов «новой фольклорной волны» этот опус явился своеобразным манифестом, указавшим новые горизонты в развитии отношений между композитором и фольклором. И для Кажгалиева знакомство с Бартоком явилось одним из откровений, определивших пути развития творческих поисков на многие годы. Мощь и сила фольклора, доказанная многими веками существования, устойчивость художественных и практических ценностей народного искусства в соединении с новейшими техниками воплощения – вот тот пласт, который стал определяющим в формировании профессиональных и эстетических принципов Кажгалиева. Как видно, в приверженности к синтезу национального и классического, помимо подсознательного стремления, можно усмотреть вполне сознательную мотивацию, которая в очередной раз указывает на аналитический тип художественного мышления.

Несмотря на специальное пианистическое образование, Московскую консерваторию, высокую взыскательность и требовательность, как к себе, так и к коллегам, композитор не был замкнут в академической сфере, его также интересовало массовое искусство. Его привлекали жанры, доступные многим. Он интересовался эстрадой – наиболее качественными образцами, и сам создавал произведения эстрадного жанра. Симптоматично то, что в круг его интересов не входил чрезвычайно популярный в тот период джаз. Можно сделать вывод, что это связано с тем, что искусство джаза в чем-то является элитным и не доступно пониманию всех. Кроме того, джазовая импровизация, большей частью – продукт субъективного восприятия отражения действительности, что немного противоречило объективной направленности творческой парадигмы композитора.

Один из неперенных компонентов творческого инструментария композитора заключается в яркости, жанровой и образной определенности воплощаемого образа. Как нам представляется, потребность создавать музыку яркую, образно концентрированную является следствием личностных качеств композитора – многие современники говорят об его активной гражданской позиции, о поразительном нерве жизни Кажгалиева, о мощной энергетике, личностной харизме. Художественные идеи посещали композитора внезапно, и происходило это спонтанно, вне каких-либо связей. Будучи педантом в высшей степени, композитор долго вынашивал концепции художественных идей, много работал один за роялем, и только потом, после окончательного оформления идеи во внутреннем слышании, он записывал ее на бумагу. Поразительно, но черновики в архиве нет, и многие коллеги, в том числе и В.А. Клопов, говорят, что он всегда писал, что называется, «на чистовую». Но некоторые рукописи содержат правки и исправления, что свидетельствует о том, что, даже записав готовую музыкальную мысль, композитор все время

неустанно совершенствовал уже созданное. То есть, в отличие от многих художников, работавших с черновиками, Кажгалиев практически всю работу проводил умозрительно, добываясь совершенного звучания произведения работой внутреннего слуха, что говорит о выдающихся аналитических способностях и невероятной точности художественного мышления. Огромные оркестровые партитуры записывались композитором сразу, рукописи некоторых из них не содержат исправлений, что говорит о том, что композитор фиксировал окончательно оформленные художественные идеи. В связи с этим можно вспомнить высказывание Бетховена: «Когда я пишу инструментальную музыку, то целое всегда стоит перед моими глазами». Безусловно, во многом такое мастерское тембровое умозрительное слышание, помимо потрясающей одаренности композитора, было воспитано в классе М. Чулаки, блестящего композитора, знатока оркестра и его возможностей, но в целом этот факт указывает на то, что Кажгалиев мыслил целостными образами, картинами, сюжетами. В числе многих факторов, масштабность мышления композитора предопределила его склонность к воплощению эпических образов – Второй фортепианный концерт, «Степная легенда», балет «Караван», произведения кантатно-ораториального жанра.

Искусство всякого художника не представляется возможным рассматривать вне исторического контекста. Советская идеология оказала свое влияние на формирование и арсенала художественных средств, и отображаемых образных сфер, и так далее. Относительно хоровых сочинений Кажгалиева необходимо сказать, что этот пласт наследия является его неотъемлемой частью и воплощает все характерные черты художественной стилистики композитора. Безусловно, большая часть этих зрелищных пафосных представлений была создана по правительственным заказам и выдержана целиком в эстетических канонах советской идеологии, но нельзя сказать, что они написаны исключительно в рационалистиче-

ском ключе. Бесспорно, и содержание, и сам жанр кантаты с привлечением хореографии, и массовость сценических постановок в целом отвечают требованиям норм искусства СССР, но и «О Родине», и «Родина», и «Рахмет саган, Россия!», и «Мы славим Победу» – все это произведения высокохудожественные, и их эстетическая ценность – и в наше время, и, мы уверены, в будущем – позволяет считать их подлинными шедеврами отечественной музыкальной культуры.

Итак, на основании вышеизложенного можно сделать ряд выводов. Как видно, особенности творческого почерка композитора определяются художественно-аналитическим типом мышления. Это проявляется и в художественном содержании и в выборе средств выразительности. Композитор в работе пользовался умозрительными методами, записывая на бумагу конечный результат, практически весь созидательный процесс касался, главным образом, мыслительной деятельности. Синтез, как категория мышления композитора, является следствием сознательного выбора.. Создавать музыку, доступную многим, вкладывать истинно прекрасное и высокое в жанры и формы, понятные большинству – также в числе приоритетов композитора, что возможно продиктовано требованиями советской эстетики. Также постулаты советской идеологии оказали глубокое влияние на его художественное мышление, что выразилось в содержании многих произведений.

Abstract

Tleubergenov A.A. **Same aspects of T. Kazhgaliev's courageous method.**

The constructive method analysis of one of the most outstanding Kazakhstani composers opens new perspectives in musicology. T. Kazhgaliev's compositions belong to the most brilliant creations of both Kazakhstani and world music culture. This article presents the analysis of some components of the composer's artistic thinking.

Keywords: artistic concept, creative laboratory, artistic content, synthesis as a thinking category.

Аңдатпа

Тлеубергенов А.А. **Тілес Қажығалиевтің көркемдік әдісінің кейбір мәселелері.**

Еліміздің аса көрнекті композиторларының бірі – Тілес Қажығалиевтің шығармашылық әдісін зерттеу – музыкатанудағы жаңа белестерді ашуға бағытталған мәселелердің бірі. Тілес Қажығалиевтің шығармалары отандың және әлемдік деңгейдегі музыкалық мәдениеттің айшықты үлгілері болып

В заключение мы считаем необходимым высказать предположения более общего порядка. Творческое наследие Т.Ш. Кажгалиева является богатой областью для исследователей. Вызывает недоумение тот факт, что произведения, вошедшие в Золотой фонд отечественного и мирового искусства, до сих пор не изданы и существуют в виде рукописей. Безусловно, рукописи сами по себе представляют огромную ценность и для музыковедов, и для исполнителей, но прискорбно, что произведения композитора не являются доступными для самого широкого круга исполнителей и музыковедов. Авторы данной работы берут на себя смелость провести работу по редакции и изданию произведений композитора, и может быть тогда наследие отечественного классика станут достоянием широкой музыкальной общественности не только Казахстана, но и всего мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Мейлах Б.С. Процесс творчества и художественное восприятие. – Москва: Искусство, 1985
2. Тараканов М.Е. Замысел композитора и пути его воплощения //В кн. «Психология процессов художественного творчества». – Ленинград: Наука, 1980
3. Климовицкий А.И. Некоторые особенности творческой лаборатории Бетховена. (Методологические заметки) //В кн. «Психология процессов художественного творчества». – Ленинград: Наука, 1980

табылады. Ұсынылып отырған мақала композитордың көркемдік ойлау жүйесінің кейбір тұстарын талдауға арналған.

Түйін сөздер: көркемдік тұжырымдама, шығармашылық лаборатория, көркемдік мазмұн, ойлау жүйесінің категориясы ретіндегі синтез.

УДК 78(574)09

М.Т. КОКИШЕВА

*Казахская национальная консерватория имени Курмангазы
(Алматы, Казахстан)*

СИМФОНИЧЕСКИЙ КЮЙ В ТВОРЧЕСТВЕ Е. РАХМАДИЕВА И ЕГО СОВРЕМЕННОКОВ И ПОСЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Аннотация

Актуальность статьи обусловлена недостаточной изученностью феномена жанровой системы казахстанской академической музыки – жанра «симфонический кюй». Целью данной статьи является освещение панорамы жизни жанра в творчестве современников и последователей Е. Рахмадиева с позиции теории триадичности (А. Соколов). Созданный в 1963 году симфонический кюй «Дайрабай» Еркегали Рахмадиева может быть расценен как явление новейшего этапа развития музыкальной культуры Казахстана. Данный феномен в казахстанском музыкознании изучен только частично в рамках более широкой проблематики симфонической музыки Казахстана и, ввиду масштабности, требует самостоятельного исследования. История жанра «симфонический кюй» может быть разделена на три этапа: этап зарождения жанра (от А.Затаевича до Е.Рахмадиева), 1920-1960-е годы; симфонический кюй в творчестве Е. Рахмадиева (1960-1970-е годы); симфонический кюй в творчестве современников и последователей Е.Рахмадиева (1970-2010-е годы).

Ключевые слова: традиционный кюй, симфонический кюй, национальная композиторская школа, система жанров, синтез европейского и традиционного мышления, цитирование, авторское мышление.

Жанровая система современной композиторской школы Казахстана достаточно богата и разнообразна. Она представлена практически всеми жанрами, сложившимися в европейской музыкальной культуре.

Появление симфонического кюя исторически обусловлено, что доказывает весь ход его развития. На становление жанра повлияли внешние и внутренние факторы. Внешнее влияние проявилась в реализации политики культурного строительства в среднеазиатских республиках в советский период. Симфонический кюй становится его порождением и проявлением стремления найти национально-специфический жанр, имеющий яркие презентативные свойства казахской музыки. Вну-

тренняя необходимость создания нового жанра возникла, когда стилевая система казахской музыки уже была выстроена на музыкально-языковом уровне и многие композиторы воспринимали традиционный кюй не как источник национальной окраски, а как неотъемлемую часть авторского стилового принципа.

В 1960-70-е годы в творчестве Е.Рахмадиева возникает национально-специфический жанр «симфонический кюй»: «Дайрабай» (1963), «Кудаша думан» (1973), «Орытпа» (1977) как результат исторического взаимодействия двух типов музыкального мышления – традиционного и европейского.

К жанру «симфонический кюй», утвердившемуся в творчестве Е. Рахмадиева, обраца-

лись многие композиторы Казахстана, как современники, так и представители последующих композиторских поколений. Многие современники Е. Рахмадиева и молодые композиторы, представители последующих поколений охотно стали использовать жанровое определение «симфонический кюй» для своих оркестровых произведений.

Типологические черты этого жанра формировались не сразу. Такое жанровое определение применялось к произведениям разного плана: транскрипциям традиционных кюев, к кюям с авторским тематизмом; к разным по форме – свободным, приближающимся к фантазии, к трехчастной симфонической картине и т.д. Разноплановость трактовки жанра также проявлялась и в отношении состава исполнителей. Постепенно этот жанр приобретал собственные типологические признаки, сделавшим его «узнаваемым».

Дальнейшее развитие жанра связано с углублением синтеза европейского и традиционного мышления в индивидуальном стиле композиторов, четко обозначилась тенденция к разнообразию оркестровых составов, к усложнению оркестровой сферы. В начале XXI столетия мы наблюдаем проявление направлений, связанных с взаимопроникновением кюя и массового искусства, а также синтеза кюя с техниками современного авангарда.

Е. Рахмадиев внимательно следил за последующей судьбой своего детища, особенно отмечая применение кюевых принципов развития в неклассических оркестровых составах (духовой, смешанный), что значительно раздвинуло границы его бытования. Эстафету композитора в дальнейшем развитии симфонического кюя приняли многие современники и последователи. Взаимодействие разнополярных систем музыкального мышления претворялись в творчестве композиторов уже не с позиции освоения кюя, как источника цитирования, а с позиции авторского стиля, отражающего, прежде всего, творческую индивидуальность.

Жанр получил широкое распространение у большинства композиторов Казахстана, принадлежащих к разным поколениям. Музыковед У. Джумакова, исследуя композиторское творчество с исторических позиций, выделяет четыре поколения композиторов Казахстана, где основоположника жанра «симфонический кюй» Е. Рахмадиева относит ко второму. Исследователь образно устанавливает взаимосвязь между представителями поколений как «взаимоотношение аксакалов, отцов и детей» [1, с.55].

Перед каждым поколением стояли определенные задачи, направленные на формирование и дальнейшее развитие национальной композиторской школы. У представителей второго поколения (Г. Жубанова, Е. Рахмадиев, С. Мухамеджанов, М. Сагатов, Н. Тлендиев, Б. Джуманиязов, К. Кумысбеков и др.) отмечаются активные поиски индивидуального стиля, обновление жанровой сферы.

Симфонический кюй был ожидаемым в академической музыке жанром. Домбровский кюй, как культурно-исторический феномен и носитель определенного типа содержания, переносится в новые условия бытования, приобретая новое прочтение и выполняя функцию национально-стилистической составляющей музыкального языка. Дальнейшая жизнь традиционного жанра свидетельствует о его универсальности, гибкой адаптации к новому социокультурному содержанию. При этом обозначились различные направления его претворения в сочетании с европейскими композиционными приемами.

Рассматривая развитие симфонического кюя в историческом (стадиальном) аспекте можно выявить специфическую особенность, обуславливающую процесс формирования типологических признаков жанра. Эта особенность характерна для многих национальных композиторских школ Центрально-азиатского региона. По мнению В.Юнусовой [2, с.529], в музыкальных культурах Азии сложились два типа профессиональной композиции: традиционный (внеевропейский) и европейски ориентированный.

Рассмотрение проблемы развития симфонического кюя в контексте проблемы разделения типов композиционного мышления возможно с позиции методологии А.Соколова, в частности его теории триадичности в музыкально-историческом процессе, подразумевающей «трехступенчатость всякого процесса развития» [3, с.16]. Методология триадичности у А.Соколова отражает нелинейную взаимосвязь функций *синкрезис – анализ – синтез*, находящихся между собой в причинно-следственной связи и сосуществующих одновременно. Данная триада в музыкальном искусстве выступает как «универсальный гносеологический принцип, как механизм проявления стадиальности» [3, с.29].

Каким образом это проявляется на примере жанра «симфонический кюй»?

Эта теория может быть применима к истории симфонического кюя при различных подходах. Триадичность здесь может быть рассмотрена с позиции принципа связи двух типов мышления – традиционного и европейского.

Масштабируя принцип триадичности, мы можем спроецировать его как на всю историю существования казахстанской композиторской школы, так и на отдельные ее этапы. В контексте истории музыкальной культуры казахского народа функцию *синкрезиса* выполняет домбровский кюй в его традиционном понимании. Изначально кюй – это лаконичная и емкая синкретичная форма, развивающаяся по канонам жанра. Синкретичность в отношении кюя можно понимать не только как синкрезис нарратива и музыки, но еще и как единство традиционных композиционных принципов с зачатками симфонического мышления.

Функция *анализа* была инициирована фортепианными транскрипциями кюев А.Затаевича и первыми переложениями для оркестра народных инструментов. *Аналитизм* характеризует подход ко всем составляющим традиционного инструментального жанра: форма, тематизм, гармония, ритм и т.д. в кон-

тексте новоевропейской традиции. Аналитический этап представлял собой достаточно продолжительную историческую дистанцию вплоть до Е.Рахмадиева и был сопряжен с усиленными поисками национального стиля.

Появление «Дайрабая» знаменует этап перехода к следующей фазе *синкрезиса*, когда синтез традиционного и европейского композиционного мышления становится для композиторов *художественным методом*, выступающим «как отражение художественного мышления композитора, его индивидуальных творческих установок, понимания им художественной задачи» [3, с.34]. На этом этапе кюй становится основой не только музыкального языка (мелодии, гармонии, ритма и пр.), но и структуры произведения или его части. Композиционные идеи традиционного кюя вовлекаются в процесс синтеза новых форм на основе взаимодействия с европейскими. Г. Котлова связывает третий этап освоения с созданием авторских жанровых норм [4, с.210].

В контексте проблемы двух типов композиционного мышления складываются разные типы композиторской личности. На начальном этапе становления профессионального композиторского искусства происходит разделение на традиционно и академически ориентированных авторов. В последней трети XX века *формируется новый тип композитора*, в равной степени проявляющего свою индивидуальность и творческое мастерство как в сочинительстве канонического кюя, так и в его симфоническом претворении для разных оркестровых составов. При сравнительном рассмотрении списка произведений, подпадающих под жанровое определение «симфонический кюй», условно формируются три группы композиторов, дифференцируемых по признаку оркестровых предпочтений.

В первую группу входят композиторы, преимущественно пишущие для оркестра народных инструментов. Большая часть из них относится ко второму поколению. Среди них назовем таких композиторов, как Н. Тленди-

ев, К. Кумысбеков, Б. Джуманиязов, А. Жайымов и другие.

Достаточно длительное время эти композиторы работали для народного состава оркестра. Одной из причин данной приверженности можно считать исполнительский опыт игры на домбре, предваряющий освоение азов композиторского искусства. Эти авторы, которых можно отнести к «народному типу музыканта-профессионала...», сохранившему в себе целостность традиционного музыкального мышления» [5], знающие домбровский кюй «изнутри», видели его оркестровое воплощение прежде всего через состав традиционных инструментов. К примеру, Н. Тлендиев начинал свой путь музыканта в качестве исполнителя-домбриста в оркестре казахских народных инструментов под руководством А. Жубанова. Значительную часть своей творческой жизни он посвятил фольклорно-этнографическому оркестру «Отрар сазы». Первый творческий опыт композитора К. Кумысбекова был также связан с исполнением на домбре в народном оркестре имени Курмангазы.

Во вторую группу входят авторы произведений, созданных преимущественно для симфонического состава оркестра: Е. Рахмадиев, Г. Жубанова, М. Сагатов, Т. Кажгалиев, А. Серкебаев и другие. Эти композиторы изначально обучались по канонам европейской системы мышления, получая институциональное музыкальное образование европейского типа в консерваториях Алматы, Москвы, Ленинграда. Структурные особенности кюя они изучали через слуховой опыт и аналитическую практику. Таким образом, в процессе развития оркестрового кюя это явление раздваивается на две противоположности, которые «противопоставляются, но не являются противоречащими» [3, с.18] – кюй для народного оркестра (обработки кюя для оркестра народных инструментов, в частности жубановский оркестр) и кюй для симфонического оркестра (симфонические обработки кюя Е.Брусилевским). Последовательный интерес

к претворению кюя в народном и симфоническом оркестре в 1950-60-е годы практически не наблюдается.

1970-1990-е годы характеризуются проявлением синтезирующей тенденции в творчестве композиторов второго и третьего поколения, одинаково интересующихся и народным, и академическим составами оркестра. Это Б. Аманжол, Б. Дальденбай, Е. Умиров, А. Токсанбаев, А. Раимкулова и другие. Характерным примером синтеза становится практика переработки одного симфонического кюя для разных оркестров. Попытки сочинять и в той, и в другой эстетике (фольклорного оркестра и симфонического), сочинять в равной мере как домбровые и кобызовые сольные кюи, так и симфонические кюи для различных составов становятся у этих композиторов достаточно успешными.

Примечательно, что свободное оперирование и кюевыми принципами, и приемами симфонического развития для этих композиторов не зависит от ориентированности на состав оркестра.

Показательным в этом плане является творчество Ермека Умирова. Он в равной мере владеет техникой сочинения, как для симфонического оркестра, так и для оркестра народных инструментов, как для европейских, так и для реконструированных народных инструментов. Хотя системы музыкального мышления европейского и традиционного типа он осваивал не одновременно. Овладение профессией музыканта для него началось с обучения игре на фортепиано, и музыкальное училище он закончил в качестве пианиста. Композицию в Алматинской государственной консерватории им. Курмангазы изучал у профессора А.В. Бычкова. Академическое образование и сформировавшее европейское музыкальное мышление помогло создать молодому композитору профессиональный фундамент, на который надо было наращивать собственную стилевую надстройку. По словам самого композитора, для того, чтобы понять изнутри традиционную казахскую музыку, он пошел

работать в качестве баяниста в народный оркестр «Отрар сазы».

На протяжении плодотворной творческой жизни Е. Умировым были созданы произведения в различных жанрах-инструментальных, вокальных, камерно-инструментальных, музыка к мультфильмам. В контексте нашего исследования интерес представляют десять кюев для домбры, созданные в период с 1990-1992 годов. Среди них можно выделить три кюя, исполненные и записанные на радиокюйши К. Тасбергеновым – «Толғау», «Қоңыр жай», «Бел асар». Последний из них получил второе дыхание и оркестровое воплощение в 1988 году для народного состава оркестра.

Определенное место в творчестве композитора занимают обработки авторских кюев для различных составов. Показательным может быть пример обработки кюя Тулегена Момбекова «Мың жылқы» для народного оркестра в 1983 году, а симфоническое воплощение этот кюй получил в 2015 году. В этом же году Е. Умиров сделал переложение редко исполняемого кюя Курмангазы «Қөбік шашқан» для симфонического оркестра.

Наиболее ярким воплощением органичного синтеза традиционного и европейского мышления стала увертюра для народного оркестра «Ауыл табиғаты» (1982), название которой дал Нургиса Тлендиев. В 2010 году это произведение получило воплощение в партитуре для камерного оркестра, а в 2013 – для симфонического состава оркестра.

На зрелом этапе творчества Е.Умиров представляет собой современный тип национального композитора, в совершенстве овладевшего методами традиционной и европейской композиции и успешно синтезирующего их в своих оркестровых произведениях.

Одна из ярких тенденций дальнейшего развития жанра «симфонический кюй» проявляется в расширении оркестровой сферы. Поиски композиторами нового звучания связаны с включением кюевого начала в произведения для других составов оркестра. Появление оркестрового кюя в новой версии для духово-

го оркестра (А.Бестыбаев), для солирующей трубы и симфонического, либо камерного оркестра (Б.Кыдырбек, А.Токсанбаев) знаменует этап нового прочтения национального стиля, значительно расширившего границы его трактовки.

Рубеж XX-XXI столетий характеризуется наметившейся тенденцией зарождения казахстанского музыкального авангарда. Обновленный подход в духе неофольклоризма и неоархаики, а также других модернистских и постмодернистских течений отмечается у авторов, тяготеющих к современным композиционным авангардным техникам. Произведения, созданные на основе синтеза традиционного мышления с авангардом принадлежат таким композиторам, как Б.Аманжол, С.Абдинуров, А.Раимкулова, А.Бестыбаев. Музыковед В.Недлина выделяет в этой связи три вектора выражения творческих идей, один из которых направлен в область архаики: «... третий вектор архаики направлен на современное осмысление древнейших традиций (шаманизма, тенгрианства), мистическое единение с предками» [6, с.104]. Важной чертой стиля этого направления является сочетание тембровой имитации древних инструментов с современными композиционными техниками. Отсюда и нестандартный подход к составу исполнителей. К примеру, в симфонических поэмах «Дала сыры» (2008) и «Жэмиля» (2009) А.Раимкуловой основной состав симфонического оркестра гармонично сосуществует с группой народных инструментов (фолк-группа «Туран»), где «этнический ансамбль выступает в роли сказителя, выражает идею связи времен и традиций. Звучание традиционных инструментов не противопоставляется оркестру, а чередуется с ним, существуя в своей “параллельной реальности”» [6, с.105].

Проявлением актуальности жанра в современной практике является включение в симфонический кюй черт музыки массовых жанров. Ярким примером может служить творчество Артыка Токсанбаева, его симфонические кюи «Жарылқасын», «Бұранбел»,

«Қазақстан» и другие. В их ритмической и интонационной основе домбровые кюи интерпретированы в джазовой манере, что подчеркивается соответствующей гармонизацией. Оркестр часто включает расширенную группу перкуссии и рояль, трактуемый композитором как ударный инструмент.

Таким образом, появление жанра «симфонический кюй» исторически обусловлено и ознаменовало начало нового этапа развития национальной музыкальной культуры европейской модели. Активный процесс его развития в творчестве современников и последователей Е.Рахмадиева характеризует его жизнеспособность и значимость для всей музыкальной культуры Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Джумакова У. Творчество композиторов Казахстана 1920-1980-х годов: проблемы истории,

смысла и ценности [Исследование]. – Астана: Фолиант, 2003. – 232 с.

2. История зарубежной музыки. XX век. – М.: Музыка. 2005. – 539 с.

3. Соколов А. Музыкальная композиция XX века: диалектика творчества. [Исследование]. – М: Композитор, 1992. – 272 с.

4. Котлова Г. Кюй в системе жанров композиторского творчества Казахстана. — Алматы: ТОО «Альянс-2», 2004. – 244 с.

5. Айтуарова А. Нургиса Тлендиев. Композиторы Казахстана. Творческие портреты. Т.1 – Алматы: Алматы-Болашак, 2012. – 360 с.

6. Недлина В. Неорархаика в творчестве казахстанских композиторов /Актуальные проблемы, опыт и перспективы развития традиционной и современной музыки: Мат-лы межд. науч.-практ. конф., посвящённой 70-летию КНК им. Курмангазы. Т I. – Алматы: Казахская национальная консерватория им. Курмангазы, 2014. – С. 104-108.

Аңдатпа

Кокишева М.Т. **Е.Рахмадиевтің замандас және шәкірттерінің шығармашылығындағы симфониялық күйлері.**

Мақаланың көкейкестілігі қазақстанның академиялық музыкасының жанрлық жүйесінің феномені «симфониялық күй» жанры жеткіліксіз зерттелмеген. Осы мақаланың мақсаты Е.Рахмадиевтің замандас және шәкірттерінің шығармашылығындағы симфониялық күй жанрының триада теориясының ұстанған жолының болмысын түсіндіру (А.Соколов). 1963 жылы Еркеғали Рахмадиевтің «Дайрабай» симфониялық күйінің шығуы Қазақстанның музыкалық мәдениетінің дамуына жаңа кезең ретінде бағалануы мүмкін. Осы феномен қазақстанның музыкатану саласында аз зерттелген, Қазақстанның симфониялық музыка мәселелері кеңінен көбірек өзіндік зерттеуді талап етеді. Симфониялық күй жанрының тарихын үш кезеңге бөлуге болады: Жанрдың пайда болу кезеңі (А.Затаевичтен Е.Рахмадиевке дейін) 1920-1960-жж; Симфониялық күй Е.Рахмадиевтің шығармашылығында (1960-1970 жж.); Е.Рахмадиевтің замандас және шәкірттерінің шығармашылығындағы симфониялық күйлері (1970-2010 жж).

Түйін сөздер: дәстүрлі күй, симфониялық күй, ұлттық композиторлық мектеп, жанр жүйесі, еуропалық синтез және дәстүрлі ойлау, дәйексөз келтіру, авторлық ойлау.

Abstract

Kokisheva M.T. **Symphonic kuy in the works of E.Rakhmadiyev, his contemporaries and followers.**

Actuality of the article caused by insufficient knowledge of the phenomenon of “Symphonic kuy” Kazakh genre of classical music. The purpose of this article is to highlight the panorama of genre life in the works of E. Rakhmadiyev, his contemporaries and followers in the context of triad theory (Sokolov). The appearance of the «Dayrabay» kuy in 1963 can be viewed as a new stage of Kazakhstan’s musical culture development. This phenomenon has a very little overview in Kazakhstan musical studies, and only as a part of the broader field of the symphonic music issues. Given the scale of the phenomenon, we believe it requires a separate research. The history of the symphonic kuy genre can be divided into three stages: 1920-1960 The initiation of the genre (works of A.Zatayevich to E. Rakhmadiyev); Symphonic kuy in Rakhmadiyev’s works (1960-1970);

Symphonic kuy in the works of his contemporaries and followers (1970-2010). The goal of this article is to give an overview of the genre's development in the works of Rakhmadiev's contemporaries and followers from the perspective of traditions (A.Sokolov)

Keywords: traditional kuy, symphonic kuy, national composers school, genres system, European and traditional thinking synthesis, quotation, author's thinking.

УДК 373.091.21(574)

Л.М.ЖҮРГІМБАЕВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет
(Алматы, Қазақстан)*

РЕСПУБЛИКАМЫЗДАҒЫ ЖАҢАШЫЛ-БЕЙІМДІ МЕКТЕПТЕРДІҢ БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

Аңдатпа

Білім саласы еліміздің «Қазақстан – 2050» Стратегиясында ұзақ мерзімді мақсаттарының бірі болып отыр. Қазақстандағы жалпыға ортақ білім беру реформасының ортақ мақсаты болып білім жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық талаптарға сәйкестендіру болып табылады.[1]. Қазақстан Республикасы Президенті Н.А.Назарбаев әлемнің бәсекеге қабілетті 30 мемлекеті қатарына кіру мақсатын қойып отыр. Ал аталмыш мақсатқа қол жеткізудің бірден бір жолы білім беру жүйесін жетілдіру. Халықаралық тәжірибеге сүйенсек, адами капитал инвестициясы, атап айтқанда, ерте жастан бастап ересек жасқа дейін білім беруге, экономика мен жалпы әлеуметтік ортаға елеулі әсер етеді. Қазақстандағы жалпы орта білім беруді бүкіләлемдік білім беру жүйесі негізінде дамыту керек. Осы реформа негізінде модернизациялау, яғни білім беру үрдісінің әлемдік білім беру кеңістігіне енуге арналған жаңа моделін енгізіп, оны жобалауды жоспарлау. Қазіргі таңда елімізде осындай жаңашыл-бейімді бірнеше мектеп жұмыс атқаруда және берілген мақалада еліміздің осы мектептеріндегі білім беру моделі қарастырылады.

Түйін сөздер: білім беру жүйесін сәйкестендіру, жаңашыл-бейімді мектептер, білім беру реформасы, білім беру мазмұны, кіріктірілген оқыту амалы.

Қазіргі таңда елімізде жаңашыл-бейімді мектептер саны жыл санап көбеюде. Олардың негізгілерін атап өтсек: «Мирас» 1999 жылдан, «Хэйлибери» 2008 жылдан, және «Назарбаев зияткерлік» мектептері 2009 жылдан бастап бүлдіршіндерімізге кіріктірілген, күзиреттілік оқыту амалдары негізінде білім беруде. Аталмыш мектептердің өзіндік ерекшеліктерімен қатар ортақ мақсаттары да бар. Және әрқайсысының едәуір жетістіктері мен оқыту әдістері бойынша жақсы көрсеткіштері де жетерлік.

Халықаралық «Мирас» мектебі оқушыларға Халықаралық Бакалавриат және ҚР МЖМБС

талаптары мен тәжірибесін интеграциялау негізінде жоғары сапалы білім беруді қазақ, ағылшын, орыс тілдерінің бірін таңдау құқығымен қамтамасыз етеді. Мектепшілік қарым-қатынас тілі – ағылшын тілі. «Мирас» өмір бойы білім алуға қабілетті, сан алуан мәдениеттерді қабылдай және құрметтей алатын әрі әлемдегі оңтайлы өзгерістерге септігін тигізе алатын тұлғалар даярлайды [2]. Оқушылардың Халықаралық «Мирас» мектебінен алған білімдері шынайы өмірмен байланысты және қолданбалы сипатқа ие. Халықаралық «Мирас» мектебі оқушылардың санасында қоғамдық келісім мен бірлік рухы

туралы түсініктің қалыптасуына ықпал етеді. Ол оқытудың жоғары стандарттарын жетілдіру үшін тынбай жұмыс істеуде. Мектеп бағдарламалары мен іс-тәжірибесі келесі тұжырымдарға негізделген:

– Тұтас білім беру жастардың әлеуметтік, парасаттылық, физикалық және эстетикалық жағын дамытады және өз кезегінде оларды үлкен өмірге, құбылмалы әлем жағдайындағы өмірге дайындалуға көмектеседі. «Мираста» студенттер келесі дағдылар мен қабілеттерді дамытады: қамқорлық, бұлжымастық, қоғамға үлес қосу, өзін қоршаған адамдарға, басқа қоғамдарға және тұтас алып қарағандағы әлемге құрмет көрсету.

– Мектеп қауымдастығы мәдени ерекшеліктер мен адам құқығын жоғары қояды. Халықаралық Бакалавриат бағдарламасы бойынша барлық оқушылар біртұтас халықаралық қауымдастықтың бір бөлігі болып табылады, мұнда алуан түрлі мәдениетті түсіне білу, оларға құрмет білдіру, сондай-ақ төзіммен қарау қарым-қатынасын дамыту ісі жатыр. Біз Қазақ тілінің маңызын, оның мәдениетін, сондай-ақ оның ары қарай дамуына деген ұмтылысты түсінеміз.

– Сапалы білім беру әрбір оқушыға жеке-кей білім беруге, алынған білім мен іс-тәжірибенің маңыздылығына қарай бағытталады. Оқушының алған білімі мен тәжірибесі өзінің әлеуетін толық деңгейде дамытуға ары қарай ынталандыратын болады.

– Мектеп жоспарлары оқушылардың жеке қабілеттерін ескере отырып, олардың талаптарына жауап беретін көптеген құрылымдық әдістерді өзіне қамтиды. Біздің оқуға жасалған қадамдарымыз бәрін білгісі келу, шығармашылық мүмкіндіктер, күрделі және арна-датушы шытырман мәселелерді шешуге бағытталған парасаттылық дағдыларды, сынау және өз бетінше ойлану қабілетін дамытады.

Ал «Хэйлибери» мектеп құрылтайшысының мақсаты – жастардың болашақта Қазақстан, Ұлыбритания және басқа да елдердің жоғарғы оқу орындарына түсуін

қамтамасыз ете отырып баланы 18 жасқа дейін сапалы академиялық біліммен қамту болып табылады. Астана мен Алматы қалаларындағы «Хэйлибэри» мектебі шетелдегі білімнің жақсы баламасы болып табылады. Бұл мектепте оқу бағасы жоғары, бірақ жүріп-тұруын, сол елге ұшақпен барып-келуін, тамағын, тұратын жерін қосқанда шет елде білім алу бұдан да қымбатқа түсер еді. Сондықтан, Астана мен Алматы қалаларындағы «Хэйлибэри» мектептерінде оқу арзанға түседі әрі бала біраз жыл болсын ата-анасының жанында болады. Мектеп оқушыларының өмірдің мәнділігін анықтай білуі, олардың өнегелі адам болуы, мінез-құлқының жинақтылығы және қоршаған ортаға қамқорлық жасай алатынына сенеміз. Оқыту үрдісі – тек толықтырулар ғана емес, сонымен қатар әр оқушының қабілетін және жүректегі пайда болған жылылықты қолдай отырып, олармен бірге жұмыс істей білу қасиетін қалыптастыру. Бірінші кезеңде Алматыдағы «Хэйлибэриде» 5 жастан 14 жасқа дейінгі 360 адам британ оқыту жүйесі бойынша оқытылады. Болашақта оқушылар саны 560-қа дейін өседі, оның ішінде 80 пайызы Қазақстан азаматтары болса, қалған 20 пайызы – республика аймағында жұмыс істейтін шетел азаматтарының балалары болмақ. Білім жобасының директоры Алистер Бартоломью атап көрсеткендей, алматылық мектептердің академиялық стандарттары Ұлыбритания тарапынан бақылауға алынуы қамтамасыз етіледі.

«Хэйлибэри» мектебінің оқушылары дене шынықтыру және мәдени-ағарту шараларына қатысады, алматылық оқушылар академиялық сабақтарымен қатар ән-күй үйренуі, күй аспаптарын игеруі, хорда вокальдық қабілеттерін дамытуы, мектеп оркестріне қатысуы оқу бағдарламасына енгізілген. Балалардың жан-жақты дамуы үшін басқа да үйірмелер ашылған, пікірсайыс клубы жұмыс істейді. Сабақтар көбінесе ағылшын тілінде өткізіледі, сонымен бірге Қазақстан тарихы және мәдениеті, қазақ тілін оқып үйренуге де мән

беріледі. Атап айтқанда, алматылық «Хэйлиб-эридің» түлектері Ұлыбритания және Европа жоғары оқу орындарына оқуға түсу үшін мол мүмкіндікке ие болады.

Қазақстанның 21-ғасырдың басындағы қарқынды әлеуметтік-экономикалық дамуы техникалық, басқарушылық және көшбасшылық құзыреті жоғары деңгейдегі мамандарға аса қажеттілікті арттырып отыр. Осыған орай 2008 жылы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасы бойынша елімізде Зияткерлік мектептер құру жөніндегі жоба іске қосылды [3].

Зияткерлік мектептер бастауыш (оның ішінде мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту), негізгі және жоғары мектеп деңгейлері бойынша білім беру бағдарламаларының қазіргі заманғы модельдерін әзірледі, оларға мониторинг жүргізуді, зерттеуді, талдауды, байқаудан өткізуді, енгізуді және іске асыруды жүзеге асыратын эксперименттік алаң болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы қазіргі білім беру талаптары мен стандарттары білім беру саласындағы қазіргі заманғы басқару нысандарын лайықты деңгейде енгізуге, инновациялық білім беру бағдарламалары мен ғылыми жобаларды іске асыруға мүмкіндік бермей отыр.

Осыған байланысты инновациялық білім беру бағдарламалары мен ғылыми жобаларды іске асыру үшін қажетті білім беру саласындағы қазіргі заманғы басқару нысандарын енгізу, академиялық еркіндік пен дербестікті дамыту үшін 2011 жылғы 19 қаңтарда «Назарбаев Университеті», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және «Назарбаев қоры» мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Бұл мәртебе білім беретін оқу бағдарламаларын дербес бекітуге, қабылдау емтихандарына қойылатын талаптарды белгілеуге, үлгерімін ағымдағы бақылауға, аралық және қорытынды аттестациялау мен басқаларына құқық береді. Академиялық еркіндік қағидаты

жаңа бағдарламаларды әзірлеу мен байқаудан өткізуді жеделдетуге, орта білім беру жүйесін жаңғыртуға мүмкіндік туғызады.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың тапсырмасы бойынша, «Назарбаев Зияткерлік мектептерінің» тәжірибесін жалпы білім беру жүйесіне тарату жұмысы басталғаны белгілі. Осы ретте, Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау аясында, өңірлік инновациялық мектептер желісін құру жобасы қолға алынбақ. Аталған жоба шеңберінде облыс аудандарында мектептер іріктеліп, олар «Назарбаев Зияткерлік мектептерінің» тәжірибесін енгізу алаңы ретінде дамытылады [4].

Еліміздегі мектептердің осы жаңашыл-бейімді жүйені қолданып жетістікке жетуі үшін келесі міндеттер жүктеледі:

– мектепте жоғары сапалы және қазіргі уақытта қолданбалы білім берілуі тиіс. Ең үздік және артта қалған оқушылар арасындағы айырмашылықты мейлінше қысқарту керек;

– мектептің мақсаты баланы тек оқыту ғана емес, қазіргі заманда өз орнын тауып, бәсекелестікте өмір сүре алатын тұлға ретінде тәрбиелеу болуы шарт;

– мектептегі мұғалімнің білігін ұдайы көтеру және олардың шығармашылық жұмысына жағдай жасау басты назарда болуы тиіс;

– мектептер еліміз бен дүниеде болып жатқан әлеуметтік жаңалықтарға ашық болуы қажет.

Жалпы қазіргі әлемдегі білім беру саясатына ықпал ететін бірнеше факторлар бар: Олар:

– жаһандану және интеграция, шекарасыз әлем;

– қоғамның әлеуметтік құрылымының күрделілігі және алуандылығы.

– 21 ғасырдың еңбек нарығында өз орнын таба алатын, бәсекеге қабілетті адам капиталын қалыптастыру.

Жаңашыл-бейімді білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялануға бағытталған. Қазақстан жоғары білім саласында негізгі халықаралық келісімдерге, оның

ішінде Лиссабонда қабылданған «Жоғары білім біліктілігін мойындау жөніндегі келісімге» (1997), Болон Декларациясына (1999) қосылды. Осыған орай 4-деңгейдегі Еуропалық біліктілікке сәйкес мектепте берілетін білімнің нәтижелері, еліміздің және әлемнің университеттеріне бакалавр дәрежесіне оқуға қабылдануға мүмкіндік беруі керек. Осы талаптарды орындау үшін орта білімнің мазмұнын қайта қарауымыз қажет. Ең бірінші, біз, «Мәңгілік ел» жалпы ұлттық идеясы негізінде баланың бойында қалыптасатын құндылықтардымызды анықтадық. Екінші, күтілетін нәтижелер анықталды. Содан кейін ғана білім мазмұны, яғни пәндер, анықталды. Бағалау жүйесі, оқу үдерісі, ұйымдастыру жүйесі де қарастырылды.

Бастауыш мектепте пәндік салалардан бастапқы білім жинақталады, оқушылар алғашқы зерттеу дағдыларын үйренеді, қоршаған ортаны тұтас ғылыми тануға алғышарттар қалыптасады, өздігінен оқуға үйренеді, ынтымақтастық пен пікірлесу дағдысы қалыптасады [5].

Негізгі мектепте базалық білім тәмамдалып, әлемді ғылыми танудың негізі қалыптасады, бастапқы кәсіптік бағдар беріледі.

Орта мектепте кәсіптік бағдар тереңдетіліп, Жоғарғы оқу орнында оқуға дайындау, өмірдегі болашақ жолын айқындау жүзеге асырылады.

Сын, шығармашылық тұрғысынан ойлауды дамыту, үш тілде оқыту, оқушыларды әлеуметтендіру үш деңгейде де қарастырылған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНІҢ ТІЗІМІ:

1. Назарбаев Н.А. Қазақстан халқына жолдау «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» // Казахстанская правда, 17 қаңтар 2014 жыл.

2. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу – всеобщего труда //Казахстанская правда, 10 шілде 2012 жыл.

3.Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасы /Қазақстан Республикасы Президентінің №1118 жарлығы, 7 желтоқсан 2010 жыл. – Астана, 2010.

4.Шаймуханова С.Д., Кенжебаева З.С. Модернизация образования Республики Казахстан: состояние и перспективы //Успехи современного естествознания. – 2014. – № 5 (1). – Б. 174-178.

5. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: Когито-Центр, 2002. Б. 396.

Аннотация

Жургимбаева Л.М. **Особенности и преимущества содержания обучения инновационно-адаптивных школ республики**

Образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Қазақстан – 2050». Общей целью образовательных реформ в Казахстане является адаптация системы образования к новой социально-экономической среде. Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым была поставлена задача о вхождении республики в число 30-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Совершенствование системы образования играет важную роль в достижении этой цели. Международный опыт подтверждает, что инвестиции в человеческий капитал, и, в частности, в образование, начиная с раннего детства до зрелого возраста, способствуют существенным отдачам для экономики и общества. Развитие среднего образования в Казахстане следует рассматривать в контексте мировых образовательных реформ. В основе этого реформирования лежит идея модернизации, что предполагает проектирование и внедрение новой модели общего среднего образования с последующей ее интеграцией в мировое образовательное пространство. В данный момент уже существуют несколько инновационно-адаптивных школ в республике и в данной статье рассматриваются модель образования ведущих школ Казахстана.

Ключевые слова: адаптация системы образования, инновационно-адаптивные школы, образовательная реформа, содержание образования, интеграционный подход.

Abstract

Zhurgimbayeva L.M. Features and advantages of the training content of innovative-adaptive schools of the republic

Education is recognized as one of the most important priorities of long-term strategy “Kazakhstan - 2050”. The overall goal of education reform in Kazakhstan is adaptation of the education system to the new socio-economic environment [1]. President of the Republic of Kazakhstan N.A.Nazarbayev was tasked to join the republic among the 30 most competitive countries of the world. Improving the education system plays an important role in achieving this goal. International experience confirms that investment in human capital, and particularly in education, from early childhood to adulthood, promote substantial returns for the economy and society. Development of secondary education in Kazakhstan should be viewed in the context of the world educational reforms. The basis of this reformation is the idea of modernization, which involves the design and implementation of a new model of general secondary education, followed by its integration into the world educational space. At the moment, there are already several innovative-adapted schools in the country, and this article discusses education model of leading schools of Kazakhstan.

Keywords: adaptation of the system of education, innovation-adaptive schools, educational reform, educational content, integration approach.

Мерейтоймен құттықтаймыз! – Поздравляем юбиляра!

We congratulate on anniversary!

Туған күнімен құттықтаймыз!
Педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
«Дене мәдениеті және спорт педагогтарын даярлаудың теориясы
мен әдістемесі» кафедрасының меңгерушісі

Алмагүл Нағиқызы Ильясованы

Поздравляем с днем рождения!
Доктора педагогических наук, профессора,
заведующую кафедрой «Теории и методики подготовки
педагогов физической культуры и спорта»

Алмагуль Нагиевну Ильясову

Happy Birthday!
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the department « Theory and methods of preparation of teachers
of physical culture and sports»

Almagul Nagievn Ilyasova

Уважаемая Алма Нагиевна!

Педагогический коллектив и Ректорат Казахского национального педагогического университета имени Абая поздравляет Вас со славным юбилеем.

Знакомясь с Вашей биографией и этапами жизни, начинаешь четко осознавать, что Ваш приход в педагогику, в педагогическую науку и практику был предопределен ещё в начале Вашей жизни, в юности, когда в семье и средней школе школе №3 г.Кзыл-Орды Вас своим личным примером воспитывали родители по базовому образованию учителя и учили школьные учителя из числа репрессированных и эвакуированных педагогов из центра, которые пробудили в Вас любовь к учительскому ремеслу, учительской профессии. Учеба на филологическом факультете Кзыл-Ординского педагогического института была для Вас своего рода стартовой площадкой в научное творчество. Великолепные лекции по общей педагогике Ж.Коянбаева, по зарубежной литературе Мирошниченко, по русскому языку Кадькаловых более четко оформили заложенную природой в Вашей неумемной натуре стремление к познанию.

Большой научной школой была совместная работа на кафедре педагогики КазПИ имени Абая с талантливыми педагогами, докторами педагогических наук, профессорами Г.А. Умановым, Н.Д. Хмель, кандидатами педагогических наук, доцентами Р.Ж. Иржановой, Б.Р. Айтмамбетовой, И.М. Кузьменко и др.

Семена, заложенные Вашими учителями, дали всходы. Вы автор более 95 публикаций,

получили награды «За заслуги в развитии науки Республики Казахстан», «Почетный работник образования Республики Казахстан», «Улкен спорттың ізбасарларын даярлаудағы еңбегіңізбен және ғылым саласындағы жұмысты дамытуға қосқан үлесіңіз үшін», «Почетный гражданин» Медеуского района г.Алматы. Под Вашим научным руководством подготовлены и защищены кандидатские и докторские диссертации. Сейчас Вы известный ученый, реагирующая на вызовы времени, свидетельством тому является открытие специальности «Физическая культура и спорт» и Ваши труды.

Вы состоялись не только как педагог и ученый, но и как женщина, мать. У Вас прекрасная семья, замечательные дети. Для Ваших внуков Вы добрая, заботливая бабушка и друг-советчик.

Для многих молодых коллег Вы служите образцом для подражания – деловой Женщины, полной разнообразных идей, находящейся в постоянном поиске новых подходов, технологий, адекватных требованиям информационной эпохи. Вы всегда удивляете коллег молодостью, целеустремленностью, добротой, желанием работать на благо науки и процветанию Родины.

В замечательный для Вас день желаем Вам, Вашим близким доброго здоровья, удачи, много радостей и большого числа талантливых учеников.

*Педагогический коллектив и Ректорат
Казахского национального педагогического
университета имени Абая*

М.С.ХЛЫСТОВ

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Казахстан, Алматы)

КОЛЛЕГА

В 2000 году бывая у старого своего друга, бывшего проректора по науке КазАСТ, в последующем заведующего кафедрой педагогики начальной школы в КазНПУ им. Абая доктора педагогических наук, профессора К.И. Адамбекова встречался с коллегами, перешедшими в университет. В беседах мы вспоминали о прошедших годах, делах минувших дней, добрым словом вспоминали тех, с кем соприкасались и в разговоре чаще стали говорить о тогда мне еще не знакомой некой Алме Нагиевне Ильясовой. Немного позже, после и моего перехода на кафедру ПНШ КазНПУ имени Абая, теперь уже нашего университета присутствовал на всевозможных мероприятиях, которые проходили под руководством Алмы Нагиевны. Поэтому не раз видел, какова она в деле, в общении с коллегами по кафедре и университету, с друзьями, близкими ей по духу людьми, с родными. И мне захотелось рассказать об этом человеке, внесшей свой посильный вклад в подготовку педагогических кадров нашей республики. Появился и ещё один приятный повод – юбилейный день рождения.

Вот сухие строчки из её возможно не совсем типичной для тех, прошедших лет биографии.

Алмагуль Нагиевна Ильясова родилась 3 ноября 1950 года в семье общественного и государственного деятеля, Героя Советского Союза Наги Ильясова в г. Алма-Ате. Прадед отца известный казахский Батыр Баймурат – глава большого рода, военначальник, Би, очень влиятельная личность на политической арене того периода. Историческая личность Баймурат Батыр при хане Абулхаире был членом военного и ханского советов, государственный деятель, боролся против джунгар-

ского нашествия, был активным участником политических событий присоединения Казахстана к России. Сейчас его имя является девизом (ұран) двух казахских родов, его именем названо село в России, урочище, курган на западе, севере и юге Казахстана. О нем писал А.Сергеев в романе «Петербургский посол», представлен в работе «Русско-казахские отношения в XVI-XVIII вв.», воспет в поэмах «Кабанбай Батыр», материалы о нем хранятся в российских архивах. Прадед по маме Чумбал был вторым Бием Жангир хана из 12. Его сын Жусуп учился и окончил школу Жангира хана, Неплюевский кадетский корпус в Оренбурге вместе с Арслангерей Бокейхановым, Султанмахмутом Жантуриным, Зулкарнаем Нуралыхановым, Султаном Шалабаевым, Мырзагали Сангырыковым и известным этнографом Мухамедсалык Бабажановым. Будучи курсантом Жусуп Ниязов получил звание младшего унтер-офицера. Все восемь сыновей Жусупа получили высшее образование в высших учебных заведениях дореволюционной России. Так, например, Мажит Чумбалов – в 1905 году окончил Казанский медицинский (фармацевт, доктор медицинских наук, в Алматы аптека №4 носит его имя), Ахмет Ниязов – 1906 году Саратовский медицинский институты (работал заместителем главного врача в противочумном институте в г.Алма-Ате), Жамеш, Батырхаир и Абдыкерим Ниязовы юридический факультет Санкт-Петербургского университета с золотой медалью. Бабушка Мубина Ниязова была второй казашкой врачом-стоматологом, первым директором и организатором сегодняшнего Республиканского медицинского колледжа.

После окончания школы в 1967 году Алма Нагиевна поступила в педагогический ин-

ститут. С мая 1973 года по настоящее время беспрерывно работает в КазНПУ имени Абая. С этого периода она прошла здесь все ступени подготовки (аспирантура, докторантура), научного и профессионального роста. Один большой этап её жизнедеятельности был связан с кафедрой педагогики. Здесь сформировались её научные интересы под влиянием известного ученого в стране и за рубежом доктора педагогических наук, профессора Г.А.Уманова. Под его руководством она разрабатывала проблемы истории педагогики, связанные с развитием педагогической науки и педагогической теории в Казахстане. По результатам этих исследований ею защищены кандидатская (1989) и докторская (1997) диссертации. Между этими сухими строчками – свыше 40 лет плодотворной работы на трех кафедрах КазНПУ имени Абая, где оставлен пусть маленький, но свой след. Последние 15 лет её основные научные интересы и вся деятельность сосредоточилась в области физической культуры и спорта. Как это случилось.

После нашего перехода с профессором К.И.Адамбековым из КазАСТ в КазНПУ имени Абая мы вышли на ректора университета в тот период профессора Т.С.Садыкова с предложением об открытии на базе психолого-педагогического факультета специальности «Начальная военная и физическая подготовка». Ректор нас поддержал и дал задание в короткие сроки подготовить всю необходимую документацию для открытия специальности. Для этого нам оказалось необходимой помощь знающего в делах толк человека. Тогда Кайрат Ильясович предложил обратиться к Алме Нагиевне Ильясовой знакомой ему по работе в составе диссертационного совета по защите кандидатских диссертаций, где она являлась председателем Совета. Своё предложение он аргументировал её характеристикой как компетентного специалиста, грамотного человека и профессионала. Несмотря на положительный отзыв у меня в глубине души были некоторые сомнения. Настал день нашей встречи. Передо мной стояла красивая женщина в

строгом элегантном костюме, во всём облике которой чувствовался тонкий вкус, лицо открытое, доброе, проста в общении и вместе с тем держалась довольно скромно. У меня в душе возник вопрос – всё, что я вижу искреннее, правдивое, естественное или напускное, наигранное? В последующем совместная работа на кафедре подтвердила безошибочность и правильность первого впечатления. С той первой встречи прошло 15 лет. Срок немалый, чтоб распознать человека. Сегодня я рад тому, что мы коллеги и работаем вместе на одной кафедре. Каковы её отличительные черты характера, личностные и профессионально-значимые качества?

Первые годы её руководства кафедрой совпали с реформой в системе образования нашей республики. Произошли коренные изменения. Претерпели преобразования ступени и парадигма образования, в подготовке кадров произошел переход на систему «бакалавриат – магистратура – докторантура PhD», с линейной системы обучения на кредитную технологию. Все это потребовало создания нового содержания образования. Тогда ей удалось грамотно и правильно организовать работу коллег в этом направлении и самой принять активное участие в создании нормативных документов. Казалось бы, что в этом такого. Мне же, в прошлом долгие годы проработавшим проректором по учебно-методической работе КазИФК ныне (КазАСТ), доподлинно известно какой это титанический труд, сколько надобно интеллектуальных сил, энергии и времени для разработки ГОСО, учебных планов, типовых программ, учебников, учебных и учебно-методических пособий, УМК, УМКД, силлабусов и иных документов. Всем известно, что в работе заведующего кафедрой достаточно много важных и неотложных дел. Я бы их подразделил на надводную (видимую) и подводную (невидимую) части большого айсберга как учебно-воспитательный процесс. Должностные обязанности заведующего кафедрой выходят далеко за рамки «Положения...». Так и у Алмы Нагиевны. К ней

можно обратиться за помощью и поддержкой по любому вопросу, и можно быть уверенным, что отказа не получишь. Она предана работе, всегда на месте и очень приветлива. От неё исходит некая теплота и там, где она находится всегда светло так, как будто солнце заглядывает в окно.

Это человек активный и деятельный, у неё не предвзятое мнение и она старается быть объективной. За работу берется с интересом, со всей душой и полной отдачей. Обладает спокойным и мирным нравом. Каждый свой шаг старается анализировать и обдумывать, чтобы не совершить ошибки, старается следовать принципам, все делать на совесть, ей свойственно мыслить логически. Верит в людей, в себя и свои силы. Бывает строгой и принципиальной, тогда невозможно переубедить. Отличается смелостью, любит жизнь, умеет доверять, дарить радость и счастье, не боится открыться человеку, быстро привыкает к людям и сложно их отпускает, ценит искреннюю дружбу, миролюбива, очень чувствительна, умеет сопереживать, выслушать собеседника и помогать. Родные, близкие и друзья ценят её за чуткость и готовность всегда прийти на помощь. Больше всего не любит ругаться и выяснять отношения, поэтому избегает конфликтов или старается решить все мирно.

Являясь заведующей кафедрой, она уделяет исключительное внимание подготовке кадров. Прежде всего, она внимательно следит за научным и профессиональным ростом своих коллег, особенно молодых, с целью подготовки достойной смены. Главным инструментом стал созданный по её инициативе в 2004 году Совет молодых ученых, студенческий научный кружок и магистратура по специальности «Физическая культура и спорт», руководство достаточным числом кандидатских и докторских диссертаций. Но, к сожалению, не везде представлена научным руководителем. На мой взгляд, здесь также проявилась её чрезмерная скромность.

Диапазон научных интересов сегодня позволяет ей заведовать кафедрой теории и

методики подготовки педагогов физической культуры и спорта. Она являлась разработчиком фундаментальной программы «Реформирование казахстанской системы подготовки высококвалифицированных специалистов по физической культуре и спорту в условиях глобализации», «Оптимизация двигательной активности студенток педагогического вуза». По результатам исследований ею опубликовано свыше 90 научно-методических работ, в числе которых монография, хрестоматия, научно-методическое пособие, параграф в учебнике и статьи, посвященные методологическим, научно-практическим и методическим основам подготовки высоко-квалифицированных спортсменов.

Несмотря на это, она не стоит на месте, работает над повышением собственной квалификации. Постоянная работа над собой позволили ей в разные годы пройти образовательные курсы для преподавателей по программе УЕФА с получением сертификата в гг. Дортмунд (Германия), Дублин (Ирландия), Париж, Льевен (Франция), Осло (Норвегия) Любляна (Словения), Стамбул, Анталья (Турция), Гданьск (Польша), Москва, Санкт-Петербург (Россия). А.Н.Ильсова выступала с докладом на международном образовательном семинаре в Стамбуле (Турция) перед делегациями Венгрии, Андоры и Белоруссии. В январе 2014 года РФС пригласил её в Санкт-Петербург читать лекции для преподавателей, директоров технических центров и тренеров шести стран СНГ. Лекции получили высокую оценку и как результат благодарственное письмо за подписью вице-президента РФС Н.П.Симоняна.

Как уже говорилось выше Алма Нагиевна работает в университете 42 года. За это время она снискала огромное уважение со стороны коллег. Ярким свидетельством её полезных дел и научно-организационной работы являются грамотное и прозрачное руководство диссертационным советом по защите кандидатских диссертаций в АГУ имени Абая, работа в составе ДС по защите докторских

диссертаций в КазНПУ имени Абая и кандидатских диссертаций в КазНПУ, КазГосЖенПИ, создание новых специальностей на базе психолого-педагогического факультета (ныне института), активное участие в организации факультета «Начальная военная и физическая подготовка» и т.д.

Её уважают те коллеги, с кем приходилось работать ранее и работает сегодня вместе. Но были и такие, которые завидовали и предавали. Её биография обрастала и вымыслами. Я уверен, что в них легенд больше, чем правды. Их охотно распространяли и знакомые, и недруги. По её словам у неё много настоящих друзей и коллег, но были и завистники, и недруги. Они не могли ей простить открытость, отзывчивость, интеллект, самодостаточность и даже просто то, что она красива и дочь известного человека и то, что дела, за которые она берется, завершаются всегда небезуспешно. Завидовали любой мелочи. Все это потому, что где бы она не была умеет создать тот положительный микроклимат, при котором все окружающие стремятся работать с полной отдачей сил. Потому что авторитет добросовестного, ответственного, трудолюбивого и честного человека ценится ею особенно высоко. Она дорожит и высоко ценит тех педагогов, кто без остатка отдаётся делу, потому что сама является сторонником такого стиля в работе. Как писал известный российский писатель Мурад Аджи «...зависть обязательный спутник важного дела. Хуже другое – предательство, к которым нельзя привыкнуть». Она

тоже не может привыкнуть к предательству.

Наблюдать за ней какая она в работе, в общении с людьми нам всегда было интересно. Она умеет, может быть самое трудное для многих педагогов, сдерживать себя в гневе, не повышать голос, считаться с мнением студентов и коллег. Умеет не вмешиваться в дела преподавателей кафедры, если нет в этом крайней нужды, умеет поддерживать активных и инициативных людей, не боится отказаться от своего предложения, если предлагают более эффективный метод по претворению в жизнь той или иной задачи. Она абсолютно не злоупотребляет администрированием, не устраивает ненужных подчас заседаний, не перекладывает на чужие плечи составление бесчисленных отчетов, справок, рапортов и других бумаг, составляет сама. Помимо работы в её жизни есть ещё самое главное. Это её семья, любимые люди, ради которых живет – два прекрасных сына, нашедших свой путь в жизни и после горьких утрат два родных брата. Она бабушка нежно любимых ею без остатка пятерых внуков.

Простота и легкость, доброжелательность и открытость, взаимопонимание и поддержка – главные характеристики наших с ней взаимоотношений, сложившихся в процессе совместной работы.

Сегодня в день рождения от имени всех членов кафедры ТиМППФКС желаю Алме Нагиевне много Радости, необъятного Счастья, доброго Здоровья и Благополучия!

«Роль педагогической информации в современном образовательном процессе: проблемы, поиски, решения» круглый стол

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің педагогика және психология кафедрасының ұйымдастыруымен 04 қараша

2015 ж. «Педагогикалық ақпараттың заманауи білім беру үдерісіндегі рөлі: проблемалар, ізденістер, шешімдер» тақырыбында дөңгелек үстел өткізілді.

Дөңгелек үстел мақсаты ҚР Білім және ғылым министрлігінің республикалық ғылыми-педагогикалық журналдарының заманауи білім беру үдерісіндегі рөлімен, мақсат-міндеттерімен, мазмұндық талап-тілектерімен және педагогика ғылымы мен мектеп практикасында туындап отырған өзекті проблемалардың шешімін іздестірудегі көзқарастарымен таныстыру болып табылады.

Дөңгелек үстелде бүгінгі педагогика ғылымындағы өзекті мәселелер; ғылыми-педагогикалық журналдардың жоғары педагогикалық оқу орындарымен педагогикалық ынтымақтастығы; ғылыми-педагогикалық ізденіс саласында алынған нәтижелердің педагогикалық басылымдардағы көрінісі; заманауи инновациялық технологиялардың мектеп тәжірибесіндегі көрінісі; бүгінгі тәрбие саласындағы өзекті мәселелер: құқық бұзушылық, діни ағымдардың ықпалы, өз-өзіне қол салу және т.б.; халық педагогикасы материалдарын оқу-тәрбие үдерісінде пайдаланудағы озық тәжірибелердің педагогикалық журналдарда насихатталуы мәселелері қарастырылды.

Дөңгелек үстелге «Ұлағат», «Қазақстан мектебі», «Қазақ тілі мен әдебиеті», «Бастауыш мектеп», «Қазақ орта мектебі», Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «Педагогика және психология» (ЖАК) журналдарының бас редакторлары, докторанттар, магистранттар, оқытушылар қатысты.

Дөңгелек үстелді педагогика ғылымының докторы, профессор С.А.Ұзақбаева ашып, дөңгелек үстелдің тақырыбымен, мақсатымен, талқыланатын мәселерімен, педагогикалық журналдардың бас редакторларымен таныстырып, жүргізді.

Педагогикалық журналдардың бас редакторлары өз журналдарының қысқаша тарихын, даму перспективасын, келелі мәселелерін айтып, ұсыныстарын ұсынды. Сондай-ақ қатысушылар тарапынан қойылған барлық сұрақтарға жауап берілді.

*Пед.ғыл. магистрі, аға оқытушы Абилова З.Т.
Пед.ғыл. магистрі, аға оқытушы Сарқанбаева Г.К.
Педагогика және психология кафедрасы*

**«Проблемы модернизации педагогического образования в Республике Казахстан»
заседание УМО по специальностям группы «Образование»
РУМС МОН РК на базе КазНПУ**

23 декабря 2015 года было проведено заседание Учебно-методического объединения по специальностям группы «Образование» Республиканского учебно-методического Совета высшего и послевузовского образования МОН РК на базе Казахского национального педагогического университета им. Абая на тему «Проблемы модернизации педагогического образования в Республике Казахстан».

В работе заседания приняли участие директор Департамента высшего, послевузовского образования и международного сотрудничества МОН РК Омирбаев С.М., члены президиума УМО по группе специальностей «Образование» РУМС, представители НИИ физико-математического направления г. Алматы, НАО имени И. Алтынсарина, Национального центра тестирования МОН РК и вузов республики.

Открывая заседание председатель Учебно-методического объединения по группе специальностей «Образования» МОН РК, ректор

КазНПУ имени Абая С.Ж. Пралиев, отметил, что современная государственная политика в сфере образования направлена на модернизацию казахстанского образования и подготовка педагогов должна быть нацелена на достижение принципиально нового качества педагогического образования в стране. Сегодня многое кардинально меняется в системе образования. Введены изменения и дополнения в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам образования. *Основная задача сегодняшнего заседания УМО РУМС – поиск путей решения по привлечению лучших абитуриентов на педагогические специальности, разработка новых правил приема на обучение по педагогическим специальностям с введением творческого экзамена, внедрение дуального образования в учебный процесс.*

Выступая с приветственным словом, директор Департамента высшего, послевузовского образования и международного сотруд-

ничества МОН РК С.М. Омирбаев *отметил, что вводимые изменения и дополнения в Закон об образовании Республики Казахстан предполагают большие изменения в плане модернизации педагогического образования.* Меняются программы, планы и стратегии обучения, вводятся профессиональные стандарты, новые требования к аттестации учителей и учеников, усиливается подотчетность.

Участники заседания заслушали доклад старшего научного сотрудника отдела Профессионального образования Национальной академии образования имени И. Алтынсарина Тастановой Анар Каирбаевны «К вопросу модернизации педагогического образования Республики Казахстан», представившей проект обновленной структуры 5-летнего обучения студентов на уровне высшего и послевузовского образования для повышения качества педагогического образования Республики Казахстан в соответствии с международными стандартами.

Целью модернизации педагогического образования являются повышение качества педагогического образования Республики Казахстан в соответствии с международными стандартами. А задачи, как отметила докладчик, – обновление структуры и содержания педагогического образования; создание системы институциональной поддержки модернизации педагогического образования; развитие системы оценки качества педагогического образования; повышение престижа профессии педагога и статуса учителя; создание эффективной системы взаимодействия всех сторон. Тастанова А. К. подробно выложила новую структуру уровней педагогического образования, предлагаемую разработчиками проекта.

Далее с темой доклада «Новые образовательные программы по педагогическим специальностям в режиме эксперимента: текущее состояние, опыт и внедрение» выступила ректор Таразского государственного педагогического института Кожамжарова Дария Пернешовна.

В обсуждении данного вопроса приняли участие ученый секретарь УМО по группе специальностей «Образование» РУМС Айтбаева Айгулим Борангалиевна, представившая вниманию отчет о деятельности КазНПУ имени Абая по реализации инновационных образовательных программ в экспериментальном режиме за первое полугодие 2015-2016 учебного года.

Образовательные программы в КазНПУ имени Абая с участием вузов-партнеров были разработаны по 29 педагогическим специальностям бакалавриата. В соответствии с приказом № 545 МОН РК от 28 августа 2015 года в КАЗНПУ им.Абая приступили к внедрению образовательных программ по педагогическим специальностям.

Главной целью новых образовательных программ, как отметила Айгулим Борангалиевна, является модернизация системы и повышение качества высшего педагогического образования на основе обязательных требований к уровню подготовки студентов и с последующим выходом на европейский уровень с привлечением зарубежных вузов-партнеров. А также, проектирование образования, ориентированного на результат, на основе компетентностного подхода, т.е замена парадигмы преподавания на парадигму продуктивного обучения, которая определяется как образовательный процесс, побуждающий не только выполнять действия, но и анализировать их.

Апробация образовательной программы была обеспечена необходимыми ресурсами, включающими кадровые, учебно-методические, информационные, материально-технические условия.

В целом обучающиеся удовлетворены подготовкой по программе и дали им высокую оценку. Своевременное обновление содержания рабочих программ в соответствии с требованиями современного состояния науки для 1 курса – обновлены списки рекомендуемой литературы, разработаны задания для СРС и СРС для новых дисциплин, однако следовало бы осуществить проверку на со-

ответствие заданий семинаров, СРСП и СРС компетентностному подходу; необходимо, чтобы задания соответствовали требованию – что научится делать студент (вид деятельности), а не просто проверка усвоения базы знаний по теме.

Таким образом, результаты апробации показывают, что образовательные программы по 29 педагогическим специальностям соответствуют потребностям подготовки современного специалиста и позволяют формировать индивидуальную образовательную траекторию с учетом потребностей студента, региона и конкретного образовательного учреждения.

В ходе секционного заседания, выступая с темой «Внедрение и применение элементов дуального обучения в рамках педагогических специальностей», профессор Таразского государственного педагогического института Бузаубакова Клара Жайдарбековна сообщила о ходе внедрения дуального образования при подготовке педагогических кадров на основе инновационного сотрудничества ТарГПИ и НИШ г.Тараз, представив вниманию педагогической общественности совместно разработанные проекты стандарта и концепции дуального образования.

Дуальная система профессионального образования – это распространенная и признанная форма подготовки кадров, которая комбинирует теоретическое обучение в учебном заведении и производственное обучение на производственном предприятии, устраняя разрыв между теорией и практикой. Дуальная система подготовки закладывает воздействие на личность специалиста, создание новой психологии педагога; создает высокую мотивацию получения знаний и приобретения навыков в педагогической работе; учебное заведение, работающее в тесном контакте с заказчиком, учитывает требования, предъявляемые к будущим специалистам в ходе обучения.

Следующим важным вопросом секционного заседания, вынесенным на обсуждение, стало введение творческих экзаменов для педагогических специальностей. Был заслушан

доклад ректора Павлодарского государственного педагогического института Аршабекова Нургали Рахимгалиевича, представившего на обсуждение проект Положения о творческом экзамене для абитуриентов, поступающих в вузы по направлению 5В010000 – «Образование», и проект Руководства для приёмной комиссии.

Со своими предложениями по этому вопросу выступили ученый секретарь УМО по группе специальностей «Образование» РУМС Айтбаева Айгулим Борангалиевна, предложившая проводить прием творческих экзаменов у абитуриентов педагогических специальностей в два этапа путем написания эссе и устного опроса в течении 3 часов, и проректор по учебной работе Казахского государственного женского педагогического университета Тойбаев Адлет Жунисович, предложивший три варианта проведения творческих экзаменов для оценивания качеств абитуриентов при поступлении на педагогические специальности.

Далее вниманию участников заседания были представлены список рекомендованных учебников и учебных пособий, поступивших на рассмотрение комиссий по присвоению грифа УМО по специальностям группы «Образование» РУМС на базе КазНПУ имени Абая, 6 учебников (из них 2 электронных учебника) и 18 учебных пособий учебников (из них 2 электронных учебных пособия).

По итогам работы заседания членами президиума УМО по группе специальностей «Образование» РУМС была выработана и принята резолюция для направления в МОН РК. Было принято ряд решений, наиболее значимыми из которых являются:

– разработка механизмов функционирования профильных школ при педагогических вузах, кафедральных школ и института коучинга для прохождения образовательных программ педагогической интернатуры;

– укрупнение РУМС по педагогическим специальностям с привлечением представителей не только вузов, Национальной академии образования им. И.Алтынсарина и Академии

педагогических наук, системы повышения квалификации педагогических кадров, общественно-профессиональных ассоциаций педагогов и исследователей в области образования;

- усилить функции Республиканского педагогического совета и Координационного совета по педагогическому образованию;
- создать инновационно-интеллектуальный кластер для развития научных исследований в области образования;
- предложить Министерству труда и социального развития Республики Казахстан пересмотреть и разработать новую систему оплаты труда педагогов;
- пересмотреть нормы рабочего времени педагога;
- внести изменения в действующую систему приема на педагогические специальности;
- увеличение стипендии обучающимся на педагогических специальностях на 100%;
- разработка новых правил приема учителя в школу с учетом введения интернатуры и системы сертификации;
- адресное выделение грантов на конкретные педагогические специальности по сельской квоте;

- обеспечение доплаты за преподавание учебных предметов на английском языке;
- изучить и принять к сведению опыт по разработке и внедрению элементов дуального обучения в рамках педагогических специальностей Таразского государственного педагогического института;
- итоги работы рабочей комиссии по введению специального экзамена для педагогических специальностей в целом принять к сведению;
- отчеты вузов по внедрению образовательных программ в экспериментальном режиме принять и признать удовлетворительными.

Подитоживая работу заседания УМО по группе специальностей «Образование» РУМС, Омирбаев С.М. отметил плодотворность встреч представителей педагогической общественности в таком широком формате и выразил надежду на дальнейшее результативное сотрудничество вузов и с представителями среднего образования РК в решении общих задач модернизации педагогического образования.

Ученый секретарь УМО по группе специальностей
«Образование» РУМС Айтбаева А.Б.

Методист УМО по группе специальностей
«Образование» РУМС Алихан Ж.О.

«Национальная идея «МӘНГІЛІК ЕЛ» как системообразующий фактор высшего образования Республики Казахстан: проблемы и перспективы её реализации»

Республиканская научно-практическая конференция

24 декабря 2015 года в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая состоялась Республиканская научно-практическая конференция «Национальная идея «МӘНГІЛІК ЕЛ» как системообразующий фактор высшего образования Республики Казахстан: проблемы и перспективы её реализации», посвященная 550-летию казахской государственности, 20-летию Конституции Республики Казахстан и году Ассамблеи народа Казахстана.

Конференцию открыл ректор КазНПУ им. Абая, доктор педагогических наук, академик НАН РК Пралиев Серик Жайлауович. В работе конференции приняли участие: Нысанбаев Абдумалик Нысанбаевич – академик НАН РК, Советник директора РГКП Института философии и политологии Комитета науки МОН РК; Молдабеков Жахан Жамбулович – доктор философских наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби; Жампеисова Корлан Кабыкеновна – доктор педагогических наук, профессор, заведующая кафедрой общей педагогики КазНПУ имени Абая; Бегалинова Калимаш Капсамаровна –

доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин КазНПУ имени К.И.Сатпаева; Намазбаева Жамиля Идрисовна – доктор психологических наук, профессор, директор НИИ психологии КазНПУ имени Абая; Кан Георгий Васильевич – доктор исторических наук, профессор, член Ассамблеи народа Казахстана, член научного экспертного совета АНК и др.

В рамках конференции прошла презентация учебника «Мәңгілік Ел». На презентации выступил академик Пралиев С.Ж.

В Послании «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» Глава государства Н.А. Назарбаев отметил: «Вызовам новой глобальной реальности мы должны противопоставить целостную стратегию действий на основе наших реальных возможностей... Приоритетом государства в социальной политике должны быть масштабные инвестиции в развитие человеческого капитала. Мы должны продолжать модернизацию сфер образования... согласно ранее принятым программам».

Важными в этом плане являются Послания:

– «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» (17 января 2014г.), где Глава государства Нурсултан Назарбаев поручил разработать и принять патриотический акт «Мәңгілік Ел». Глава государства назвал «Мәңгілік Ел» национальной идеей. Одновременно он призвал всех казахстанцев, каждому на своем рабочем месте» «активно включиться в работу, по реализации основных положений «Стратегии «Казахстан-2050»;

– «Нұрлы жол – путь в будущее» (11 ноября 2014г.), где сказано: «Общенациональная идея «Мәңгілік Ел» должна стать крепкой идейной основой не только Стратегии «Казахстан – 2050», но и нерушимой, непоколебимой идей-

ной основой становления государства Казахстан XXI века.

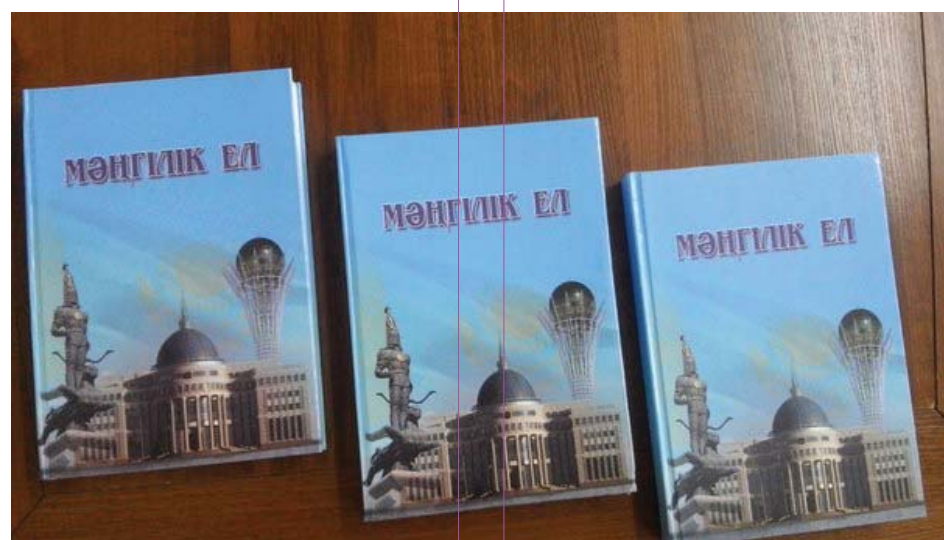
В контексте вышесказанного авторским коллективом КазНПУ им. Абая в 2014 году

была разработана «Концепция реализации национальной идеи «Мәңгілік Ел» в вузах Казахстана».

На основе данной Концепции в том же году, совместно с учеными ряда других вузов, начата разработка учебника «Мәңгілік Ел». Сегодня учебник «Мәңгілік Ел» (на русском и казахском языках) для студентов первого курса всех специальностей вышел в свет.

Выпуск учебника посвящен 550-летию Казахской государственности, 20-летию Конституции Республики Казахстан, Году Ассамблеи народа Казахстана.

Разработка учебника дисциплины «Мәңгілік Ел» рассматривается нами как патриотический акт по реализации национальной

идеи «Мәңгілік Ел» в вузах Казахстана, содержательная часть которой определяется необходимостью решения ряда стратегических за-

дач, поставленных Главой государства перед народом Казахстана на ближайшие годы: 1) войти в число 30-ти экономически развитых и успешных государств мира; 2) осуществить переход к Обществу Всеобщего Труда; 3) осуществить «План нации – 100 конкретных шагов к современному государству для всех».

Как отмечал ранее Президент, для эффективного решения этих задач государству нужны «тысячи высококвалифицированных, конкурентоспособных специалистов и дипломированных ученых. Образованные, грамотные люди - это основная движущая сила развития человечества в XXI веке...» (Н.А. Назарбаев). Подготовка таких специалистов задача системы высшего образования Республики Казахстан.

В этих условиях от государства педагогического сообщества в частности, требуется осознанное понимание того, что воспитание нового поколения образованных, высококвалифицированных, конкурентоспособных специалистов и дипломированных ученых, ориентированных на активные действия по экономическому развитию страны, сохранению стабильности, независимости и безопасности нашего государства, способных строить конструктивный диалог с представителями других культур вне воспитания у них высокого уровня национального самосознания, национального духа, духа патриотизма, гражданственности и социальной активности, развитого исторического сознания и социальной памяти невозможно.

Значимость и актуальность вышесказанного усиливается и тем, что в последние десятилетия общество переживает болезненный период, связанный с усилением нравственно-духовного кризиса молодежи. Кризисная ситуация в среде молодежи является следствием ряда причин, в том числе: сложившиеся политические, экономические, социокультурные условия, в реалиях которых находится сегодня Республика Казахстан; отсутствие должной воспитательной работы с учащейся молодежью в организациях образования.

Снижение нравственно-духовной составляющей личности порождает самые разнообразные по направленности, глубине и силе воздействия процессы. Именно поэтому так важно, чтобы оно шло в правильном направлении без перегибов и каких-либо асоциальных проявлений. В этих условиях появляется необходимость в обеспечении единой политики в области формирования у ныне живущего поколения граждан Казахстана высокого уровня национального самосознания, соответствующего.

Решению этих задач будет способствовать внедрение во всех вузах Казахстана предмета «Мәңгілік Ел».

Предмет «Мәңгілік Ел» – это новый феномен, направленный на воспитание нового поколения специалистов, социально активных членов общества с высоким уровнем развития национального самосознания, национального духа, духа патриотизма, исторического сознания и социальной памяти; духа профессионализма и конкурентоспособности, готовых к активным и решительным действиям по сохранению стабильности, независимости, безопасности нашего государства.

В этой связи отметим: особенностью учебника «Мәңгілік Ел» является то, что его содержательная часть:

а) носит документальный, исторический характер: цели, задачи, содержание национального воспитания будущих специалистов, определялись и формировались, исходя из ретроспективного анализа основных положений стратегических документов и Посланий Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана, начиная со дня становления Независимости нашего государства;

б) строилась с учетом важнейших составляющих национальной идеи «Мәңгілік Ел» – этноформирующей, гражданской и общенациональной, ориентирующей на развитие интеллектуальной и конкурентоспособной нации, а также шести основных направлений, отмеченных главой государства Н.А.Назарбаевым в «Стратегии «Казахстан

– 2050», которые должны быть взяты на вооружение при построении Сильного и Мощного Государства КАЗАХСТАН. Первое – Воспитание нового казахстанского патриотизма. Новый казахстанский патриотизм – это то, что должно объединять все общество, вне этнических различий. Второе – Равенство прав граждан всех этносов. Все мы являемся казахстанцами, имеющими равные права и равные возможности. Мы несем прямую ответственность за то, чтобы на нашей земле царили мир и покой. Третье – Развитие казахского языка и триединство языков. Ответственная языковая политика является одним из главных консолидирующих факторов казахской нации. Казахский язык – это наш духовный стержень и его необходимо активно развивать, используя во всех сферах. Четвертое – Возрождение культуры, традиции и самобытности. Традиции и культура – это генетический код нации. Пятое – Поднятие роли национальной интеллиген-

ции. Интеллигенция должна стать ведущей силой в укреплении общенациональных ценностей на этапе состоявшегося государства. Шестое – Укрепление светского характера государства – это важное условие успешного развития Казахстана.

Отсюда и установки дисциплины: обновляя знание будущих специалистов об историческом и национальном опыте, научить их определять и корректировать шаги к будущему; укоренить в сознание молодых, что мы многонациональное государство, у нас одна страна – одна судьба – «Казахстан – наш общий дом»; оживить чувство хозяина у молодых в родном крае, чувство ответственности перед соотечественниками; активизировать нравственно-духовную и интеллектуально-творческую деятельность будущих специалистов как важнейших средств их профессионально-личностного становления.

Нағымова Мендіғаным Мергенбайқызы
(1962-2015)

1962 жылы 1-ақпанда қазіргі Бөкейорда ауданы, Темір Масин ауылында дүниеге келген.

Мендіғаным Мергенбайқызы, еңбек жолын 1979 ж. Құрманғазы атындағы музыка училищесін аяқтағаннан кейін, Саралжын сегіз жылдық мектебінде музыка пәнінің мұғалімі болып және ауылдық клубта қызмет істеуден бастады.

1981-1985 жылдары Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институты музыка педагогика факультетін үздік бітірген. Жолдамамен келіп, 1985-1995ж. Орал педагогикалық училищесінде ұстаздық қызмет атқарды. 1995 жылдан, 20 жылдан астам уақыт Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінде жұмыс жасап, болашақ музыка мұғалімдерін даярлауда еселі еңбек етті.

Мендіғаным Мергенбайқызы кафедрада алғыр басшы ретінде оқу үрдісін ұйымдастыра отырып біліммен ғылымды ұштастыра білді. Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент.

Қоғамдық жұмыстарға белсене араласқаны үшін ҚР Білім және ғылым министрлігінің, университет ректорының және облыстық Мәдениет басқармасының, Облыс әкімінің Құрмет грамоталарымен марапатталды. Ы.Алтынсарин» және «Мәдениет саласының үздігі» төс белгілерімен марапатталды.

Нағымова Мендіғаным Мергенбайқызы қарапайым, адамгершілігі мол, адамдармен тіл табыса білетін, білімді де білікті маман иесі.

Әріптестері арасында жаңалықтың жаршысы болып, білікті басшы, өз ісіне адал, қайсар мінезімен әрдайым есімізде сақталады.

*«Музыкалық білім беру» бағыты бойынша
РОӘК мүшелері, әріптестер*

Мендығаным Мергенбаевна родилась 1 февраля 1962 году в селе Темира Масина Бөкейординского района. Свою трудовую деятельность начала в 1979 году после окончания музыкального училища имени Курмангазы работала учителем музыки в восьмилетней школе села Жалпактали и музыкальным руководителем в сельском клубе Саралжын

1981-1985 гг. с отличием окончила Казахский государственный женский педагогический институт музыкально-педагогический факультет. По направлению вуза 1985-1995 годы работала преподавателем в Уральском педагогическом училище. С 1995 года, более 20 лет работала в Западно-Казахстанском государственном университете, внесла огромный вклад в подготовке будущих учителей музыки.

С 2005 года декан факультета «Музыкальное искусство и хореография», с 2009-2013 годы работала в должности директора института «Культуры и искусств». Автор более 70 научно-методических трудов.

Мендығаным Мергенбаевна будучи грамотным профессиональным специалистом, была доброжелательна, проста в общении, всегда находила общий язык с людьми, как опытный руководитель сочетала организационные вопросы учебного процесса с научной деятельностью.

Кандидат педагогических наук, доцент. За активную общественную деятельность Почетными грамотами Акима области, областного Управления культуры и университета. Министерством образования и науки РК, медалью имени Ы.Алтынсарина, «Отличник культуры» «За доблестный труд».

Очень печально осознать, что мы потеряли дорогого для нас человека.

*Члены РУМС по направлению
«Музыкальное образование», коллеги*

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

Абдибеков Уалихан Сейдилдаевич – физико-математика ғылымдарының докторы, математикалық және компьютерлік моделдеу кафедрасының профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Әбішева Сәуле Жүнісовна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті s.abisheva@mail.ru.

Әбілдаева Мая Жүсіпқызы – Қазақстан инженерлі-педагогикалық халықтар достығы университеті

Абсатова Марфуга Абсатқызы – педагогика ғылымдарының докторы, педагогика және психология кафедрасының профессоры, педагогика және психология институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, absatovamar@mail.ru

Ақжолова Ақтоты – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Ақтымбаева Айгүл Сағындыққызы – PhD, Қосымша білім беру департаментінің директоры, Nazarbayev University Graduate School of Education, aigul.aktymbayeva@nu.edu.kz

Алмазова Оксана Николаевна – психология ғылымдарының магистрі, ЖК «Алмазова», akchisko_san@mail.ru

Апергенова Рената Сеитқызы – Докторант, ғылым департаментінің ғылыми қызметкері, Nazarbayev University Graduate School of Education

Ахметова Бахыт Анасовна – әлеуметтік және жас ерекшелік педагогикасы кафедрасының аға оқытушысы, Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті

Дүйсенбаев Абай Қабақбайұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ-Орыс халықаралық университеті

Ерментаева Ардақ Ризабекқызы – психология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, erasem@mail.ru

Жанкүл Тамарасар – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің PhD докторанты (6D010300 – Педагогика және психология мамандығы бойынша)

Жексембинова Айнур Каримбековна – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, философия және саясаттану факультеті, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы, «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 2-курс PhD докторанты, Ainur_askarova@mail.ru

Журба Екатерина Александровна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доктрант, Азаматтық және адамгершілік тәрбиелеу зертханасы, Украинаның ұлттық педагогикалық ғылымдар академиясы

Жүргімбаева Ләззат Мұратқызы – 2 курс магистранты Шетел тілі: екі шетел тілі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Lyazzat.zh81@mail.ru

Ибраева Қамарсұлу Ершатқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, kamar.sulu@mail.ru

Ізтілеуова Салтанат Далбайқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Иманбаева Сауле Тоқтаровна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ХПБҒА-ның академигі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Искакова Айгуль Төлеутаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Кабекенов Ғабит Уапovich – педагогика ғылымдарының кандидаты, PhD, педагогика және психология кафедрасының доценті, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті

Касен Гульмира Амановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы профессорының міндетін атқарушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, gulmira.kasen@kaznu.kz

Картабаева Аяна Алгагалиевна – 6D011900 – Шет тілі: Екі шет тілі мамандығының 3 курс докторанты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті

Каруна Оксана Леонидовна – PhD, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің математикалық және компьютерлік моделдеу кафедрасы, Oksana.Karuna@kaznu.kz

Керімбай Исламбек – психология бакалавры Жолаушылар көлігі және технологиялар колледжі, islamkerimbaev@mail.ru

Кожамқұлова Жанна Тазабекқызы – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Экономика және бизнес жоғары мектебінің менеджмент және маркетинг кафедрасы, zhana_k@list.ru

Кокишева Марлена Тастемірқызы – Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының музыкатану және композиция кафедрасының PhD докторанты

Құдайбергенова Әлия Мәлікқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының доцентінің міндетін атқарушы, aliya.malykovna@mail.ru

Құлсариева Ақтолқын Тұрлыханқызы – философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, aktolkyn777@mail.ru

Моисеева Екатерина Сергеевна – магистр, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің математикалық және компьютерлік моделдеу кафедрасының аға оқытушысы, k.moisseyeva@gmail.com

Момбек Әлия Әнуарбекқызы – педагогика ғылымының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің қаумдыстық профессоры, «Педагогика және психология» журналының бас редактордың орынбасары

Мусабекова Гүлнар Тажібаевна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

Нұрқанбай Айғаным Қуатқызы – «Педагогика және психология» мамандығының I курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, aiganym93_93@mail.ru

Нұрмұхаметова Раушан Амирхановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және психология кафедрасының доценті, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті

Орынханов Мұрат Қадесұлы – физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, Ғылым департаментінің аға ғылыми қызметкері, Nazarbayev University Graduate School of Education, murat.orunkhanov@nu.edu.kz

Пірәлиев Серік Жайлауұлы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылымдар академиясының академигі, Қазақ ұлттық педагогикалық университеті.

Раев Дәулетбек Садуақасұлы – философия ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Raev_53@mail.ru

Сағынтаева Аиды Қыстаубайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Бас атқарушы директор, Nazarbayev University Graduate School of Education, asagintayeva@nu.edu.kz

Таджиева Маржан Кадирбаевна – педагогика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Таубаева Шаркүл Таубаевна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, философия және саясаттану факультеті, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы, Ainur_askarova@mail.ru

Тлеубергенов Арман Алдабергенович – PhD докторант, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы

Турткараева Гүлнар Баянқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, стратегиялық жоспарлау, аккредиттеу және сапа менеджменті қызметінің жетекшісі, Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті физика және математика кафедрасының доценті, gbt61@mail.ru

Үсенова Ақкенже Мұқанқызы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, педагогика және психология институты, педагогика және психология кафедрасының докторанты, akkenzhe_08@mail.ru

Халитова Исламия Рамазанқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, бастауыш білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасы

Хлыстов Михаил Савельевич – педагогика ғылымдарының кандидаты, Дене мәдениеті және спорт педагогтарын даярлаудың теориясы мен әдістемесі кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Шолпанқұлова Гүлнар Кенесбекқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, sh.gul@mail.ru

НАШИ АВТОРЫ

Абдибеков Уалихан Сейдилдаевич – доктор физико-математических наук, профессор кафедры математического и компьютерного моделирования, Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Абишева Сауле Джунусовна – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, s.abisheva@mail.ru

Абильдаева Мая Жусуповна – Казахстанский инженерно-педагогический университет дружбы народов

Абсатова Марфуга Абсатқызы – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, absatovamar@mail.ru

Акжолова Актоты Толемуратовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Актымбаева Айгуль Сагындыковна – PhD, Директор департамента дополнительного образования, Высшая школа образования Назарбаев университет, aigul.aktymbayeva@nu.edu.kz

Алмазова Оксана Николаевна – магистр психологии, ЖК «Алмазова», akchisko_san@mail.ru

Апергенова Рената Сеитовна – докторант, Научный сотрудник Департамента науки, Высшая школа образования Назарбаев университет, rapergenova@nu.edu.kz

Ахметова Бахыт Анасовна – старший преподаватель кафедры социальной и возрастной педагогики, Кокшетауский государственный университет имени Шокана Уалиханова

Дуйсенбаев Абай Кабакбаевич – кандидат педагогических наук, профессор Казахско-Русский международный университет

Ерментаева Ардак Ризабекқызы – доктор психологических наук, профессор кафедры социальная педагогика и самопознание, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, erasem@mail.ru

Жаманкул Тамарасар – PhD докторант (специальность 6D010300 – Педагогика и психология), Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Жексембинова Айнур Каримбековна – PhD докторант 2-курса специальности «Социальная педагогика и самопознание» кафедры педагогики и образовательного менеджмента, факультета философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Ainur_askarova@mail.ru

Журба Екатерина Александровна – кандидат педагогических наук, докторант, лаборатория гражданского и нравственного воспитания, институт проблем воспитания, Национальная академия педагогических наук Украины

Жургимбаева Ляззат Муратовна – магистрант 2 курса, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Lyazzat.zh81@mail.ru

Ибраева Камарсулу Ершатовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры музыкального образования и хореографии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Изтулеуова Салтанат Далбаевна – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Иманбаева Сауле Токтаровна – доктор педагогических наук, профессор, академик Международной академии наук педагогического образования, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Искакова Айгуль Толеутаевна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Кабекенов Габит Уапович – кандидат педагогических наук, PhD доктор, доцент кафедры педагогика и психология, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова

Касен Гульмира Амановна – кандидат педагогических наук, и.о. профессора кафедры педагогики и образовательного менеджмента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, gulmira.kasen@kaznu.kz

Картабаева Аяна Алгагалиевна – докторант 3 курса (специальность 6D011900 – Иностранный язык: Два иностранных языка), Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана

Каруна Оксана Леонидовна – PhD, доцент, кафедра математического и компьютерного моделирования, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Oksana.Karuna@kaznu.kz

Керимбай Исламбек – бакалавр психологии, Алматинский колледж пассажирского транспорта и технологий, islamkerimbaev@mail.ru

Кожамкулова Жанна Тазабековна - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Высшей школы экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, zhana_k@list.ru

Кокишева Марлена Тастемировна – докторант PhD кафедры музыковедения и композиции, Казахская национальная консерватория имени Курмангазы

Құдайбергенова Әлия Мәлікқызы – кандидат педагогических наук, и.о. доцент кафедры педагогики и образовательного менеджмента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, aliya.malykovna@mail.ru

Кулсариева Актolkын Турлукановна – доктор философских наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, aktolkyn777@mail.ru

Моисеева Екатерина Сергеевна – магистр, старший преподаватель кафедры математического и компьютерного моделирования, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, k.moissejeva@gmail.com

Момбек Алия Ануарбековна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Казахского национального педагогического университет имени Абая, заместитель главного редактора журнала «Педагогика и психология», aliya_mombek@mail.ru

Мусабекова Гулнара Тажибаевна – доктор педагогических наук, профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Яссави

Нурканбай Айганым Куатовна – магистрант 1 курса по специальности «Педагогика и психология», Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Нұрмұхаметова Раушан Амирхановна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии, Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова

Орунханов Мурат Кадесович – доктор физико-математических наук, профессор, старший научный сотрудник Департамента науки, Высшая школа образования Назарбаев университет, murat.orunkhanov@nu.edu.kz

Пралиев Серик Жайлауович – доктор педагогических наук, профессор, академик Национальной академии наук Республики Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Раев Даулетбек Садуакасович – доктор философских наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Raev_53@mail.ru

Сагинтаева Аида Кыстаубаевна – кандидат филологических наук, доцент, главный исполнительный директор, Высшая школа образования Назарбаев университет, asagintayeva@nu.edu.kz

Таджиева Маржан Кадирбаевна – магистр педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Таубаева Шаркул Таубаевна – доктор педагогических наук, профессор, кафедра педагогики и образовательного менеджмента, факультет философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Ainur_askarova@mail.ru

Тлеубергенов Арман Алдабергенович – докторант PhD, Казахская национальная консерватория имени Курмангазы

Турткараева Гульнара Баяновна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры физики и математики, руководитель службы стратегического планирования, аккредитации и менеджмента качества, Кокшетауский государственный университет имени Шокана Уалиханова, gbt61@mail.ru

Усенова Аккенже Мукановна – докторант кафедры педагогики и психологии, институт педагогики и психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, akkenzhe_08@mail.ru

Халитова Исламия Рамазановна – доктор педагогических наук, профессор кафедры начального образования и социальной педагогики, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Хлыстов Михаил Савельевич – кандидат педагогических наук, профессор кафедры теории и методики подготовки педагогов физической культуры и спорта, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Шолпанкулова Гульнар Кенесбековна – кандидат педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

OUR AUTHORS

Abdibekov Ualikhan Seidildaevich – Doctor of Physical and Mathematical Sciences, professor of mathematical and computer modeling, Al-Farabi Kazakh National University

Abisheva Saule Zhunussovna – Doctor of philological sciences, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University s.abisheva@mail.ru

Abildaeva Mayia Zhusipovna – Kazakhstan Engineering and Pedagogical University of Nations Friendship. (Shymkent, Kazakhstan)

Absatova Marfuga Absatovna – doctor of pedagogical sciences, professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, absatovamar@mail.ru

Akzholova Aktoty – PhD, Senior Lecturer, associate professor Abai Kazakh National Pedagogical University

Aktymbayeva Aigul Sagyndykovna – PhD, Director of the Department of Continuing Education, Nazarbayev University Graduate School of Education, aigul.aktymbayeva@nu.edu.kz

Almazova Oksana Nikolayevna – master of psychology, FE “Almazov”, akchisko_san@mail.ru

Apergenova Renata Seitovna – PhD student, Research assistant at Research Institute, Nazarbayev University Graduate School of Education, rapergenova@nu.edu.kz

Akhmetova Bakhyt Anasovna – senior teacher of social children pedagogy at Kokshetau State University after Sh. Ualikhanov

Duisenbaev Abay Kabakbaevich, Ph.D., Professor of International Kazakh-Russian University

Yermentayeva Ardak Rizabekkyzy – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Professor of the department of «Social pedagogy and self-knowledge» erasem@mail.ru.

Zhankul Tamarasar – PhD student of Abai Kazakh National Pedagogical university (specialty 6D010300 – Pedagogy and psychology)

Zhexembinova Ainur Karimbekovna – PhD student 2 course of the specialty “Social pedagogy and self-knowledge” of the Department of pedagogy and educational management, faculty of philosophy and political science of Kazakh national University named after al-Farabi, Ainur_askarova@mail.ru

Zhurba Katherina – (PhD) candidate of pedagogical science, senior research worker, doctoral candidate of the second year training Laboratory of Civil and Moral Education Institute of Problems on Education National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Zhurgimbayeva Lyazzat Muratovna – 2nd course, undergraduate, Kazakh National Pedagogical University named after Abai Lyazzat.zh81@mail.ru

Ibrayeva Kamarsulu Ershatovna – Candidate of pedagogical sciences, Docent of Chair «Music education and choreography» Abai Kazakh National Pedagogical university

Iztileuova Saltanat Dalbaevna – professor of the Abai Kazakh national Pedagogical University, doctor of philological sciences

Imanbayeva Saule Toktarovna – doctor of pedagogical sciences, professor, academician of International Academy of Pedagogical Education, Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Iskakova Aigul Toleutayevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Docent of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

Kabekenov Gabit Uapovich – Ph.D., associate professor, assistant professor of «Pedagogy and Psychology» Department Caspian State University of Technologies and Engineering named after Shakhmardan Yessenov, republic of Kazakhstan, city of Aktau.

Kasen Gulmira Amanovna – the candidate of pedagogical sciences, the acting professor of department of pedagogics and educational management of the Al-Farabi Kazakh National University, gulmira.kasen@kaznu.kz

Kartabaeva Ajana – Year 3 PhD student, 6D 011900 – Foreign Language: Two foreign languages
Abylai khan Kazakh University of International Relations and World Languages

Karuna Oksana L. - Dr. PhD, associate professor, chair of mathematical and computer modeling,
Al-Farabi Kazakh National University Oksana.Karuna@kaznu.kz

Kerimbai Islambek – bachelor of psychology, Almaty College of transport and technology,
islamkerimbaev@mail.ru

Kozhamkulova Zhanna Tazabekovna - PhD, assistant professor of management and marketing
department of the Higher School of Economics and Business, Kazakh National University named
after al-Farabi, e-mail: zhana_k@list.ru

Kokisheva Marlana Tastemirovna – PhD student at the Musicology and Composition Department
of the Kurmangazy Kazakh National Conservatory

Kudaibergenova Aliya Malikovna – the candidate of pedagogical sciences, the acting associate
professor of pedagogics and educational management of the Al-Farabi Kazakh National University,
aliya.malykovna@mail.ru

Kulsariyeva Aktolkyn Turlukanovna – Doctor of Philosophy, Professor of the Kazakh National
Pedagogical University named after Abai, e-mail: aktolkyn777@mail.ru

Moisseyeva Ekaterina Sergeevna - master, senior lecturer of the mathematical and computer
modeling chair, Al-Farabi Kazakh National University k.moisseyeva@gmail.com

Mombek Aliya Anuarbekovna– candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Kazakh
National Pedagogical University named after Abai, deputy editor of “Pedagogy and Psychology”
journal.

Musabekov Gulnara Tazhibayeva – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the International
Kazakh-Turkish University named after H.A. Yassavi

Nurkanbay Aiganym Kyatovna – master student 1st year course, specialty “Pedagogy and
Psychology”, KazNPU named after Abai

Nurmukhametova Raushan Amirkhanovna – associate professor, assistant professor of «Pedagogy
and Psychology» Department Caspian State University of Technologies and Engineering named after
Shakhmardan Yessenov

Orunkhanov Murat Kadesovich – Doctor of physics and mathematics, professor, Senior researcher
at Research Institute, Nazarbayev University Graduate School of Education, murat.orunkhanov@nu.edu.kz

Praliyev Seryk Zhaylauovich –doctor of pedagogical sciences, professor of the Kazakh National
Pedagogical University, Academician of the Academy of National Academy of Sciences of the
Republic of Kazakhstan

Rayev Dauletbek Sadyakasovish – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kazakh University
of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan E-mail: raev_53@mail.ru

Sagintayeva Aida Kystaubayevna –Candidate of philological sciences, Associate Professor, Chief
Executive Director, Nazarbayev University Graduate School of Education, asagintayeva@nu.edu.kz

Marzhan Tajiyeva – master of pedagogical sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University,
m.tajiyeva@gmail.com

Taubaeva Sharkul Taubaevna – doctor of pedagogical sciences, professor of the Department of
pedagogy and educational management of the Kazakh National University named after al-Farabi,
Ainur_askarova@mail.ru

Tleubergenov Арман Алдабергенович – Doctoral Candidate PhD, Kazakh National Conservatory
named after Kurmangazy

Turtkaraeva Gulnara Bayanovna – candidate of education, head of strategic planning, accreditation and quality management department, docent of physics and mathematics chair at Kokshetau State University after Sh. Ualikhanov, gbt61@mail.ru

Ussenova Akkenzhe Mukanovna – PhD student of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai, akkenzhe_08@mail.ru

Khalitova Islamia Ramazanovna – doctor of pedagogical sciences, professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, chair of Primary Education and Social Pedagogy.

Khlistov Mikhail – Candidate of Pedagogical Sciences, professor of the chair theory and methods of preparation of teachers of physical culture and sport of the Abai Kazakh National Pedagogical University

Sholpankulova Gylnar Kenesbekovna – candidate of pedagogical sciences, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University

МАЗМҰНЫ

Білім берудің заманауи мәселелері

Орынханов М.Қ., Сағынтаева А.Қ. Студенттерге қаржылай көмек көрсету жүйесі арқылы жоғары білім алуға қолжетімділікті арттыру	6
Құлсариева А.Т., Искакова А.Т., Таджиева М.К. Инновациялық білім беру – бәсекеге қабілетті мамандарды дайындаудағы маңызды бағыт	16
Қасен Г.А., Құдайбергенова Ә.М. Психокоррекциялық және алдын алу жұмыстары тәжірибесіндегі арт-терапия және арт-педагогиканың шетелдік тәжірибесі.....	21
Ибраева Қ.Е., Момбек А.А. «Кәсіби бағытталған ағылшын тілі» (болашақ музыка мұғалімдері үшін) пәнін оқыту барысында білім алушылардың мотивациясын дамыту	31
Ерментаева А.Р. Студенттердің субъектілігі мен психологиялық даярлығын арттырудағы мағыналық бағдар	36
Сағынтаева А.Қ., Ақтымбаева А.С., Апергенова Р.С. Қазақстан жоғары оқу орындарындағы байқау/қамқоршылық кеңестерін дамыту тәжірибесі	41
Абдибеков У.С., Каруна О.Л., Моисеева Е.С. ЖОО толассыз жаңартылуы	47

Педагогиканың және психологияның әдіснамасы мен теориясы

Пірәлиев С.Ж., Жанқұл Т. Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің ұлттық өнер арқылы интеллектуалды дамуының теориялық негіздері.....	51
Таубаева Ш.Т., Жексембинова А.К. Университеттік білім беру жүйесінде болашақ мамандарды зерттеушілік әрекетке даярлаудың шетелдік тәжірибесі	56
Журба Е.А. Негізгі және орта мектеп оқушыларында өмірмағыналық құндылықтарды тәрбиелеудің мәні туралы	67
Шолпанқұлова Г.К., Нұрқанбай А.К. Студенттің ұйымдастырушылық мәдениеті және оның мәні мен құрылымы	75
Абсатова М.А., Үсенова А.М. Өзін-өзі дамыту тұлғаның әлеуметтік табыстылығының негізі ретінде	79

Педагогикалық және психологиялық ғылым – қоғамға

Кабекенов Ғ.У., Нұрмұхаметова Р.А. Толық және толық емес жанұялардағы балалардың анаға қатынасының психологиялық ерекшелігі	85
Картабаева А. А. Дискурстық құзырет – мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілік компоненті ретінде	91

Педагогика және психология тарихы

Иманбаева С.Т. Қазақстанда интеллектуалды ұлтты дамытудың тарихи алғы шарттары	96
---	----

Тәрбие мәселелері

Ізтілеуова С.Д. Ұлттық тәрбие – баянды дамудың тірегі	101
Раев Д.С. Қазақ шешендік сөз өнері – ұлттық тәрбие мектебі	107

Халитова И.Р. Қазақ жеріндегі тәлімдік ойлар әлеуметтік-педагог мамандарды рухани-дярлау құралы ретінде.....	117
Әбішева С.Ж. «Өмір – поэзия» (М. Мақатаевтың 85 жылдығына).....	122
Әбілдаева М.Ж., Мұсабекова Г.Т. Кіші мектеп жасындағы баланы отбасында тәрбиелеу.	128
Дүйсенбаев А.Қ., Ақжолова А. Мектеп оқушыларына тарих тағылымдары негізінде патриоттық тәрбие беру	132

Қолданбалы психология және психотерапия

Алмазова О.Н., Керимбай И. 16-20 жастағы қыздар мен жігіттердің дербес және коммуникатив кәмелеттерінің психологиялық талдауы	137
--	-----

Білім берудің заманауи әдістемелері мен технологиялары

Кожамқулова Ж.Т. ЖОО-ғы оқытудың мәселелік – бағытталған тәсілі	142
Турткараева Г.Б., Ахметова Б.А. Болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығындағы педагогикалық қызметіне қатысты мотивациялық-құндылық қарым-қатынасты қалыптастыру.....	146
Тлеубергенов А.А. Тілес Қажығалиевтің көркемдік әдісінің кейбір мәселелері	152
Кокишева М.Т. Е. Рахмадиевтің замандас және шәкірттерінің шығармашылығындағы симфониялық күйлері.....	158
Жүргімбаева Л.М. Республикамыздағы жаңашыл-бейімді мектептердің білім беру мазмұнының ерекшеліктері мен артықшылықтары	164

Мерейтоймен құттықтаймыз!

А.Н. Ильясованы мерейтойымен құттықтаймыз	169
Хлыстов М.С. Әріптес	171

Ақпарат

«Педагогикалық ақпараттың заманауи білім беру үдерісіндегі рөлі: проблемалар, ізденістер, шешімдер» атты дөңгелек үстел	175
«Қазақстан Республикасында педагогикалық білім беруді модернизациялау мәселелері» Абай атындағы ҚазҰПУ негізіндегі «Білім» тобының мамандықтары бойынша РОӘК БҒМ ҚР ОӘБ-нің мәжілісі.....	176
«Мәңгілік Ел» – Қазақстан Республикасының жоғары оқу орнының жүйетүзгіш факторы ретінде: оның өткізуінің мәселелері мен жетістігі» атты Республикалық ғылыми-практикалық конференциясы	180

Еске алу

Нағымова Меңдіғаным Мергенбайқызы	187
Біздің авторлар	185
Авторлар назарына	200

СОДЕРЖАНИЕ

Современные проблемы образования

Орунханов М.К., Сагинтаева А. Доступность высшего образования через систему финансовой помощи студентам	6
Кулсариева А.Т., Искакова А.Т., Таджиева М.К. Инновационное образование как важное направление в подготовке конкурентоспособных специалистов в условиях вуза	16
Қасен Г.А., Құдайбергенова Ә.М. Зарубежный опыт арт-педагогике и арт-терапии в практике психокоррекционной и профилактической работы	21
Ибраева К.Е., Момбек А.А. Развитие мотивации студентов в курсе «Профессионально-ориентированный английский язык» (для будущих учителей музыки)	31
Ерментаева А.Р. Совершенствование субъектно-ориентированной психологической подготовки студентов	36
Сагинтаева А.К., Ақтымбаева А.С., Апергенова Р.С. Практика развития наблюдательных/попечительских советов в вузах Казахстана	41
Абдибеков У.С., Каруна О.Л., Моисеева Е.С. Непрерывное обновление вуза	47

Методология и теория педагогики и психологии

Пралиев С.Ж., Жанкул Т. Теоретические основы интеллектуального развития будущих педагогов средствами национальной культуры в условиях высшего образования Республики Казахстан	51
Таубаева Ш.Т., Жексембинова А.К. Зарубежная практика подготовки обучающихся к исследовательской деятельности в системе университетского образования	56
Журба Е.А. К вопросу о сущности воспитания смысложизненных ценностей в учащих основной и старшей школы	67
Шолпанкулова Г.К., Нурканбай А.К. Организационная культура студента: сущность и структура	75
Абсатова М.А., Усенова А.М. Саморазвитие как стержень социальной успешности личности	79

Педагогическая и психологическая наука – обществу

Кабекенов Ғ.У., Нұрмұхаметова Р.А. Особенности психологических отношений детей к родителям в полных и неполных семьях	85
Картабаева А.А. Дискурсивная компетенция как составляющая межкультурной коммуникативной компетенции	91

История педагогики и психологии

Иманбаева С.Т. Исторические предпосылки развития интеллектуальной нации Казахстана ..	96
--	----

Вопросы воспитания

Изтулеуова С.Д. Национальное воспитание – основа успешного развития	101
--	-----

Раев Д.С. Казахское ораторское искусство как школа национального воспитания	107
Халитова И.Р. Казахские идеи о воспитании, как средства духовной подготовки социальных педагогов	117
Абишева С.Д. «Жизнь – поэзия» (К 85-летию М. Макатаева)	122
Абильдаева М.Ж., Мусабекова Г.Т. Воспитание ребенка младшего школьного возраста в семье	128
Дуйсенбаев А.К., Акжолова А. Патриотическое воспитание учащихся школ на основе исторического наследия	132

Прикладная психология и психотерапия

Алмазова О.Н., Керимбай И. Психологический анализ личной и коммуникативной зрелости юношей и девушек 16-20 лет	137
---	-----

Современные методики и технологии обучени

Кожамкулова Ж.Т. Проблемно-ориентированный метод обучения в ВУЗе	142
Турткараева Г.Б., Ахметова Б.А. Формирование мотивационно-ценностного отношения к педагогической деятельности в профессиональной подготовке будущих учителей	146
Глеубергенов А.А. Некоторые аспекты художественного метода Глеса Кажгалиева	152
Кокишева М.Т. Симфонический кюй в творчестве Е. Рахмадиева и его современников и последователей	158
Жургимбаева Л.М. Особенности и преимущества содержания обучения инновационно-адаптивных школ республики	164

Поздравляем юбиляра

Поздравляем с юбилеем А.Н.Ильясову	169
Хлыстов М.С. Коллега	171

Информация

«Роль педагогической информации в современном образовательном процессе: проблемы, поиски, решения» круглый стол	175
«Проблемы модернизации педагогического образования в Республике Казахстан» заседание УМО по специальностям группы «Образование» РУМС МОН РК на базе КазНПУ	176
«Национальная идея «Мәңгілік Ел», как системообразующий фактор высшего образования Республики Казахстан: проблемы и перспективы ее реализации» Республиканская научно-практическая конференция	180

Память

Нагимова Мендыганым Мергенбаевна	184
Наши авторы	188
К сведению авторов	201

CONTENT

Modern problems of education

Orunkhanov M., Sagintayeva A. Access to Higher Education through the System of Student Financial Aid.....	6
Aktolkyn Kulsariyeva, Aigul Iskakova, Marzhan Tajiyeva Innovative education as an important trend in training competitive professionals	16
Kassen G.A., Kudaibergenova A.M. Foreign experience of art pedagogics and art therapy in practice of psychocorrectional and scheduled maintenance	21
Ibrayeva K.E., Mombek A.A. Promoting student motivation in professional-focused english classroom (for pre-service music teachers).....	31
Yermentayeva A.R. Enhancement of the subject-psychological training of students	36
Sagintayeva A.K., Aktymbayeva A.S., Apergenova R.S. The practice of development of Overseers / Trustees' Boards in Kazakhstani Higher Education Institutions	41
Абдибеков У.С., Каруна О.Л., Моисеева Е.С. Continuous update of university	47

Methodology and theory of pedagogy and psychology

Praliyev S.Zh., Zhankul T. Theoretical foundations of the Pre-service teachers' intellectual development by means of the national culture in the higher education of Kazakhstan	51
Taubayeva Sh.T., Zhexembinova A.K. Foreign practice of training of students to research activity in the University education system	56
Zhurba Ekaterina. On the essence of education of values of the meaning of life of pupils of compulsory and high school	67
Sholpankulova G.K., Nurkanbay A.K. The organizational culture of the student, its essence and structure.....	75
Absatova M.A., Ussenova A.M. Self-development as a core of the person's social success	79

Pedagogical and psychological science - to society

Kabekenov G.U., Nurmukhametova R.A. Peculiarity of the psychological attitudes of children towards parents in complete and incomplete families	85
Kartabaeva A. Discursive competence as component of intercultural communicative competence ...	91

History of pedagogy and psychology

Imanbayeva S.T. Historical background intellectual development of the nation of Kazakhstan	96
--	----

Education issues

Iztileuova S.D. National education – the basis of successful development.....	101
Rayev D.S. Kazakh oratory art as the school of national upbringing	107
Khalitova I.R. Kazakh ideas about education as a means of spiritual preparation of social teachers.....	117

Abisheva S.D. “Life – poetry” (the 85th anniversary of M. Makatayev)	122
Abildaeva M.Zh., Mussabekova G.T. Bringing up the child of junior schooling age in the family	128
Duisenbaev A.K., Akzholova A. Patriotic education of pupils based on historical heritage.....	132
Applied psychology and psychotherapy	
Almazova O.N., Kerimbay I. Psychological analysis of personal and communicative maturity of boys and girls from 16 to 20 years	137
Modern methods and technologies of teaching	
Kozhamkulova Zh.T. Problem-oriented method of teaching in university	142
Turtkaraeva G.B., Akhmetova B.A. Motivation and moral development of future teachers in their professional training.....	146
Tleubergenov A.A. Some aspects of t. kazhgaliev’s courageous method	152
Kokisheva M.T. Symphonic м kuy in the works of E. Rakhmadiev, his contemporaries and followers	158
Zhurgimbayeva L.M. Features and advantages of the training content of innovative-adaptive schools of the republic	164
We congratulate with anniversary!	
Congratulatory message to the anniversary of A.N.Ilyasova	169
Khilstov M.S. Colleague.....	171
Information	
Round table « The role of pedagogical information in modern educational process: problems, searches, solutions »	175
Meeting of Educational and Methodological Union on specialties group «Education» REMC MES RK on the basis of the KazNPU Abai « Modernization problems of the pedagogical education in the Republic of Kazakhstan »	176
Republican scientific-practical conference « National Idea «Mangilik El» as the system-forming factor of Higher Education of the Republic of Kazakhstan: problems and prospects of its implementation ».....	180
Memory	
Nagimova Mendyganim	184
Our authors	191
Information for Authors	202

Авторлар назарына!

«Педагогика және психология» журналының негізгі тақырыптық бағыты білім берудің барлық өзекті мәселелеріне арналған ғылыми зерттеулердің жариялауы болып табылады. Журнал келесі айдарлардан тұрады: *білім берудің бүгінгі мәселелері; педагогиканың және психологияның әдіснамасы мен теориясы; педагогикалық және психологиялық ғылым қоғамға; педагогика және психология тарихы; тәрбие мәселелері; қолданбалы психология және психотерапия; білім берудің заманауи әдістемелері мен технологиялары*. Журнал жылына 4 рет шығады.

Журналға көлемі 5 беттен кем емес мақалалар қабылданады (автор туралы ақпаратты және қолданылған деректер тізімін есептемегенде).

Мақала құрылымына қойылатын талаптар:

- ЭОЖ (Әмбебап ондық жіктеу);
- авторлардың толық аты-жөні (қазақ, орыс және ағылшын);
- мақаланың тақырыбы 3 тілде көрсетілуі керек (қазақ, орыс және ағылшын);
- андатпа (кегль – 12), (орысша – *Аннотация*, ағылшынша – *Abstract*) 50 сөзден кем болмауы керек (шетелдік авторлар мақалаларының андатпалары орыс және ағылшын тілдерінде), электрондық тәсілмен аударылған андатпалар қабылданбайды;
- түйін сөздер 3 тілде (орысша – *Ключевые слова* және ағылшынша – *Keywords*);
- мақала мәтіні Word мәтіндік редакторда, шрифті – Times New Roman, кегль – 14, аралығы – 1, үстіңгі және астыңғы жақтары – 2,5 см, сол жағы – 3 см, оң жағы – 1,5 см. Кестелер, сызбалар, суреттер анық болуы керек;
- қолданылған деректер тізімі (кегль – 12);
- авторлардың қызмет ететін мекемесінің, елінің, қаласының толық және атау септікте жазылуы тиіс;
- авторлардың ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, қызметі (3 тілде), (каз, орыс, ағыл.);
- авторлардың электрондық поштасы мен байланыс телефоны.

Барлық материалдар талапқа сай рәсімделуі және толықтай тексерілуі керек. Мақаланы жариялау мәселесін редакция алқасы жан-жақты талдай отырып шешеді. Редакция алқасы авторлармен келіспей-ақ тақырыптарды өзгерту, мақалалардың мәтіндерін қысқарту мен оларға қажетті стилистикалық түзетулер енгізу құқын өзінде қалдырады. Фактілердің дәлелдігі үшін жарияланып отырған мақалалардың авторлары жауапты. Авторға мақаланың қолжазбасы қайтарылмайды. Редакцияның көзқарасы мен авторлардың пікірлері берілген қолжазба материалдарымен сәйкес келмеуі мүмкін.

Мақаланың бір беті басылу бағасы – 500 теңге, төлем ақы «Педагогика және психология» журналына «Мақала үшін төлем» деп университеттің мына есеп шотына аударылады: «Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті» ШЖҚ РМК, БЕК 16, СТН 600900529562, ДСК KZ17856000000086696 «Центр Кредит Банкі» АҚ АҚФ. Алматы қаласы БСК КСJBKZKX.

Мақала мәтінін журналдың келесі санында жариялау үшін компьютерден шығарылған түрін, электрондық нұсқасын (дискіде немесе флешкада) және төлем ақының түбіртегін мына мекен-жайға: 050010 Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13-үй немесе pedagogika@kaznu.kz электрондық поштасына бекітілген файлмен жіберу керек. Анықтама телефоны: 8 (727) 291-91-82.

Журналға «Қазпочта» АҚ арқылы жазылуға болады. Жеке жазылушылар және заңды тұлғалар үшін жазылу индексі 74253. Журналға бір жылға жазылған тұлғалар мақала жариялау төлем ақысынан босатылады.

Редакция алқасы

К сведению авторов!

Основной тематической направленностью журнала «Педагогика и психология» является публикация научных исследований по актуальным проблемам современного состояния всех ступеней и уровней образования. В журнале имеются следующие рубрики: *современные проблемы образования; методология и теория педагогики и психологии; педагогическая и психологическая наука – обществу; история педагогики и психологии; вопросы воспитания; прикладная психология и психотерапия; современные методики и технологии обучения*. Журнал издается 4 раза в год.

К публикации в журнале принимаются статьи объемом от 5 и более страниц (не включая информацию об авторе и списка использованных источников).

Требования к структурным элементам статьи:

- УДК (универсальная десятичная классификация);
- фамилия, имя, отчество авторов (на 3 языках);
- название статьи (на 3 языках);
- аннотация (кегель – 12) на казахском (*Аңдатпа*), русском (*Аннотация*) и английском (*Abstract*) языках не менее 50 слов (для иностранных авторов на русском и английском языках), аннотации – переведенные электронным способом рассматриваться не будут;
- ключевые слова (*Түйін сөздер, Ключевые слова, Keywords*) на 3 языках (не менее 5-7 слов, кегель – 12);
- Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт – Times New Roman, кегель – 14, интервал – 1, отступы сверху и снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 1,5 см. Таблицы, схемы, рисунки должны быть четкими;
- список использованных источников (кегель – 12);
- полное название организации – место работы каждого из авторов в именительном падеже, страна, город (на 3 языках);
- ученая степень, ученое звание, должность каждого из авторов (на 3 языках);
- адрес электронной почты и контактный телефон одного из авторов.

Все материалы должны быть оформлены в соответствии с требованиями и тщательно отредактированы. Редакционный совет оставляет за собой право отбора статей для включения в журнал, менять заголовки, сокращать тексты статей и вносить в них необходимую стилистическую правку без согласования с авторами. Ответственность за достоверность фактов несут авторы публикуемых статей. Рукописи статей авторам не возвращаются. Точка зрения редакции может не совпадать с мнениями авторов публикуемых материалов.

Стоимость публикации 1 страницы текста – 500 тенге, оплата производится перечислением с пометкой «Оплата за публикацию в журнале «Педагогика и психология» на банковский счет университета: РГП ПХВ КазНПУ имени Абая, КОД 16, РНН 600900529562, ИИК KZ17856000000086696 АГФ АО «Банк ЦентрКредит» г.Алматы, БИК КСЖВКЗКХ.

Тексты статей в распечатанном виде, на электронных носителях (диски, флешки) и копии платежных поручений, подтверждающих оплату, просим присылать для публикации по адресу: 050010 г.Алматы, проспект Достык, 13 или отправлять прикрепленным файлом по электронной почте (pedagogika@kaznpu.kz). Телефон для справок: 8(727) 291-91-82.

На журнал можно подписаться через АО «Казпочта». Индекс для юридических лиц и индивидуальных подписчиков 74253. Лица, подписавшиеся на журнал, будут освобождены от оплаты за публикацию статей в течение года.

Редакционный совет

Information for authors!

Thematic focus of the «Pedagogy and Psychology» Journal is the publication of scientific research on current problems of the modern state of all stages and levels of education. The journal contains the following headings: *modern problems of education; methodology and theory of pedagogy and psychology; pedagogical and psychological science to society; history of pedagogy and psychology; education issues; applied psychology and psychotherapy; modern methods and technologies of education.* Journal is published 4 times a year.

For publication in the journal article are taken from the amount of more than 5 pages.

Requirements for the structural elements of the article:

- UDC (universal decimal classification);
- Full name of the authors (in 3 languages);
- Title of the article (in 3 languages);
- Abstract (font size – 12) in the Kazakh (*Аңдатпа*), Russian (*Аннотация*) and English (*Abstract*) languages not less than 50 words (for foreign authors in Russian and English), electronically translated abstracts will not be accepted for publication;
- Keywords (*Түйін сөздер, Ключевые слова*) in 3 languages (5-7 keywords are recommended, font size – 12);
- The text of article should be typed in text editor Word, font – Times New Roman, font size – 14, interval – 1, top and bottom margins – 2.5 cm, left – 3 cm. Right – 1.5 cm. Tables, schemes, pictures, must be clear;
- A list of sources (font size – 12);
- Full name of the organization, affiliation (place of work or study), country and city of authors in the nominative case, (in 3 languages);
- Academic degree, academic rank, position of authors (in 3 languages);
- E-mail address and telephone number of the authors.

All materials shall be in accordance with the requirements and carefully edited. The Editorial Board reserves the right to select articles for inclusion in a magazine, changing headlines, cut articles and make the necessary stylistic corrections without the consent of the authors. Responsibility for the accuracy of the facts are the authors of published articles. Manuscripts are not returned. Opinion of the Editorial board may be different from the published materials of authors opinion.

The cost of publication of per page – 500 tenge, the payment is made by transfer to the mark «Payment for publication in the journal «Pedagogy and Psychology » to the bank account of the University: Republican state enterprise on right of economic management KazNPU named after Abai, CODE 16, TRN 600900529562, IIC KZ17856000000086696 AGF JSC «Bank Center Credit » Almaty, BIC KCJBKZKX.

Texts of articles in printed form, electronic version (disks, flash drives) and copies of payment orders confirming payment, please send by this adress: 050010, Almaty, Dostyk Avenue, 13 or send by attached file by this e-mail: pedagogika@kaznpu.kz / telephone: 8 (727) 291-91-82.

In the journal can be subscribed by the JSC “Kazpost”. Index for legal bodies and individual subscribers – 74253. Persons who subscribe to the journal will be exempt from payment for the publication of articles in the during the year.

Editorial Boar

Выпускающий редактор: *Алия Момбек*
Дизайнер: *Сержан Касымов*
Верстка: *Шарбан Айтмукушева*

Отпечатано в типографии издательства «Ұлағат»
КазНПУ им.Абая.
Подписано в печать 29.12.2015.
Формат 60x84^{1/8}. Бумага сыктывкарская. Печать – RISO.
25,5 п.л. Тираж 300. Заказ №13.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
050010, Алматы, пр. Достык, 13. Тел. 291-91-82.